Robert Burton

Anatomie melancholie

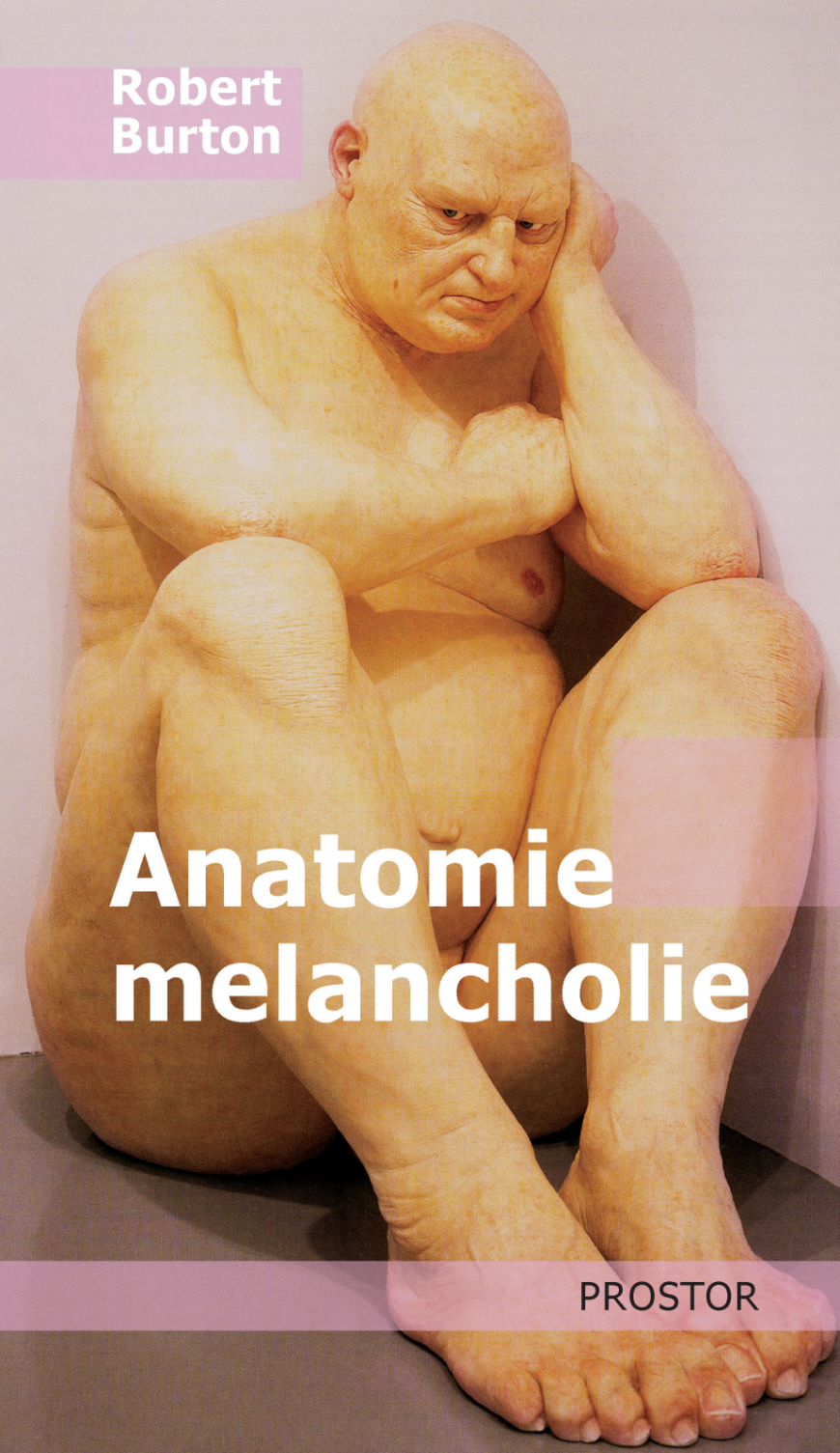

PROSTOR

Robert Burton

Anatomie melancholie

z anglického originálu vybral a přeložil Miroslav Petříček

PROSTOR

Prodáno 22.04.2018 na www.Kosmas.cz zákazníkovi janpotocek@gmail.com

© PROSTOR, 2006
Translation © Miroslav Petříček, 2006
Afterword © Karel Thein

ISBN 80-7260-123-7

Kniha vychází s finanční podporou
Ministerstva kultury České republiky

ANATOMIE MELANCHOLIE

Co melancholie je,
její rozmanité druhy, příčiny, příznaky
jakož i její prognostický výklad
a
různé způsoby léčby ve třech oddílech
s příslušnými sekcemi a články
odhalena a rozebrána historicky,
filozoficky i lékařsky.
Sepsal
Démokritos Junior
a
opatřil
satirickou předmluvou k celému pojednání

Obsah

Objasnění frontispisu // 11
Démokritos Junior ke své knize // 15
Autorův stručný popis melancholie // 19

Démokritos Junior svému čtenáři // 23

Člověk: příčiny jeho znamenitosti, pádu, bídy a jeho slabostí // 170
Sklony, jež se nesprávně chápou jako melancholické,
a další nejasnosti // 179
Definice melancholie, jméno, její různé typy // 183
O postižených částech. Afekce. Typy postižených osob // 185
O materii melancholie // 189
O druzích čili typech melancholie // 192
Příčiny melancholie. Bůh jako příčina // 196
Hvězdy jako příčina. Znamení podle fyziognomie,
metoposkopie a chiromancie // 200
Předmluva [k traktátu o melancholii lásky] // 206
Počátek lásky, její předmět, definice a rozčlenění // 217
Láska lidská, různá, jako jsou různé její předměty;
může být užitečná, příjemná a dobrá // 227
Příjemné předměty lásky // 233
Důstojné předměty lásky // 237
Symptomy neboli znaky melancholie lásky na těle a mysli,
a to jak dobré, tak i zlé // 246
Prognostické příznaky melancholie lásky // 265
Léčba melancholie lásky prací, životosprávou, léky a půstem // 272
Náboženská melancholie. Jejím předmětem Bůh; v čem spočívá
Jeho krása a kouzlo této melancholie.
Postižené části těla, jakož i typy osob // 280
Léčení náboženské melancholie // 293

České překlady citovaných či parafrázovaných autorů // 299
Lékařské a jiné odborné spisy Burtonovy doby a jejich autoři
častěji citovaní v přeložených částech Anatomie melancholie // 302
Poznámka překladatele a autora českého výboru // 305

„Celý svět je šílený“: Sir Robert Burton
a jeho Anatomie melancholie *(Karel Thein)* // 309

Prodáno 22.04.2018 na www.Kosmas.cz zákazníkovi janpotocek@gmail.com

Solstitio.

Democritus Abderites.

Solstitio.

Inamorato.

THE ANATOMY OF MELANCHOLY.

What it is, With all the kinds causes symptomes, Prognostickes & Seuerall cures of it.

In three Partitions, with their severall Sections, members & subsections.

Philosophically, Medicinally, Historically opened & cut up.

By

Democritus Junior.

With a Satyricall Preface, conducing to the following Discourse.

The sixt Edition, corrected and augmented by the Author.

Omne tulit punctum, qui miscuit vtile dulci.

BIBLIOTHECA

Hypocondriacus.

Superstitiosus.

Democritus Junior.

Maniacus.

Borago.

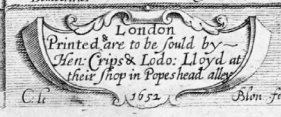

Helleborus.

Objasnění frontispisu

Řezbářových scén desatero
objasní ti teď moje pero:

I
Démokrit, stár již, v stínu stromu
na kameni a s knihou k tomu;
kočky, psi, všeliká zvířena
kol něho kruhem je složena;
ty tvory on co anatom si žádá,
černá žluč, kde uvnitř sídlí, bádá.
Nad ním nebeská je báň
a Saturn, melancholie toť pán.

II
Nalevo odtud kraj se zaskví,
Žárlivost kde má svoje panství.
Jeřába, ledňáčka, volavku tu zříš,
dva kohouti vzteklí chystají se v kříž,
dva zuřiví býci razí k útoku,
puzeni vpřed žárem touhy v rozkroku.
To vše jsou symboly; a ty sám v meditaci
zkoumej, co značí vše ta zvěř a ptáci.

III
V řezbě, jež vpravo položena,
Osamělost je znázorněna.
Kočka, pes, jelen, laň tu dřímá,
zajíc i králík v kout se skrývá,
netopýr, sůva v tmavém háji
melancholicky prodlévají.
A jestli snad krásou nezáří,
s výtkou se obrať k řezbáři.

IV
V opačném sloupci, ruce křížem,
Milenec v lásku svou je vhřížen,
s pokleslou hlavou, mlčenlivý,
popěvek komponuje libý;
loutna a knihy kolem nohou
ješitnost znázorniti mohou.
A chceš-li o něm vědět víc,
nuž pohlédni na vlastní líc.

V
Hypochondr je opřen v lokti,
bublavý bol mu v boku soptí,
tlačí mu na svaly i klouby,
trápení s chorobou se snoubí.
Kolem něj z apatyky sklínky,
flakonky, gáza na náčinky.
Toť důsledky Saturnových znaků,
jak svrchu psány na oblaku.

VI
O řadu níže Pověrčivý,
strháván zmatenými čivy,
v modlitbách klečí, ruce spíná,
od strachu k naději se kývá,
muka horší vkládá v sebe,
než bys dal za samo nebe.
Jak jenom lituji tě, nebohý!
Kterou jsi zaklet hvězdou z oblohy?

VII
Šílenec, tvář navždy v grimase,
zběsile do všech stran dívá se,
leží, spoutaný v řetězech,
a lomcuje s ním hlučný vztek,
ač neví proč. Tak jen koukej naň,

nablízku jeho obraz chraň:
jak věrná je to podoba!
Vždyť bez rozdílu jste vy dva.

VII, IX
Níž čemeřice s brutnákem,
dvé rostlin, co je živí zem,
jež melancholickou tíhu hojí,
ztiší bouř, která v duši brojí,
z mozku zažene husté páry,
jež mlží smysly jak zlé čáry.
Když choroba ta započíná,
věz: není lepší medicína.

X
A na závěr i autor sám,
posledním čtvercem rámován,
též vypodobněn v odění,
v němž dá se světu k nazření.
Mysl nepojmeš do nárysu,
jak hádat můžeš z jeho spisu.
Ješitnost ani marná pýcha
(ač mnoho jiných pro ně vzdychá)
nejsou příčinou portrétu:
jen tiskař chtěl ho míti tu.
Nuž vystříhej se jízlivosti,
posměšků, urážek či zlosti,
neb co od tebe shledá k sobě,
naroveň bude činit tobě.
Pohleď jen a dívej se v ty rysy:
jak on ti libý, on tě oblíbí si.
Já nyní – v jeho zastoupení –
pokynu ti už k rozloučení.

Démokritos Junior ke své knize

Nuže tedy, kniho má, vpřed kráčej, snad řku i šťastná,
pakliže dá ti štěstí den, jeho sluneční záře.
Po zemi širokoplecé se dej, kudy povedou cesty,
nápodobu ducha toho, jenž stvořil tě, v úkol si stanov.
Kdo vprostřed Charitek dlí, kdo myslí je zasvěcen
    Múzám,
vlídně ho pozdrav, má-li se tobě čtenářem stát.
Vyhledej vísky i města i mohutné paláce králů,
mírně a v úctě se skloň a zubův nikterak neceň.
Pokud vznešený šlechtic či mohutný hrdina vojů
zamíří k tobě, jen dovol, ať v řádkách může si číst;
vždyť i šlechtic ctný a udatný ve válce rek
úlevu, klid i smích a potěchu sobě si žádá.
Pakli snad Cicero jakýs anebo sám strohý Cato,
ministr anebo soudce zatouží do tebe vhlédnout,
chvěj se, k zemi hned padni a v pouhé nic se hned
    proměň:
orel pod nebeskou klenbou nikdy neloví mouchy.
Nechce takový člověk čas svůj tráviti řečmi
a ty též nechtěj s ním být; tvůj čtenář mně bude roven.
Pokud vážená paní, šlechtična, matrona mocná
náhodou cestu ti zkříží, nuže – naleznou mnohé,
co spíš popudí, pak ale též, co zaujme, zláká;
nechtíce budou tě číst a přece z vlastní jen vůle.
Jestliže půvabná panna poctí dotykem svým
listoví stránek tvých, nuž stav se laskavě, vlídně,
chovajíc v paměti své, že taktéž odstavce skrýváš,
které vyhradit dlužno očím znalejším světa.
Pokud zkušená děva aneb rozverná žena
hledá si hru, nuž rozevři sebe a uzmout se nechej,
pravíc: kéž by jen můj pán, jenž miluje tyhle,
mohl právě tu být a na jejich půvaby patřit.
Jestliže neznámý kdos či známý z hábitů školských,

filozof, kazatel, právník, jenž od řečí oprostil sebe,
nahlédnuv do tě, odhalí výklady nesprávné, lživé,
řekni: Poshov jen autoru! Mnohé chtěl škrtnout,
o čem předem již věděl, že nelibě neseno bude.
Pokud muž jatý láskou či povahy melancholické,
ať už dvořan či měšťan či udatný důstojník vojska
přistoupí k tobě, to svěř mu všechno, co v sobě chováš:
doufati lze, že mnohé tu nalezne výstižně psáno.
Čeho se varovat, co sobě hledat, čemu se vyhnout –
o tom ho výklady tvoje mohou poučit zšíře.
Upne zraky li své na tě medicus, tehdy se spřátel
slušně, leč obezřetně, kroť se, leč nebraň se příliš:
snad i on na tvých stránkách najde si cosi,
co mu k prospěchu bude a užitek přinese značný.
Pokud zchytralý právník do stránky zabodne prst, tu
pryč! pryč! apage! vale! Já nechci s vámi nic míti!
Leda snad – je-li ten muž ne úskoků znalý, leč práva,
tehdy nechať se začte, snad též se poučit může.
Pokud kýs učenec vlídný začne si ve spise říkat,
dovol mu přečíst si všechno, co se mu zlíbí; on rád se
poučí o tom, co neví, laskavě přehlédne chyby,
naopak pochválí rád, cokoli přesně je psáno.
Přijde-li podřadný rétor sentence hledat si v textu,
citáty pro všechny pády snadno by po ruce měl,
co libě na jazyk splynou, tu ihned zavři se, kniho:
zde jsou železná slova, co zjemnělý žaloudek dráždí.
Pokud plebejský básník, snaživě tepaje verše,
přijde, tu povol; zde mnohé smyšlené příběhy najde.
Jsme ze stejného zrna: mnou také neproudí božský
dech a nadání nemám velkomluvného Vata.
Když tě zaskočí lektor, cenzor, recenzent, kritik,
celá ta zběsilá banda, co u huby slina jim pění,
sama zjež hřbet a zavrč, a hle, ten zuřivý houfec
ihned začne se tenčit, trapičů ubude tobě.
Jestli tupý však dav pozdvihne křik proti tobě,
tu se jen obrať a zmiz a odporu odepři poctu;

jen ať huláká vhrdlo a hlasitě hýká jak osli –
stav se hluchou, vždyť těmhle nemůžeš líbit se nikdy.
Pokud však purista cudný, veřejné mravnosti strážce,
začne zkoumat tvé žerty, hříčky, dvojsmysly, vtípky,
že prý lascivní jsou, tu řekni, lascivní Múza
celuje pána mého, leč slušná je, zvážíš-li kontext,
a nadto: autorův život je zcela nezdoby prost.
Jestli nějaký buran, analfabetický hrubec
zkusí luka tvá plenit, to na útěk ihned ho zažeň,
každý choroš a houbu odvrhni od sebe pryč.
K čemu mně houby? Ten vidlák jen ať sám si je žmoulá.
Přec však nevlídná nebuď a širokou nabízej náruč,
vítán buď tenhle i onen, ať zblízka přišel či zdáli,
příchozí prostý i slavný, a zvlášť když doma tě hostí,
ať už schvaluje všechno anebo výhrady vyřkne.
Pokud jakousi vadu na tobě on totiž shledá,
dovolí mně tou výtkou jistějším kráčeti krokem.
Pokud pronese chválu, netřeba do nebe chválit;
stačí, když proti každé vadě postaví přednost.
Nuž tedy, s těmito slovy a radami vyšlu tě nyní
na tvoji budoucí pouť. Mějž mnoho štěstí – a sbohem.

Autorův stručný popis melancholie
Διαλογικῶς

Když procházím se zcela sám,
nad směskou věcí zadumán,
když ve vzduchu si stavím hrady
bez lítostí a bez obavy
a v libých představách čas plyne,
tu pravím, že se jak řeka řine.
   Melancholii nejhezčí
   žádná jiná slast nepředčí.
Když o samotě ležím, bdím,
své chyby v duchu procházím,
pak tyranií, mocí zlou
mne strach a lítost posednou
a čas se belhá, rozkolíbán:
pravím, že se sotva hýbá.
   Melancholii nejtěžší
   žádný žal rmutem nepředčí.
Když skutky v duchu načrtávám,
libůstkám se pochechtávám,
u říčky či lesních hájů
nezřen, neslyšen si hraju,
pro mou duši to vše věstí
blaho nejvyššího štěstí.
   Melancholii nejhezčí
   žádná jiná slast nepředčí.
Když sám si ležím, sedím, chodím,
smutky, trýzněmi se brodím,
z temných doupat volám steny,
obklopen jsa Furiemi,
tisíc trápení mou duši
pevně, nelítostně zkruší.
   Melancholii nejtěžší
   žádný žal rmutem nepředčí.

Ach, zdá se mi, že slyším, vidím
paláce, libou melodii,
města a hrady, krásné zpěvy,
půvabné dámy se mi zjeví!
Celičký svět a jeho krásy
patří jen mně na všechny časy.
    Melancholii nejhezčí
    žádná jiná slast nepředčí.
Ach, zdá se mi, že slyším, vidím
skřety a duchy, pidilidi,
medvědy s useknutou hlavou,
stvůry, co v dštivé tůni plavou,
nářek a steny: srdce buší
a strachy svírají mou duši.
    Melancholii nejtěžší
    žádný žal rmutem nepředčí.
Tu dvořím se, tu líbám rty,
svou milou svírám v objetí,
mé smysly rozmarně si hrají
a já se cítím jako v ráji.
Fantazie mne vznítí znova:
neustále jsem zamilován!
    Melancholii nejhezčí
    žádná jiná slast nepředčí.
Vzpomenuv na vzlyky, slzy
vinou lásky, jak mne mrzí
ty ataky žárlivosti,
touhy, bolu, nespavosti!
Pozdě však! Nad lásky cit
nic nemá tak ostrý břit.
    Melancholii nejtěžší
    žádný žal rmutem nepředčí.
Druzi moji, jděte pryč.
Chci sám býti, v zámku klíč,
uzavřen jen s myšlenkami
v soukromí za závorami.

Pro mne žádný drahokam
nepřekoná býti sám.
   Melancholii nejhezčí
   žádná jiná slast nepředčí.
Samota! To moje hoře!
Jak když obluda v temné noře,
ač vystrašená svitem dne,
tuší, že brzy zahyne,
a zděsí se tmy, i já mám strach
a již nyní se cítím na márách.
   Melancholii nejtěžší
   žádný žal rmutem nepředčí.
S králem světa bych neměnil.
Jsem uchvácen! Ach, jaký cíl
si ještě klást? Co víc než smích
a život v hříčkách příjemných
si přát? Mne nechte s pokojem!
Vždyť veselý a šťastný jsem!
   Melancholii nejhezčí
   žádná jiná slast nepředčí.
Ach, být raděj vězněm za mřížemi,
nejubožejším mezi všemi
žebrákem vprostřed neštěstí,
jen zbavit se těhle bolestí!
Jsem zoufalý až na sám doraz,
podej mi jed či nůž či provaz!
   Melancholii nejtěžší
   žádný žal rmutem nepředčí.

Démokritos Junior svému čtenáři

Jak míním, laskavý čtenáři, jsi jistě velmi zvědav, co je to za kašpara či herce, jenž se tak drze vetřel do tohoto obecného divadla před zraky celého světa a osobuje si jméno jiného člověka; jistě si tedy kladeš otázku, odkud přichází, proč tak činí a zda má co říci. Mohl bych jako Seneca říci: *Primum si noluero, non respondebo, quis coacturus est?* Narodil jsem se jako svobodný člověk a sám se mohu rozhodnout, zda odpovím; vždyť kdo by mne mohl nutit? A pokud jsem vyzván, mohu také odpovědět jako onen Egypťan v Plútarchovi, když se ho jakýsi zvědavec ptal, co má ve svém košíku, *quum vides velatam, quid inquiris in rem absconditam?* Proto je zakrytý, aby nikdo nevěděl, co je v něm. Nepátrej po tom, co je skryto; jestliže ti obsah přináší radost „a je-li ti k nějakému užitku, mysli si třeba, že autorem je muž na Měsíci"; nepřeji si, aby se vědělo, kdo jsem. Ale abych tě alespoň nějak uspokojil, což je beztak víc, než se sám cítím povinován učinit, vyložím důvod jak onoho převzatého jména, tak i názvu a námětu. Nejprve tedy k Démokritovi: nechť se nikdo nenechá tímto jménem oklamat a nečeká nějaký paskvil, satiru, směšné pojednání (jak bych asi i já sám mínil), hlubokomyslný traktát či paradox zemského pohybu, nekonečných světů, *in infinito vacuo, ex fortuita atomorum collisione*, v nekonečném prázdnu, jejichž příčinou je náhodná srážka slunečního prachu, jak tvrdil Démokritos a po něm Epikúros, stejně jako jejich starý mistr Leukippos, což pak znovu oživil Koperník, Bruno a někteří další. Ostatně, jak poznamenává Gellius, vždy bylo běžné „i u pozdějších autorů a podvodníků, že pod jménem tak vznešeného filozofa, jako byl Démokritos, šířili mnohé absurdní a nejapné výmysly, aby si zjednali důvěru a domohli se větší vážnosti", což je běžným obyčejem tvůrců uměleckých děl, o kterých se říká: *novo qui marmori ascribunt Praxitelen suo*, totiž

že novou sochu podepisují jménem Praxitelovým. To však, můj čtenáři, zajisté není mým úmyslem.

Non hic Centauros, non Gorgona, Harpyasque
Invenies, dominem pagina nostra sapit.

Zde nenalezneš Kentaury, ni Gorgony či Harpyje,
Námětem těchto stran je člověk, lidský rod.
(Martialis 10, 4, v. 9–10)

Ty sám jsi látkou mého pojednání.

Quicquid agunt homines, votum, timor, ira, voluptas,
Gaudia, discursus, nostri farrago libelli.

Všechno, co dělají lidé, jich přání, strachy a hněvy,
rozkoše, radosti, sháňky, je náplní knížečky naší.
(Juvenalis, *Saturae**, I, v. 85–88)

Nepomýšlím tedy na to, že bych používal jména Demokritus Chistianus jinak než jak Mercurius Gallobelgicus, Mercurius Britannicus užívají jména Merkurova, i když tu jsou i jiné příčiny, proč na sebe beru tuto masku, a rovněž i určité zvláštní zřetele, jež však nemohu vyjevit dřív, dokud nepodám stručnou charakteristiku tohoto našeho Démokrita, dokud neřeknu, kdo to byl, a nevylíčím ve stručnosti jeho život.

Démokritos, jak o něm mluví Hippokratés a Laertius, byl malý a churavý muž, svou přirozeností nadmíru melancholický, jenž se ve stáří stranil společnosti a oddával se hojně samotě; tento ve své době slavný filozof byl stejného věku se Sokratem a i on se nakonec cele věnoval bádání a životu v ústraní: sepsal mnoho výtečných děl a byl velkým znalcem božských věcí podle toho, jak se tehdy božské chápalo, vyznal se v lékařském umění, byl politikem a znamenitým matematikem, jak o tom svědčí nejen jeho

Diakosmos, ale i všechna jeho díla ostatní. Měl rovněž zálibu v hospodářské nauce, jak říká Columella, a často jej uvádí také Constantinus a jiní, kdo se hospodářstvím zabývají. Znal přirozenosti a rozdíly všech zvířat, rostlin, ryb a ptáků a, jak tvrdí někteří, rozuměl jejich hlasu a zpěvu. Jedním slovem, byl to *omnifariam doctus*, univerzální učenec a velký badatel; mnozí se zmiňují o tom, že se ve stáří dobrovolně oslepil, aby mohl lépe hloubat, a přesto viděl víc než celé Řecko; psal o všech námětech, *nihil in toto opificio naturae, de quo non scripsit*, nebylo v celé přírodě nic, o čem by nepsal. Byl to muž pronikavého ducha a hlubokého vzdělání; aby nabyl lepšího vědění, odebral se v mládí do Egypta a Athén a zde rozmlouval s učenci, z nichž „jedněmi byl obdivován, jiní jím pohrdali". Po životě stráveném na cestách se usadil v thrácké Abdéře a působil tu jako zákonodárce anebo, jak říkají jiní, jako archivář či syndikus; podle jiných zpráv se v tomto městě narodil a byl v něm vychován. Ale ať už je tomu jakkoli, žil v zahradě na předměstí, plně oddán svému studiu a životu v ústraní. „Někdy se ale vydával k přístavu a srdečně se smál mnoha směšnostem, které tady spatřil." Takový muž byl tedy Démokritos.

Co to však má společného se mnou a jakým právem si osvojuji jeho způsoby? Doznávám, že kdybych se s ním na základě již řečeného srovnával, byla by to opovážlivost a nadutost. Nemám v úmyslu předstírat nějakou podobnost, *antistat mihi millibus trecentis*, předčí mne tisícerými způsoby, *parvus sum, nullus sum, altum nec spiro, nec spero*, jsem malý a nepatrný, mé touhy a naděje nejsou ve výšinách. O sobě však mohu říci – a doufám, že bez toho, abych byl podezírán z vyvyšování či předstírání –, že jsem žil tichým, usedlým, osamělým životem v ústraní *mihi et musis*, oddán sobě a svému studiu, na univerzitě téměř stejně tak dlouho jako Xenokratés v Athénách, *ad senectam fere*, až do stáří, a stejně jako on se učil moudrosti a většinu času prožil uzavřen ve své pracovně. Vzdělával jsem se to-

tiž v nejznamenitější koleji v celé Evropě, *augustissimo collegio*, a skoro jako Jovius se mohu chlubit: *in ea luce domicilii Vaticani, totius orbis celeberrimi, per 37 annos multa opportunaque didici*, to jest po 37 let jsem hojně užíval příležitosti ke studiu ve světoznámé knihovně ve Vatikáně; třicet let jsem strávil (a měl k ruce právě tak dobré knihovny jako Xenokratés) jako učenec, a proto bych byl nerad, kdybych žil životem trubce a ukázal se být neužitečným a nedůstojným údem takto učené a vznešené společnosti, anebo kdybych napsal něco, co by nějak nebylo ke cti tomuto královskému a znamenitému zařízení. Něco jsem vykonal; ale ačkoliv jsem povoláním teolog, přece *turbine raptus ingenii*, můj příliš prudký duch, jak se říká, moje nestálá a neklidná mysl ve mně vzbudila velkou touhu dozvědět se trochu od všeho (aniž bych v čemkoli byl schopen nabýt obratnosti), být *aliquiis in omnibus, nullus in singulis*, někým ve všem a nikým v jednotlivostech, jak radí již Platón, s nímž souhlasí i Lipsius, který pak doporučuje, aby si každý „zvídavý člověk dobře vtiskl do své mysli, že nemá být otrokem jedné vědy anebo se výlučně zabývat jediným předmětem, jak to činí většina, nýbrž toulat se kolem, být *centum puer artium*, služebníkem sta umění, mít své veslo v každé lodi, ochutnat z každého talíře a okusit z každé číše“, což, jak tvrdí Montaigne, velmi dobře uměl jeho učený krajan Adrian Turnebus i Aristotelés. Tato těkavá nátura, která mne ale nedovedla tak daleko jako jeho, je mi vlastní odjakživa; a jako pobíhající kokršpaněl, jenž štěká na každého ptáka, kterého spatří, takže zapomene svůj cíl, jsem se honil za vším jiným, než jsem měl, takže si se Senekou mohu teď stejně jako skromný Gesner povzdechnout *qui ubique est, nusquam est*, ten, kdo je všude, není nikde; pročetl jsem mnoho knih, ale bez valného užitku, protože mi chyběla dobrá metoda; zmaten jsem v našich knihovnách zakopával o nejrůznější autory, ale nevyneslo mi to téměř nic, protože mi chyběla dovednost, pořádek, paměť a soud. Cestoval jsem jenom prstem po mapě a pohledni-

cích, v nichž se svobodně toulaly mé nespoutané myšlenky, neboť mým největším potěšením bylo studium kosmografie. Pánem mého zrození byl kulminující Saturn; Mars, jenž především určuje přirozené vlohy, byl v částečné konjunkci s mým ascendentem, přičemž obě planety byly v příznivém položení ve svých domech. Nejsem chudý, nejsem však ani bohatý; *nihil est, nihil deest*, mám málo, nechybí mi nic; všechny mé poklady spočívají ve věži Minervině. Protože jsem nikdy nezastával nějaký důležitější úřad, nikomu nic nedlužím; dík vznešeným a velkorysým patronům mám (*laus Deo*) z čeho žít, i když stále přebývám v koleji jako Démokritos ve své zahradě a vedu mnišský život, *ipse mihi theatrum*, skýtaje dostatečné divadlo sám sobě, stranou zmatků a vřavy světa, *et tanquam in specula positus*, a jakoby na vyvýšené pozorovatelně (jak kdosi řekl), podobný onomu moudrému stoikovi, jenž jediným pohledem obsáhnul všechny věky, včetně dnešního, *Stoicus sapiens, omnia saecula, praeterita praesentiaque videns, uno velut intuitu*. Slyším a vidím, co se děje v cizině, jak jiní pobíhají, honí se, sváří a plahočí u dvora i na venkově, stranou tahanic a soudů, *aulae vanitatem, fori ambitionem, ridere mecum soleo*, směji se marnostem dvora i pletichám veřejného života, směji se všemu; neboť se nemusím strachovat, že se nějaká moje pře zvrtne, má loď ztroskotá, úroda se zničí, skot zhyne a obchod se nezdaří, nemám totiž ani ženu, ani zdárné či nezdárné děti, o něž bych se musel starat. Jsem pouhým pozorovatelem lidských osudů a příhod, a proto se mi zdá, jako by všichni hráli přede mnou své úlohy na nějakém z našich divadel. Každý den slýchám nové novinky a běžné zvěsti o válce, morech, požárech, záplavách, krádežích, vraždách, masakrech, meteorech, kometách, přízracích, znameních, zjeveních, o dobytých a obležených městech ve Francii, Německu, Turecku, Persii, Polsku atd., o sbírání vojska a přípravách a podobných věcech, které tato bouřlivá doba přináší, o vybojovaných bitvách, o tolika a tolika povražděných, o monomachiích,

ztroskotáních na moři, pirátstvích a námořních bojích, o míru, ligách, úkladech a nových voláních do zbraně. Den co den doléhá k našim uším zmatený příval přísah, přání, žalob, ediktů, petic, procesů, žádostí, zákonů, proklamací, stížností a křivd. Každý den nové knihy, brožury, letáky, příběhy, celé katalogy svazků všeho druhu, nové paradoxy, nové názory, schizmata, hereze, náboženské a filozofické sváry atd. Jedna vlna přinese svatby, bály, maškarády, jubilea, poselstva, klání a turnaje, triumfy, holdy, soupeření a hry, pak, jako by se proměnila scéna, přinese jiná zrady, podvody, zlodějny, obrovská darebáctví všeho druhu, pohřby, smrti vládců, nové objevy, výpravy; jednou něco tragického, jindy zas samé komedie. Dnes se dozvídáme, kdo se stal šlechticem a důstojníkem, zítra se dozvíme, kdo z mocných byl sesazen, a pak zas, komu se dostalo poct; jeden je propuštěn, druhý uvězněn, jeden nakupuje, druhý přichází na mizinu; tenhle vzkvétá, druhý krachuje; nejdřív je nadbytek, a potom zas přijde nouze a hlad; jeden běží, jiný jede na koni, pře se, směje, pláče atd. Den co den slýchám takové soukromé i veřejné novinky; uprostřed tohoto lesku a bídy světa, obklopen veselím, pýchou, zmatkem a starostmi, prostotou a lotrovstvím; jemností, lumpárnou, upřímností a pevností, které se spolu stále mísí a střídají, plahočím se životem *privus privatus*, stranou ve svém ústraní; jak jsem žil vždycky, žiju i teď, *statu quo prius*, zůstaven své samotě a svým vlastním domácím starostem: jen někdy, *ne quid mentiar*, abych nelhal, stejně jako Diogenés přicházel do města a Démokritos do přístavu pozorovat, co je nového, starám se o své rozptýlení a projdu se kolem, abych pozoroval svět, ale pak se nemohu zdržet, abych přitom neučinil pár pozorování, *non tam sagax observator, ac simplex recitator*, ač nikoli po způsobu bystrého postřehu, jako spíše prostého konstatování; a nikoli jako ti, kdo se všemu vysmívají a posmívají, nýbrž se smíšeným pocitem.

Bilem saepe, jocum vestri movere tumultus.

Řádění k hněvu mě podnítilo a často též k žertu.
(Horatius, *Epistulae**, I, 19, v. 20)

Často jsem se smál a posmíval s Lúkiánem, satiricky káral s Menippem, naříkal s Hérakleitem a jindy jsem zase byl *petulanti splene cachinno*, uštěpačnou náladou pohnut k hlasitému smíchu a *uere bilis jecur*, játra mi zaplavila žluč, když jsem viděl nepravosti, které nemohu napravit. Avšak neskrývám se pod jménem Démokritovým, abych v takových případech zastřel svůj soucit, nýbrž abych nepoznán měl více volnosti a svobody řeči, anebo – když už to chcete vědět – právě z toho důvodu, který Hippokratés obšírně vysvětluje ve svém *Listu Damagetovi*, ve kterém vypráví, jak jednou navštívil Démokrita a zastihl jej v jeho zahradě před branami Abdér pod stinným loubím s knihou na kolenou, když se zde věnoval svému bádání, pilně psal a čas od času si vyšel na procházku. Námětem jeho knihy byla melancholie a šílenství; kolem něho ležely mrtvoly mnoha zvířat, která otevřel a podrobil anatomickému zkoumání; nikoli však proto, že by pohrdal božími tvory, jak pravil Hippokratovi, nýbrž protože chtěl nalézt sídlo oné *atra bilis* neboli melancholie, zjistit, odkud se bere a jak vzniká v lidských tělech, a to za tím účelem, aby ji mohl lépe léčit sám v sobě a prostřednictvím svých spisů a pozorování učit jiné, jak se jí bránit a vyhýbat. Znamenitý záměr, jejž Hippokratés sám velmi chválil a který se zde jako Démokritos Junior odvažuji napodobit; a poněvadž Démokritovo dílo zůstalo nedokončeno a dnes je dokonce ztraceno, chci v tomto pojednání *quasi succenturiator Democriti*, jako Démokritův zástupce, tento záměr znovu oživit, provést a završit.

Proto tedy používám jeho jména. Pokud však název díla a jeho věnování stále vzbuzuje vaše pochyby a jestliže by dostatečným ospravedlněním bylo, kdybych obviňoval jiné,

mohl bych uvést mnoho vážných pojednání, dokonce kázání, která na své titulní stránce nesou jména ještě podivnější. Tak se to dnes dělá, že se knize předešle fantastický titul, má-li se prodávat; stejně totiž jako skřivani se slétají na vějičku, zastaví se před ní i mnozí marniví čtenáři a budou na ni civět jako pošetilí chodci na levnou malůvku v obchodě, když předtím rozumné dílo neuznali za hodna pohledu. Je pravda, jak poznamenává Scaliger, že „nic tak nepřitahuje čtenáře jako nevídaný a neslýchaný námět, který se pak prodává lépe než kdejaká skurilní písemnost“, *tum maxime cum novitas excitat palatum*, tím spíše, má-li to příchuť nějaké novinky. „Mnozí lidé,“ praví Gellius, „jsou nadmíru důmyslní ve svých nadpisech“, že jsou schopni (jak Plinius cituje ze Seneky) „přimět, aby se zastavil, i toho, kdo se ve spěchu vydal shánět porodní bábu ke své dceři, jež se právě chystá slehnout“. Já mám však pro to, co jsem udělal, velmi úctyhodné vzory: uvedu jen jeden za všechny jiné, totiž Anthonia Zaru, *Pap. Episc.*, a jeho *Anatomii důvtipu* ve čtyřech oddílech, článcích, pododdílech atd., kterou si každý může přečíst v našich knihovnách.

Má-li však kdokoli námitky proti látce anebo způsobu, jímž své téma pojednávám, a jestliže chce, abych jedno i druhé zdůvodnil, mohu podat i víc než jeden důvod. Píši o melancholii, abych se tímto svým zaměstnáváním melancholii vyhnul. Neboť není větší příčiny melancholie než nečinnost a „není na ni lepšího léku než zaměstnání“, jak tvrdí Rhazes; a jakkoli platí, že *stultus labor est ineptiarum*, totiž že je k ničemu zaměstnávat se hloupostmi, dopřejme sluchu božskému Senekovi: lépe *aliud agere quam nihil*, lépe je dělat cokoli než nic. Psal jsem tedy a zaměstnával se věcmi prázdnými, *otiosaque diligentia ut vitarem torporem feriandi*, abych utekl před nudou zahálčivosti, jak praví Vectius v *Macrobiovi*, *atque otium in utile verterem negotium*, abych prázdné chvíle proměnil v cosi užitečného.

Simul et jucunda et idonea dicere vitae,
Lectorem delectando simul atque monendo.

Buď prospět svým čtenářům, nebo je bavit
nebo též s příjemným hlásat, co prožívat vhodno.
(Horatius, *De arte poetica**, v. 334)

Za tímto účelem píši jako ti, kdo podle Lúkiána „recitují stromům a deklamují sloupům, ježto jim chybí posluchači“: jak bystře prohlašuje Paulus Aegineta, „nikoli proto, že by něco bylo neznámé anebo opomenuté, ale abych se sám cvičil“, což je cesta, která by byla ku prospěchu mnohým, jak po stránce tělesné, tak pokud jde o jejich duši, anebo snad i jako jiní proto, abych dosáhl slávy a vyvýšil se (*scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter*: tvé vědění je ničím, pokud druhý neví, že víš). Spíše se tedy kloním k názoru Thúkýdida: „Vědět něco a neříci to je totéž jako nevědět.“ Když jsem se poprvé chopil tohoto úkolu, *et quod ait ille, impellente genio negotium suscepi*, a jak kdosi řekl, dal jsem se do práce z nějakého vnitřního popudu, bylo mým úmyslem *vel ut lenirem animum scribendo*, psaním ulehčit své mysli; protože jsem měl *gravidum cor, foedum caput*, tíži v srdci a nějaký hnis v hlavě, jehož jsem se velmi chtěl zbavit, a nedokázal jsem si vymyslet žádný příhodnější způsob jeho odstranění. Ostatně jsem se ani nemohl bránit, poněvadž člověk se musí poškrábat tam, kde má bolest, *ubi dolor, ibi digitus*. Ne málo mne postihla tato choroba, anebo mám snad říci: má paní Melancholie, moje Egeria, anebo můj zlý génius, *malus genius*? Pročež jako ten, koho kousl škorpion, vyháním hřebík hřebíkem, *clavum clavo*, stejné stejným, jednu strast mírním jinou, zahálku nečinností, *ut ex vipera theriacum*, připravuji protijed z toho, co je první příčinou mé nemoci. Jsem jako ten, o němž Felix Plater říká, že si myslel, že má v břiše Aristofanovy žáby a pořád volal *brekeke, kvák, kvák*, pročež sedm let studoval lékařské umění a pro-

cestoval větší část Evropy, aby si od tohoto neduhu odpomohl. Proto abych pomohl sám sobě, pročetl jsem tolik lékařů, kolik jich naše knihovny mohou poskytnout a kolik mi jich mohli mí přátelé zapůjčit, a proto jsem se věnoval této namáhavé práci. A proč ne? Cardanus přiznává, že svou knihu *De consolatione* napsal po smrti svého syna, aby se utěšil; taktéž Cicero píše o stejné věci a s podobným záměrem po smrti své dcery, pokud je ovšem ono dílo jeho a nějaký podvodník si nepřivlastnil jeho jméno, jak se domnívá Lipsius. Já sám snad mohu spolu se Sallustiem Crispem říci: „To, co jiní slyšeli anebo o čem četli, já prožil a ozkoušel; oni získali své vědění z knih, já tím, že jsem žil melancholií." *Experto crede Roberto*, jak říká přísloví, věř, Roberte, těm, kdo znají. Mám co říci na základě své zkušenosti, *aerumnabilis experientia me docuit*, učila mne bolestná zkušenost a chtěl bych, jak praví básník, ze soucitu pomáhat druhým, *Haud ignara mali miseris succurrere disco*; jako ona ctnostná dáma, která sama měla lepru, a proto „vynaložila celé své dědictví na to, aby postavila špitál pro ty, kdo jsou stiženi leprou", i já chci vynaložit všechen svůj čas i své vědění, které jsou mým největším majetkem, k obecnému prospěchu všech.

Budiž, ale potom by si někdo mohl myslet, že to je *actum agere*, zbytečná práce, *cramben bis coctam apponere*, totéž stále znovu, jen jinými slovy. Ale k jakému účelu? „Nic z toho, co je dobře řečeno, nesmí být opomenuto," jak v podobné věci soudil Lúkiános. Kolik znamenitých lékařů sepsalo celé svazky a učená pojednání na toto téma! Nic nového tedy; to, co mám, je ukradeno jiným, *Dicitque mihi mea pagina, fur es*, má stránka na mne volá: jsi zloděj! Jestliže by byl pravdivý verdikt Synesiův, totiž že „je větší hanebnost krást mrtvým jejich práci než jejich šaty", co by se pak stalo s většinou spisovatelů? Zdvihám svou ruku na lavici obžalovaných spolu s jinými, přiznávám se ke zločinu, *habes confitentem reum*, a rád vidím, jsem-li tištěn spolu s jinými. Je to tak: *tenet insanabile multos scri-*

bendi cacoethes, mnohé svrbí jejich literární kůže, a jak seznal jistý mudrc, „sepisování knih nebere žádného konce“, zejména v této škrabalské době, „knih, jejichž počtu se nedopočítáš“, jak se vyjádřil jiný důstojný muž, kdy se šmahem obléhají tiskárny a každý má zálusk na to, aby se projevil, poněvadž touží po slávě a cti (*scribimus indocti doctique*, píšeme, ať učení či neučení), každý píše o všem a látku vyškrabuje odevšud. „Zachváceni tímto prahnutím po slávě, *etiam mediis in morbis*“, dokonce i uprostřed nemoci, škodíce svému zdraví a sotva schopni udržet pero v prstech, musejí něco povědět „a získat si jméno“, jak praví Scaliger, „byť by to vedlo k pádu a zkáze mnoha jiných“. Chtějí být počítáni mezi spisovatele, *scriptores ut salutentur*, oslovováni jako autoři, pokládáni za mnohoučené polyhistory *apud imperitum vulgus,* neznalým davem, *ob ventoase nomen artis*, aby si za svůj bezcenný talent získali nějaké jméno a vybudovali své papírové království: *nulla spe quaestus sed ampla famae*, aniž doufají v zisk, nýbrž ve slávu v této bezhlavé a ctibažné době, *nunc ut est saeculum, inter immaturam eruditionem, ambitiosum et praeceps* (tak soudí Scaliger); a ti, kdo sotva slyší, *vix auditores*, se musí stát mistry a učiteli ještě dřív, než jsou schopni a mocni naslouchání. Vrhají se do vší učenosti, *togatam, armatam*, občanské i vojenské, do spisů božských i lidských, kutají ve všemožných odkazech a pamfletech, hledajíce pozoruhodnosti, stejně jako se naši obchodníci pídí po zboží v cizích přístavech, píší celé svazky, *cum non sint re vera doctiores, sed loquaciores*, ač kvůli tomu nejsou většími učenci, leda žvanily. Obyčejně usilují o veřejné dobro, ale jak poznamenává Gesner, pohání je toliko pýcha a marnivost; nic nového, nic hodné pozornosti, nýbrž stále jen to samé jinými slovy. *Ne feriarentur fortasse typographi, vel ideo scribendum est aliquid ut se vixisse testentur*, musí psát, aby zaměstnávali tiskaře anebo aby alespoň dokázali, že žijí. Jako lékárníci vyrábíme každý den nové směsi, přeléváme jednu nádobu do druhé a ja-

ko kdysi Římané plenili města po celém světě, aby vyparádili svůj špatně položený Řím, my sbíráme smetanu vtipu druhých, vybíráme nejhezčí květiny z jejich pěstěných zahrad, abychom vylepšili naše neplodné pozemky. *Castrant alios ut libros suos per se graciles alieno adipe suffarciant*: prokládají své hubené svazky tukem z jiných knih, jak se právem hněvá Jovius. *Ineruditi fures*, nevzdělaní zloději. Všichni jakož i teď já nacházejí chyby, a přitom se proviňují sami, *trium literarum homines*, všichni jsou pobertové; vykrádají staré autory, aby něčím vycpali své nové komentáře, probírají se Enniovým hnojem anebo jako já Démokritovými odpadky. A tak se potom stává, „že nejen knihovny a obchody jsou přecpané našimi stuchlými papíry, ale i naše noční stolky a záchody"; *scribunt carmina quae legunt cacantes*; ukládají na ně paštiky, balí do nich koření a chrání pečené maso, aby se nespálilo. „U nás ve Francii," praví Scaliger, „může psát každý, ale jen málo je těch, kdo jsou toho schopni. Dříve byli soudní učenci chloubou vědění, zatímco dnes vznešené vědy przní ubozí a nevzdělaní pisálci", kteří píší buď z nafoukanosti, nouze a aby se dostali k penězům, anebo jako příživníci, aby se lichocením vnutili do přízně velkých mužů, plodí *burras, quisquiliasque ineptiasque*, hlouposti, neřádstvo a nejapnosti. „Mezi tisícovkou autorů sotva najdete jednoho, jehož četbou spíše zmoudříte než sebe zkazíte", *quibus inficitur potius, quam perficitur*, který své čtenáře spíše zdokonalí, než nakazí.

Qui talia legit,
Quid didicit tandem, quid scit nisi somnia, nugas?

Kdo toto čte a co chce poznat,
krom prázdných snů a marností?
(Palingenius)

Tak se často stává (a podle Kallimacha odedávna), že velká kniha působí velké neštěstí. Cardanus vyčítá francouzským a německým autorům, že jejich psaní nemá žádný účel. *Non, inquit, ab edendo deterreo, modo novum aliquid inveniant*, nezakazuje jim psát, pokud by v jejich knihách byl nějaký jejich vlastní nápad; my ale tkáme pořád stejnou tkaninu, přehýbáme stále stejný provaz anebo, připadneme-li už skutečně na něco nového, jsou to jen cetky a hračky, jež jedna jalová hlava vymýšlí pro jinou, ale takové nápady může mít pak každý. „Musel by mít pěkně prázdný rozum ten, kdo by v této době pisálků nedokázal něco sesmolit." „Vládcové se pyšní svými zbraněmi, bohatci stavějí na odiv své domy, vojáci se chlubí svou mužností a učenci se honosí svým dětinstvím" a všichni musí volky nevolky číst, všichni poslouchat.

Et quodcunque semel chartis illeverit, omnes
Gestiet a furno redeuntes scire lacuque,
Et pueros et anus.

Co na papír načmárá jednou, to chtít bude ve známost
uvésti všem, kdož z pekáren jdou a od kašny domů,
sluhům i babkám.
(Horatius, *Saturae**, I, 4, v. 35–36)

„Jaký zástup básníků nám přinesl tento rok!" stěžuje si Plinius Sossiovi Seneciovi. „V dubnu den co den přednášel své básně hned ten, hned onen." A jak obsáhlý soupis nových knih tohoto roku a tohoto věku přinesl frankfurtský i domácí trh! Dvakrát do roka *proferunt se nova ingenia et ostentant*, namáháme ducha a stavíme ho na odiv, *magno conatu nihil agimus*, ale sebevětší namáhání k ničemu nevede. Jestliže se tedy nestane skutkem ona reforma, kterou si tak přeje Gesner, aby se přikázáním nějakého vládce a přísným dohledem omezila tato svoboda, půjde to takhle dál *in infinitum*. *Quis tam avidus librorum helluo?* A kde

jsou všichni ti knihomolové, kdo může tolik knih ještě číst? Stejně jako teď budeme žít v chaosu a zmatku knih, které na nás ze všech stran dotírají, že nás oči bolí ze čtení a prsty od obracení stránek. I já patřím k této sortě, *nos numerus sumus*; nepopírám to, ale na svou obranu mohu říci s Macrobiem: *Omne meum, nihil meum*, všechno patří mně, a přece nic není mé. Jako dobrá hospodyně z vlny různých ovcí splétá jeden šat, jako včela sbírá vosk a med z mnoha květin a tvoří z nich jednu hromadu, *Floriferis ut apes in saltibus omnia libant*, jako včely v květech sají z každého kalíšku, pilně jsem sebral toto *cento* z nejrůznějších autorů, a to *sine injuria*, žádnému jsem neuškodil, každému ponechal to, co mu náleží, a to podle vzoru Nepotianova, kterého Jeroným chválí za to, že nepřejímal celé verše, stránky či traktáty, skrývaje jména jejich autorů, jak je dnes u mnohých zvykem, nýbrž pokaždé řekl, že toto patří Cyprianovi, toto Lactantiovi, toto Hilariovi, toto řekl Minucius Felix, tak to napsal Victorinus a tak soudil Arnobius: cituji a uvádím své autory (třebaže spousta nevzdělaných škrabalů to pokládá za pedantické a za pláštík neznalosti, a naopak se honosí svým vyumělkovaným stylem), *sumpsi, not surripui*, bral jsem, ale nekradl; takže to, co Varro v 3. knize spisu *O zemědělství* říká o včelách, *minime maleficae nullius opus vellicantes faciunt deterius*, totiž že nikomu neškodí, když sbírají med, mohu říci i sám o sobě: komu jsem učinil bezpráví? Látka je z větší části jejich, a přece i moje, *apparet unde sumptum sit*, je zřejmé, odkud je převzata, což Seneca chválí, *aliud tamen quam unde sumptum sit apparet*, avšak jiná než u nich. Právě tak jako příroda přivtěluje, tráví a přijímá živiny našeho těla, tak i já *concoquere quod hausi*, přijímám, co jsem spolykal, užívám toho, co beru; nechávám je, aby přispívali k budově tohoto mého *Macaronicon*, metoda je pouze má vlastní. Jinak ale přijímám zásadu Weckerovu, *nihil dictum quod non dictum prius, methodus sola artificem ostendit*, nemůžeme říci nic než to, co již

bylo řečeno dříve, jen skladba a metoda je naše, a ta prokazuje učence. Oribasius, Aetius, Avicenna mají všechno z Galéna, ale podle své vlastní metody, *diverso stilo, non diversa fide.* Naši básníci loupí v Homérovi; co Homér vyplivne, to oni slíznou, jak praví Aelianus. Bohoslovci stále opisují *verbatim* z Augustina a stejně tak i naši vypravěči; ten, kdo přichází jako poslední, je obvykle nejlepší.

Donec quid grandius aetas
Postera sorsque ferat melior.

Až pozdější věk,
nadanější, vydá lepší stránku.

I když se stará přírodní nauka i filozofie mohla pyšnit mnoha velikány, přece s Didakem Stellou tvrdím: „Trpaslík, který stojí na ramenou obra, vidí dále než obr sám." I já tedy mohu přidávat, pozměňovat a vidět dál než moji předchůdci a opravovat je; nelze mne hanět, že jsem se opíral o jiné, stejně jako nelze vyčítat slavnému lékaři Aelianu Montaltovi, že psal *de morte capitis*, o nemocech hlavy, po Jasonu Pratensis, Heurniovi, Hildesheimovi a dalších, takže v tomto závodě běží spolu více koní, jeden logik, jeden rétor. Nechť si čtenář namítá, jak chce,

Allatres licet usque nos et usque,
Et gannitibus improbis lacessas,

ať na mne štěkáš znovu a znovu,
a vrčením naháníš strach,
(Martialis, *Epigrammaton libri*, 5, 60, v. 1–2)

trvám na svém. A pokud jde o ony ostatní nedostatky – barbarismus, dórský dialekt, přemíru extempor, tautologie, opičení, rapsodicky sestavené útržky posbírané z mnoha smetišť, výmětky autorů, hračky a pošetilosti poskláda-

né přes sebe bez ladu a skladu, bez invence, soudu, vtipu, učenosti, hrubý, syrový, drsný, fantastický, absurdní, nejapný, nestydatý styl, zflikovanou skladbu, nestrávenou, prázdnou, skurilní, zbytečnou, hloupou a suchou látku –, všechny je přiznávám; sotva o mně můžeš, milý čtenáři, smýšlet hůře než já sám o sobě. Připouštím, že ke čtení to není, a nechci, abys ztrácel čas probíráním se tak jalovou látkou, protože já sám bych asi byl znechucen, kdybys mi něco takového předkládal ke čtení; není to *operae pretium*, hodno takové námahy. Pouze dodávám, že nejsem bez předchůdců, což Ísokratés nazývá *perfugium iis qui peccant*, útočištěm těch, kdo hřeší, a že i jiní jsou stejně absurdní, prázdní, zbyteční, nevzdělaní a tak dál. *Nonnulli alii idem fecerunt*, i jiní mají podobné věci na svědomí, možná ještě horší, a třeba k nim, milý čtenáři, patříš i ty sám, *Novimus et qui te etc.*, známe někoho, kdo tě viděl. Všichni máme své chyby; *scimus, et hanc veniam*, víme, a proto žádáme o odpuštění; ty soudíš mne, já stejně tak jsem činil jiným, a jednou tak možná učiním i s tebou, *Caedimus, inque vicem*, oplácíme stejné stejným, je to *lex talionis, quid pro quo*. Kdo chce, nechť tedy soudí, kritizuje, vysmívá se a haní.

Nasutus sis usque licet, sis denique nasus:
Non potes in nugas dicere plura meas,
Ipse ego quam dixi...

Čerti se, vysmívej se, jak je ti libo, ale věz,
že sotva řekneš něco horšího,
než co o sobě dovedu povědět já sám...
(Martialis)

Proto jsem jako tupící se ženy i já první volal „děvko“ a bojím se, že v soudu nad jinými jsem přestřeloval. *Laudare se vani, vituperare stulti*, sebechvála je marnost, sebesnižování pošetilost a jako si neosobuji žádné zvláštní právo, ne-

budu krátit jiné. *Primum vestrum non sum, nec imus*, nejsem z nejlepších, ale ani z nejmizernějších. A jsem-li o celý palec, mnoho stop anebo mnoho parasangů pozadu za tím či oním, možná jsem o vlas před tebou. Avšak ať už je tomu jakkoli, špatně nebo dobře, pustil jsem se do tohoto podniku a vystoupil na scénu; musím se tedy vystavit kritice, před kterou není úniku. Až příliš platí, že styl nás prozrazuje, *stilus virum arguit*, a jako lovci hledají svou kořist po stopách, nadání člověka se vyjeví jeho dílem; *multo melius ex sermone quam lineamentis de moribus hominum judicamus*, charakter člověka posoudíme spíše podle jeho řeči než podle fyziognomie, jak zní zásada Catonova. Protože jsem se docela odkryl, jak sám vím, a obrátil zevnitř navenek, není pochyb o tom, že budu souzen; Erasmus má pravdu, když říká: *nihil morosius hominum judiciis*, není nic tak mrzoutského jako lidský soud, a jedinou útěchou mi budiž, že naše soudy jsou právě tak rozmanité jako naše chuti: *ut palata, sic judicia*.

Tres mihi convivae prope dissentire videntur,
Poscentes vario multum diversa palato.

Jak se mi zdá, i tři jenom hosté se od sebe liší,
pro svou rozdílnou chuť si přejíce pokrmů různých.
(Horatius, *Epistulae**, 2, 2, v. 61–62)

Naše spisy jsou jako pokrmy, naši čtenáři jako hosté a naše knihy jako krása, kterou jeden obdivuje a druhý odmítá; jsme oceňováni podle lidských libostí. *Pro captu lectoris habent sua fata libelli*, osud knih závisí na rozmaru čtenáře. Co jednoho těší, je *amaracum sui*, jinému odporné. *Quot homines, tot sententiae*, kolik hlav, tolik názorů: co ty zavrhuješ, onen doporučuje. *Quod petis, id sane est invisum acidumque duobus*, co tebe přitahuje, jiní shledávají kyselým a odporným. Ten si váží látky, onen jde jenom po slovech; ten miluje volný a svobodný styl, ten si hledí

především správné skladby, pevných strof, hyperbol, alegorií, onen si jako Hieron přeje hezký frontispis, půvabné obrázky, takové, jaké jezuita Natali vyryl pro dominikány, aby upoutal čtenářovu pozornost, ale tobě se nelíbí; to, co jeden obdivuje, druhý odmítá jako naprostou absurditu a směšnost. Jestliže bys svou metodou a svými představami navlas neodpovídal temperamentu svého čtenáře, *si quid forsan omissum, quo is animo conceperit, si quae dictio*, jestliže bys vypustil anebo přidal, co on má rád anebo nerad, pak jsi *mancipium paucae lectionis*, hlupák, osel, *nullus es* anebo *plagiarius*, nula, plagiátor, jsi zbytečný; anebo je tvoje práce jen skládačka, sbírka bez vtipu a nápadu, nicotnost. *Facilia sic putant omnes quae jam facta, nec de salebris cogitant, ubi via strata*: když už je něco uděláno, myslí si všichni, jak je to snadné; když už je tu cesta, zapomínají, jak těžko se tudy kdysi procházelo; nejinak jsou oceňováni i autoři, jejich práci znevažují ničemové jako zbytečnost, ač sami by nic takového nedokázali. *Unusquisque abundat sensu suo*, každý má spoustu rozumu, a protože tak se to má s každou stranou, nelze potěšit všechny.

Quid dem? quid non dem? Renuis tu quod jubet ille.

Co jim mám dáti, co ne? Co odmítáš, druhý žádá!
(Horatius, *Epistulae**, 2, 2, v. 61)

Jak doufat, že uspokojím všechny a svým způsobem vyjadřování vyhovím každému temperamentu a každému rozumu? Někteří chápou příliš málo, jiní příliš mnoho, *qui similiter in legendos libros, atque in salutando homines irruunt, non cogitantes quales, sed quibus vestibus induti sint*, hodnotí knihy stejně jako lidi, protože soudí nikoli podle charakteru, ale podle oděvu, jak říká Augustinus, nepřihlížejíce k tomu, co se v knize píše, nýbrž kdo ji napsal, *orexin habet auctoris celebritas*, sláva prodává knihu: ne-

cení kov, ale ražbu na něm, *cantharum aspiciunt, non quid in eo*, hledí na pohár, ale ne na to, co je v něm. Není-li autor zámožný, vysokého postavení, vznešený a uznávaný, učenec anebo ověšený velkými tituly, třebaže si je nezasluhuje, je to tupec; a přitom již Baronius, mluvě o knihách kardinála Caraffy, pravil, že kdo opovrhuje druhým kvůli jeho chudobě, sám je ubožák. Jedni příliš straní a jsou jako přátelé velkorysí, jiní přicházejí s předsudky, aby si stěžovali, tupili a ušklíbali se (*qui de me forsan, quicquid est, omni contemptu contemptius judicant*, všechno, co pochází ode mne, neuznají ani za hodna pohrdání, jak se říká); jedni jdou jako včely po medu, druzí jako pavouci hledají jen jed. Co si mám v takovém případě počít? Jako hostinští v Německu, kteří hostu, jemuž se nelíbí strava či příbytek, hrubě odpoví: *Aliud tibi queras diversorium*, když se ti nelíbí tady, hledej si jiný hostinec, říkám: když se ti moje kniha nelíbí, najdi si ke čtení něco jiného. Nedělám si mnoho z tvé kritiky, protože nakonec to nebude ani tvoje, ani moje cesta, jak si oba přejeme, a ukáže se, že má pravdu Plinius Secundus, když Trajánovi říká: „K čemu je namáhání mysli, když se spolu nespojí látka, téma, příležitost a doporučující přízeň." Když mne tedy ty a tobě podobní odsoudí a roztrhají, možná, jak vím (*expertus loquor*), mne ocení a doporučí jiní, a proto mohu říci jako Jovius v podobném případě a aniž bych se chvástal (*absit verbo jactantia*): *heroum quorundam, pontificum, et virorum nobilium familiaritatem et amicitiam gratasque gratias, et multorum bene laudatorum laudes sum inde promeritus*, totiž že jsem byl poctěn blízkým přátelstvím vynikajících představitelů církve i šlechty, těšil jsem se jejich přízni a dostalo se mi chvály mnohých vážených osob; jako si mne ale četní významní lidé váží, jiní mne tupí a budou tupit i nadále. O mém díle by mohlo platit totéž, co o Probově vydání Persiových *Satir*: když kniha poprvé vyšla, lidé zpozorněli a počali v ní horlivě hledat nedostatky, *editum librum continuo mirari homines, atque avide de-*

ripere coeperunt; první, druhé i třetí vydání bylo rychle rozebrané, pilně čtené, a jak jsem již řekl, jedni knihu chválili, stejně jako ji druzí s pohrdáním odmítali. Takový byl ovšem i osud Démokritův, *Idem admirationi et irrisioni habitus*, byl předmětem obdivu i záští. A rovněž i osud Senekův, tohoto svrchovaného správce rozumu, učenosti a soudnosti, *ad stuporem doctus*, obdivuhodně vzdělaného a podle Plútarcha nejlepšího z řeckých i latinských spisovatelů: ani „tento chvalně známý karatel neřestí", jak jej označuje Fabius, „důkladný a všeho znalý filozof, který obdivuhodně a znamenitě psal", se nemohl zalíbit všem a uniknout kritice. Jak jej tupil Caligula, Aulus Gelius, Fabius i sám Lipsius, jenž ho jinak tolik protežoval! *In eo pleraque perniciosa*, praví Fabius, je u něho spousta dětinskostí, *sermo illaboratus*, nedbalý výraz, podle Aula Gellia, *oratio vulgaruis et protrita, dicase et ineptae sententiae, eruditio plebeia*, domácký a obyčejný styl, přepjaté i nejapné myšlenky, průměrné vzdělání povrchního autora. *In partibus spinas et fastidia habet*, říká Lipsius, místy toporný a zmatený; jeho díla a zejména jeho listy jsou přecpané zbytečnými jalovostmi, někdy je zaujatý a neuspořádaný a jeho látka nebývá vždy dost silná, *aliae in argutiis et inpetiis occupantur, intricatus alicubi, et parum compositus, sine copia rerum hoc fecit*, nemetodicky skládá po způsobu stoiků spoustu věcí dohromady, *parum ordinavit, multa accumulavit*. A jestliže je takto tupen Seneca i mnoho známých mužů, které bych ještě mohl uvést jménem, co pak mohu čekat já? Jak mohu já, jenž jsem *vix umbra tanti philosophi*, jen stínem tak velkého filozofa, doufat, že se zalíbím? „Nikdo není tak dokonalý," tvrdí Erasmus, „aby uspokojil všechny, kromě těch, které starobylost učinila nedotknutelnými." Ovšem, jak ukazuje příklad Senekův, mnohdy to dopadne jinak; jak bych mohl zůstat stranou já? Takový už je osud všech spisovatelů, jemuž se musím podřídit; nehledám chválu, *non ego ventosae venor suffragia plebis*, neucházím se o přízeň vrtkavého davu;

non sum adeo informis, nejsem tak ošklivý, abych nebyl haněn.

Laudatus abunde,
Non fastiditus si tibi, lector, ero.

Místo chvály jen o milost prosím; když nebudu tebou odsouzen, čtenáři milý, pochválen budu již dost!
(Ovidius, *Tristia*, I, 7, v. 31–32)

Obávám se však kritiky schopných mužů a do jejich přízně svěřuji svou práci,

Et linguas mancipiorum
Contemno.

a pohrdám řečí otroků.
(Juvenalis, *Saturae*, IX, v. 119–120)

Opovrhuji zlovolným a sprostým utrháním, znevažováním, pomluvami peskujících kritiků a pomlouvačů, stejně jako nedbám vytí psů; a všechno ostatní nestojí za řeč. Co jsem napsal, napsal jsem *pro tenuitate mea*, jak nejlépe při svých chabých schopnostech to umím, a k tomu už nemám co dodat.

Kdyby to bylo v mé moci, rád bych ledacos ve způsobu, jímž se zabývám svou látkou, vylepšil a omlouvám se, *deprecari*, laskavému čtenáři, že jsem tak neučinil. Nebylo mým úmyslem prodávat svou múzu v angličtině anebo vynášet *secreta Minervae*; chtěl jsem vše vyložit v latině, kdybych našel nakladatele. Našim zdatným tiskařům je vítaný kdejaký sprostý spisek v angličtině, vytisknou všechno,

Cuduntque libellos
In quorum foliis vix simia nuda cacaret,

z jejich lisů vycházejí stránky,
do nichž by se ani nahá opice nevydělala,

ale s latinou nechtějí mít nic do činění; což je podle Nicholase Cara a jeho řeči o ubohosti anglické literatury jeden z důvodů, že tolik skvělých duchů upadá v našem národě do zapomenutí a jsou pohřbeni, jako by byli mrtví. Jinou velkou chybou je, že jsem nepřehlédl předlohu a nevylepšil styl, který je právě tak nedbalý, jako byl v prvním náčrtu; chybí mi však náležitá prázdeň. *Feci nec quod potui, nec quod volui*, doznávám tedy, že kniha není taková, jak bych ji mít chtěl, ani taková, jaká by být měla.

Cum relego scripsisse pudet, quia plurima cerno
Me quoque quae fuerant judice digna lini.

Čtu-li je, stydím se za ně. Sám soudím původce jejich,
že jsem, jak vidím, měl vyškrtnout většinu z nich.
(Ovidius, *Epistulae ex Ponto**, I, 5, v. 15–16)

Et quod gravissimum, a co je prohřeškem největším, dnes již sám nesouhlasím s pár věcmi ve svém výkladu, protože jsem je napsal, když jsem byl ještě mladší a pošetilejší, *Non eadem est aetas, non mens,* valně změnil se věk i nálada; mnohé bych rád vynechal, ale je už pozdě, a proto mohu pouze žádat o shovívavost tam, kde je něco chybně.

Býval bych se měl držet (pokud bych si počínal moudře) doporučení básníka, totiž že je třeba s dílem vyčkat devět let, než se odevzdá k tisku, *Nonumque prematur in annum*, a věnovat mu větší péči, anebo jako lékař Alexandr, který padesátkrát omyl *lapis lazuli*, než jej použil, měl jsem i já tento traktát pročítat, opravovat a vylepšovat; avšak, jak již řečeno, chyběla mi šťastná prázdeň a k ruce mi nebyl ani *amanuensis*, ani pomocník. Když Pankratés v Lúkiánovi cestoval v Egyptě z Memfisu do Koptu a chyběl mu sluha, vzal si železnou závoru, pronesl pár čarov-

ných slov (Eukratés, jenž tuto příhodu líčí, byl přitom) a proměnil ji ve sluhu, který mu nosil vodu, otáčel rožněm, chystal jídlo a konal i jiné nezbytné práce; když vykonal služby, kterých bylo třeba, proměnil ho zase v železnou tyč. Nemám takovou obratnost, abych po libosti vyráběl lidi, ani prostředky, abych si je najmul, neumím zapískat jako kapitán na lodi, aby přiběhli. Nemám takovou autoritu ani takové příznivce, jako byl onen šlechetný Ambrosius, který dopřál Órigenovi šest či sedm písařů, aby psali podle jeho diktátu; svou věc musím vykonat sám, a proto jsem byl nucen jako medvědice svá mláďata přivést na světlo tuto beztvarou hroudu; neměl jsem čas ji vypiplat jako ona, nýbrž vydal jsem ji, jak byla nahozena na papír a jak mne to zrovna napadlo, *quicquid in buccam venit*, po způsobu improvizace, k němuž se obyčejně uchyluji i v jiných pracích, *effudi quicquid dictavit genius meus*, když říkám, co mi přichází na mysl; to vše jsem psal podle zmatené kupy poznámek a tak, jak běžně mluvím, aniž bych se honosil velkými slovy, nabubřelými výrazy, zvučnými pojmy, tropy a bombastickými verši, jež se jako Acestovy šípy vznítí, sotva vzlétnou, duchaplnostmi, vroucím patosem, elogiemi, hyperbolickými ozdobami, elegancí, kterou mnozí staví na odiv. Jsem *aquae potor*, piju vodu, nikoli víno, které dává vzlet našim moderním duchům, jsem nenucený, prostý a neohrabaný spisovatel a jsa svobodný a nevázaný, nechávám psát své pero to, co mám na mysli, *idem calamo quod in mente*, fík nazývám fíkem a věci nazývám pravým jménem, *animis haec scribo, non auribus*, píši pro ducha, a nikoli pro ucho, jde mi o látku samu, nikoli o slova; maje na paměti Cardanovo rčení *verba propter res, non res propter verba*, slova mají sloužit věci, nikoli věc slovům, snažím se spolu se Senekou vystihnout to, o čem píši, a nehledím na to, jak píši: *quid scribam, non quemadmodum*. Neboť jak soudí Filón: „Kdo je zběhlý v látce, nedbá o slova, zatímco ti, kdo vynikají v umění mluvy, mají mělké vzdělání.“

Verba nitent phaleris, at nullas verba medullas
Intus habent.

Slova vzněcují zář, ač uvnitř nich není nic.
(Palingenius)

Ostatně i moudrý Seneca podotýká: „Je téměř jisto, že člověk, jenž hledí na slova, věnuje pozornost řeči, má ducha plného hloupostí a není v něm nic pevného. Symetrie totiž není mužný šat.“ (Seneca, *Epistulae*, I, 21). *Non est ornamentum virile concinitas*, vyumělkovanost není ozdoba hodná muže, a také proto říká o slavíkovi Lipsius, že je to jen hlas a nic nadto, *Vox est, praeterea nihil*. V tomto bodě jsem tedy otevřeným stoupencem Sókratova žáka Apollónia: nedbám na věty, protože se chci dovolávat jen a jen čtenářova rozumu, a nikoli lahodit jeho uchu; nesnažím se ani není mým záměrem psát úhledně tak, jako to chce řečník, nýbrž chci se vyjadřovat přímo a jasně, jak jen to je možné. Stejně jako řeka, která jednou proudí zčerstva a valí se, jindy však plyne líně a pomalu, jednou přímo a jindy *per ambages*, oklikami, jednou je hluboká a jindy mělká, bahnitá anebo čirá, někdy široká a jindy úzká, stejně tak má proudit i můj styl: jednou vážně, jindy lehce, chvíli nechť je satirický a chvíli komický; jednou vypracovaný, jindy uvolněný, jak to právě látka žádá anebo jak jsem zrovna naložen. Pokud se tedy pustíš do čtení tohoto pojednání, povede se ti na této cestě jako každému cestovateli, jednou to bude příjemné, jindy namáhavé; někdy krajina, jindy mezi skalami, pusto zde, lepší půda tam; lesy, háje, pahorky, údolí, pláně. Povědu tě *per ardua montium, et lubrica vallium, et roscida cespitum, et glebosa camporum*, strmými horami, kluzkými palouky, mokrou trávou a bahnitými poli, projdeme spoustu věcí, z nichž některé se ti budou líbit a jiné určitě nikoli.

Pokud je metoda čili přístup k látce chybný, prosím, vzpomeň si na to, co říká Columella: *Nihil perfectum, aut*

a singulari consummatum industria, totiž že nic nemůže být dokonalé, co vzešlo z píle jediného člověka, neboť nikdo nedokáže přihlédnout ke všemu; v Galénovi i Aristotelovi, v těchto velkých mistrech, je mnoho věcí podáno nedostatečně, leccos lze právem kritizovat a změnit. *Boni venatoris* (jak se říká) *plures feras capere, non omnes*, dobrý lovec může ulovit leccos, ale ne všechno; já se snažil ze všech sil. Ostatně nejsem v tomto předmětu doma, *Non hic sulcos ducimus, non hoc pulvere desudamus*, tady neořu, není to pole, na kterém pracuji, doznávám, že v této věci jsem povrchní, jsem cizinec, který jen tu a tam vytrhne nějakou květinu; a kdyby chtěl nějaký přísný soudce posuzovat, co jsem napsal, vím zcela jistě, že by tu nenašel tři chyby jako Scaliger v Terentiovi, ale tři stovky. Tedy právě tolik nedostatků, kolik jich našel v Cardanově spisu *De subtilitate* anebo kolik jich shledal nebohý rostocký profesor Gul. Laurembergius v Laurentiově *Anatomii* a Benátčan Barocius v Sacroboskovi. Držíš v ruce šesté vydání, v němž jsem měl být přesnější, opravit všechna minulá opomenutí, ale to by bylo *magni laboris opus*, nadmíru obtížné a namáhavé, neboť, jak vědí tesaři ze zkušenosti, je lépe postavit nový dům než opravovat starý; spíše bych totiž napsal stejně velký nový spis, než opravil starý. Pokud jsem se dopustil omylů (a vím, že tu jsou), prosím o přátelské napomenutí, nikoli spílání, *Sint Musis socii Charites, Furia omnis abesto*: s Múzami nechť chodí Charitky a Furie ať se vzdálí; při sporech totiž platí: *funem contentionis nectamus, sed cui bono?* Můžeme se přít a vzájemně si škodit, ale proč? Jsme přece učenci,

Arcades ambo,
Et cantare pares, et respondere parati.

oba dva jak pravý Arkad,
zpívati uměli stejně i vzápětí odpověď dávat.
(Vergilius, *Bucolica**, 7, v. 4–5)

Pustíme-li se do pranice, kam se dostaneme? Škodíme-li si a překážíme-li si navzájem, jsme jen k smíchu druhým. Přesvědčím-li se o omylu, ustoupím a napravím jej. *Si quid bonis moribus, si quid veritati dissentaneum, in sacris vel humanis literis a me dictum sit, id nec dictum esto*: pokud jsem řekl něco proti dobrým mravům anebo pravdě, jak je psána, nechť se to pokládá za neřečené. Prosím tedy o shovívavé posouzení všech chyb, jichž jsem se dopustil, neuhlazené skladby, slovních pleonasmů, tautologických opakování (ač oporou by mi mohl být Seneca, který tvrdí, že nikdy nelze říkat příliš často to, co nelze říci jenom jednou, *nunquam nimis dicitur, quod nunquam satis dicitur*), zmatek ve slovesných časech, číslování, tiskařské chyby etc. Mé překlady jsou často spíše parafráze než výklady, *non ad verbum*, nejsou doslovné, ale jakožto autor si osobuji svobodu a vybírám jen to, co se mi hodí. Citáty jsou často zasazeny přímo do textu, a proto je styl tak neuhlazený, anebo, když se to hodí, jsou na okrajích. Řecké autory, Platóna, Plútarcha, Athenaea a jiné jsem citoval z jejich komentátorů, protože originál by nebyl příhodný. Smíchal jsem *sacra profanis*, posvátné se světským, ale doufám, že jsem nic nezprofanoval; když opakuji jména autorů, řadil jsem je *per accidens*, jak se vyskytují, a nikoli chronologicky; neoteriky často před starými, jak jsem je měl v paměti. Pár věcí jsem v tomto šestém vydání změnil: něco vymýtil, něco napravil, spoustu přidal, protože od té doby se mi do ruky dostala spousta dobrých autorů všeho druhu, a jestliže jsem je předtím neuváděl, nebylo to kvůli předpojatosti, přehlédnutí anebo kvůli nevhodnosti.

Nunquam ita quicquam bene subducta ratione
ad vitam fuit,
Quin res, aetas, usus, semper aliquid apportent novi,
Aliquid moneant, ut illa quae scire te credas, nescias
Et quae tibi putaris prima, in exercendo ut repudias.

Nebylo nikdy stvořeno nic beze vší chyby,
aby to nemohl proměnit věk či zvyk;
nevíš, jak změnit, co znáš, a co
sám máš za nejlepší, nakonec odložíš.
(Terentius, *Adelphoi*)

Nic není dané a hotové tak, aby to okolnosti, věk či zkušenost nedokázaly změnit; co si myslíme, že víme, to vlastně neznáme, a jak jsme smýšleli nejprve, to nakonec odmítneme. Pojal jsem ovšem rozhodnutí tento traktát již znovu nevydávat; *Ne quid nimis*, všeho moc škodí; nic už tedy nebudu přidávat, měnit anebo odebírat; skončil jsem. Poslední a nejzávažnější výtka je ale ta, že jsem se jako teolog pustil do lékařské vědy, jak to Menedemus vytýkal Chremovi:

Tantumne est ab re tua otii tibi,
Aliena ut cures, eaque nihil quae ad te attinent?

Tolik máš času, ač zaměstnán,
že staráš se o jiné, byť nic ti do nich není?
(Terentius, *Andria*)

Mám snad tolik volného času anebo méně vlastních záležitostí, že se mohu pouštět do věcí, jimiž se zabývají jiní a mne se vůbec netýkají? Co mám společného s lékařstvím? *Quod medicorum est promittant medici?* Ať se lékaři starají o své. Když se jednou Lakedaimonští radili o veřejných záležitostech, pronesl jistý zpustlý občan znamenitou řeč, jež se setkala s všeobecným souhlasem; povstal však jeden ctihodný senátor a dožadoval se, aby byl návrh odmítnut, i když je dobrý, poněvadž *dehonestabatur pessimo auctore*, nenašel žádného lepšího původce; nechť prý jej předloží někdo úctyhodný a pak bude přijat. Rada byla přijata, *factum est*, a bezodkladně uvedena ve skutek, *Et sic bona sententia mansit, malus auctor muta-*

tus est, dobrý návrh zůstal, špatný původce byl vynechán. Chceš totéž navrhnout mně, *stomachosus*, ty mrzoute, a navrhuješ, aby se nepokládalo za nevhodné, co jsem napsal o lékařství, pokud by to napsal někdo jiný, nějaký lékař z povolání. Proč jsem se tedy s tímto traktátem namáhal? Slyš, co ti povím. Rád připustím, že je spousta témat lidských i božských, která se hodí k pojednávání, a kdybych psal jen *ad ostentationem*, abych se předvedl, jistě bych si vybral něco jiného, v čem jsem zběhlejší: sebe bych potěšil a lépe uspokojil sebe i druhé. Osud ale chtěl, že jsem v oné době narazil na skálu melancholie, a stržen oním vedlejším proudem, jenž jako potůček vyrazil z hlavního proudu mého bádání, jsem se pak touto látkou těšil a obíral ve volných chvílích jako námětem nezbytným i užitečným. Nedávám mu přednost před teologií, protože vím, že ta je královnou nauk, které jsou ostatní k ruce jako děvečky, ale v teologii jsem neviděl takovou potřebnost. Jestliže bych psal dogmaticky, měl bych před sebou takovou spoustu knih tohoto druhu, tolik komentářů, pojednání, spisů, výkladů, kázání, že by je neuvezlo ani stádo volů; a jestliže bych byl tak troufalý a ctižádostivý jako jiní, mohl bych nechat vytisknout jedno kázání v Paul's Cross, jedno v St. Mary's Oxon, jedno v Christ Church, kázání před tím a tím hodnostářem, před tím či oním blahorodím, kázání v řeči latinské, anglické, kázání se jménem i bez něho, kázání a kázání. Ale já se vždy toužil pracím tohoto druhu spíše vyhnout, zatímco jiní prahli po tom, aby se jejich tiskly a vydávaly. Kdybych se pouštěl do teologických sporů, bylo by to stejné jako useknout hydře jednu hlavu, *lis litem generat*, různice plodí různici a povolává k životu totéž ve dvojím a trojím vyhotovení, záplavu otázek *in sacro bello hoc quod stili mucrone agitur*, v této svaté válce, jež se vede perem, a nikdy bych z těchto sporů nevyšel. Lépe je vyzvat velkého vládce, jak si již dávno povšiml papež Alexandr VI., než žebravého mnicha, jezuitu anebo, jak dodávám, kněze ze semináře, protože ti, kdo patří k té-

to nevyvratitelné společnosti, *inexpugnabile genus hoc hominum*, musí mít a mají vždy poslední slovo; přitom však postupují s takovou horlivostí, bezostyšností, hroznou prolhaností, klamáním a úporností, že spolu s Horatiem nedovedem říci, zda je k tomu ponouká *Furorne caecus, an rapit vis acrior, an culpa? responsum date*, slepý vztek či blud či nepředloženost; častokrát se přesvědčuji o tom, co již dávno postřehl Augustinus: *tempestate contentionis, serenitas caritatis obnubilatir*, totiž že bouře sváru svými mračny vnáší chmury do jasného klidu lásky a že ve všech vědách se tímto způsobem vyvolalo v život více démonů, než dovedeme zkrotit, a že tito démoni běsní tak zuřivě a tropí takový povyk, že by bylo lépe, jak říká Fabius, kdyby se mnozí z nich narodili němí a jiní nevzdělaní, než aby byli takto slepě oddáni své vlastní zkáze.

At melius fuerat non scribere, namque tacere
Tutum semper erit.

Lépe by bylo, kdyby nepsali, poněvadž mlčet
vždy je chytřejší.
(Scaliger)

Je to obecné neštěstí, které i v lékařství vytýká Dán Severinus: „My nešťastníci trávíme své dny neplodnými otázkami a disputacemi“, sváříme se o složité jemnosti, *de lana caprina* anebo o měsíčním světle na vodě, „a přitom necháváme bez povšimnutí ony nejpřednější poklady přírody, v nichž je hledat nejlepší léky pro všechny druhy nemocí, a nejen škodíme sami sobě, ale bráníme a zakazujeme druhým, kteří by je chtěli hledat, a tupíme je.“ To jsou tedy pohnutky, které mne přivedly k tomu, že jsem si zvolil toto lékařské téma.

Jesliže by ale kterýkoli lékař chtěl proto nabádat, *Ne sutor ultra crepidam*, ševče, drž se svého kopyta, a trápil se tím, že mu fušuji do řemesla, stručně mu odpovím, že

s ním nakládám právě tak jako lékaři s námi a že to může být ku prospěchu všem. Znám mnohé z jeho cechu, kteří si nechali naordinovat nějaký lék, pokud si od toho slibovali nějaký prospěch, a proto nechápu, je-li toto běžné, proč by se obyčejný teolog, který je stižen melancholií a jehož jediný zisk plyne z prodávání úřadů, nemohl zabývat lékařstvím. O Drusianovi (Trithemius ho nesprávně uvádí jako Crusiana) se říká: „protože mu jeho praxe nic nevynášela, vzdal se svého zaměstnání a psal o teologii". Marsilius Ficinus byl *semel et simul*, kněz i lékař, a T. Linacre byl ve vysokém věku vysvěcen na kněze. I jezuité se věnují obojímu a *permissu superiorum*, s povolením představených, vykonávají praxi chirurgů, kuplířů i porodní báby. Mnozí chudí venkovští vikáři, kteří jsou bez prostředků, se musí protloukat životem jako dryáčníci, mastičkáři a šarlatáni, a když nám naši patroni dávají jen takto nuzné živobytí, jak se to zpravidla děje, nutí většinu z nás, abychom se jako Pavel věnovali ještě nějakému jinému řemeslu, a proto jsou z nás sezonní dělníci, sládci, pouliční prodavači, dobytkáři, výčepní, když ne něco ještě horšího. Jestliže se ale pouštím do svého záměru, nemyslím, uvažuji-li o něm správně, že konám něco neslušného anebo chybuji; mohu na svou obhajobu uvést dva učené teology Georgia Brauna a Hieronyma Hemingia, z nichž (smím-li si řádek či dva vypůjčit od svého staršího bratra) jeden „sepsal obsáhlé *Divadlo měst*, k němuž ho přivedla jeho vrozená láska k obrázkům a mapám, prospektům a místopisu, a druhý z lásky ke genealogiím vydal *Theatrum Genealogicum*". Anebo bych svou práci mohl omluvit stejně tak, jak to učinil v podobném případě jezuita Lessius. Melancholie, které se chci věnovat, je nemoc duše, což spadá jak do kompetence teologa, tak i lékaře, a sotva by se našel někdo, kdo by nevěděl, jaká je shoda mezi oběma povoláními. Dobrý znalec věcí božských buď je, anebo měl by být dobrým lékařem, přinejmenším lékařem duchovním, neboť i náš Spasitel označoval sebe sama právě takto a také takovým

lékařem byl (Mt 4,23; Lk 5,18; Lk 7,21). Liší se pouze předmětem, jímž je pro jednoho tělo a pro druhého duše, a k léčbě používají odlišných léků: jeden uzdravuje *animam per corpus*, duši skrze tělo, druhý *corpus per animam*, tělo skrze duši, jak nás před nedávnem poučil náš profesor-regius medicíny ve své učené přednášce. Jeden léčí neřesti a vášně duše, hněv, žádostivost, zoufalství, pýchu, domýšlivost a podobné užíváním léků spirituálních, stejně jako druhý používá vhodných léčiv v případě chorob těla. A poněvadž melancholie je chorobou těla i duše a jako taková si žádá léčby duševní i tělesné, sotva bych našel vhodnější, užitečnější a naléhavější námět, jímž se zabývat, předmět týkající se všech stavů, který vyžaduje obě profese a celého lékaře. Teolog může v této složené chorobě sotva něco pořídit sám a v jistých případech melancholie pořídí ještě méně sám lékař; nemoc však dovedou plně léčit jen oba dva pospolu.

Alterius sic altera poscit opem.

Tak jedno si žádá pomoci druhého.
(Horatius, *De arte poetica**, v. 410–411)

Co patří oběma, není, jak si myslím, nevhodné ani pro mne, jenž jsem povoláním teolog a náklonností svého ducha lékař. V šestém domě mám Jupitera a s Beroaldem mohu říci: *non sum medicus, nec medicinae prorsus expers*, nejsem sice lékař, ale cosi z lékařství znám, poučoval jsem se v teorii medicíny, ač nikoli proto, abych ji provozoval, ale abych uspokojil sám sebe, což bylo také příčinou toho, že jsem se do tohoto podniku vůbec pouštěl.

Jestliže ti ale tyto důvody, můj čtenáři, nestačí, budu se řídit příkladem štědrého preláta a někdejšího biskupa v Lincolnu jménem Alexander Munificus. O něm pan Camden říká, že postavil šest zámků a poté, aby odvrátil závist, *ad invidiam operis eluendam* – tato slova dochoval

Nubrigensis, který je má přímo od Rogera, biskupa v Salisbury, jenž v době krále Štěpána postavil zámek Sherborne a Devizes –, a aby čelil pohoršení a pomluvám, které by odtud mohly vzejít, postavil stejný počet klášterů; bude-li moje rozprava až příliš lékařská anebo až příliš zavánět lidstvím, slibuji ti, že to příště odčiním v nějakém teologickém traktátu. Doufám, že toto postačí, pokud se čtenář hlouběji zamyslí nad látkou, kterou pojednávám, *rem substratam*, to jest melancholií, šílenstvím, a pokud zváží důvody, které mne k ní přivedly, to jest všudypřítomnost této choroby, nutnost léčit ji a obecný užitek či prospěch, který všem přinese její poznání, což vše ještě vyložím v další části této předmluvy. Nepochybuji, můj čtenáři, že se nakonec se mnou shodneš a že správný anatomický rozbor tohoto temperamentu skrze všechny články našeho mikrokosmu je právě tak velký úkol jako opravit chronologické omyly v assyrské monarchii, najít kvadraturu kruhu, proměřit úžiny a řečiště severovýchodních a severozápadních průplavů, že je to objev stejně cenný, jako když onen hladový Španěl objevil *Terra Australis Incognita*, a že to nakonec vyžadovalo stejně velkou námahu jako přesné zjištění drah Merkuru a Marsu, které dohánělo k zoufalství naše astronomy, anebo opravit gregoriánský kalendář. Alespoň mně to tak připadá a doufám stejně jako Theofrastos ve svých *Charakterech*, „že potomstvu, příteli Polykle, bude tato kniha k většímu užitku, neboť bude moci opravovat a napravovat svá opomenutí našimi příklady a vzít za své naše rady a naše nabádání“. A jako si velký vojevůdce Žižka přál, aby po jeho smrti vyrobili z jeho kůže buben, protože doufal, že jeho zvuk obrátí nepřátele na útěk, ani já nepochybuji o tom, že tento spis, bude-li předčítán anebo čten, až už tady nebudu, zažene melancholii právě tak jako Žižkův buben, který děsil jeho nepřátele. Přesto však musím na cestě k mému přítomnému či budoucímu čtenáři, který je stižen melancholií, cosi doporučit: ať přeskočí části věnované v tomto traktátu sympto-

mům a prognózám, aby čtené nevztahoval na sebe a aby to, co je řečeno všeobecně, nebral osobně (jak je u melancholiků obecným zvykem), protože pak by svůj stav zhoršil, sám sobě škodil a nakonec by mu četba této knihy přinesla více škody než užitku. Radím, aby tyto části jen zběžně prolistoval; *Lapides loquitur* (jak říká Agrippa, *de occ. Phil.*), *et caveat lectores ne cerebrum iis excutiat*, kameny mluví a čtenář nechť se má na pozoru, aby si nepotloukl hlavu. Ostatek pak může číst bez obav a jistě k užitku. Příliš však odbočuji, a proto se vrátím k věci.

Pochybuje-li někdo o nezbytnosti mého pojednání a všeobecnosti toho, o čem je řeč, nechť se poohlédne po světě tak, jak Cyprianus radil Donatovi, „ať si představí, že je přenesen na vrcholek nějaké vysoké hory a pozoruje zmatky a převraty tohoto houpavého světa: stěží se zdrží smíchu či soucitu“. Svatý Jeroným měl tak mocnou představivost, že v divočině, v níž přebýval, najednou spatřil tančící Římany, a jestliže, čtenáři, buď napneš svou představivost, anebo vyšplháš do výše, spatříš, že celý svět je šílený, že mu vládne melancholie a bláznovství, že se podobá bláznově hlavě, jak to nedávno zpodobil Epichthonius Cosmopolites na jedné mapě (a to s tímto mottem: *Caput helleboro dignum*, hlava, jež by zasloužila čemeřici), ztřeštěné hlavě, *cavea stultorum*, ráji bláznů anebo podle Apollónia útulku ťulpasů, podvodníků, lichotníků a má nutně zapotřebí nápravu. Strabón v IX. knize své *Geografie* srovnává Řecko s obrázkem muže, což je přirovnání, které přijímá i Nic. Gerbelius ve svém výkladu Sophianovy mapy: hruď sahá od Akrokeraunských hor v Epiru až k výběžku Sunion v Attice, Pagae a Megara jsou dvě ramena, korintský Isthmos krk a Peloponnésos hlava. Jestliže toto přirovnání sedí, je to jistě hlava blázna; Morea je potom Moria (bláznovství), a smím-li říci, co si myslím, obyvatelé současného Řecka se odchylují od rozumu a pravého náboženství neméně než Morea od podobizny člověka. Prozkoumejte podobně i ostatek a shledáte, že království

a provincie jsou melancholie, města i rodiny, všechno tvorstvo s duší vegetativní, citlivou i rozumnou, všechny stavy, sekty, vše bez rozdílu věku a postavení je vychýleno z rovnováhy jako na Cebesově obraze, *omnes errorem bibunt*, ještě než přijdou na svět, pijí už z poháru bludu, od nejvyšších až po nejnižší potřebují všichni medicínu; Senekova scéna, v níž si otec a syn navzájem dokazují, že jsou blázni, má obecnou platnost; Porcius Latro svědčí proti nám všem. Vždyť kdo není blázen, melancholik, šílenec? *Qui nil molitur inepte*, kdo nemá nemocný mozek? Bláznovství, melancholie, šílenství jsou jedna jediná choroba, třeštění je společné jméno všech. Alexander Gordonius, Jason Pratensis, Savonarola, Guianerius, Montaltus chtěli vše mylně oddělovat *secundum magis et minor*; David však říká (Ž 85,5): „Potřeštěncům pravím: Nechte ztřeštěností!“ a starý stoický paradox zní: o*mnes stultos insanire*, všichni blázni jsou šílení, jakkoli jedni jsou šílenější než jiní. A kdo není blázen, kdo je prost melancholie? Kdo jí není stižen ve svém habitu a své dispozici? „Špatné dispozice plodí habitus, přetrvávají-li,“ říká Plútarchos, a zvyky se mění v nemoci. Totéž pak tvrdí Cicero v druhé knize svých *Tuskulských hovorů*: *omnium insipientum animi in morbo sunt, et perturbatorum*, blázni jsou nemocní a stejně i ti, kdo jsou zmatené mysli: co jiného by mohla být nemoc než, jak ji definuje Gregorius Tholosanus, „rozpad či rozrušení onoho tělesného svazku, který zakládá zdraví“, a kdo není nemocen anebo náchylný k nemoci? Komu nevládnou vášně, hněv, závist, nespokojenost, strach a smutek? Kdo netrpí touto nemocí? Poskytněte mi trochu času a uvidíte, kolik svědectví, vyznání a důkazů bych mohl snést, abych doložil, že většina lidí je šílených a že stejně jako v době Strabónově museli putovat do Anticyrae, putují dnes do Compostelly, k Paní sichemské anebo do Loreta, aby zde našli pomoc; a že takové pouti jsou pravděpodobně právě tak prospěšné jako cesta do Guyany a že čemeřice je mnohem více potřeba než tabáku.

Kazatel Šalomoun rovněž dosvědčuje, že lidé jsou náladoví, melancholičtí, blázniví a potřeštění: „I pohlédl jsem a viděl moudrost i ztřeštěnost a pomatenost.“ (Kaz 2,12) Anebo (verš 23): „Všechny jeho dny jsou samá bolest a jeho lopota je plná hoře; jeho srdce mu nedá spát ani v noci. I to je pomíjivost.“ Berte si tedy melancholii, jak chcete, ve vlastním či nevlastním smyslu, jako dispozici anebo habitus, jako radost nebo bolest, tupost, nespokojenost, strach, smutek, šílenství, jako toto vše, anebo jen něco z toho, vpravdě či jen metaforicky, pořád je to jedno a totéž. I smích je podle Šalomouna šílenství, a jak říká svatý Pavel: „Světský smutek přináší smrt.“ „Srdce lidských synů je naplněno zlobou; po celý svůj život mají v srdci samé ztřeštěnosti a pak se odeberou k mrtvým,“ praví Kazatel (9,3). A lépe není ani tam, kde je moudrost (Kaz 1,18), „neboť kde je mnoho moudrosti, je i mnoho hoře, a čím víc vědění, tím víc bolesti“. Mudrc nenávidí život sám, nic ho netěší, ošklivi se mu všechno pachtění, protože všechno, jak nakonec říká, je „pomíjivost a honba za větrem“. A i kdyby byl nejmoudřejší na světě, *sanctuarium sapientiae*, pokladnice moudrosti a moudrostí oplýval, není s to se spasit anebo ospravedlnit své skutky. „Já jsem nejtupější z mužů a lidskou rozumnost nemám.“ (Př 33,2) Ať už jsou to slova Šalomounova anebo Agurova, syna Jakeova, jsou to slova kanonická. David, muž blízký srdci Božímu, mluví o sobě stejně (Ž 73,22): „Byl jsem tupec, nic jsem neznal, jak dobytče jsem před tebou býval“ a všechny odsuzuje jako blázny, srovnávaje je s koněm či mezkem bez rozumu (Ž 32,9). Podobně se odsuzuje apoštol Pavel, když říká: „Teď mluvím jako z nerozumu.“ (2 Kor 11,21) „Hlava je celá chorá a celé srdce zemdlené,“ říká Izajáš (1,5), blázni, kteří jsou na tom hůře než voli a osli: „Vůl zná svého hospodáře atd.“ Čti Dt 32,6; Jer 4; Am 3,1; Ef 5,6. „Nenechte se od nikoho svést prázdnými slovy“, vy bloudi. Jak často se jim připisují vlastnosti bláznů a šílenců! Žádné slovo není častější

u otců církve a bohoslovců; z toho vidíte, co si mysleli o tomto světě a jak oceňovali lidské skutky.

Vím, že dnes smýšlíme jinak a za moudré většinou pokládáme ty, kdo mají vliv, vládce, hodnostáře a bohatce, kteří se snad jako moudří již narodili; moudří musí být všichni politikové a státníci, vždyť kdo by se odvažoval jim odporovat? Ale na druhé straně je náš úsudek tak pokažený, že moudré a úctyhodné pokládáme za blázny. To velmi pěkně naznačil již Démokritos ve svém listu Hippokratovi: Abdéřané „pokládají ctnost za šílenství", ale stejně tak i většina dnes žijících lidí. Mám ti povědět, jaký to má důvod? Štěstěna a Ctnost, Moudrost a Bláznovství, které jim stojí po boku, se kdysi spolu utkaly v Olympii; každý si myslel, že Štěstěna a Bláznovství dopadnou nejhůř a litoval jejich osud, ale dopadlo to jinak. Štěstěna byla slepá, nedbala, kam a koho udeří, bila se bez pravidel, *andabatorum instar*, jako zaslepení gladiátoři. Bláznovství bylo ukvapené a překotné a stejně tak málo se staralo, co řekne anebo učiní. Ctnost a Moudrost ustupovaly, obecný lid je vypískal a tupil, protože obdivoval Štěstěnu a Bláznovství, a tak je tomu až dodnes; darebáci a blázni jsou na tom v očích i myslích světa nejlíp a dobře se jim vede. Přitom mnoha dobrým mužům se v jejich době dostalo špatného osudu: Akíš považoval Davida za šílence. Elíša a ostatní byli posuzováni stejně tak. Obecný lid se Davidovi posmíval (Ž 71,7): „Za zázrak mě mnozí měli." A obecně jsme blázny pro Krista (1 Kor 4,10). „To je ten, kdo nám byl kdysi k smíchu jako příklad potupy, nám pošetilým! Jeho život jsme považovali za nesmyslný a jeho konec za bezectný." (Mdr 5,4) Obdobným způsobem byli posuzováni i Kristus a jeho apoštolové (J 10; Mk 3; Sk 26). A stejně tak všichni křesťané v době Pliniově, *fuerunt et alii similis dementiae* (a jiní podobně zřeštění), a nedlouho poté se jim říkalo *vesaniae sectatores, eversores hominum, polluti novatores, fanatici, canes, malefici, venefici, Galilaei homunciones*, to jest zasvěcenci šílenství, ničitelé lidí, špinaví novátoři,

fanatici, psi, zločinci, traviči a galilejští skrčkové. Jsme už zkrátka takoví, že lidi poctivé, oddané, pravověrné, bohabojné, nábožné, prosté máme za hlupce a osly, protože nedovedou a nechtějí lhát a přetvařovat se, být kam vítr tam plášť, lichotit, *accomodare se ad eum locum ubi nati sunt*, přizpůsobovat se místu, kde se narodili, dělat dobré obchody, cpát se nahoru, prosperovat, *patronis inservire, solennes ascendendi modos apprehendere, leges, mores, consuetudines recte observare, candide laudare, fortiter defendere, sententias amplecti, dubitare de nullis, credere omnia, accipere omnia, nihil reprehendere, caeteraque quae promotionem ferunt et securitatem, quae sine ambage felicem reddunt hominem, et vere sapientem apud nos,* krčit se před svými ochránci, učit se obvyklým způsobům, jak se prosazovat, úzkostlivě dodržovat zákony, mravy a zvyky, nahlas chválit, mocně bránit, přijímat názory druhých, o ničem nepochybovat, věřit všemu, všechno snést a konat všechno to, co vede k povýšení a jistému postavení, co člověku dává nezkalené štěstí a moudrost podle naší míry; kdo nedovedou kalkulovat jako jiní, podplácet a brát úplatky atd., ale bojí se Boha a při všem, co konají, se obracejí ke svému svědomí. Duch Svatý, který však umí soudit lépe, je nazývá blázny. „Bloud si v srdci říká." (Ž 53,1) „To je cesta těch, kdo bláznovství se drží." (Ž 49,14) „Vždyť co může být větším šílenstvím, než si kvůli nepatrné světské radosti způsobit trest věčný?" jak nám vštěpuje Řehoř i jiní.

A nejinak se vedlo také všem těm velkým filozofům, které svět vždy obdivoval, jejichž díla máme ve velké vážnosti, jejichž moudrost je vzorem jiným, objevitelům umění a věd. A Sókratés, o němž Apollónova věštba pravila, že je nejmoudřejším ze všech lidí své doby, a jehož jeho dva žáci Platón a Xenofanés tolik chválí a uctívají, když jej nazývají „nejlepším a nejmoudřejším mezi smrtelníky, nejšťastnějším a nejspravedlivějším", jehož stejně tak velebí Alkibiadés jako muže, který neměl sobě rovného; Achilles,

jak říká, byl velkým mužem, ale Brasidás a jiní byli právě tak velcí jako on; Anténór a Nestór byli stejně dobří jako Periklés a tak je to i se všemi ostatními; ale nikdo před Sókratem či po něm, *nemo veterum neque eorum qui nunc sunt*, nebyl takový jako on, nemohl se mu rovnat anebo se mu jen blížit. Sedm řeckých mudrců, britští druidové, brahmíni v Indii, etiopští gymnosofisté, perští mágové, Apollónios (o němž říká Filostratos, že byl *non doctus, sed natus sapiens*, nikoli učený, ale moudrý již od kolébky), Epikúros, jejž tolik obdivuje jeho žák Lucretius:

Qui genus humanum ingenio superavit, et omnes
Perstrinxit stellas exortus ut aetherius sol.

Génius, největší z lidí, jenž zastínil všecky,
jak výsostné slunce když vyjde a uhasí hvězdy.
(Lucretius, *De rerum natura**, III, v. 1043–1044)

Anebo tolik proslulý Empedoklés,

Ut vix humana videatur stirpe creatus.

že se až zdá, že nebyl lidského rodu.
(Lucretius, *De rerum natura**, I, v. 733)

O nich všech slyšíme takové hyperbolické chvály, a tak i o Aristotelovi, který prý byl sám zosobněnou moudrostí, zázrakem přírody; Eunapius říká o Longínovi, že byl živoucí knihovna, a zase o jiných se říkalo, že jsou přírodní světla, obři důmyslu, pátá esence rozumu, božští duchové, orlové mraků, že pocházejí z nebe, že to jsou bohové, duchové, osvětlovatelé světa, diktátoři, *Nulla ferant talem secla futura virum*, žádný příští věk již nezrodí takového muže, monarchové, zázraky, preceptoři v říši ducha a vzdělání, *Oceanus, Phoenix, Atlas, monstrum, portentum hominis, orbis universi musaeum, ultimus humanae*

naturae conatus, naturae maritus, to jest Oceán, Fénix, Atlas, znamení, lidský div, muzeum celého světa, vrcholek lidství, snoubenec přírody samé,

Merito cui doctior orbis
Submissis defert fascibus imperium.

před nímž vzdělaný svět
sklání odznak vládce a předává jim moc.
(Lipsius)

A přesto o nich o všech můžeme říci to, co o Prótagorovi a Gorgiovi napsal Aelianus: *tantum a sapientibus abfuerunt, quantum a viris pueri*, že nejsou moudřejší než chlapci, že to byla děcka, nemluvňata, ne orlové, ale papíroví draci; nováčkové, nevzdělanci, *eunuchi sapientiae*. A třebaže byli ve své době nejmoudřejší a nejobdivovanější, jsou právě tak málo výjimeční jako Alexandr Veliký, o kterém se říká, že měl ve své armádě deset tisíc důstojníků, kteří byli stejně zdatní jako on, a stejně jako on by mohli vést celou armádu; bezpočtu lidí bylo ve starověku moudřejších, a přesto nedostačovali tomu, čím by být měli. Lactantius ve své knize o moudrosti dovozuje, že všichni tito moudří mužové byli pošetilci, blázni, oslové, šílenci přeplnění absurdními a směšnými naukami a choromyslnými názory, že podle jeho mínění by kdejaká stařena anebo chorý člověk nedokázal vymyslet nic horšího. Démokritos, říká, převzal všechno od Leukippa a „dědictví svého bláznovství“ přenechal Epikúrovi, *insanienti dum sapientiae*. Podobně smýšlí i o Platónovi, Aristippovi a ostatních, aniž rozlišuje „mezi nimi a zvěří, krom toho, že ti první mohou mluvit“. Theodoret ve svém traktátu *de cur. Graec. affect.* přesvědčivě dokládá totéž o Sókratovi, jakkoli ho věštba Apollónova označila za nejmoudřejšího z tehdy žijících a ochránila ho před morem, kterého obdivovala dvě tisíciletí a o němž mnozí stejně jako o Kristovi

nemohou říci nic špatného, a přesto *re vera*, jak říká Aristofanés, vpravdě to byl nevzdělaný hlupec, *irrisor et ambitiosus*, posměváček a ctižádostivec, podle slov jeho mistra Aristotela, *scurra Atticus*, attický kašpar, jak tvrdí Zénón, nepřítel všech uměn a věd, jak říká Athénaios, všech filozofů a lidí zcestovalých, zatvrzelý hlupec, rýpal a pedant; svými způsoby, podle toho, co tvrdí Theod. Kyrénský, sodomita, ateista (o tom byl přesvědčen Anytos), *iracundus et ebrius, dicax*, to jest vznětlivec, piják a svárlivec; jak sám Platón dosvědčuje, veselý kumpán, který si dovedl přihýbat, nejtupější mezi všemi; šílenec jak ve svém jednání, tak i ve svých názorech. Pýthagorás byl dílem filozof, dílem mág a dílem čarodějník. Toužíte-li slyšet více o Apollóniovi, velkém mudrci, jehož někdy Julián Apostata srovnával s Kristem, odkazuji vás k učenému Eusebiovu traktátu proti Hierokletovi, a o celém tomto spolku pak mluví Lúkiános v knihách *Piscator*, *Icaromenippus*, *Necyomantia*: jejich činy stejně jako jejich názory, které zastávali a hlásali, byly tak fenomenální, absurdní a směšné, jejich knihy a obšírná pojednání tak dětinské, jak si již dávno povšiml Tullius *ad Atticum*, když zjistil, že *delirant plerumque scriptores in libris suis*, že spisovatelé ve svých knihách často blouzní, že jejich životy jsou často opakem jejich slov, doporučovali chudobu druhým a sami přitom byli lační peněz, vynášeli do nebe lásku a mír, a přitom se navzájem pronásledovali prudkou nenávistí a potměšilostí. Dovedli předepisovat, jak psát správně prózou i veršem, a přitom žádný z nich, jak jim předhazuje Seneca, nedokázal mírnit své sklony. Jejich hudba předváděla *flebiles modos*, smutné nápěvy, ukazovali, jak v ní klesat a stoupat, ale oni sami se v protivenstvích nedokázali zdržet nářků. Umí měřit půdu geometrií, stanovit hranice, dělit a dělit rozdělené, a přesto nedokážou určit *quantum homini satis*, kdy má člověk dost, anebo alespoň řídit se kompasem rozumu a rozvahy. Svedou kvadraturu kruhu, ale nechápou, co se děje v jejich vlastní duši, popisují rovné

a křivé čáry, ale nevědí, co je rovné v tomto životě, *quid in vita rectum sit ignorant*, a proto, jak je řečeno, *Nescio an Anticyram ratio illis destinet omnem*, nevím, zda jim čemeřice dokáže ještě napravit rozum. A jestliže tito lidé, kteří dnes mají Zénodotovo srdce, Kratetova játra a Epikúrovu lucernu, jsou do té míry dětinští a mají tolik mozku jako brouci, co si potom myslet o těch ostatních, o obecném lidu?

Zajisté, namítnete, ale to všechno platí o pohanech, srovnáváme-li je s křesťany (1 Kor, 3,19): „Moudrost tohoto věku je bláznovstvím před Bohem," moudrost „přízemní, živočišná, ďábelská" (Jak 3,15). „Jejich myšlení je zavedlo do marnosti a jejich scestná mysl se ocitla ve tmě." (Ř 1,21) „Tvrdí, že jsou moudří, ale upadli v bláznovství." (verš 22) Jejich důmyslná díla jsou zde na zemi obdivována, ale jejich duše se trápí v pekelném ohni. V jistém smyslu jsou křesťané crassovci, *Christiani Crassiani*, a měřeno tímto loktem nejsou lepší než blázni. *Quis est sapiens? Solus Deus*, odpovídá Pýthagorás. Jediný moudrý je Bůh (Ř 16,27), jak říká Pavel, což dotvrzuje Augustinus: jedině Bůh je dobrý a žádný z živých nemůže být před jeho zrakem ospravedlněn. „Bůh na lidi pohlíží z nebe, chce vidět, má-li kdo rozum" (Ž 53,3), ale všichni bloudí a zvrhli se. „Není, kdo by činil dobro, není ani jeden." (Ř 3,12) A Job mluví ještě jasnější řečí (4,18): „Nemůže-li věřit vlastním služebníkům, shledává-li omylnost i na andělech, tím spíš na těch, kteří přebývají v hliněných domech." V tomto smyslu jsme všichni blázny a toliko Písmo je *arx Minervae*, pevnost Minervy, my a naše spisy jsou plytké a nedokonalé. Ale na mysli mám něco jiného; dokonce i v obyčejných záležitostech nejsme lepší než blázni. „Všechna naše konání," sděluje Plinius Trajánovi, „ukazují naši pošetilost," celý náš životaběh je k smíchu: nejsme střízliví a moudří a svět sám, který by měl být moudrý už jen kvůli své starobylosti, jak soudí Hugo de Prato Florido, *semper stultizat*, „je každým dnem pošetilejší; čím víc dostává ran, tím

je horší, a jako dítě chce být stále korunován růžemi a kvítím“. Jsme v něm jako opice, *asini bipedes*, dvounozí oslové, a každé místo je plné *inversorum Apuleiorum*, apuleiovských sourozenců, dvounohých proměněných oslů, *inversorum Silenorum*, proměněných Silénů, a tak dětinských jako dvouleté děcko, spící v náručí svého otce*, pueri instar bimuli, trimula partis dormientis in ulna*. Jovianus Pontanus, *Antonio Dial.*, se nemůže zdržet smíchu nad starcem, který byl už kvůli svému věku malým divem, ale nabádá nás přitom: *Ne mireris, mi hospes, de hoc sene*, neobdivuj ho příliš, protože *tota haec civitas delirat*, celé naše město je podobně dětinské, jsme všichni spolkem bláznů. Neptejme se tedy s básníkem, *Larvae hunc intemperiae insaniaeque agitant senem?* Co za bláznovství se skrývá v tomto starci?, nýbrž Jaké bláznovství straší v nás všech? Protože my všichni jsme *ad unum omnes*, všichni do jednoho blázni, *semel insanivivimus omnes*, nikoli jen tu a tam, nýbrž napořád, *et semel, et simul, et semper*, stále a veskrze se nám vede jako jemu; nikoli *senex bis puer, delira anus*, stařec dvakrát dítětem, stará žena zdětinštělá, protože to lze říci o nás o všech, *semper pueri*, mladí i staří, to všechno je dětinství, jak Lactantitus dokládá ze Seneky; není rozdílu mezi námi a dětmi, kromě toho, že *majora ludimus, et grandioribus pupis*, že děti si hrají s hliněnými panenkami a jinými hračkami, zatímco my se bavíme cetkami mnohem většími. Nemůžeme odsuzovat a zavrhovat jeden druhého, protože my sami jsme plní nedostatků, *deliramenta loqueris*, mluvíš nesmysly, anebo – jak Mitio káral Demeu – *insanis aufer te*, jsi blázen, kliď se, protože my všichni jsme bloudi a těžko říci, kdo z nás je na tom hůř. Platí to totiž všeobecně: *Vitam regit fortuna, non sapientia*, životu vládne štěstěna, nikoli moudrost.

Když Sókratés tak usiloval nalézt moudrého člověka, a za tím účelem se radil s filozofy, básníky, řemeslníky, dospěl k závěru, že všichni lidé jsou blázni; a i když mu toto tvrzení vyneslo zlost a mnoho nepřízně, v žádné společ-

nosti se s tím netajil. Když Supputius v Pontanovi procestoval celou Evropu, aby se poradil s mudrcem, vrátil se nakonec zpět, aniž cokoli pořídil, protože žádného nenašel. Cardanus se s ním shoduje: „Jen nemnozí, pokud vidím, mají v pořádku rozum." A stejně míní Tullius: „Vše, co se koná, koná se pošetile a nerozvážně."

Ille sinistrorsum, hic dextrorsum, unus utrique
Error, sed variis illudit partibus omnes.

Neb marně bys oné vady se střehl,
k druhé-li v zvrácenosti se přikloníš.
(Horatius, *Saturae**, 2, 3, v. 51–52)

Blázní všichni, ale ne stejně, **Μανία γὰρ οὐ πᾶσιν ὁμοία**, nikoli na stejný způsob. „Jeden je chamtivý, druhý chlípný, třetí ctižádostivý, čtvrtý závistivý atd."; a takto se v básni Horatiově jeví i stoik Damasippos:

Desipiunt omnes aeque ac tu.

Blouzníš i ty, a kdo se ti posmívá, moudřejší o nic.
(Horatius, *Saturae**, 2, 2, v. 47)

V každém z nás je šílenství vrozená nemoc, je v nás *seminarium stultitiae*, semeniště nerozumu, „které, zaryjeme-li trochu do něho, aby se mu dařilo, bude plodit *in ifinitum* a nekonečně rozmanitě, jak to ukazujeme my sami v našich pošetilostech", řečeno slovy Balthasara Castilia; a nelze je tak snadno vykořenit, drží velmi pevně, tvrdí Tullius, *altae radices stultitiae*, protože tuhé jsou kořeny hlouposti, tak jsme vyrostli a tak žijeme. Někteří tvrdí, že dva hlavní nedostatky rozumu jsou omyl a nevědění, na které lze pak převést všechny ostatní; nevědění prý znamená, že neznáme věci nezbytné, omyl, že je známe špatně. Nevědění je zbavenost, omyl je klad. Z nevědění po-

chází neřest, z omylu kacířství atd. Ale měj si tolik druhů, kolik chceš, určuj a rozlišuj, nic to nemění na tom, že jen málo je těch, kdo jsou prosti nerozumu a téměř každý spadá buď do jedné, nebo do druhé kategorie. *Sic plerumque agitat stultos inscitia*, blázni jsou v rukou vlastní nevědomosti, jak shledá ten, kdo zkoumá své vlastní skutky a skutky druhých.

Svým vtipným způsobem líčí Lúkiános, jak Merkur kdysi přivedl Charóna na místo, z něhož se dal naráz přehlédnout celý svět; když se dost vynadíval a všechno prohlédl, chtěl se Merkur dozvědět, co viděl. Charón mu řekl, že spatřil obrovský a pestrý dav, domy jako krtiny a lidi jako mravence, že „poznával města jako spoustu vosích hnízd, každá vosa že má žihadlo a že nedělají nic jiného, než štípou jedna druhou; některé jsou zpanštělé a větší než jiné jako sršni, jiné jako loupeživé vosy a jiné jako trubci." Nad jejich hlavami se prý vznáší zmatená změť: naděje, strach, zlost, lakota, nevědomost atd. a mraky chorob, snášející se na jejich hlavy. Někteří klopýtají, jiní se bijí, pospíchají a běží, *sollicite, ambientes, callide litigantes*, vážně se sváří a duchaplně hádají kvůli prchavým nicotnostem a tretám; jejich města a provincie se bouří, bohatí stojí proti chudým, chudí proti bohatým, šlechtici proti řemeslníkům, řemeslníci proti šlechticům a pořád dokola. Nakonec je všechny odsoudil jako šílence, blázny a osly, *O stulti, quaenam haec est amentia?* Vy blázni, vy šílenci, volá, *insana studia, insani labores*, hloupá snaha, pošetilá díla, bláznovství, bláznovství, bláznovství, *O seclum insipiens et infacetum*, splašené a bezhlavé století. Filozofa Hérakleita přivedlo hluboké přemýšlení o lidských životech k slzám, plačky naříkal nad jejich bědností, pošetilostí a bláznovstvím. Naopak Démokritos propukal ve smích, celý jejich život se mu zdál veskrze směšný a tak jej ovládlo jeho veselí, že ho občané Abdér pokládali za blázna; právě tehdy vyslali posla za lékařem Hippokratem, aby na něm vyzkoušel svou dovednost. Hippokratés sám vylíčil ze-

vrubně celou tuto událost v listu Damagetovi, a protože to má pro toto pojednání jistý význam, vložím zde téměř doslova vlastní Hippokratovo vyprávění se všemi okolnostmi, které uvádí.

Když tedy Hippokratés přibyl do Abdér, občané se k němu seběhli; někteří s pláčem, jiní ho zapřisahali, ať vynaloží vše, co umí. Po krátkém odpočinku se spolu s lidmi, kteří šli za ním, vydal za Démokritem a spatřil ho samotného v jeho zahradě před městem, jak tu „sedí na kameni pod platanem bez punčoch a bot s knihou na kolenou a ponořen do svého studia pitvá různá zvířata". Dav se kolem obou shromáždil, zvědav na jejich hovory. Hippokratés ho po krátké přestávce pozdravil jménem, Démokritos pozdrav opětoval, zahanben, že nezná jeho jméno anebo že je už zapomněl. Hippokratés se ho otázal, co dělá: odpověděl, že „právě pitval pár zvířat, aby odkryl příčiny šílenství a melancholie". Hippokratés pochválil jeho práci a vyslovil obdiv k jeho štěstí a volnu. „A pročpak," opáčil Démokritos, „nejsi i ty prost povinností?" „Poněvadž," odpověděl dotázaný, „mi v tom brání soukromé závazky, kterým se musím věnovat kvůli vlastní rodině, sousedům i přátelům; pak tu jsou výdaje, nemoci, slabosti, úmrtí, která se přiházejí; žena, děti, služebníci a podobné věci, které nás okrádají o čas. Při těchto slovech vypukl Démokritos v náramný smích (zatímco jeho přátelé a lidé, kteří postávali okolo, prolévali slzy a naříkali nad jeho šílenstvím). Hippokratés se otázal, čemu se tolik směje, a Démokritos odpověděl: „Jalovostem a pošetilostem lidí této doby, kterým se nedostává ctnostných skutků, kteří se honí za zlatem a jejich ctižádostivost nezná žádného konce; vynakládají nezměrnou námahu, aby dosáhli trochy slávy a byli v přízni lidí; hrabou se hluboko v zemi, aby vytěžili něco zlata, a mnohokrát nic nenajdou a ještě ztratí životy a majetek. Jedni milují psy, jiní koně, jiní touží, aby je poslouchali v mnoha provinciích, a přitom sami poslouchat nedovedou. Někteří nejprve milují své manželky na smrt

a zanedlouho je opouštějí a nenávidějí; plodí děti, vynakládají péči i peníze na jejich výchovu, ale když dospějí, zanedbávají je a nahé je zůstavují libovůli světa. Neukazuje takové chování jejich nesnesitelnou pošetilost? Když lidé žijí v míru, prahnou po válce, ošklivi si klid, sesazují krále a na jejich místo dosazují jiné a vraždí muže, aby s jejich manželkami zplodili děti. Kolik podivných šťáv je v lidech? Když jsou chudí a potřební, hledají bohatství, a když ho mají, netěší se z něho, ale zakopávají ho pod zem anebo jím všemožně plýtvají. Moudrý Hippokrate, směji se všemu tomuto konání, ale ještě víc, když z něho nevzchází nic dobrého a je-li jeho účel tak zlý. Mezi lidmi není k nalezení ani pravda ani spravedlnost, protože den co den vystupují jeden proti druhému, syn proti otci i matce, bratr proti bratru, příbuzní a přátelé proti sobě rovným a to vše kvůli bohatství, které nikdo po své smrti nemůže už mít. A přesto jeden druhého pomlouvají a zabíjejí, konají skutky proti zákonu, pohrdají Bohem i lidmi, přáteli i vlastní zemí. Vynášejí do nebe neživé věci, které považují za podstatnou součást svých pokladů, sochy, obrazy a podobné movitosti, které draze zaplatili a které jsou tak dovedně zhotovené, jako by jim už chyběla jenom řeč, a přitom nenávidějí živé, kteří by s nimi chtěli mluvit. Jiní prahnou po nesnadném: jsou-li na pevné zemi, chtějí se přestěhovat na ostrov, a pak zase zpátky na pevninu, protože v jejich přáních není žádná trvalost. Vyzývají k odvaze a síle ve válce, a přitom sami podléhají chtíči a lakotě; jsou, slovem, právě tak zmatení ve svých myslích jako Thersites ve svém těle. Zdá se mi tedy, vážený Hippokrate, že bys při pohledu na taková bláznovství v člověku neměl kárat můj smích; protože nikdo si nepřeje, aby byl vysmíván pro svou pošetilost, a vidí jen pošetilost druhých, takže všichni se jen vysmívají sobě navzájem. Opilec nazývá žroutem toho, o kom ví, že je střízlivý. Mnoho lidí miluje moře, jiní rolnictví; neshodnou se ani v tom, čemu se věnují, a tím méně pak ve svých životech a skutcích."

Když Hippokratés slyšel takto jasně a bez dlouhých úvah pronesená slova o marnosti světa a jeho směšných protivenstvích, odpověděl: „Nutnost přiměla lidi k těmto jednáním a bůh si přál, aby lidé měli různé záměry a vůle, abychom nebyli nečinní, protože lidem neškodí nic více než lenost a lhostejnost. A lidé nadto nejsou schopni předvídat budoucí události, protože lidské podniky jsou nejisté; neženili by se, kdyby předvídali příčiny pozdějšího znechucení a rozchodu; anebo kdyby rodiče znali hodinu smrti svých dětí, nestarali by se o ně s takovou něhou; rolník by nesil, kdyby věděl, že nic nevyroste; obchodník by se nevydal na moře, kdyby předvídal ztroskotání; a nikdo by nechtěl stál v čele, kdyby věděl, že bude sesazen. Drahý Démokrite, každý doufá v to nejlepší a s touto nadějí také koná, ale právě proto ještě není směšný."

Když Démokritos slyšel tuto chabou výmluvu, znovu se nahlas rozesmál, protože viděl, že mu Hippokratés vůbec neporozuměl a nepochopil, co říká o zmatcích a klidu duše. „Kdyby lidé řídili svá jednání s rozvahou a prozíravostí, nedělali by ze sebe takové blázny jako teď, takže bych neměl důvod se smát, avšak," pokračoval, „lidé se nosí v životě, jako by byli nesmrtelní a polobohové, protože jim chybí rozum. Kdyby měli prohlédnout, stačilo by, aby nahlédli proměnlivost tohoto světa, jak se otáčí, aniž cokoli je v něm pevné a stálé. Ten, kdo je dnes nahoře, bude zítra dole; ten, kdo dnes sedí na této straně, bude se zítra vrhat na druhou; protože ale nevědí, že tomu tak je, upadají do nesnází a potíží, toužíce a dychtíce po věcech neužitečných, vrhají se přímo za nosem do neštěstí. Kdyby se tedy lidé nepokoušeli o nic jiného, než o to, co jsou schopni unést, vedli by spokojené životy, a pokud by se naučili poznávat sebe samé, omezili by svou ctižádostivost; potom by viděli, že příroda je dost bohatá, než aby museli vyhledávat takové povrchnosti a zbytečnosti, které jim nepřinášejí nic než zármutek a obtěžování. Jako je tlusté tělo více náchylné k nemocem, právě tak propadají lidé bo-

hatí absurditám a pošetilostem, setkávají se s mnoha protivenstvími a nesnázemi. Mnozí nedbají, co se stane druhým, když o nich špatně mluví, a protože nejsou schopni předvídat zjevná nebezpečí, vrhají se do nich vlastním pochybením. To všechno (a víc než šílenství, pravil Démokritos) mne nutí k smíchu, poněvadž trpím vaší bezbožností stejně jako vaší lakotou, závistí, zlobou, strašným darebáctvím, rebelováním, nenasytnými touhami, piklemi a jinými neléčitelnými neřestmi; kromě přetvářky a pokrytectví smrtelně nenávidíte jeden druhého, což ale zakrýváte přívětivou tváří, vrháte se do všech špinavých neřestí a porušujete všechno právo, jak občanské, tak přirozené. Lidé spoustu věcí opustí, a pak se za nimi zase vrhají, rolnictví, plavbu; a zase to vše nechají být, protože jsou nestálí a vrtkaví. Když jsou mladí, chtějí být staří, když jsou staří, přejí si mládí. Vládcové vychvalují život v soukromí, soukromníci prahnou po poctách; vrchnost nabádá ke klidnému životu, tichý člověk by chtěl mít svůj úřad a chtěl by, aby ho druzí poslouchali tak, jak musí poslouchat on sám: co jiného může být příčinou tohoto všeho, ne-li to, že neznají sebe samé? Jedněm se líbí ničit, druhým stavět, jiný chce zpustošit jednu zemi, aby obohatil jinou a sebe. Ve všem všudy se chovají jako děti, kterým chybí soudnost a uvážlivost, a podobají se zvěři, ačkoliv zvířata jsou lepší než lidé, protože jim dostačuje příroda. Viděli jste snad někdy lva, který ukrývá zlato pod zem, anebo býka dožadujícího se lepší pastvy? Když je kanec žízniv, pije, co jeho žízeň utiší, a nepije víc; když má plný žaludek, přestane žrát. Lidé jsou však v jídle i pití nemírní, podobně jako když ve svém chtíči prahnou po tělesném obcování v určité hodině a ničí zdraví svých těl. Lze se zdržet smíchu, vidíme-li, jak se zamilovaný bloud trýzní kvůli nějaké ženě, jak pláče, kvílí pro neforemnou, ošuntělou běhnu, a přitom by si mohl vybírat z největších krasavic? Má na to medicína nějaký lék? Analyzuji a pitvám tato ubohá zvířata a hledám příčiny poruch, marnosti a pošetilosti; bylo by lé-

pe to prokazovat na lidském těle, avšak to by moje přirozená dobrota nesnesla: od hodiny svého narození je člověk nejubožejší tvor, slabý a churavý; když saje, vedou ho druzí, když vyroste, je vydán všanc neštěstí a je silný, když je starý, je znovu děckem a lituje svého minulého života." V té chvíli ho přerušil kdosi, kdo přinášel knihy, ale po chvíli se opět vrátil ke své řeči o lidech, kteří jsou všichni blázni, nesvědomití a hloupí. „Abych ti dokázal, co jsem prve řekl, stačí, když nahlédneš do soudních síní anebo domácností. Soudcové vynášejí své rozsudky podle toho, co je pro ně výhodnější, bezostyšně křivdíce ubohým nevinným jen proto, aby se zalíbili jiným. Notáři mění věty a kvůli penězům nechávají ztrácet listiny. Jedni padělají peníze, jiní falšují váhy. Jedni zneužívají své rodiče a kazí i své sestry, jiní vyrábějí dlouhé hanopisy a píší paskvily, aby pomluvili ty, kdo řádně žijí, a zahrnují chválou ty, kdo jsou chlípní a plní neřestí. Okrádají jednoho, okrádají druhého; soudcové vyhlašují zákony proti zlodějům, a přitom praví zloději jsou oni sami. Jedni zabíjejí sami sebe, jiní si zoufají, protože nezískali to, po čem touží. Jedni tančí, zpívají, smějí se, slaví a hodují, zatímco jiní vzdychají, chřadnou, truchlí a lamentují, protože nemají ani jídlo, ani pití, ani šaty. Jedni se chlubí svým tělem, přitom jejich mysl je plná mrzkých neřestí. Jedni obcházejí kolem dokola, podávají křivá svědectví a za peníze jsou schopni říci cokoli; soudcové to vědí, ale za úplatu jim uvěří a strpí, aby falešné smlouvy narušovaly rovnost. Ženy se od rána do večera šatí, aby se zalíbily jiným mužům venku, a doma chodí jako coury, aniž se starají o to, aby se líbily svým manželům, jak by měly. Když vidím, že lidé jsou takto nestálí, pošetilí a bez míry, proč bych se potom neměl smát těm, kdo si myslí, že bláznovství je moudrost, kdo se odmítají léčit a nevidí svou pošetilost?

Už se připozdívalo a Hippokratés Démokrita opustil; sotva odešel, shromáždili se kolem něho zase všichni občané, aby se dozvěděli, co tomu říká. Řekl jim, že bez ohle-

du na drobné vady, pokud jde o oděv, tělo a životosprávu, neviděl svět ještě moudřejšího, učenějšího a čestnějšího člověka; velmi se mýlí, tvrdí-li o něm, že je šílený.

Takto tedy Démokritos uvažoval o světě a taková byla příčina jeho smíchu – a byla to příčina pádná.

Olim jure quidem, nunc plus, Democrite, ride;
Quin rides? vita haec nunc mage ridicula est.

Kdysi, když se Démokritos vysmíval bláznům,
měl k tomu důvod, oč víc smál by se však dnes.
(*Epigrammata Graeca*)

Nikdy nebylo tolik příčin k smíchu jako dnes, nikdy nebylo tolik bláznů a šílenců. A abychom se dnes mohli smát, potřebovali bychom víc než jednoho Démokrita, potřebujeme „Démokrita, který se směje Démokritovi", šaška, aby se smál druhému, blázna, aby se vysmál bláznovi; stentorského Démokrita velkého jako kolos rhodský. Neboť jak pravil Jan ze Salisbury, *totus mundus histrionem agit*, celý svět hraje blázna; máme teď nové divadlo, novou scénu, novou *Komedii omylů*, novou společnost představujících herců; *Volupiae sacra*, slavnosti bohyně rozkoše (jak to duchaplně říká Calcagnini ve svých *Apologiích*) se slaví po celém světě a všichni herci tu jsou šílenci a blázni, kteří hodinu od hodiny mění svůj šat anebo si ho vypůjčují od souseda. Ten, kdo je dnes námořníkem, je zítra lékárníkem, kovář dnes je zítra filozof *in his Volupiae ludis*, v těchto slavnostech rozkoše; včera král se svou korunou, pláštěm, žezlem, služebnictvem má dnes před sebou naloženého osla jako nějaký vozka. Kdyby žil Démokritos dnes, viděl by podivné proměny, novou společnost masek, pištců, kumských oslů, maškarád, škrabošek, malovaných loutek, převleků, fantastických stínů, důvěřivých hlupáků, oblud, tupců, motýlů. A valná většina z nich jsou skuteční blázni (je-li pravda, co jsem četl). Když se kdysi slavil sňa-

tek Jupitera a Junony, byli na slavnost pozváni všichni bohové a s nimi i mnoho vznešených lidí. Přišel i udatný perský princ Chrysalus s početnou družinou, bohatě oděný zlatým šatem a pestrým rouchem, s majestátním vystupováním, jenž však byl jinak naprostý osel. Když ho bohové spatřili přicházet s takovou pompou a průvodem, ustoupili, aby mu udělali místo, *ex habitu hominem metientes*, posuzujíce člověka podle šatu; avšak Jupiter, který viděl, kdo to je, totiž nicka, blouznil a lenoch, proměnil prince i jeho průvod v motýly, kteří od té doby stále (pokud vím) poletují kolem dokola v pestrém odění a lidmi znalými jsou učeně nazýváni *chrysalides*, to jest zlatý zevnějšek, trubec, muška, věc zcela bezcenná. A je takových spousta.

Ubique invenies
Stultos avaros, sycophantas prodigos.

Všude nalezneš
pošetilé lakomce a marnotratné patolízaly.
(Heins)

A mnoho navíc by objevil Démokritos, mnohem víc šílenství, bláznovství, marnivosti, kdyby dnes cestoval anebo kdyby mu Plútón dovolil pozorovat, co se děje v našem světě, tak jako Charónovi u Lúkiána, a umožnil mu navštívit naše města Mormonia Pia a Mormonia Felix; břicho by mu pukalo smíchem. *Si foret in terris rideret Democritus*, kdyby byl Démokritos živ, jak by se smál!

Jeden římský satirik kdysi soudil, že neřest, pošetilost a šílenství jsou všude na vzestupu, *Omne in praecipiti vitium stetit*.

Historik Josephus Flavius kárá Židy, své krajany, za to, že se chlubí svými neřestmi, že staví na odiv svou pošetilost a mezi sebou soutěží, kdo z nich je nejznámější pro svá darebáctví; jenže naše šílenství je ještě větší a daleko je necháváme za sebou,

Mox daturi progeniem vitiosiorem,

neřestmi nám neznámými poznačí naši potomci
věk příští,
(Horatius, *Carmina*, III, 6, v. 47–48)

budoucnost (a jistě víte, koho se věštba týká) bude ještě horší. Nelze popřít, že svět se mění každým dnem; *Ruunt urbes, regna transferuntur*, města se hroutí, království jdou z ruky do ruky, *variantur habitus, leges innovantur*, mění se zvyky a přicházejí nové zákony, jak pozoruje Petrarca, měníme jazyky, obyčeje, zákony, zvyky, způsoby, nikoli však nectnosti, nikoli nemoci, nikoli symptomy bláznovství a šílenství, ty jsou stále stejné. A jako řeka, která má stále stejné jméno a místo, stále mění vodu a stále běží, *Labitur et labetur in omne volubilis aevum*, mění se naše časy i osoby, ale neřesti jsou stále stejné a budou stejné napořád; podívej, jak kdysi zpívali slavíci, kohouti kokrhali, krávy bučely, ovce mečely, vrabci cvrlikali, psi vyli, a dodnes je to stejné; i my si ponecháváme stále své šílenství, ustavičně si hrajeme na blázny, *nec dum finitus Orestes* a hra pořád ještě neskončila; máme stejné šťávy a sklony jako naši předchůdci, jsme jim stále podobní, jsme z jednoho těsta my i naši synové, *Et nati natorum, et qui nascuntur ab illis*, a stejným způsobem bude žít i naše potomstvo. Mluvme tedy o době současné.

Kdyby žil Démokritos dnes a mohl pozorovat naši pověrčivou dobu, naše náboženské šílenství, jak tomu říká Meteran, *religiosam insaniam*, tolik těch, kdo Krista vyznávají, a málo těch, kdo ho následují; tolik řečí o náboženství, tolik vědy a tolik málo svědomí; tolik vědomostí, tolik kazatelů, a tolik málo činů; takovou rozmanitost sekt, které na nás dotírají ze všech stran, *obvia signis Signa*, prapor proti praporu, takové absurdní a směšné tradice a obřady; kdyby potkal kapucína, františkána, farizejského jezuitu, člověka-hada, vyholeného mnicha v hábitu, žeb-

ravého bratra anebo kdyby spatřil jejich vládce se třemi korunami, Nejvyššího Pána papeže, ubohého nástupce Petrova, *servus servorum Dei*, služebníka služebníků Božích, který sesazuje krále svou nohou, láme vaz vládcům, nutí je stát bosé před svou branou, drží je na uzdě a za třmeny (kéž by žili Petr a Pavel a viděli to!); kdyby mohl pozorovat vládce, který se zbožně plazí, aby líbal jeho boty, a kardinály v rudých kloubouci ch, kteří kdysi bývali chudými faráři a dnes jsou průvodci vladařů, co by asi řekl? *Coelum ipsum petitur stultitia*, hloupost si zjednala vstup do samého nebe. Kdyby potkal některé z pobožných poutníků putujících bosky do Jeruzaléma, k naší Paní z Loreta, do Říma, do Compostelly, aby spatřili schránu svatého Tomáše a mohli se plazit po břiše před těmito falešnými a červy rozežranými ostatky, kdyby byl přítomen na mši a viděl to ustavičné líbání paxů, krucifixů, hrbení a ohýbání, četná roucha a ceremonie, obrázky svatých, odpustky, pardony, vigilie, posty, křižování, bušení do prsou, padání na kolena při Ave Maria, zvony a tolikeré *jucunda rudi spectacula plebi*, podívané určené nevzdělanému davu, kněze, kteří se modlí nějakou hatmatilkou a drmolí cosi do vousů. Kdyby slyšel stařenku, která říká latinsky své modlitby, kdyby viděl postřikování svěcenou vodou a procesí:

Incedunt monachorum agmina mille;
Quid memorem vexilla, cruces, idolaque culta;

mniši pochodují po tisících s prapory, kříži,
svatými obrazy;
(Thomas Kirchmayer)

anebo spatřil jejich brevíře, buly, růžence, exorcismy, svaté obrázky, zvláštní kříže, bajky a pohádky; kdyby četl Zlatou legendu, Alkorán Turků, Talmud židů, komentáře rabínů, co by si asi pomyslel? A jak by asi reagoval? Kdyby se

pustil do důkladného zkoumání života nějakého jezuity mezi ostatními, viděl by pokrytce hlásajícího chudobu, třebaže má v majetku mnohem více pozemků a statků než leckterý vladař, bezpočet pokladů a příjmů; druhým káže půst a sám je žrout jako veslař, který vesluje jedním směrem a dívá se druhým. Slib cudnosti, ústa plná svatosti, a přitom notorický kuplíř a známý děvkař, *lascivum pecus,* prostopášné stvoření horší kozla. Mnichy, kteří se, jak prohlašují, vzdali světa a všech marností, a přitom je to banda machiavellistů, pletoucích se do věcí státu: svatí mužové, usmiřovači, a přitom sestávají jen ze závisti, zpustlosti, ctižádosti, nenávisti a zloby, štváči, *adulta patriae pestis*, pohromy pro vlastní zem, zrádci, vrazi, *hac igitur ad astra*, kteří právě tímto způsobem vystupují až na vrchol, prý proto, že konají víc než jiní, a sami a jim podobní proto zasluhují nebe. Na opačné straně by viděl některé z našich milých a podivných schizmatiků, kteří si neméně krajním způsobem zase ošklivi všechny obřady a raději ztratí život a živobytí, než aby převzali to, co používal nějaký papeženec, byť by šlo o věci zcela bezvýznamné (jen oni jsou totiž pravá Církev, *sal terrae, cum sint omnium insulsissimi*, sůl země, jakkoli se všem jeví jako neslaní nemastní); ze strachu a nízkého lichocení to jsou pustí formalisté, otáčejí se po větru jako korouhvičky, banda oportunistů připravená chopit se všeho, starého i nového, pokud to slibuje naději na nějaký postup; a viděl by spolek epikúrejců, kteří číhají jako lišky, aby ukořistili nějaký z církevních statků, a jsou připraveni povstat, kdykoli někdo jiný padne; jak pravil v podobném případě Lúkiános: Co si myslíš, že by učinil Démokritos, kdyby toto všechno mohl vidět?

Anebo kdyby pozoroval obyčejný lid, který následuje některého ze svých vůdců jako stádo ovcí řemenem tažené za rohy do propasti buď ze strachu, anebo z horlivosti, *quo se cunque rapit tempestas*, kam je vichr žene, lid, který věří všemu a nezkoumá nic, a přitom je ochoten zemřít, než

aby se odřekl nějaké z těch ceremonií, kterým přivykl; jiní zase z pokrytectví navštěvují kázání, buší se do prsou, obracejí oči v sloup, předstírají horlivost, touží po nápravě, a přitom to jsou ve svých životech lichváři, kverulanti, lidské obludy a harpyje, má-li být řečena pravda.

Co by řekl, kdyby viděl, slyšel anebo z četby seznal tolik krvavých bitev, tolik tisíců zmasakrovaných v jediném dni, takové potoky krve, jež by dokázaly otáčet mlýny, *unius ob noxam furiasque,* a to vše jen kvůli nějakému pochybení či posedlosti jediného člověka anebo proto, aby měli vládcové nějakou zábavu a bez jediné spravedlivé příčiny, jen „kvůli prázdným titulům", jak říká Augustinus, „kvůli slávě, kvůli nějaké ženě anebo jiné takové nicotnosti anebo z touhy vládnout, marnivosti, zloby, touhy po pomstě, pošetilosti, šílenství" (jak pěkné jsou všechny tyto příčiny, *ob quas universus orbis bellis et caedibus misceatur*, které vrhají celý svět do orgií války a vraždění), zatímco vládcové sami bezpečně dřepí doma, v klidu hýčkáni všemi radostmi a slastmi se řídí pouze svými žádostmi, aniž se zajímají o to, jakou nesnesitelnou bídou trpí ubozí vojáci, nedbají o jejich rány, hlad, žízeň, o žalostné starosti, soužení a ústrky, které takové podniky provázejí, necítí z toho nic, neberou to na vědomí. „Války začínají z našeptávání hrstky bezuzdných, ustrašených, zhýralých a hladových vojevůdců, parazitujících patolízalů, divokých kohoutů, nepokojných novátorů a zelenáčů jenom proto, aby uspokojily soukromé nálady, chtíč, ctižádost a lakotnost"; *tales rapiunt scelerata in praelia causae*: to jsou příčiny, které způsobují válku se všemi jejími zločiny. *Flos hominum*, výkvět lidstva, řádní a dobře stavění mužové, všestranně vychovaní, schopní na těle i duchu, zdraví jsou vedeni jako zvířata na jatka ve svých nejlepších letech a bez výčitek a slitování jsou obětováni Plútónovi, na 40 000 najednou je jich pobito jako ovce a předhozeno jako krmě ďáblu. Najednou, pravím; to vše by se dalo snést, avšak války se vlečou a trvají navěky; není nic tak běžného jako ty-

to seče a řeže, masakry, vraždy, ničení; *ignoto coelum clangore remugit*, nebesa znějí ozvěnou této vřavy; nestarají se o neštěstí, které působí, a aby se co nejrychleji obohatili, rozdmýchávají jiskry sváru, dokud celý svět nespálí v ohni. Obléhání Tróje trvalo deset let a osm měsíců; při dobývání města zde zemřelo 870 000 Řeků, 670 000 Trójanů, a poté bylo ještě povražděno dalších 276 000 mužů, žen i dětí. Caesar zabil milion lidí, Mahomet II., turecký sultán, 300 000; Sicinius Denatus bojoval ve stovkách bitev, osmkrát sám zvítězil, byl čtyřicetkrát zraněn, stočtyřicetkrát obdržel vítězný věnec a za své služby byl odměněn devíti triumfy. M. Sergius měl 32 zranění; a kolik jich měl centurion Scaeva, ani sám nevím; každý národ má svého Hektora, Scipiona, Caesara a Alexandra. Náš Eduard IV. se účastnil 26 bitev: jako všichni ostatní si v nich liboval, proslavil se v nich a přičítalo se mu to ke cti. Při obléhání Jeruzaléma zemřelo hladem a mečem 1 100 000 lidí. V bitvě u Cannae bylo pobito 70 000 mužů, jak zaznamenává Polybios, a stejně tolik i u nás v bitvě u Abbey; žádná novinka tedy, bojuje-li se od úsvitu do západu slunce, protože tak si počínali už Constantinus a Licinius. Při obléhání Ostende (této ďáblovy akademie), malého a chabě opevněného města, které se však přesto stalo jediným velkým hrobem, ztratilo svůj život na 120 000 lidí, nemluvě o celých městech, vesnicích a špitálech plných zmrzačených vojáků; nasazeny byly válečné stroje, ohně a co všechno ještě dokáže ďábel vymyslet, aby působil neštěstí, vystřeleno 2 500 000 čtyřicetiliberních koulí a zmrhány tři nebo čtyři miliony ve zlatě. „Kdo (praví můj autor) by nebyl zděšen při pohledu na kamenná srdce, zatvrzelost, zuřivost a zaslepení těch, kteří bez naděje na úspěch dokážou obětovat ubohé vojáky a bez lítosti je vést na jatka, jež by právem bylo možno nazvat slepým řáděním divoké zvěře, která se bezdůvodně žene na smrt?“, *quis malus genius, quae furia, quae pestis*, jaký mor a jaká posedlost vnukla lidské mysli něco tak ďábelského a hovadského, jako je válka?

Kdo způsobil, že takový jemný a mírný tvor, zrozený k lásce, slitovnosti a mírnosti, řádí beze smyslu jako zvíře a pracuje na své vlastní zkáze? Jak může Příroda počítat s lidstvem, jak může platit: *Ego te divinum animal finxi*, stvořil jsem tě božským, mírným a nevinným tvorem!, jak může s lidstvem počítat Bůh i všichni lidé dobré vůle!, když *horum facta tantum admirantur, et heroum numero habent*, pouze oni jsou obdivováni pro své skutky a počítáni mezi hrdiny: to jsou odvážlivci, kavalírové tohoto světa, jen oni jsou oslavováni, jen oni slaví triumfy, mají sochy, vítězné věnce, pyramidy a obelisky ke své věčné slávě, jim slouží jejich nesmrtelný génius, takto se stoupá až k hvězdám, *hac itur ad astra*. Když byl obléhán Rhodos, *fossae urbis cadaveribus repletae sunt*, městské příkopy byly plné mrtvých těl; a když řečený Soliman Veliký obléhal Vídeň, hromady mrtvol byly ve stejné výši jako horní okraje valů. Taková byla jejich zábava, kterou dopřávali přátelům a spojencům proti všem přísahám a slibům z čisté zrady či jinak; *dolus an virtus? quis in hoste requirat?*, lest či zmužilost? vůči nepříteli jedno a totéž, spojují se podle zákona zbraní, *silent leges inter arma*, protože ve válce zákony mlčí, sledujíce pouze svůj prospěch, *omnia iura, divina, humana, proculcata plerumque sunt*, pošlapávají se zákony božské i lidské, jediné, co rozhoduje, je meč; aby uspokojili vlastní chtíč a rozmar, nedbají o to, o co se pokoušejí, co říkají anebo činí: *Rara fides probitasque viris qui castra sequntur*, jen zřídka se najde víra či čest mezi těmi, kdo táhnou do války. Nic neobvyklého, když „otec bojuje proti synovi, bratr proti bratru, příbuzný proti příbuznému, království proti království, provincie proti provincii, křesťané proti křesťanům“: *a quibus nec unquam cogitatione fuerunt laesi*, ač nikdy předtím se neurazili ani myšlenkou, slovem či skutkem. Vyplýtvány jsou nespočetné majetky, města spálena, kvetoucí města rozchvácena a obrácena v rozvaliny, *quodque animus meminisse horret*, mysl sama se děsí vzpomínky, vzkvétající kraje jsou vylidněné

a ponechané napospas, staří obyvatelé vypuzeni, obchod i vzájemný styk upadá, panny jsou przněny, *Virgines nondum thalamis jugatae, Et comis nondum positis ephebi*, dívky, které ještě nepoznaly hymen, a mladíci, kteří ještě nedosáhli dospělého věku; cudné matrony volají s Andromachou, *Concubitum mox cogar pati ejus, qui interemit Hectorem*, že snad budou přinuceny sdílet lože s tím, kdo předtím zabil jejich chotě; vidí bohaté i chudé, nemocné i zdravé, pány i sluhy, zmordované a znetvořené, *eodem omnes incommodo macti; et quisquid gaudens scelere animus audet, et perversa mens,* a cokoli, co dokáže vymyslet zločinná mysl a zvrácený duch, jak říká Cyprian, útrapy, bídu, neštěstí, které k jejich vlastní zkáze dokáže zchystat peklo samo, hněv a zuřivost; válka je strašná, jak soudí i Gerbelius, *adeo foeda et abominanda res est bellum, ex quo hominum caedes, vastationes*, metla boží, příčina, účinek, plod i potrestání hříchu, a nikoli *tonsura humani generis*, prořezávka lidského rodu, jak soudí Tertullianus, nýbrž jeho *ruina*, zkáza. Kdyby mohl být Démokritos svědkem nedávných občanských válek ve Francii, těchto strašlivých válek – *bellaque matribus detestata* –, jichž se matky hnusí a „v nichž v méně než deseti letech zahynulo deset tisíc mužů“, jak praví Collignius, a bylo rozbořeno na dvacet tisíc kostelů, ba celé království rozvráceno (dodává k tomu Richard Dinoth), myriády obyčejných lidí zašly mečem, hladem, válkou, *tanto odio utrinque ut barbari ad abhorrendam lanienam obstupescerent*, s takovou zvířecí divokostí na obou stranách, že celý svět při pohledu na to žasl; anebo vzpomeňme na naše války na Farsalských polích za časů Jindřicha VI. mezi domy Lancaster a York, v nichž, jak píše jeden autor, byly pobity stovky tisíc mužů, a jak píše jiný, deset tisíc rodin zničeno, takže, jak Comienus dále říká, „člověk se mohl pouze divit této obludné barbarskosti, zvířecké divokosti, která posedla muže stejného národa, řeči a náboženství“. *Quis furor, O cives?,* „Proč se pronárody bouří?“ ptá se prorok

David (Ž 2,1). My se však můžeme ptát: a proč se tak bouří křesťané? *Arma volunt, quare poscunt, rapiuntque juventus?* proč mladí volají po zbraních a sahají po nich? Je nepatřičné, aby pohané, a tím spíše pak my páchali tyranské činy tak jako Španělé ve svých zámořských državách, kde za čtyřicet dva let (máme-li věřit Bartoloměji de Las Casas, jejich vlastnímu biskupovi) zabili dvanáct milionů lidí důmyslným a krutým mučením; a nelhal bych, jak říká řečený biskup, kdybych řekl padesát milionů. A to nemluvím o masakrech, kterých se dopouštěli Francouzi, o sicilských nešporách, tyranských skutcích vévody z Alby, o našem vlastním „prachovém spiknutí" a o oné čtvrté fúrii, jak se říká španělské inkvizici, která již téměř nechala upadnout v zapomenutí deset ran morových; *saevit toto Mars impius orbe*, krutá divokost války vládne celému světu. Není tento svět *mundus furiosus*, svět zdivočelý šílenstvím, jak říká Gallobelgicus, *insanum bellum*, válka bez rozumu? a nejsou tito lidé, jak soudí Scaliger, pomatenci, *qui in proelio acerba morte, insaniae suae memoriam pro perpetuo teste relinquunt posteritati?* kteří zůstavují početné bitvy jako setrvalé památníky svého šílenství všem následujícím věkům? Myslíš, že toto vše by Démokrita přimělo k smíchu, anebo by musel naladit jinou notu, změnit tón a plakat s Hérakleitem, či spíše výt, skučet a rvát si vlasy soucitem, ustrnout tak, jak to líčí básník o Niobé, jež ze žalu strnula a proměnila se v kámen? A to jsem ještě neřekl to nejhorší, to nejabsurdnější a nejšílenější, neboť jsem ještě nemluvil o vzpourách, vzbouřeních, občanských a nespravedlivých válkách, *quod stulte suscipitur, impie geritur, misere finitur*, započatých z pošetilosti, pokračujících zločinem a končících bídou. Tyto války mám totiž na mysli, neboť ne všechny musí být odsouzeny, jak si myslí jaloví anabaptističtí snílkové: naše křesťanské taktiky jsou právě tak nezbytné jako římská *acies* anebo řecká falanx; být vojákem je vznešené a úctyhodné povolání a s ohledem na to, jaký je náš svět, je to povolání nepostradatelné, vo-

jáci jsou naše nejznamenitější hradby a valy, a proto souhlasím s velmi pravdivou poznámkou Tulliovou, když říká, že „všechny naše občanské podniky, naše studia, všechno naše právo, řemesla i všechny naše prebendy ochraňují válečné ctnosti, a kdekoli se objeví nepokoje, tam všechna naše umění končí“. Války jsou náležité a *bellatorres agricolis civitati sunt utiliores,* válečníci jsou státu užitečnější než rolníci, jak tvrdí Tyrius; zmužilost je chvályhodná u moudrého člověka, avšak velice se mýlí ti, kdo *auferre, trucidare, rapere falsis nominimus virtutem vocant*, kdo, jak u Tacita dovozuje Galgacus, krádež, vraždu a znásilňování označují jako ctnost a násilí, zabíjení a masakrování mají za *jocus et ludus*, krácení dlouhé chvíle, jak říká Ludovicus Vives. „Nejtupohlavější krvežíznivce, nejsmělejší zloděje, nejhorší darebáky, proradné lotry, nelidské vrahy, hrubé, kruté a bezuzdné lumpy nazývají obvykle odvážnými a vznešenými duchy, hrdinskými a úctyhodnými veliteli, zdatnými ozbrojenci, silnými a slavnými vojáky, kteří jsou vesměs mylně přesvědčeni o vlastní cti, jak si ve svých *Burgundských dějinách* posteskl Pontus Heuter. Proto se den co den hlásí tolik dobrovolníků do zbraně a pro šest pencí denního žoldu (pokud je vůbec dostanou) opouštějí svou milou ženu, děti, přátele, prodávají své životy i údy, touží vrhat se do šarvátek, stát na ztracené vartě, být v prvním útoku a stanout v přední řadě, chrabře pochodovat za jasného zvuku bubnů a trumpet, plní horlivosti a síly obklopeni vlajícími prapory, blyštivou zbrojí a barevnými fedrpuši v lese pík a mečů, uprostřed barev a okázalé skvělosti, jako by se právě slavil triumf vítězů na Kapitolu, a táhnout s takovou pompou, jaká provázela Dareiův pochod vstříc Alexandrovi u Issu. Bez bázně se vojáci vrhají do hrozícího nebezpečí, před ústí děl, *ut vulneribus suis ferrum hostium hebetent*, aby vlastními zraněními otupili meč nepřítele, jak praví Barletius, udělali si jméno a získali slávu, čest a obdiv, které však netrvají dlouho, protože celá tato sláva není nic než záblesk v houští a jako růže *in-*

tra diem unum extinguitur, vyhasne v okamžiku. Z patnácti tisíc pěšáků zabitých v bitvě zaznamená historie stěží patnáct anebo třeba jen jednoho, jejich generála a za krátký čas je i jeho jméno stejně jako jména ostatních nečitelné a bitva zapomenuta. Řečtí řečníci *summa vi ingenii et eloquentiae,* nadáni velkým géniem a výmluvností, líčí slavná vítězství u Thermopyl, Salamíny, Marathónu, Mykalu, Mantineie, Chaironeie a Platají. Římané zaznamenávají své bitvy u Kann a na Farsalských polích, ale v těchto zápiscích není po vojácích ani stopy. A přece je tato domnělá sláva, obecný obdiv a touha po klamné nesmrtelnosti, hrdost a marnivost znovu a znovu pobízejí k tomu, aby ztřeštěně a bez špetky rozumu hubili sebe i spoustu jiných. Alexandr litoval, že už nejsou žádné další světy, které by mohl dobývat; někteří jej kvůli tomu obdivují, *animosa vox videtur, et regia*, promluvil prý jako vládce; ale jak soudí moudrý Seneca, byl to *vox inquissima et stultissima*, hlas zřeštěného blázna; a tato věta, kterou napsal Seneca o Alexandrovi i jeho otci Filipovi, totiž že oba způsobili smrtelníkům mnohem více zla než oheň a voda, když se jako kruté živly rozbouří, *non minores fuere pestes mortalium quam inundatio, quam conflagratio, quibus*, platí o všech podobných. Ještě žalostnější je pak to, že sebe i jiné přesvědčují o tom, že tento pekelný způsob života je posvátný, že slibují nebesa těm, kdo dávají v sázku své životy kvůli *bello sacro*, svaté válce, a že skrze tyto krvavé války, které kdysi vedli Peršané, Řekové a Římané a dnes Turkové, přijdou rovnou do nebe a budou prohlášeni za svaté (ďábelský vynález!) a ocitnou se v kronikách, *in perpetuam rei memoriam*, na věčnou památku, a proto je nutí bojovat, *ut cadant infeliciter*, nešťastně umírat. A přitom by podle soudu mnohých bylo mnohem lépe (protože války jsou metla Boží, trestající hříšné smrtelníky za jejich zatvrzelost a pošetilost) takové krvavé příběhy vůbec nezaznamenávat, poněvadž *ad morum institutionem nihil habent*, nepovzbuzují ani k dobrým mravům, ani

k dobrému životu. Válečníci je však žádají, a proto „zbožňují nejkrutější a nejzhoubnější pohromu lidstva“, zdobí tyto muže velkými tituly a hodnostmi, staví jim sochy, malují obrazy, vzdávají čest, velebí je a štědře odměňují za jejich dobré služby, neboť není větší sláva než zemřít v poli. Ennius takto vynáší Africana; Mars i Herkules, a nevím ještě kdo všechno mezi starými, se stali dokonce bohy a vystoupili až na nebe, ačkoliv to byli krvaví řezníci, úkladní ničitelé a rušitelé světa, odporné zrůdy, pekelní psi, barbarské metly, dravci, sprostí katové lidstva, jak pěkně dovozuje Lactantius i Cyprian v listu Donatovi; přitom všichni ti, kdo jsou postiženi válkou a kdo raději vztáhnou ruku sami na sebe (jako oni Keltové, o nichž mluví Damascenus, kteří plni směšné odvahy, *ut dedecorosum putaren muro ruenti se subducere*, považovali za nečestné utíkat od hroutící se zdi, která jim hrozila spadnout na hlavu), všichni ti, kdo se nechtějí vrhat proti obnaženým mečům, všichni, kdo se snaží vyhnout se kulím z děl, jsou pokládáni za sprosté zbabělce bez zmužilosti. To vysvětluje, proč *madet orbis mutuo sanguine*, proč se země koupe ve své vlastní krvi, *saevit amor ferri et scelerati insania belli*, proč se rozmáhá šílená touha po válce se všemi jejími hrůzami a proč, stane-li se něco takového v soukromí, je provinilec nadmíru přísně trestán, zatímco ten, kdo takto jedná ve válce před očima všech, je považován za odvážného a je ctěn, ač páše zcela obyčejnou vraždu. *Prosperum et felix scelus virtus vocatur*, je-li zločin prospěšný a korunován zdarem, nazývá se ctností. Po příkladu Turků měříme všechno podle události samé, ale, jak poznamenává Cyprianus, tak tomu bylo vždy a všude, ve všech zemích, na všech místech, *saevitiae magnitudo impunitatem sceleris acquirit*, ohavnost skutku ospravedlňuje jeho původce. Jeden je korunován za to, zač je jiný mučen: *Ille crucem sceleris pretium tulit, hic diadema*; jeden se stane rytířem, pánem, hrabětem či velkoknížetem (dodává Agrippa) za to, zač jiný by byl jako odstrašující příklad oběšen:

Et tamen alter,
Si fecisset idem, caderet sub judice morum.

Kdyby kdo jiný
stejně byl jednal jako on, už dávno by odsouzen býval.
(Juvenalis, *Saturae**, IV, v. 11–12)

Ubohý zloděj ovcí je oběšen, protože strádal hlady a protože ho ke krádeži často přivedla jen nouze, nesnesitelná zima, hlad a žízeň; a přitom velmož, pověřený nějakým úřadem, může beztrestně ožebračit celé provincie, zničit tisíce, plundrovat a vydírat, utlačovat *ad libitum*, stahovat z kůže, drtit, tyranizovat, obohacovat se drancováním obecného lidu, aniž by ho kdokoli hlídal, a nakonec je ještě odměněn bombastickými tituly, je vážen pro své dobré služby a nikdo se mu neodváží postavit anebo jej kárat.

Jak by byl asi pohnut náš Démokritos, kdyby viděl prohnaného darebáka, blázna, skutečného hlupáka, člověka s houbou namísto mozku, zlatého osla, lidskou obludu, před kterým se sklání tolik poctivých, moudrých a učených lidí, protože závisí na jeho bohatství a protože má více moci a majetku, a kteří ho oslovují božskými jmény a bombastickými přídomky, zahrnují podkuřováním a chválou, třebaže vědí, že je to tupec, blázen, loupeživý darebák a zvěř, a to všechno jenom proto, že je bohatý! Kdyby viděl *sub exuviis leonis onagrum*, osla pod kůží lva, špinavou odpornou mrtvolu, hlavu Gorgony, kterou vychvalují příživníci a která si přisvojila zářivé tituly; co by asi řekl člověku, který má sotva tolik rozumu co děcko, kumskému oslu, malovanému náhrobku, egyptskému chrámu? Kdyby viděl zchátralou tvář, chorobnou, znetvořenou a rozežranou kůži, shnilou mrtvolu, jedovatou mysl a epikúrejskou duši zkrášlenou orientálními perlami, drahokamy, diadémy, voňavkami, prazvláštními ozdobami, která se pyšní svým úborem jako děcko novým kabátem, a poctivou osobu s andělskou tváří, pravého světce s po-

kornou a mírnou myslí, která se musí halit do cárů, žebrat a je na pokraji vyhladovění! A kdyby viděl ubohého blázna, jímž všichni pohrdají, v nepatřičných šatech a v roztrhaném kabátě, třebaže je nadán darem vybrané mluvy a božským duchem, zatímco jiný, fešný a v čistém šatu, uhlazených způsobů mluví samé nesmysly, protože mu chybí elegance i vtip!

Kdyby viděl tolik právníků, advokátů, soudů, a tak málo spravedlnosti; tolik úředníků, a tak málo péče o obecné dobro; tolik zákonů a ještě více nepořádků; *tribunal litium segetem*, soudní dvůr, který se podobá kolbišti a bludišti, tisíce soudních sporů, které se tu bezohledně vedou! Kdyby viděl *injustissimum saepe juri praesidentem, impium religioni, imperitissimum eruditioni, otiosissimum labori, monstrosum humanitati*, jak největším lotrům se svěřuje právo, nejbezbožnější se starají o náboženství, nejhloupější pečují o vzdělávání, nejlínější o práci a největší netvoři o milosrdenství. Kdyby viděl popravovat beránka, nad kterým vynesl rozsudek vlk, *latro*, darebáka jako žalobce a *fur*, zloděje v soudcovské židli, jak jiné přísně trestá a sám se chová ještě hůř, *eundem furtum facere et punire, rapinam plectere, quum sit ipse raptor*, týž člověk loupí i loupež trestá, trestá zloděje a sám je zloděj. Zákony se mění, přestavují, vykládají pro a proti, jak si to přejí soudcovi přátelé anebo podle úplatků, jsou jako nos z vosku, který je dneska dobrý, ale zítra už nestojí za nic, anebo proto, že soudce tvrdošíjně trvá na svém! Tresty se protahují anebo mění *ad arbitrium judicis*, podle libovůle soudce, i když případ je stále stejný, „jednomu se upře podíl na dědictví, jinému je naopak přiznán na základě přízně, falešných listin anebo padělané závěti“. *Incisae leges negliguntur*, zákony se tvoří, ale nedodržují; anebo pokud se uplatňují, jsou trestáni jen hlupáci. Vede-li se pře ve věci smilstva, otec vydědí syna a zapudí své dítě: „Kliď se, darebáku, zmiz mi z očí“; chudák je krutě soužen ztrátou svého vlastnictví, majetku, jmění, dobrého jména, je na-

vždy zneuctěn, opuštěn, stižen nejtěžším trestem, obtížen smrtelným hříchem, a přesto *Numquid aliud fecit*, jak říká Plautův Tranio*, nisi quod faciunt summis nati generibus,* neudělal nic víc, než co je běžné u těch, kdo se dobře narodili. *Neque novum, neque mirum, neque secus quam alii solent*: není to ani nové, ani divné, ani odlišné od toho, co dělají jiní. Vždyť u nějaké významné osoby, u nějakého Jeho blahorodí a nějakého úctyhodného pána je to méně než lehký hřích, nikoli, není to ani pochybení, kdepak, ani prohřešek to není, nýbrž běžná a obvyklá věc, které si nikdo ani nepovšimne; nejen se veřejně ospravedlní, ale ještě se tím chlubí.

Nam quod turpe bonis, Titio, Seioque, decebat
Crispinum.

Co je počestným lidem, ať tomu či onomu, k hanbě,
tím se spíš Crispinus chlubil.
(Juvenalis, *Saturae**, IV, v. 13–14)

Mnozí chudáci, mladší bratři a jiní jsou kvůli špatné politice a nedbalé výchově (neboť jen zřídka jsou vedeni k nějakému povolání) přinuceni žebrat nebo krást a pak pro krádež oběšeni; ale co může být ostudnější? *non minus enim turpe principi multa supplicia, quam medico multa funera*, spousta odsouzených poddaných slouží vládci k necti právě jako lékaři spousta pohřbů mezi jeho pacienty, vada je na straně vládce; *libentius verberant quam docent*, učitel opravuje své žáky, když udělají chybu, ale chyby jim nevštěpuje. „Bylo by záhodno starat se o to, aby zmizeli zloději a žebráci; je lépe odstranit příčiny, než přihlížet tomu, jak se tito lidé sami řítí do záhuby.“ Stejně tak je třeba vymýtit příčiny sporů, totiž spoustu právníků, a všechny různice, *lites lustrales et seculares*, spory, které se táhnout celá léta, se vyřeší mnohem jednoduššími cestami. Dnes se chodí na soud kvůli každé hlouposti a nicot-

nosti, *mugit litibus insanum forum, et saevit invicem discordantium rabies*, soudní síně vypadají jako blázinec a zuřivost svárlivců nezná mezí, vzájemně si jdou po krku; kvůli svému prospěchu jsou ochotni, jak říká svatý Jeroným, „cedit krev svého bratra“, pomlouvat, lhát, znevažovat, ostouzet, zesměšňovat, křivě svědčit, přísahat, zaklínat se, bít se a zápasit, přicházet o své statky, životy, majetek i přátele, ničit jeden druhého jen proto, aby se obohatily ty harpyje, jejich advokáti, kteří na ně číhají a volají *Eia Socrates! eia Xanthippe!*, anebo aby se obohatil nějaký zkažený soudce, který je jako luňák v Ezopově bajce, v níž spolu zápasí žába a myš a luňák si vezme oba. Lidé na sebe číhají jako draví ptáci, šelmy, žravé ryby, nic není uprostřed, *omnes hic aut captantur aut captant; aut cadavera quae lacerantur, aut corvi qui lacerant*, buď klamou, anebo jsou klamáni, trhají druhé, anebo jsou sami trháni na kusy; jsou jako vědra ve studni, z nichž jedno klesá dolů, jakmile jde druhé nahoru, jedno plné, druhé prázdné; zničení jednoho je žebřík, po němž už šplhá třetí, a takto si počínáme den co den. Vždyť co je třeba takové tržiště? Místo, jak praví Anacharsis, kde každý podvádí každého, past, ale co je svět sám? Nesmírný chaos, změť nejrůznějších mravů stejně nepostižitelných jako vítr, *domicilium insanorum*, blázinec, zmatený houfec nepravostí, tržiště plné chodících přízraků a šotků, divadlo přetvářky, obchod s darebáctvím a lichocením, semeniště zlotřilosti, jeviště blábolů, škola lehkomyslnosti, akademie neřesti; bitevní pole, *ubi velis nolis pugnandum, aut vincas aut succumbas,* kde musíš bojovat, ať chceš či nechceš, a buď zvítězíš, nebo budeš přemožen, kde musíš zabíjet, anebo budeš zabit; kde každý se stará sám o sebe, brání své vlastní zájmy a sám si je strážcem. Nic neplatí milosrdenství, láska, přátelství, bohabojnost, rodinná pouta, náklonnost, pokrevnost, křesťanství; jakmile se lidé cítí uraženi anebo je zasažen nějaký nerv jejich touhy po majetku, hned se objeví jejich zkaženost. Ze starých přátel se náhle

stávají zatvrzelí nepřátelé kvůli nickám a směšným příčinám, takže ti, kdo si dříve z lásky a náklonnosti tak ochotně prokazovali vzájemné služby, se teď tupí a pronásledují jeden druhého na smrt s nenávistí hodnou Catullova Vatinia a odmítají se smířit. Dokud je jim to ku prospěchu, milují se anebo si navzájem pomáhají, ale když už od sebe nic nečekají, chovají se k sobě jako ke starému psu, kterého opustí a odeženou; Cato právě proto pokládá za velkou neslušnost, užívá-li se druhého člověka jako starých bot anebo rozbitého skla, které se vyhazuje na smetiště; neměl srdce prodat vetchého vola a zbavit se starého otroka; lidé se však neodměňují, nýbrž urážejí, a když z někoho učiní nástroj svého lotrovství, jak to udělal třeba turecký panovník Bajazed II. s Ahmedem Bassou, zbavují se ho a namísto odměny ho na smrt nenávidí, jako se Tiberius odvděčil Siliovi. Slovem: každý se stará jen sám o sebe. Naše *summum bonum* je náš prospěch, bohyně, kterou vzýváme, je *Dea Moneta*, bohyně mamonu, které každý den přinášíme oběti; ona vládne našim srdcím, rukám, náklonnostem, všemu: je to nejmocnější bohyně, jež nás vzdělává, povyšuje a ponižuje, hodnotí, jediná vládkyně našich činů, ke které se modlíme, ke které běháme, cváláme a chodíme, kvůli které se namáháme a pereme jako ryby o drobek chleba, který spadne do vody. Váženi jsme nikoli kvůli své hodnotě, naší ctnosti, to je *bonum theatrale*, divadelní rekvizita, ani kvůli moudrosti, chrabrosti, učenosti, poctivosti, náboženství anebo jakékoli zdatnosti, nýbrž kvůli penězům, velikosti, úřadu, poctám a moci; poctivost se pokládá za pošetilost, lotrovství za politiku; lidé jsou předmětem obdivu na základě mínění, nikoli pro to, čím jsou, nýbrž pro to, čím se zdají být. Všude je plno klamu a lži, intrik a úkladů, lavírování, lichocení, klamání a přetvářky a „být v souhlase se světem znamená nutně velice urážet Boha“, buď musíme *Cretizare cum Crete*, chovat se v Krétě jako Kréťané, anebo „žít v pohrdání, neúctě a bídě“. Jeden předstírá uměřenost a svatost, druhý přísnost, třetí

afektovanou prostotu, třebaže ten i onen, jeden jak druhý a všichni ostatní jsou pokrytci, obojetníci, pouhé larvy, anebo jako ony obrázky, které na jedné straně ukazují lva a na druhé beránka. Co by si o tom asi pomyslel Démokritos?

Co by tak řekl člověku, který se jako chameleon mění do různých podob anebo se dokáže proměňovat jako Próteus *omnia transformans sese in miracula rerum*, který dokáže hrát dvacet úloh a postav naráz, je-li mu to ku prospěchu, chodí oklikami, a nikoli přímo jako planeta Merkur, s dobrým koná dobro, se zlým zlo; má spoustu tváří, šatů i charakterů pro každého, s nímž se setká; všechna náboženství, všechny letory i všechny sklony; umí se plazit jako pes, *mentitis et mimicis obsequiis*, lživě předstírat oddanost, zuřit jako lev, štěkat jako psisko, bojovat jako drak, uštknout jako had, být mírný jako beránek a v příští chvíli cenit zuby jako tygr, plakat jako krokodýl, jedny urážet, ale od jiných urážky strpět, tady rozkazovat, jinde kušovat, na jednom místě se chovat jako tyran, na jiném se nechat vodit za nos, doma mudrc, a venku šašek k obecnému pobavení.

Kdyby viděl tolik rozdílů mezi slovy a skutky, míle, jež dělí jazyk a srdce, lidi, kteří jako herci na scéně předvádějí nejrůznější role, radí druhým a vypadají povzneseně, i když se válí v blátě.

Kdyby viděl, jak někdo slibuje přátelství, líbá ruku tomu, *quem mallet truncatum videre*, koho by nejraději viděl o hlavu kratšího, usmívá se, když má v úmyslu škodit, klame toho, komu se klaní, zahrnuje přemrštěnou chválou nehodného přítele a svého nepřítele, ač je to poctivý muž, haní a tupí všechny jeho činy s takovou závistí a zlovolností, jakou jen dokáže vymyslet.

Kdyby viděl sluhu, který by dokázal rozprodat majetek svého pána, a pedela, který nosí odznak úřední moci a je bohatší než úředník sám, což Platón, *De leg.* II, zcela zakazuje a Epikúros pokládá za odporné. Koně, jenž obdělá-

vá zem, a přitom je živen řezankou, zatímco nějaká líná herka dostává hory píce; ševce, který chodí bos, a řezníka, jenž málem hyne hladem; dříče, který se lopotí, a přitom strádá, zatímco trubec jen kvete.

Kdyby viděl, jak lidé kupují zboží, jež má cenu dýmu, a vzdušné zámky, jak se jako opice honí za poslední módou v oblékání, gestech a skutcích: když se zasměje král, smějí se všichni:

Rides? majore cachinno
Concutitur, flet si lacrimas conspexit amici.

Když směješ se, třesou se smíchem
větším než ty, a pláčí, když uzří příteli v oku slzu.
(Juvenalis, *Saturae**, III, v. 100–101)

Když se sklonil Alexandr, sklonili se i jeho dvořané; Alfons obrátil hlavu a po něm i všichni příživníci. Neronova manželka Sabina Poppaea měla vlasy barvy jantaru, vzápětí ji začaly napodobovat všechny římské paní a stala se z toho móda.

Kdyby viděl, jak chování většiny řídí jejich nálady a jak jsou obdivováni či haněni bez úsudku jen podle toho, jak se komu zlíbí, jak se duchaprázdný dav chová jako smečka vesnických psů, a když zaštěká jeden, bez příčiny začnou štěkat všichni; jak ten, kdo je řízením štěstěny zrovna v přízni anebo pod ochranou někoho mocného, je všemi obdivován, a upadne-li do nemilosti, hned ho všichni nenávidějí, a když se jeho slunce ocitá v zatmění, jak na něho najednou civí a zírají i ti, kdo si ho předtím ani nevšimli.

Kdyby spatřil člověka, který svůj mozek nosí v žaludku, své droby v hlavě a na zádech vleče stovku dubů, na posezení spořádá stovku ovcí, ba víc, spolyká celé domy a města, anebo kdyby spatřil ty, kdo se jako oni antropofágové požírají navzájem.

Kdyby viděl, jak se někdo jako sněžná koule valí od ubohého žebráka až k úctyhodnosti a k titulu blahorodí, jak úskočně si přisvojuje pocty a úřady, zatímco jiný hubí svého génia hlady, zatracuje svou duši, aby získal majetek, z něhož ale nebude mít žádné potěšení, protože jeho marnotratný syn ho v okamžení vyplýtvá a spotřebuje.

Kdyby viděl nešťastné soupeření, *κακοζηλίαν*, naší doby, kdy lidé napínají všechny své síly, vynakládají prostředky, čas i jmění, aby se stali oblíbenci nějakého oblíbencova oblíbence, příživníkem nějakého příživníkova příživníka, ačkoliv by mohli vším slouhovstvím ve světě pohrdat, protože to, co mají, by jim mohlo stačit.

Kdyby viděl ježatého žebravého spratka, který se ještě před nedávnem živil odpadky, plazil se po zemi a naříkal, všechny prosil a kvůli obnošenému kabátci by prošoupal podrážky, jak se teď naparuje v saténu a hedvábí na koni, srdečný a uhlazený, jak pohrdá někdejšími známými a přáteli, nestará se o svou rodinu, zvysoka hledí na ty, k nimž by měl vzhlížet a hraje si na velkého pána.

Kdyby viděl učence, který se hrbí před nevzdělaným vesničanem a posluhuje mu kvůli teplému jídlu, písaře, který je lépe placen za sepisování smluv, a sokolníka, který za den dostane víc než nějaký filozof za rok a za hodinu je odměněn lépe než učenec za dvanáct měsíců bádání; kdyby viděl, jak se lépe vede tomu, kdo dovede namalovat Thais, zahrát na housle a upravovat lokny než nějakému filologovi či básníkovi.

Kdyby viděl zamilovanou matku, jak po vzoru Ezopovy opice hýčká své dítě ke smrti, paroháče, který je ve všem tolik prozíravý, a který přitom přísahá na poctivost své ženy; jeden zakopne o stéblo a přeskočí kámen; okrade Petra, aby zaplatil Pavlovi, jednou rukou shrábne špinavé peníze, uplácením, lhaním a podvodem získá celé panství a druhou rukou velkoryse rozdává almužny chudým a přispívá na zbožné účely; s halířem nakládá moudře a s librou jako blázen; slepí soudí o barvách, moudří mlčí, poše-

tilí mluví; nalézají chyby u druhých a sami jsou ještě horší; veřejně odsuzují to, co sami dělají doma, a tepají jako císař Augustus podle Aurelia Victora na jiných lidech to, čím se sami proviňují.

Kdyby viděl, jak nějaký chudák anebo najatý sluha nasazuje život pro svého nového pána, který mu na konci roku stěží zaplatí jeho mzdu; vesnický pachtýř se plahočí a trmácí, oře a namáhá kvůli nějakému marnotratnému línému trubcovi, který všechen zisk spolyká anebo rozháže v neuvěřitelém plýtvání, aby uspokojil své chtíče; šlechtic se ztřeštěně vystavuje smrti a je ochoten zničit sebe sama pro krátký okamžik slávy; světák se třese před exekutorem, ale nebojí se pekelného ohně; jiní touží po nesmrtelnosti, protože chtějí být šťastni, a přece se všemi způsoby vyhýbají smrti, která je jedinou branou k blaženosti.

Kdyby spatřil šíleného odvážlivce, jenž stejně jako staří Dánové, *qui decollari malunt quam verberari*, kteří raději umírají, aby nebyli potrestáni, čelí bez obav smrti, ale nedokáže litovat své hříchy a svou ubohost ani odchod nejdražších přátel.

Kdyby viděl, jak jsou moudří ponižováni a blázni povyšováni; ten vládne městům, a pošetilá žena má nad ním doma navrch; ovládá provincii, a přitom mu zákony předepisují jeho vlastní sloužící či děti jako Themistoklův syn v Řecku: „Co chci já," říkal, „to si přeje má matka a to také učiní otec." Koně cestují v kočáře, do něhož jsou zapřaženi lidé; psi požírají své pány, věže staví zedníky; děti panují, staří lidé chodí do školy; ženy nosí kalhoty; ovce pustoší města, polykají lidi: slovem, svět je vzhůru nohama. *O viveret Democritus!* Kéž by žil Démokritos!

Vylíčit všechno do podrobností byla by jedna z Herkulových prací, protože je tolik směšností jako prachu ve slunci. *Quantum est in rebus inane!* Kolik marnosti je všude kolem! *Crimine ab uno disce omnes*, podle jediného příkladu se nauč všem, toto je pouhá ukázka.

Ale to všechno je očividné, prosté a běžně známé, snad-

no patrné. Co by si Démokritos pomyslel, kdyby nahlédl do skrytých záhybů lidských srdcí! Kdyby měl každý člověk okno ve své hrudi, jak si to přál Momus u Vulkánova muže, anebo, jak si přál Tullius, kdyby měl každý napsáno na čele, co si myslí, *quid quisque de republica sentiret*; anebo kdyby bylo možné to, co se podle Lúkiána stalo Charónovi, když se Merkur dotkl jeho očí, totiž že v jediné chvíli, *semel et simul rumores et sursurros*, dokázal vnímat prchavé šepoty a naděje,

Spes hominum caecas, morbos, votumque labores,
Et passim toto volitantes aethere curas,

naděje a strachy, pošetilosti a rozkoše,
hněvy, nenávisti a podobné,
(Lúkiános, *Charón*)

takže mohl *cubiculorum obductas foras recludere et secreta cordium penetrare,* otevřít dveře ložnic a číst tajemství srdcí, jak si přál Cyprian, odemykat dveře a zámky, odstraňovat závory, jak to dokázal Lúkiánův Gallus perem z ocasu; anebo kdyby měl Gýgův prsten neviditelnosti či nějaké vzácné sklo zvětšující rozhled, otakustikon, který by tak zmnožil jevy, *species*, že by bylo možné slyšet a vidět vše najednou, jak to dokázal podle Martiana Capelly Jupiter svým oštěpem, který držel v ruce a který mu ukazoval vše, co se během dne odehrálo na tváři země, mohl by pozorovat nasazené parohy, machinace alchymistů, kámen mudrců, vynálezce a všechna díla konaná potají, pošetilé přísahy, naděje, strachy a přání. Jak by se smál! V hlavě jednoho by viděl větrné mlýny, v hlavě druhého hnízdo sršňů. Anebo kdyby se po boku Lúkiánova Menippa v rouše Íkarově ocitl u Jupitera na místě, kde naslouchá prosbám, a slyšel, jak jeden prosí o déšť, jiný o jasné počasí, jeden si přeje smrt své ženy, jiný svého otce, „jak z rukou boha chtějí získat to, co se stydí vyslovit před jinými“,

jak by byl asi ohromen! Myslíš si, že by on anebo kdokoli jiný mohl mysl těchto lidí pokládat za zdravou? *Haec sani esse hominis quis sanus juret Orestes?* Může všechna čemeřice z Antikyru tyto lidi vyléčit? Nikoli, ani celý akr čemeřice to nedokáže.

A co hůře, jsou stejně šílení jako ona slepá Senekova žena, ale nechtějí si to přiznat a nehledají žádný lék, poněvadž *pauci vident morbum suum, omnes amant*, jen málo jich vidí vlastní chorobu a všichni ji milují. Když nás bolí ruka nebo noha, snažíme se ze všech sil o nápravu; trpíme-li nějakým tělesným neduhem, posíláme pro lékaře, ale nemoci mysli ani nebereme na vědomí. Chtíč námi zmítá na jedné straně, závist, hněv, ctižádost na druhé. Jsme rozerváni na kusy vášněmi, jako by nás trhali divocí koně, na jednu stranu nás táhne vloha, na druhou zvyk; jeden je melancholický, jiný šílený, a kdo z nás hledá pomoc, kdo nahlíží svůj blud anebo ví, že je chorý? Jako ten hlupák, který zhasil svíčku, aby ho nenašly kousavé blechy, právě tak se mnohý halí do cizího šatu, vypůjčených titulů, aby ho nikdo nepoznal. Každý si o sobě myslí: *Egomet videor mihi sanus*, vždyť já jsem zdravý, mám se dobře, jsem chytrý a druhým se směje. To je obecná chyba všech, že se v naší době stíháme posměchem a odmítáme všechno, co doporučovali naši předkové: životosprávu, šat, názory, letory, zvyky a obyčeje. Staří pokládají mladé za blázny, ačkoliv oni sami jsou už sešlí věkem a jako námořníkům se jim zdá, že země a města se pohybují, *terrae urbesque recedunt*, zatímco oni stojí; svět má ale víc rozumu, než chce jejich stařecká sešlost přiznat. Turkové se smějí nám, my se smějeme Turkům; Italové Francouzům, pokládajíce je za lehkomylné; Francouzi se zase posmívají Italům kvůli jejich zvykům; pro Řeky byl celý svět kolem nich barbarský, a dnes platí za barbary oni; my pokládáme Němce za těžkopádné a tupé, haníme jejich způsoby; stejně pohrdavě však smýšlí Němci o nás; Španělé se nám smějí a všichni se smějí Španělům. Jsme blázni a k smíchu všich-

ni, všechny naše absurdní činy, způsoby, strava, šaty, zvyky i naše úvahy; vysmíváme se a prstem ukazujeme jeden na druhého, a přitom vposled jsme všichni blázni a „právě největší oslové schovávají uši nejpečlivěji“. Když se někdo rozhodne a vytvoří si své vlastní mínění, pokládá za hlupáky a osly všechny, kdo mají jiný názor, *nil rectum, nisi quod placuit sibi, ducit*, poněvadž za správné nepokládají nic než to, co se jim samým líbí, *quodque volunt homines se bene velle putant*, lidé totiž za správná považují pouze svá vlastní přání, všichni jsou blázni, kdo nesmýšlí jako oni; nikdo si neřekne s Atticem *Suam cuique sponsam, mihi meam*, ať se každý raduje ze své manželky, protože pouze on je v právu, *suus amor*, všemi ve všem pohrdá, nechce nikoho napodobovat a nikomu naslouchat, jen sám sobě, jak říká Plinius, je zákonem i příkladem sám sobě. To, co kdysi káral Hippokratés ve svém listě Dionýsiovi, to potvrzuje i naše doba, *Quisque in alio superfluum esse censet, ipse quod non habet nec curat*, totiž že ten, kdo něco nemá anebo si něčeho neváží, pokládá to u druhého za povrchnost, zbytečnost a marnou fintivost jako Ezopova liška, která přišla o ocas, a pak si přála, aby si všechny ostatní lišky usekly svůj. Číňané říkají, že my Evropané máme jedno oko, oni sami dvě a celý ostatní svět že je slepý (ač Scaliger je pokládá za dobytčata, *merum pecus*); pročež ty a tví spolusektáři jste jediní moudří, jiní uvázli na půl cesty a ostatek jsou hlupáci a oslové. Neuznávajíce naše vlastní omyly a nedokonalosti, vysmíváme se z plna hrdla druhým, jako bychom jenom my byli prosti všech nedostatků a ostatní pouze pozorovali; velice se bavíme *aliena optimum frui insania,* pomýlenostmi druhých, zatímco ten, kdo se takto veselí, je ještě horší než ostatní, *mutato nomine, de te fabula narratur*, stačí změnit jméno, a vypráví se o tobě, sám by ses měl chytit za vlastní bláznovský nos, poněvadž právě to je *maximum stultitiae specimen*, velepříkladem pošetilosti, když je člověk k smíchu druhým, a sám to nevidí ani nebere na vědomí, jak se sta-

lo Marsyovi, když podle Apuleiova vyprávění závodil s Apollónem, *non intelligens se deridiculo haberi*, aniž postřehl, jak se zesměšňuje. Ale to platí o nás o všech, jsme přemoženi vlastním šílenstvím. „V očích mudrců a andělů," jak vysvětluje Augustinus, „se podobáme tomu, kdo by chtěl utíkat s nohama nad hlavou." Ty se směješ mně, já tobě, oba se vysmíváme někomu třetímu, který nám to oplácí, *Hei mihi, insanire me aiunt, quum ipsi ultro insaniant*, říkají, že jsem bloud a šílenec, a přitom jsou sami blázni nad blázny. Je totiž nápadným znakem a vlastností blázna (jak říká Kaz 10,3), že z pýchy a zaslepenosti uráží, ponižuje, tupí, kárá a nazývá druhé blázny (*Non videmus manticae quod a tergo est*, nevidíme, co máme na zádech), že u druhých soudí to, co je jeho největší vadou. Učíme tomu, čím se sami neřídíme: nestálý člověk sepisuje traktáty o stálosti, bezbožný prostopášník předepisuje pravidla svatosti a zbožnosti, tupohlavec smolí pojednání o moudrosti anebo spolu se Sallustiem spílá těm, kdo vydírají zemi, ač ve svém úřadě je nejlakotnější vydřiduch. To mluví o slabosti a je to očividný znak nerozumu na straně zúčastněných. *Peccat uter nostrum cruce dignius?* Kdo z nás zaslouží být více ukřižován? „Kdo je blázen?" Asi jsme někde všichni – podle společnosti – blázni, a proto to nevidíme; *Societas erroris et dementiae pariter absurditatem et admirationem tollit,* je-li bláznovství a šílenství tak rozšířené, přestává být směšné anebo zvláštní. Vede se nám stejně jako kdysi v Římě C. Fimbriovi, který byl podle Tullia hlučný, zabedněný pošetilec, za něhož ho také všichni jeho současníci považovali, s výjimkou těch, kdo byli stejní blázni jako on: v takových případech si nikdo ničeho nevšimne. *Nimirum insanus paucis videatur; eo quod maxima pars hominum morbo jactatur eodem*, když všichni jsou blázni, když všichni jsou stejně choří, kdo pozná blázna mezi ostatními? A jestliže si přesto všimnou a jestliže někoho přesvědčí o jeho šílenství, takže si je sám uvědomí ve svých skutcích, gestech i řeči a připustí marnou touhu,

která ho nutí stavět, vychloubat se, přít se, utrácet, hrát, dvořit se, čmárat, klábosit a bez ustání se tím vším před druhými zesměšňovat, všechna výmluvnost, kterou znáš, ti nepomůže, abys ho napravil, naopak, bude ještě úporněji vězet ve svém šílenství. Je to *amabilis insania, et mentis gratissimus error*, sladké šílenství a duchu nejmilejší pomýlení, tak příjemné a milé, že se ho nemůže zbavit. Zná svůj omyl, ale nebude se snažit opustit jej; řekni mu, co z toho všechno vzejde: žebrota, strast, nemoc, zneuctění, ostuda, zmar a šílenství, „zuřivec se bude upínat k pomstě, chlípník k děvce, zloděj k lupu, žrout k žaludku raději než k tomu, aby se mu dobře vedlo". Řekni epikúrejci, lakomci, ctižádostivci o jeho bloudění, snaž se ho odradit, hned začne křičet *Pol me occidistis amici*, přátelé, vy mne zabíjíte, a jako pes ke svým zvratkům vrátí se zase ke svým starým zvykům; žádné přemlouvání nepomůže, každá rada marná, ať říkáš, co chceš,

Clames licet et mare caelo
Confundas,

jen křič si a zpřevracej vesmír –
člověk jsem jenom,
(Juvenalis, *Saturae**, VI, v. 283–284)

surdo narras, mluvíš s hluchým; můžeš mu dokazovat jeho šílenství jako Odysseus Elpenorovi a Gryllovi a zbytku jejich mužstva, této „prasečí sběři", je nepoučitelný, bude stále vyvádět po svém způsobu; můžeš ho rozbít v moždíři, bude stále stejný. Je-li někdo zatvrzelý kacíř anebo trvá na nějakých zvrácených názorech jako naši nevědomí papeženci, můžeš mluvit k jeho rozumu, ukazovat mu četná bláznovství a nesmyslné pošetilosti této sekty, přinuť ho, aby řekl *veris victor*, skláním se před pravdou, buď jasný jako slunce, přece bude stále bloudit, protože je tvrdohlavý a zatvrzelý; *si in hoc erro, libenter erro, nec hunc er-*

rorem auferri mihi volo: mýlím-li se, mýlím se rád a nechci, aby mne někdo od mého omylu odvracel, jak říká Tullius; budu dělat to, co jsem dělal dřív a co dělali mí předkové i dnes mí přátelé: jsem v dobré společnosti. Řekni: jsou to blázni, anebo nikoli? *Heus age, responde*, odpověz mi, jářku, jsou směšní? *cedo quemvis arbitrum*, suď, jak se ti zlíbí, jsou *sanae mentis*, při smyslech, moudří a rozumní? mají zdravý rozum? *uter est insanior horum,* kdo z nich je větší blázen? Sám za sebe stojím na straně Démokrita a myslím, že zasluhují výsměch; je to stádo slaboduchých janků šílených stejně jako Orestés a Athamás, jen usednout na osla, nalodit se na loď bláznů a plout s celým tímto spolkem k Anticyře a jejím polím čemeřice. Není třeba více se namáhat s dokazováním toho, co jsem řekl, není třeba proseb ani zapřisahání, stačí stručná odpověď: jsou to blázni, nebo nejsou? Rozhodnutí ponechávám na vás, i když i vy jste asi stejní pošetilci a pomatenci a já šílenec, když se takto táži; jak v jedné komedii říká Merkur:

Justum ab injustis petere insipientia est.

Je zato hloupost od nedobrých dobré chít.
(Plautus, *Amphitruo*, v. 36)

Očekávám váš soud: co řeknete?

Pokud jsem se nejprve pokusil ukázat, že království, provincie i rodiny jsou právě tak melancholické jako jednotliví lidé, musím teď zkoumat jedno po druhém; vrátím se tedy ještě jednou k tomu, čím jsem se až dosud zabýval nahodile a obecně, a pokusím se to dokázat speciálními a evidentními argumenty, svědectvími a ilustracemi, třebaže stručně. *Nunc accipe quare desipiant omnes aeque ac tu*: slyš, proč jsou všichni právě tak šílení jako ty. Svůj první argument si vypůjčuji od Šalomouna jako šíp, pocházející ze zásobnice jeho moudrosti (Př 3,7): „Nebuď

moudrý sám u sebe.“ A 26,12: „Uvidíš-li muže, který si připadá moudrý, věz, že hlupák má víc naděje než on.“ Izajáš zatracuje podobně, když volá: „Běda těm, kdo jsou moudří ve vlastních očích a rozumní sami před sebou.“ (5,21) Z čehož můžeme vyrozumět, že to je vážné pochybení, že lidé, kteří mají vysoké mínění o sobě samých, se šeredně mýlí, a to je pak argument, který by je mohl přesvědčit o jejich vlastním šílenství. „Mnozí lidé (říká Seneca) by nepochybně byli moudří, kdyby si nemysleli, že již dosáhli vrcholu vědění ještě předtím, než k němu urazili půl cesty“; jsou příliš vepředu, příliš brzy zralí, *praeproperi*, nadmíru kvapní a uspěchaní, *cito prudentes, cito pii, cito mariti, cito patres, cito sacerdotes, cito omnis officii capaces et curiosi*, v mžiku oka moudří, zbožní, ženatí, otcové, kněží, schopni zastávat všechny úřady, po nichž touží, škodí jim však, že mají příliš dobré mínění o sobě, o své ceně, odvaze, obratnosti a dovednosti, o své soudnosti, výmluvnosti, o svých dobrých stránkách; všechny jejich husy jsou labutě, což zjevně dokazuje, že nejsou lepší než blázni. V dřívějších dobách žilo jen sedm mudrců, dnes by se nenapočítalo ani tolik blbů. Thalés daroval zlatou trojnožku, kterou našel nějaký rybář a o níž orákulum přikázalo, aby jí byl obdarován „ten nejmoudřejší“, Biantovi, Bias ji dal Solónovi atd. Kdyby se taková věc našla dnes, všichni bychom se o ni prali jako ony tři bohyně o zlaté jablko, protože my jsme tak moudří: máme ženy v politice, děti, které se věnují metafyzice; každý pošetilec dokáže kvadraturu kruhu, sestrojí perpetuum mobile, najde kámen mudrců, vykládá *Apokalypsu*, vytváří nové teorie, nový systém světa, novou logiku, novou filozofii. *Nostra utique regio*, říká Petronius, „naše zem je plná zbožněných duchů, božských duší, že spíše mezi námi najdeš boha než člověka“, tak dobře smýšlíme sami o sobě; a to právě je dostatečným svědectvím velkého bláznovství.

Můj druhý argument se opírá o podobné místo v Písmu; už o něm byla řeč, ale je třeba opakovat je (když Platón do-

volí, učiním tak, protože *δὶς τὸ καλὸν ῥηθὲν οὐδὲν βλάπτει*, neuškodí, řekne-li se dobrá věc dvakrát). „Pošetilci pro svou cestu nevěrnosti.“ (Ž 107,17). Z toho Musculus vyvozuje, že všichni viníci jsou nutně blázni. Tak čteme (Ř 2): „Soužení a úzkost padne na každého, kdo působí zlo,“ avšak zlo působí všichni. A Izajáš (65,14): „Hle, moji služebníci budou plesat s pohodou v srdci, vy však pro bolest srdce budete křičet a pro trýzeň ducha kvílet.“ To pak potvrzuje obecná shoda všech filozofů. „Nepoctivost,“ říká Cardanus, „není nic jiného než bláznovství a šílenství.“ *Probus quis nobiscum vivit?* Ukaž mi poctivého člověka? *Nemo malus qui non stultus*, není zločince, který by nebyl bloud, jak říká obdobně i jeden aforismus Quintilianův. Není-li nikdo poctivý, nikdo moudrý, pak jsou všichni blázni. Právem mohou být všichni takto nazýváni: vždyť za koho jiného máme pokládat toho, *qui iter adornat in occidentem, quum properaret in orientem*, kdo po celý život chodí pozpátku a jde na západ, když má jít na východ? Anebo snad máme považovat za moudrého (praví Musculus) toho, „kdo dává přednost okamžitým radostem před věčností, kdo utrácí statky svého pána v jeho nepřítomnosti, ačkoli ví, že za to bude ztrestán?“ *Nequicquam sapit qui sibi non sapit*, prázdná je moudrost toho, kdo sám nedokáže moudře žít. Kdo by řekl, že je moudrý ten nemocný člověk, jenž jí a pije tak, že ničí soulad svého těla? Můžete nazývat moudrým a rozumným toho, kdo by si chtěl zachovat zdraví, a přitom nechce učinit nic pro to, aby si je zajistil a uchoval? Theodórétos, jenž se opírá o platónika Plótína, tvrdí, že je směšné, když člověk žije podle svých vlastních zákonů, jedná tak, že svými skutky uráží Boha, a přesto doufá, že ho Bůh spasí, když zanedbává své vlastní blaho, zavrhuje všechny prostředky jeho uchování, a přitom si myslí, že někdo jiný jej zachrání. Kdo by o takových lidech mohl říci, že jsou moudří?

Třetí argument navazuje na předchozí. Všichni lidé se nechávají unášet vášněmi, nespokojeností, chtíčem, rozko-

ší, obvykle si ošklivi ony ctnosti, které by měli milovat, a milují ty neřesti, jež by měli nenávidět. Proto jsou víc než melancholiky; jsou to naprostí šílenci, divoká zvěř a docela jim chybí rozum, jak říká Chrýsostomos; anebo jsou mrtví a zaživa pohřbení, jak je přesvědčen Žid Filón o všech těch, kdo se nechávají strhnout vášněmi anebo trpí nějakou chorobou ducha. „Kde je strach a smutek," důrazně připomíná Lactantius, „tam nemůže přebývat moudrost."

Qui cupiet, metuet quoque porro,
Qui metuens vivit, liber mihi non erit unquam.

Neb kdo je chtivý, ten bojí se, kdo pak
ve strachu žije, ten v očích mých svoboden
nebude nikdy.
(Horatius, *Epistulae**, I, 16, v. 65–66)

Seneca stejně jako ostatní stoikové míní, že moudrost nelze hledat tam, kde je sebemenší nepokoj. „Může být něco ještě směšnějšího," říká Lactantius, „než když slyšíme, jak Xerxés bičoval Hellespont, hrozil hoře Athos a podobně?" Máme-li mluvit *ad rem*: kdo je prost vášně? *Mortalis nemo est quem non attingat dolor, morbusve*, jak Tullius vykládá na základě jedné staré básně, není smrtelníka, jenž by se mohl vyhnout bolesti a nemoci, a nemoc je neodlučným společníkem melancholie. Chrýsostomos jde ještě dál, když tvrdí, že lidé jsou víc než blázni, že to jsou zvířata, tupá a bez rozumu. „Jak mám vědět," táže se totiž, „že jsi člověk, když kopáš jako osel, jako kůň se se ržáním ženeš za ženou, valíš se v prostopášnostech jako býk, koušeš jako škorpion, třeštíš jako medvěd, loupíš jako vlk, jsi prohnaný jako liška a nestydatý jako pes? Mám říci, že jsi člověk, když se vším podobáš zvířeti? Jak mám vědět, že jsi člověk? Podle podoby? Nic mne neděsí více než zvíře, které se tolik podobá člověku." Seneca nazývá Epikúrovo tvrzení o tom, že blázen začíná život stále znovu, *magnifi-*

cam vocem, velkolepým slovem a pokládá za odpornou lehkomyslnost, když člověk den co den pokládá nové základy svého života, jenže kdo si počíná jinak? Jeden cestuje, jiný staví; ten se vrhá jedním směrem, onen druhým a starci se honí stejně jako všichni ostatní; *O dementem senectutem*, pošetilá starobo!, jak naříká Tullius. Mladí, staří i ti, kdo jsou uprostřed, jsou bez výjimky hlupáci zbavení soudnosti.

Aeneas Sylvius spolu s mnoha jinými stanoví tři zvláštní způsoby, jejichž pomocí lze objevit blázna. Blázen je ten, kdo hledá, co nemůže nalézt; blázen je ten, kdo si způsobí více škody než dobra, nalezne-li, co hledá; blázen je ten, kdo si z cest, jež ho mohou dovést na konec jeho putování, zvolí tu nejhorší. Stačí prozkoumat cesty, jimiž se lidé ubírají, a hned vidíme, jak mám za to, že většina jsou pošetilci a šílenci.

Beroaldus pokládá za šílence opilce, pijáky a ty, kdo pijí ne proto, aby utišili běžnou žízeň. První sklenka zahání žízeň, tvrdí básník Panyasis v Athenaeovi; *secunda Gratiis, Horis et Dionyso*, druhá rozveseluje; třetí je pro potěšení; *quarta ad insaniam*, čvrtá mění v blázna. Je-li tento počet správný, kolik šílenců bychom potom měli! a kolik by bylo těch, kdo vypijí čtyřikrát čtyři sklenky! *Nonne supra omnem furorem, supra omnem insaniam reddunt insanissimos?* Nedělá z nich pití blázny stižené zuřivostí a šílenstvím? Soudím, že jsou víc než šílení, horší než šílení.

Abdéřané považovali Démokrita za šíleného, poněvadž byl někdy smutný a jindy neobvykle veselý. *Hac patria* (praví Hippokratés) *ob risum furere et insanire dicunt*, jeho krajané jej měli za blázna, protože se směje; proto Démokritos „radil přátelům na Rhodu, aby se nesmáli příliš a nebyli smutní nad míru“. Kdyby Abdéřané poznali nás a kdyby viděli tolik posměchů a úšklebků mezi námi, určitě by došli k závěru, že jsme ztratili rozum.

Aristotelés ve své *Etice* tvrdí, že *felix idemque sapiens*,

být moudrý a šťastný je jedno a totéž, *bonus idemque sapiens honestus*, a že poctivý člověk je dobrý i moudrý. Tullius to říká formou paradoxu: „moudří jsou svobodní, avšak blázni jsou otroci“, svoboda je schopnost žít podle vlastních zákonů, v souladu s naší vlastní vůlí. Kdo je ale nadán takovou svobodou? Kdo je svobodný?

Sapiens sibique imperiosus,
Quem neque pauperies, neque mors, neque vincula terrent,
Responsare cupidinibus, contemnere honores
Fortis, et in seipso totus teres atque rotundus.

Jen mudrc, jenž sám sobě vládne,
jehož ni chudoba neplní hrůzou, ni smrt, ani pouta,
jenž zná statečně vzdorovat vášním a poctami zhrdat,
v sobě samém je všecek, jak koule je okrouhlý, oblý.
(Horatius, *Saturae**, II, 7, v. 83–86)

Kde ale nalézt takového člověka? Není-li nikde, tedy *e diametro*, my všichni jsme otroci, zbaveni všech smyslů anebo ještě něco horšího. *Nemo malus felix*, zlý člověk nemůže být šťastný. Ale žádný člověk není šťastný v tomto životě, nikdo není dobrý, pročež nikdo není moudrý. *Rari quippe boni*, dobří lidé jsou nadmíru vzácní. Kde je jedna ctnost, tam je hned deset nectností; *pauci Promethei, multi Epimethei*, málo Prométheů, hodně Epimetheů. Můžeme se třeba i nějak pojmenovat anebo přiřknout druhým nějaký vyznamenávající přídomek, například Karel Moudrý, Filip Dobrý, Ludvík Zbožný a můžeme popsat vlastnosti moudrého člověka tak, jako Tullius popisuje dobrého řečníka, Xenofón Kýra, Castilio dvořana, Galénos temperament a politikové vládu nejlepších. Kde ale najít takového člověka?

Vir bonus et sapiens, qualem vix repperit unum
Millibus e multis hominum consultus Apollo.

Moudrý a dobrý, člověk jeden z milionu,
byv Apollón dotázán, sotva našel jednoho.
(Ausonius)

Člověk sám o sobě je zázračný tvor, avšak jak dodává Trismegistos, *Maximum miraculum homo sapiens*, zázrak je moudrý člověk: *multi thyrsigeri, pauci Bacchi*, thyrsos nosí mnozí, ale jen málo je mezi nimi Bacchů.

Když před Alexandrem otevřeli bohatě a nákladně vyzdobenou skřínku krále Dáreia a každý mu radil, co do ní vložit, určil, aby v ní byla přechovávána díla Homérova jako nejzvácnější klenot lidského důmyslu, ale Scaliger tupí Homérovu Múzu a nazývá ji *nutricem insanae sapientiae*, chůvou pošetilostí, nestoudnou jako dvorní dáma, která se nikdy nezačervená. Jacobus Mycillus, Gilbertus Cognatus, Erasmus a téměř všichni po nich obdivují jiskřivý Lúkiánův vtip, ale Scaliger ho příkře odsuzuje a nazývá jej Kerberem Múz. Sókratés, jejž celý svět pokládá za velikána, je u Lactantia i Theodóréta tupen jako blázen. Podle Plútarcha převyšoval Seneca svým duchem všechny Řeky, *nulli secundus*, a přitom Seneca sám o sobě říká: „Toužím-li utěšit se s nějakým bláznem, nemusím chodit daleko, stačí, když se podívám na sebe.“ Cardanus v XVI. knize *De subtilitate rerum* uvádí dvanáct filozofů, kteří byli pronikavého ducha a předčili všechny ostatní svým významem, svou jemností a moudrostí: mezi jinými Archiméda, Galéna, Vitruvia, Archytu z Tarenta, Eukleida a dva Araby, Gebera, jenž jako první vynalezl algebru, a matematika al-Kindího. Avšak *triumviri terrarum*, velký triumvirát, který zdaleka předčí všechny ostatní, tvoří Ptolemaios, Plótínos a Hippokratés. Scaliger ve spise *Exoteriace exercitationes* odmítá toto jeho hodnocení, některé z uvedených označuje jako tesaře a řemeslníky, Galéna pokládá

za *fimbriam Hippocratis*, lem Hippokratova šatu; a i řečený Cardanus sám na jiném místě vytýká Galénovi i Hippokratovi zdlouhavost, nejasnost a zmatenost. Pro Paracelsa jsou oba hlupáky, pouhými začátečníky v lékařství i fyzice. Scaliger i Cardanus obdivují počtáře Suisseta, *qui pene modum excessit humani ingenii*, jehož nadání bylo téměř nadlidské, jenže Lodovico Vives označuje jeho práce jako *nugas Suisseticas*; jinde protiřečí Cardanus sám sobě a odsuzuje staré ve srovnání s naší dobou, *majoresque nostros ad praesentes collatos juste pueros appellari*, když říká, že ve srovnání s naším pokolením lze naše předky nazývat dětmi. A konečně řečený Cardanus stejně jako svatý Bonaventura chtějí zahrnout do tohoto katalogu mudrců pouze proroky a apoštoly; jak posuzují sami sebe, o tom již byla řeč dříve. Jsme plni světské moudrosti, vzhlížíme obdivně k sobě samým a hledáme aplaus: slyšme však svatého Bernarda, *Quanto magis foras es sapiens, tanto magis intus stultus efficeris, etc., in omnibus es prudens, circa teipsum insipiens*: čím moudřejší jsi ve vztahu k druhým, tím větším bláznem jsi sám pro sebe. Nechci popírat, že existuje kanonická pošetilost, posvátná zuřivost, božské šílenství, dokonce duševní opojení u samých božích svatých; *sanctam insaniam*, jak to nazývá svatý Bernard (jakkoli nejde o vášeň, kterou by byl zasažen sám Bůh, jak blasfemicky tvrdí Vorstius), šílenství běžné i u takových osob, jako byl svatý Pavel (2 K), který žádá: „Přál bych si sám být proklet“ (Ř 9,3). Taková je i ona opilost, o které mluví Ficino: duše je povznesena a stržena božskou chutí nebeského nektaru, který básníci dešifrují jako oběť Dionýsovi; spolu s básníkem lze potom v tomto smyslu říci *insanire lubet*, je příjemné šílet, anebo jak vyzývá Augustinus: *ad ebrietatem se quisque paret*, buďme opilí a šílení. Obvykle se ale dopouštíme omylu a zacházíme příliš daleko, scházíme z cesty, protože jsme neschopni kráčet přímo, a jako se říká o Řecích, *Vos Graeci semper pueri*, vy Řekové jste stále dětmi, lze také říci:

vos Britanni, Galli, Germani, Itali, vy Británci, Francouzi, Němci, Italové jste spolek bláznů.

Postupujte *a partibus ad totum* anebo naopak od celku k částem a výsledek bude stejný; části ještě obšírně vyložíme v dalším kuse této Předmluvy. Celek pak nutně vyplyne cestou indukce čili neúplného sylogismu zvaného sorites. Každý dav je šílený, *bellua multorum capitum*, mnohohlavé zvíře, ukvapené a příliš rychlé v úsudku, *stultum animal*, hloupá zvěř, řvoucí smečka. Roger Bacon to dokazuje na základě Aristotela: *Vulgus dividi in oppositum contra sapientes, quod vulgo videtur verum, falsum est*, to co lidé běžně pokládají za pravdu, je nepravda, napořád jsou pravým opakem mudrců, avšak tento temperament (*vulgus*) sdílí celý svět, i ty sám jsi *de vulgo*, jeden z tohoto davu, i ten, tamten a tenhle a stejně tak i všichni ostatní; proto, jak uzavírá Focion, nelze přijmout nic z toho, co tvrdíme či konáme, jsme hlupáci a oslové. Začni, odkud chceš, postupuj vpřed či vzad, vyber z celé smečky, pečlivě vol anebo sáhni, kam ti padne zrak, zjistíš, že všichni jsou stejní, v každé bečce jsou stejní sledi.

Koperník, tento nástupce Atlantův, míní, že Země je planeta, že se pohybuje a svítí na jiné stejně jako Měsíc na nás. Digges, Gilbert, Kepler, Origanus a jiní hájí tuto jeho hypotézu se smutnou rozvážností, stejně jako to, že Měsíc je obydlen: je-li tomu tak, že Země je měsíc, potom i my v našem podměsíčném labyrintu trpíme závratí, točí se nám hlava a třeštíme jako náměsíčníci.

Až do noci bych mohl uvádět další a další podobné argumenty; chcete-li slyšet zbytek,

Ante diem clauso component vesper Olympo;

večerní hvězdou by den byl zakončen, Olympos zavřen,
(Vergilius, *Aeneis**, I, v. 374)

ale abych dodržel svůj slib, sestoupím teď k jednotlivostem. Ona melancholie totiž sahá nejen k lidem, nýbrž šíří se dokonce i mezi rostliny. Nemluvím o oněch stvořeních, která jsou saturnská, melancholická svou přirozeností, jako je olovo a jiné podobné minerály, anebo rostliny, jako je routa, cypřiš a další, samozřejmě také čemeřice, kterou se zabývá Agrippa, ryby, ptáci a zvířata jako zajíc, králík, plch a další, sova, netopýr a jiní noční ptáci, nýbrž mluvím o melancholii uměle přivozené, kterou můžeme pozorovat u všech. Přesadíme-li rostlinu, začne chřadnout, jak je to zejména patrné v případě datlovníků, o nichž se lze mnohé dočíst v Konstantinově knize o zemědělství; a totéž platí o antipatii vinné révy a zelí, vína a oleje. Zavřete ptáka do klece, a zahyne sklíčeností anebo zažeňte zvíře do ohrady, vezměte mu mláďata či společníky a pozorujte, co z toho vzejde. Je možné nevidět, že všem citlivým tvorům jsou společná taková pohnutí, jako je strach či smutek? A ze všech jiných jsou k této chorobě nejvíce náchylní psi, poněvadž, jak se domnívají mnozí, mají sny stejně jako lidé a z melancholie se jich zmocňuje běsnivost; mohl bych uvést mnoho vyprávění o psech, kteří zemřeli zármutkem a uhynuli, když ztratili pána, ale s takovými příběhy se lze setkat u každého autora.

Taktéž království, provincie stejně jako politická tělesa jsou náchylné k této chorobě, což zevrubně prokázal Boterus ve své *Politice*. „Tak jako v lidských tělech“ (říká v této knize) „nacházíme rozmanité změny, jejichž původem jsou šťávy, právě tak i celou společnost zachvacují četné a různé nemoci jako důsledek rozmanitých rozbrojů“, což je jasně patrné na základě jejich konkrétních příznaků. Pozorujete-li v nějaké zemi lid, který je slušný, bohabojný a poslušný svých vládců, rozvážný, mírumilovný a mírný, bohatý, obdařený majetkem a vzkvétající, lid, který žije v míru, jednotě a shodě, dobře zaopatřenou zem, četná skvělá a zalidněná městsa, *ubi incolae nitent*, jak říká starý Cato, kde jsou lidé slušní, zdvořilí a přímí, *ubi bene bea-*

teque vivunt, kde žijí dobře a šťastně, což podle našich politiků je hlavním cílem obce a co Aristotelés (*Polit. Lib.* 3, *cap.* 4) označuje jako *commune bonum*, tedy obecné dobro, či Polybios (*Hist. lib.* 6) jako *optabilem et selectum statum*, neboli jako stav žádoucí a ideální, pak taková zem je zbavena melancholie, jak tomu bylo v Itálii v době Augustově a jak je tomu dnes v Číně a v mnoha jiných kvetoucích evropských královstvích. Kde ale zaznamenáte mnoho nespokojenosti, obecné stesky a stížnosti, chudobu, barbarství, nouzi, morové rány, války, povstání, vzpoury, nepokoje a sváry, lenost, bouření a epikúrejství, zemi ležící ladem, pustou, plnou bažin a močálů či pouští, města v úpadku, špinavá a chudá, vesnice vylidněné, lid zanedbaný, ošklivý a neuhlazený, takové království a taková země je nutně rozladěná, melancholická, má špatné tělo a potřebuje být reformována.

Toho ale nelze dosáhnout, nejsou-li napřed odstraněny příčiny těchto chorob; často totiž pocházejí z vlastních vad anebo z nějakých nahodile způsobených poruch: například má země špatné podnebí, je položena příliš na sever, půda je neplodná, vyschlá, jak je tomu v případě Libyjské pouště anebo arabských pouští, anebo trpí nedostatkem vody, jako pouště Lop a Belgian v Asii, má špatný vzduch, jako místa v Alexandrettě, Bantamu, Pise, Durazzu, San Juan de Ulua a jinde, anebo jí hrozí časté zaplavování mořem, jako místům v Nizozemí a jinde, či leží vedle nebezpečných sousedů, jako Maďaři blízko Turků, Podolané blízko Tatarů, nebo téměř všechny hraniční země, a proto žije ve stálém strachu a v důsledku častých vpádů nepřátel bývá často pustošena. Tak se často děje městům i v důsledku válek, požárů, morových ran, záplav, divé zvěře, úpadku obchodu, zahrazených přístavů či bouřlivého moře, o čemž svědčí nedávný osud Antverp, dávný osud Syrakús, Brundisia v Itálii, Rye a Doveru u nás jakož i mnoha jiných měst, která dodnes žijí v obavách před bouřením divokého moře a zápasí s ním, jako například Benátčané,

kteří na tento zápas vynakládají obrovské sumy. Avšak nejčastější choroby jsou ty, které pocházejí z těchto zemí samých, když se zanedbává, mění či upravuje náboženství a bohoslužba, když se lidé nebojí Boha, neposlouchají vládce, volně se oddávají ateismu, epikúreismu, znesvěcování, simonii a všem podobným bezbožnostem, protože taková země nemůže vzkvétat. Když Abraham přišel do Geraru a spatřil neplodnou zem, věděl najisto, že na tomto místě není žádná bázeň Boží. Španělský chorograf Cyprian obdivuje nad jiná města ve Španělsku Barcelonu, „v níž nejsou žádní žebráci a chuďasové, nýbrž všichni jsou bohatí a všem se dobře vede"; a rovněž uvádí důvod: „protože jsou oddáni náboženství více než jejich sousedi". Proč byl Izrael tak často zpustošen nepřáteli, proč se Izraelci ocitali v zajetí, ne-li kvůli svému modloslužebnictví, nedbání slova Božího, znesvěcování, dokonce kvůli jedinému Achanovu skutku. Co lze potom čekat od země, v níž je spousta takových Achanů, olupovačů kostelů a simonitů? Jak mohou vzkvétat ti, kdo zanedbávají božské povinnosti a kdo z valné většiny žijí jako epikúrejci?

Jiné běžně rozšířené neduhy obecně škodí obci; pozměňování zákonů a zvyků, porušování privilegií, útlak, nepokoje, jak zjišťuje již Aristotelés, Bodin, Boterus, Junius, Arnisaeus a další. Upozorním jen na ty hlavní. *Impotentia gubernandi, ataxia*, zmatek, špatná vláda, která má původ v neschopných, nedbalých, popudlivých, peněz lačných, nespravedlivých, hrubých či tyranských úřednících, mezi nimiž jsou samí pošetilci, hlupáci, děti, nadutci, umíněnci, straníci, lidé nesoudní, utlačovatelé, zatvrzelci, tyrané, kteří nejsou schopni zastávat své úřady a naprosto se pro ně nehodí; tímto způsobem pak přicházejí vepsí četná vznešená města a vzkvétající království, celé tělo pak pod takovými hlavami úpí a je nemožné, aby nebyly rovněž postiženy i všechny údy, jak to dnes můžeme pozorovat na provinciích Malé Asie, které úpí pode jhem turecké vlády, jakož i na celé obrovské oblasti Mos-

kevského velkoknížectví pod vládou tyranského knížete. Slyšel snad někdo o civilizovanějších a bohatěji obydlených zemích, než byly ony kraje v Řecku, Malé Asii, „oplývající blahobytem, množstvím obyvatel, silou, mocí, nádherou a velkolepostí“, anebo než byla ona zázračná krajina, Svatá zem, která ač stísněna svou rozlohou, dokázala poskytnout útočiště bezpočtu měst a vychovat spousty bojovníků? Anebo Egypt, jiný ráj, který je dnes barbarskou pustinou a téměř zcela zpustlý pod despotickou vládou vypínavého Turka, *intolerabili servitutis jugo premitur*, uvržen do nesnesitelného otroctví, na jehož vůli a nestoudných příkazech závisí nejen voda a oheň, statky i půda, ale i otroctví obyvatel, jejich životy i jejich duše: je to tyran, který poskvrní vše, čeho se dotkne, takže jistý historik už jen smutně říká: „Kdyby je dnes spatřil nějaký starý obyvatel Egypta, ani by je nepoznal; cestovateli i úplnému cizinci by se při pohledu na ně sevřelo srdce.“ Tam, kde podle Aristotela *Novae exactiones, nova onera imposita*, se den co den ukládají nová břemena a nové daně, které jsou tak těžké, že, jak říká Zosimus ve své druhé knize *Dějin*, *ut viri uxores, patres filios prostituerent ut exactoribus e quaestu,* že kvůli těmto břemenům muži prostituují své ženy a otcové syny, pak jsou lidé nutně nešťastní*, hinc civitatum gemitus et ploratus*, a z toho pak pochází nářek a pláč měst, o kterém mluví Tullius, k čemuž Hippolytus dodává, že „poddaní jsou chudí, ubozí, vzpurní a zoufalí; jak nedávno poznamenal jeden z našich velmi soudných současníků v pojednání o toskánském velkovévodství, obyvatelé jsou zahořklí a nespokojení, což je patrné na jejich různých a otevřeně projevovaných stížnostech. „Stát je pak podoben nemocnému tělu, které přednedávnem vzalo lék, ale jehož šťávy se ještě správně neusadily, a je tak oslabeno pročišťováním, že jediné, co zbylo, je melancholie.“

Vládcové a mocní tohoto světa jsou bezuzdní ve svých neřestech, jsou to pokrytci, epikúrejci, kteří své nábožen-

ství jenom předstírají: *Quid hypocrisi fragilius*, avšak co je křehčího a méně jistého než právě předstírání? A co podrývá více jejich majetky než pomíjivá a divoká touha po ženách i dcerách jejich poddaných, když pomlčíme o ještě horších výstřelcích? Oni, kdo by měli *facem praefere*, nést pochodeň, ukazovat cestu ke ctnostnému jednání, jsou až příliš často koryfejové všech hanebností a špatných zvyků, takže jejich země jsou stále vystavovány pohromám, stejně jako oni sami „často přicházejí na mizinu, jsou vyhnáni anebo zavražděni spiknutím vlastních poddaných", jak se stalo Sardanapalovi, mladšímu Dionýsiovi, Heliogabalovi, Periandrovi, Peisistratovi, Tarquiniovi, Tímokratovi, Childericovi, Appiovi Claudiovi, Andronikovi, Galeazzu Sforzovi, Alexandrovi Medicejskému a jiným.

Jsou-li vládci či velcí mužové zlovolní, závistiví, straničtí, ctižádostiví a soupeřiví, rozbíjejí obecné blaho na kusy tak, jako spousta guelfů a ghibellinů rozrušila obecný mír a nechala stát vykrvácet vzájemným vražděním; naše dějiny jsou plné takových barbarských nelidskostí, jejichž výsledkem je pouze bída.

Jsou-li jako koňské pijavice hladoví a vládychtiví, zkorumpovaní, lační, *avaritiae manicipia*, otroky lakomství, žraví jako vlci (Tullius píše: *Qui praeest prodest, et qui pecudibus praeest, debet eorum utilitati inservire*, vládnout znamená sloužit, kdo vládne ovcím, musí se podřídit jejich zájmům), dávají-li přednost soukromým zájmům před veřejnými (už dávno tvrdil Sallustius: *Res privatae publicis semper officere*, soukromé zájmy stojí vždy v cestě zájmu veřejnému); jsou-li nevzdělaní, nevědoucí a v politice fušeři, *ubi deest facultas* (Aristotelés, *Pol.* 5, *cap.* 8), chybí-li jim způsobilost i *scientia*, patřičné vědění, je-li jejich moudrost toliko zděděná a za svou autoritu vděčí jen právu prvorozenosti anebo majetku a titulům, pak taková vláda je plná omylů a velkých chyb: neboť, jak tvrdí jeden starý filozof, takoví lidé se nehodí pro úřady: „Jen nemnozí z tohoto nesčíslného počtu se stanou senátory a z tohoto

mála je ještě méně dobrých a mezi dobrými ještě méně poctivých, slušných a ušlechtilých; jen málo je vzdělaných, moudrých, rozvážných a schopných, vhodných k tomu, aby zastávali taková místa"; ze všech těchto nedostatků se pak nutně ve státě rodí zmatek.

Protože jací jsou vládcové, takový je i lid; *Qualis rex, talis grex*; a stále platí to, co kdysi dávno velmi správně řekl Antigonos: *qui Macedoniae regem erudit, omnes etiam subditos erudit*, ten, kdo učí makedonského krále, učí všechny jeho poddané:

Král školou, knihou, zrcadlem je říši,
v něm se lid zhlíží, čte si, moudrost slyší!
(Shakespeare, *The Rape of Lucrece**, v. 615–616)

Velocius et citius nos
Corrumpunt vitiorum exempla domestica, magnis
cum subeant animos auctoribus.

Vždy dříve i rychleji kazí
špatné příklady doma, když vkradou se do našich srdcí,
převzaty z vážených vzorů.
(Juvenalis, *Saturae**, XIV, v. 31–33)

Jejich příklady se rychle šíří, jejich neřesti se stávají našimi neřestmi; jsou-li nadmíru světští, bezbožní, prostopášní, bezuzdní, propadlí epikúreismu, svárliví, lakotní, ctižádostiví a nevzdělaní, obecný lid bude z větší části líný a nedbalý, propadlý chtíči a pijanství, a proto bude žít v nouzi a chudobě (*ἡ πενία στάσιν ἐμποιεῖ καὶ κακουργίαν*, neboť chudoba plodí nepokoje a zločin), za všech okolností náchylný k rozbrojům a buřičství, stále nespokojený, stále si stěžující, reptající a vzdorovitý, připravený vzpouzet se, krást, zrazovat, vraždit, revoltovat, zadlužovat se, klamat, vymýšlet úskoky a porušovat zákony, *profligatae famae ac vitae*, těšit se špatné pověsti a vést špatný život.

Od starých politiků se dochoval výrok: „Chudí a špatní závidí bohatým, nenávidí dobré, ošklivi si stávající vládu, touží po nové a všechno obracejí vzhůru nohama.“ Když se v Římě bouřil Catilina, vyhledával společnost právě takových zkažených lumpů, kteří se stali jeho důvěrníky a pomocníky, a stejně tak si počínali všichni vzbouřenci ve všech dobách, Jack Cade, Tom Straw, Kett a jeho společníci.

Stát, v němž se většina poddaných bouří a hledá sváry, kde je spousta tahanic, spousta zákonů a spousta soudních sporů, spousta právníků a spousta lékařů, je stát vyvedený z míry a propadlý melancholii, jak již dávno věděl Platón: kde se totiž v hojném počtu objevuje tento druh lidí, kteří pracují jenom pro sebe, tam obec, jež dříve byla zdravá, trpí chorobou. Takoví lidé jsou obecnou pohromou naší doby, je to nezjevný mor a nikdy jich nebylo více: „Množí se,“ říká Geraldus, který je sám právníkem, „jako kobylky, nejsou to ochránci, nýbrž pravé metly země, většinou působí jen útrapy, jsou zkažení, lační majetku a svárliví, *crumenimulga natio*, národ kapsářů, povykující houf, supové v taláru, *qui ex injuria vivunt et sanguine civium*, kteří žijí z krádeží a zabíjení občanů, zloději a šiřitelé nesváru, horší než lapkové na cestách, *auri accipitres, auri exterebronides, pecuniarum hamiolae, quadruplatores, curiae harpagones, fori tintinnabula, monstra hominum, mangones*; jsou sice povoláni k tomu, aby pečovali o mír, ale přitom jsou to největší narušitelé našeho klidu, hrabivci lační peněz, banda bezbožných harpyjí, odírající a dotírající drábové (míním tím naše hladové tlučhuby, *rabulas forenses*, protože miluji a ctím všechno dobré právo, vážené právníky, kteří jsou jakoby orákula a kormidelníci dobře spravované obce), kterým se nedostává dovedností, soudnosti a kteří, jak praví Livius, napáchají více zla *quam bella externa, fames, morbive*, než nemoc, války, hlad a epidemie, „a proto jsou příčinou zcela nepředstavitelné zkázy obce“, jak říká Sesellius, známý znalec občanského

práva, jenž kdysi pobýval v Paříži. Jako břečťan ovíjí dub tak dlouho, dokud z něho nevysaje všechnu šťávu, stejně tak si i oni počínají na svých místech; neposkytnou žádnou radu, nestarají se o spravedlnost a nepronesou žádnou řeč, *nisi eum premulseris*, pokud se jim něčím nenamastí kapsa, musí být stále živeni, jinak jsou němí jako ryba, takže snáze je otevřít ústřici bez nože. *Experto crede*, tvrdí Jan ze Salisbury, *in manus eorum millies incidi, et Charon immitis qui nulli pepercit unquam, his longe clementior est*: „Mluvím z vlastní zkušenosti, tisíckrát jsem se ocitl mezi nimi a vím, že Charón má více jemnocitu než oni; spokojí se s jediným obolem, zatímco oni požadují pořád víc a nic je neuspokojí." Nadto mají *damnificas linguas*, jak říká, *nisi funibus argenteis vincias*, zhoubný jazyk, pokud ho nespoutáš stříbrnými řetězy; musí se vykrmovat, aby mlčeli, a kasírují víc za to, že nepromluví, než bychom za nějakou řeč dostali my, i kdybychom se sebevíc snažili. Promluví si upřímně s klientem, pozvou ho ke stolu, ale, jak výše uvedený autor pokračuje, „žádná nespravedlnost není tak zhoubná jako jejich, protože klamou-li nejvíce, vypadají přitom jako poctivci". Tvrdí, že se budou starat o mír, že se budou ujímat nejchudších a pomáhat jim hájit jejich práva, *patrocinantur afflictis*, starat se o utlačované, ale při tom všem mají na mysli jen vlastní dobro, *ut loculos pleniorum exhauriant*, aby pustili žilou měšcům majetných; chudé hájí gratis, ale je to jen léčka, do které chytají jiné. Není-li svár, hned nějaký podnítí, dovolávajíce se práva, najdou nějakou kličku, aby vyvolali spor, protahují soudní při po celá léta, *lustra aliquot*, a než dojde ke slyšení, trvá to celé věky, a když už se soud sejde a vynese rozsudek, najdou nějaký trik anebo chybu, aby pře mohla začít znovu od začátku, často i po dvakrát sedmi letech; takto protahují čas, odkládají proces, dokud se sami neobohatí a nepřivedou své klienty na mizinu. Jak kdysi Cato vytknul Ísokratovým žákům, i my můžeme u našich mužů práva želet toho, že chtějí *consenescere in*

litibus, zestárnout ve přích; jsou zde na zemi tak zaměstnáni různicemi, že se, myslím, budou soudit i na onom světě a někteří z nich i v pekle. Simlerus si stěžuje na švýcarské advokáty své doby, kteří právě tehdy, když by měli při ukončit, začnou s námitkami a „protahují své pře mnohá léta, přesvědčujíce klienty o tom, že jejich nárok je oprávněný, až přijdou o celé dědictví, a během procesu ztratí víc, než je cena věci, o kterou se soudí, anebo kolik by dostali náhradou." Proto ti, kdo jdou k soudu, drží, jak říká přísloví, vlka za uši anebo jsou jako ovce, která v bouři hledá útočiště v šípkových keřích; když v procesu pokračují, přijdou na mizinu, a když ho zastaví, přijdou o všechno; v čem je tedy rozdíl? Bylo by lépe, tvrdí Augustinus, kdyby se věc vyřešila *per communes arbitros*, veřejnou arbitráží; proto ve Švýcarsku, jak uvádí Simlerus, „mají v každém městě veřejného arbitra či prostředkovatele, který mezi jednou a druhou stranou smlouvá přátelskou dohodu; jejich prostá poctivost je předmětem obdivu, protože dovedou obratně nastolit smír a tímto způsobem skoncovat i s velkými spory". Ve Fezu v Africe nemají ani právníky, ani advokáty; když mezi nimi vzplane nějaký spor, obě strany, žalující i obviněná, se odeberou k jejich *alfakinovi* neboli hlavnímu soudci „a věc je okamžitě posouzena a rozsouzena bez jakýchkoli dalších odvolávání a trapných odkladů". Naši předkové, jak konstatuje jeden z našich znamenitých chorografů, postupovali svůj majetek anebo se za něj zaručovali *pauculis cruculis aureis*, na pár veršovaných řádcích s několika zlatými křížky. Opravdovost a poctivost následujících věků byla taková, že (jak jsem byl sám často svědkem) akt postoupení celého sídla byl *implicite* obsažen v nějakých dvaceti verších, podobně jako onen papyrový svitek, *scytala Laconica*, který staří obdivovali v psaných smlouvách a který Cicero vřele doporučuje Attikovi stejně jako Plútarchos ve svém *Životě Lysandrově*, Aristotelés v *Politikách*, Thúkýdidés v I. knize, Diodóros Sicilský i Suidas a který vynášejí právě kvůli je-

ho lakonické stručnosti. Měli pravdu, neboť podle Tertulliana *certa sunt paucis*, v méně slovech je více jistoty. Ale ve staré době tomu tak bylo všude; dnes však spousta pergamenů z celé kůže sotva dostačí; ten, kdo kupuje anebo prodává dům, musí mít dům plný písemností, protože do úvahy je třeba vzít plno okolností, spoustu slov a bezpočtu tautologických opakování všech jednotlivostí (aby se předešlo pokusům o vznášení námitek, jak říkají právníci); naše vlastní smutná zkušenost nás přitom učí, že lstivá povaha tu vždy najde nějakou příčinu k popírání a namítání a sotvakdy se najde nějaká listina sepsaná sdostatek přesně, v níž někdo jiný nenajde nějakou trhlinu anebo příčinu k odporu, poněvadž k tomu, aby se všechno zrušilo, stačí jediné slovo na nesprávném místě, jediný omyl. Co je právem dnes, zítra jím už není; co podle mínění jednoho je správné, je podle druhého zcela špatné; pročež mezi námi jsou jen spory a zmatky a hádáme se jeden s druhým. To, co kdysi dávno Plútarchos předhazoval obyvatelům Asie, platí i o naší době. „Lidé, kteří se zde shromáždili, nepřišli proto, aby obětovali svým bohům, aby Jupiterovi předali prvotiny a Bacchovi věnovali své veselí, nýbrž přivedla je sem choroba, sužující každoročně Asii, aby skoncovali se svými spory a procesy.“ *Multitudo perdentium et pereuntium*, ničením posedlý dav lidí, kteří se snaží navzájem vyhubit. A právě taková je většina našich žalobců, sudičů a klientů: každý den nový rozruch, přehmaty, omyly, popírání; dokonce, jak jsem se doslechl, se dnes u jednoho soudu vede několik tisíc pří: nikdo nemá svobodu, snad žádný nárok není oprávněný, z čehož pochází mnoho hořkosti, spousta pohrdání, protahování, odkladů, falšování, spousta vynaložených peněz (neboť bez rozmyslu se přitom utrácí nepředstavitelné množství peněz), násilí a zloba, a nelze říci, kdo na tom nese vinu, právníci, klienti, zákony, anebo všichni dohromady: mohu jen opakovat trefné nabádání apoštola Pavla Korintským: „K vašemu zahanbení to říkám. Cožpak není mezi vámi nikdo ro-

zumný, kdo by dovedl rozsoudit spor mezi bratřími? Ale bratr se soudí s bratrem." (1 K 6,5–6) Kristova rada „dohodni se se svým protivníkem včas" (Mt 5,25) nebyla nikdy tak naléhavá jako dnes.

Mohl bych uvést bezpočtu příkladů takových křivd, které otřásají celým tělem obce. Shrnu to krátce: kde je dobrá vláda, obezřetní a moudří vládcové, tam se všemu daří a všechno roste, v takové zemi je mír a štěstí; kde je tomu jinak, všechno je už na pohled ošklivé, nevzdělané, barbarské a necivilizované, ráj se proměnil v pustinu. Náš ostrov stejně jako nejbližší sousedé, Francouzi a Němci, je výmluvným svědectvím o tom, jak jsme v krátkém čase, řídíce se rozumnou politikou Římanů, opustili stav barbarství; postačí, když si přečteme, co o nás napsal Caesar anebo co říká Tacitus o starých Němcích; byli jsme kdysi tak necivilizovaní jako obyvatelé Virginie, ale zavedením kolonií a dobrých zákonů jsme se z barbarských bezprávných divochů stali obyvateli bohatých a lidnatých měst, jak je známe dnes, a žijeme ve vzkvétajících královstvích. Dokonce i Virginie a divocí Irové mohli být už dávno civilizovaní, kdyby se zde zaváděly kolonie, jak se to děje až dnes. Četl jsem rozpravu vydanou *anno* 1612 „odkrývající pravé příčiny toho, proč Irsko nikdy nebylo podrobeno a podřízeno anglické koruně předtím, než započala šťastná vláda naší současné Výsosti". Bojím se, že kdyby tyto úvahy důkladně prozkoumal nějaký pronikavý politický duch, nepřijal by je tak bezvýhradně, a naopak by se ukázalo, že neslouží ke cti našeho národa, jestliže jsme strpěli, aby tato zem ležela tak dlouho ladem. Kdyby se nějaký cestovatel vydal zkoumat (abychom se posunuli blíže k domovu) bohaté Spojené provincie nizozemské, Zéland a další a porovnával je s naší zemí: ona čistá a zalidněná města, plná pracovitých řemeslníků, kteří dokázali získat z moře tolik půdy a starostlivě ji chrání důmyslnými vynálezy, jak je tomu třeba v případě holandského Bemsteru, *ut nihil huic par aut simile invenias in toto orbe*, zázraku, jemuž

se na celém světě nic nemůže rovnat, jak praví geograf Bertius, kteří lidskýma rukama vybudovali mnoho splavných kanálů z jednoho místa na druhé atd., u nás by pak na druhé straně spatřil tisíce akrů zaplavených močálů, skrovná města a ve srovnání s holandskými ubohá a ošklivá na pohled, náš obchod upadá, naše tekoucí řeky jsou neprůjezdné a vůbec je tento užitečný způsob dopravy zanedbán, spousta přístavů bez lodí i měst, lesy a háje slouží jen zábavě, pusté louky, vesnice vylidněné; těžko by mohl nekritizovat.

Nepopírám, že náš národ má za hranicemi dobrou pověst, *bene audire apud exteros*, že je to vznešené a navýsost vzkvétající království, na čemž se shodují všichni geografové, historici, politici, že je to *unica velut arx*, bezmála jedinečná pevnost; že to, co v Liviovi říká Quintius o obyvatelích Peloponnésu, lze říci i o nás, totiž že jsme *testitudines testa sua inclusi*, jako želvy ve svých krunýřích chráněni na všech stranách jako nějakou zdí bouřlivým oceánem. Náš ostrov si zaslouží četnou chválu, a jeden z našich učených krajanů právě tvrdí: „Od doby, kdy do Anglie přišli Normané, se naše zem mohla směle srovnávat jak vojenskou silou, tak i po stránce své civilizovanosti s nejrozvinutějšími královstvími Evropy i celého křesťanského světa“, je to požehnaná, bohatá zem, jeden z Ostrovů blažených: v mnohém ohledu předčí jiné země – zkušenými námořníky, pílí, které je zapotřebí k objevům, uměním navigace, poctivými obchodníky, protože ti všichni si odnášejí palmu vítězství nad ostatními národy, dokonce i nad Portugalci a Holanďany; „beze strachu,“ praví Boterus, „křižují v zimě, v létě oceán a dva jejich kapitáni se stejnou mírou odvahy i štěstí obepluli svět.“ Kromě toho jsme ještě požehnáni četnými věcmi, které chybí našim sousedům: evangelium se káže v nezkreslené podobě, pořádek v církvi je obnoven stejně jako mír a spokojenost, neodírají nás daně, nehrozí cizinci, vpády ani domácí vzpoury, o zem je dobře postaráno, je opevněna lidským

umem i přírodou a žije teď šťastně v příhodném svazku Anglie a Skotska, na kterém pracovali již naši předkové a který toužili vidět. Nad jinými pak ale vynikáme moudrým, učeným, nábožným králem, druhým Numou, druhým Augustem, pravým Jošijášem, vzdělaným kněžstvem a poslušným lidem. Ale mezi tolika růžemi vyrůstá i bodláčí, plevel a škůdci, kteří ruší mír této obce, snižují úctu a jeho slávu, takže je třeba je vykořenit a co nejrychleji provést nápravu.

Na prvním místě je zahálčivost, která plodí spousty darebáků a žebráků, zlodějů, opilců a nespokojenců (což Lykúrgos v Plútarchovi nazývá *morbos reipublicae*, vřed státu), spusty chudých ve všech našich městech, *civitates ignobiles*, jak jim říká Polydoros, špatně vystavěná města, neslavná, ubohá, malá, příliš od sebe vzdálená, chátrající a jen slabě osídlená. Naše zem je úrodná, což nelze popřít, oplývá užitečnými věcmi, proč tedy stejně tak neoplývá městy, jak je tomu v Itálii, Francii a Nizozemsku? Protože jejich politika byla jiná a protože my nejsme stejnou měrou šetrní, rozvážní a přičinliví. Zahálčivost je *malus genius* našeho národa. Neboť jak Boterus správně tvrdí, úrodná zem sama o sobě nedostačuje, pokud se s ní nespojí dovednost a píle. Podle Aristotela je bohatství buď přirozené, anebo umělé; k přirozenému bohatství patří dobrá půda, doly a další, k umělým pak manufaktury, peníze a jiné. Mnohá království jsou úrodná, ale mají nepatrně obyvatel, jako například Piemontské hrabství v Itálii, které Leander Albertus obdivuje pro jeho obilí, víno a ovoce, třebaže ani zdaleka není tak lidnaté jako země, které jsou mnohem méně plodné. „Anglie," říká, „nemá s výjimkou Londýna žádné tak lidnaté město, a přesto je to nadmíru úrodná země." V Alsasku, malé německé provincii, jsem napočítal 46 měst a opevněných míst, 50 zámků, bezpočtu vesnic, nikde půdu ležící ladem, dokonce i kamenitá půda či vrcholy kopců jsou obdělané, jak informuje Munster. V Kreichgau, v této nepříliš rozsáhlé oblasti u Neckaru, jež není šir-

ší než 24 italských mil, jsem našel 20 opevněných měst, bezpočtu vesnic, z nichž každá čítá většinou nějakých 150 domů, a kromě toho zámky a šlechtické paláce. V Thüringenu (na šířku 12 mil podle jejich míry) nacházím 12 hrabství a v nich 144 měst, 2000 vesnic, 144 městysů, 250 zámků. V Bavorsku 34 velkých a 46 malých měst. *Portugallia interamnis*, toto nepatrné území, má 1460 farností, 130 kostelů a 200 mostů. Malta, pustý ostrov, chrání 20 000 obyvatel. Ze všeho nejvíce ale žasnu nad Nizozemskem, jak je líčí ve své zprávě Lues Guicciardine. Holland má 26 měst, 400 velkých vesnic; Zéland 10 měst, 102 farnosti; Brabantsko 26 měst, 102 farnosti; Flandry 28 měst velkých, 90 malých, 1154 vesnic, a kromě toho opatství, zámky a další. Nizozemsko má přibližně tři města na naše jedno, přitom však města mnohem lidnatější a bohatší: co jiného je toho příčinou než jejich přičinlivost a zdatnost ve všech způsobech obchodování; obchodní styky, které udržuje takové množství obchodníků, uměle vybudované kanály a příhodné přístavy, kolem kterých staví svá města? Vždyť to vše máme stejnou měrou i my, anebo bychom mít mohli. Avšak jejich největší magnet, který přitahuje všechny způsoby obchodování a který je příčinou jejich současných poměrů, není úrodná půda, nýbrž píle, která je obohacuje a s níž se nemohou srovnávat ani zlaté doly v Peru a Novém Španělsku. Nemají ani vlastní zlato či stříbro, ani víno nebo olej a ve Spojených provinciích se ani nerodí taková spousta obilí, je tu nedostatek dřeva, cínu, olova, hedvábí, vlny, téměř tu chybí všechny suroviny, a přece se s nimi nemůže srovnávat Maďarsko, Transylvánie, oplývající doly, ani Anglie. Směle tvrdím, že ani Francie, Tarent, Apulie, Lombardie, ani kterákoli část Itálie, španělská Valencie či líbezná Andalusie se svým ovocem, vínem a olejem, s dvojí sklizní za rok, ne, žádné místo v Evropě není tak prosperující, bohaté a lidnaté, žádné nemá tolik lidí, dovedně zbudovaných měst a žádné tak neoplývá všemi věcmi, kterých má člověk zapotřebí. Nizozemsko je naše

Indie, Čína v malém a to všechno díky přičinlivosti, moudré politice a obchodu. Píle je magnet, který přitahuje všechno dobré; ta jediná vede k rozkvětu zemí, zabydluje města, jen ona jako bohaté hnojivo může přinutit vyprahlou zem, aby byla plodná a dobrá stejně tak, jako ovce zlepšují pastviny, jak říká Dion.

Řekněte mi, vy politikové, proč tolik upadla úrodná Palestina, vznešené Řecko, Egypt, Malá Asie, proč se staly jen stínem sebe samých? Půda je stejná, ale změnila se vláda, lidé se stali lenivými, zahálčivými, jejich rolnictví, politika i píle přišly vniveč. *Non fatigata aut effeta humus*, jak vysvětluje Columella Sylvinovi, *sed nostra fit inertia*, půda není vyčerpaná či unavená, jen zpustla naší nečinností. Můžeme-li věřit tomu, co o starém Řecku říká Aristotelés ve své *Politice*, Pausaniás, Stephanus, Sophianus, Gerbelius? Čtu, že v Epiru bylo sedmdesát měst, která zničil Paulus Aemilius. Dnes v této kdysi tak bohaté provincii téměř není měst a obyvatel. Ve Strabónově době bylo v Makedonii dvaašedesát měst. V Lakonii, praví Gerbelius, bylo třicet měst a dnes je tu sotva tolik vesnic. Kdyby někdo mohl z hory Taygetu pozorovat okolní kraj a spatřil by tam, kde kdysi viděl *tot delicias, tot urbes per Peloponnesum dispersas*, tolik půvabných a skvělých měst rozesetých po Peloponnésu, nákladně a důmyslně vystavěných, už jen rozvaliny a trosky, města spálená, pustá a srovnaná se zemí. *Incredibile dictu*, je to k nevíře, jak běduje Vergilius, který dále říká: *Quis talia fando Temperet a lacrimis? Quis tam durus aut ferreus?* Kdo kdyby líčil tuto zkázu, mohl by se zdržet slzí? Kdo by mohl být tak chladný a zatvrzelý? Kdo vůbec dokáže vhodným způsobem oplakat tuto zkázu, vyjádřit lítost nad těmito rozvalinami? Kde je oněch 4000 egyptských měst, 100 měst na Krétě? Nezbyla jen dvě? A co říká Plinius a Aelianus o staré Itálii? V dřívějších dobách tu bylo 1166 měst; Blondus i Machiavelli připouštějí, že Itálie dnes není ani zdaleka tak lidnatá a plná měst jako v době Augustově (nedávno tu Leander Au-

gustus napočítal nanejvýš nějakých 300 měst), a je-li co věřit Liviovi, nejsou dnes ani tak silná a mocná jako za starých dob: „Ve starých dobách v nich přebývalo na 70 legií, zatímco dnes jich tolik není ani po celém světě.“ Alexandr v krátké době založil sedmdesát měst, naši sultáni a Turkové jich zničí dvakrát tolik a nechají po sobě spoušť. Mnozí jsou přesvědčeni, že náš ostrov, Velká Británie, je mnohem lidnatější než kdy dříve, ale ať si prolistují Bedu, Lelanda a jiné a zjistí, že nejvíce vzkvétala v čase heptarchie v Anglii a že za Viléma Dobyvatele měla mnohem více obyvatel než dnes. Prolistujte si pozemkovou knihu a ukažte mi ty tisíce farností, které propadly zkáze, města mezitím rozbořená a vylidněná. Čím menší je území, tím by mělo být bohatší. *Parvus sed bene cultus ager*, málo půdy, ale pečlivě obdělávané. To výmluvně dokládají athénské, lakedaimonské, arkadské, elejské, sikyonské, messénské obce stejně jako císařská města a svobodné státy v Německu, švýcarské kantony, Rhétie, Grisons, Valais i oblasti v Toskánsku, stará Lucca a Sienna, Piemont, Mantova, Benátky, Ragusa v Itálii atd.

Boterus proto radí vladaři, který si přeje mít bohatou zem a krásná města, aby do země přivedl výnosné obchody, privilegia, pracovité obyvatele, řemeslníky a aby nepřipustil vývoz takových surovin, jako je cín, železo, vlna a olovo, ze země – o což se zčásti vážně snažíme i u nás, ale s malým úspěchem. Protože lidská píle a spousta řemesel zdobí a obohacují království, proto staří Marseillané nepouštěli do svého města nikoho, kdo neznal nějaké řemeslo. Selim, první turecký císař, přikázal, aby z Tauridy do Konstantinopole byly přesídleny tisíce znamenitých řemeslníků. Poláci se dohodli s Jindřichem, vévodou z Anjou, který je teď jejich králem, aby s sebou vzal do Polska stovky řemeslnických rodin. Jakub I. ve Skotsku (jak píše Buchanan) nechal vyhledat v Evropě nejlepší řemeslníky a bohatě je odměnil za to, že jeho poddané vyučili ve svých řemeslech. Eduard III., nejslavnější z našich králů, si získal

věčnou slávu tím, že u nás zavedl tkalcovství, když sem přivedl řemeslnické rodiny z Gentu. Kolik velkolepých měst bych mohl uvést, která žijí jen ze svého obchodování a v nichž se tisíce obyvatel živí jen prací svých rukou! Italská Florencie tkaním zlatých látek; velkolepý Milán hedvábím a všemi zvláštními výrobky; Arras v kraji Artois svými tapiseriemi; mnohá města ve Španělsku, mnohá ve Francii a Německu se živí pouze tím, co se nachází v jejich zemi. Mekka v Arábii leží mezi skalami v naprosto neúrodné zemi, chybí jí voda, jak je to patrné z Vertomannova popisu, a přesto je to velmi elegantní a příjemné město, a to díky obchodu mezi západem a východem. Hormuz v Persii je nejslavnější mezi trhovými městy a jediným zdrojem jeho rozkvětu je příhodně položený přístav. Korint, toto vznešené město (*lumen Graeciae*, jak mu říká Tullius, zřítelnice Řecka), dík svým dvěma znamenitým přístavům, Kenchreai a Lechaionu, na sebe strhl veškerý obchodní ruch na Jónském a Egejském moři; přitom však krajina kolem něj byla *curva et superciliosa*, jak ji popisuje Strabón, kamenitá a drsná. Totéž ale můžeme říci i o Athénách, Aktiu, Thébách, Spartě a mnoha jiných řeckých městech. Norimberk v Německu leží na velice neúrodné půdě, a přitom je to vznešené císařské město, a to výhradně dík píli řemeslníků a podnikavým obchodníkům, kteří shromažďují bohaství spousty zemí; obyvatelé se vyznají v rukodělné výrobě, že – jak kdysi v podobném případě říkal Sallustius – jako by měli svou duši v konečcích prstů, což ale můžeme říci i o Basileji, Špýru, Cambray a Frankfurtu. Mexiko a města s ním sousedící prý při svém objevení, jak uvádějí někteří autoři, měla víc obyvatel, než jakékoli jiné město na světě; jezuita Mattheus Riccius stejně jako jiní líčí přičinlivost Číňanů, v jejichž zemích není ke spatření ani žebrák, ani lenoch, a popisuje, jak na základě této píle prosperují a vzkvétají. My máme stejné prostředky, stejně tolik fyzických schopností, otevřenou mysl, suroviny všeho druhu, vlnu, len, železo, cín, olovo, dřevo

atd., spoustu vynikajících poddaných, kteří jsou schopni je zpracovávat, jen přičinlivost nám chybí. Naše nejlepší suroviny posíláme za moře, kde je lidé používají, jak potřebují, zpracovávají je a zušlechťují mnoha způsoby a pak je prodávají zpátky za vyšší cenu anebo z toho, co zbude, vyrobí trety, které nám posílají nazpátek za cenu, kterou zaplatili za všechno. Ve většině našich měst s výjimkou nemnohých žijeme v hospodách a pivnicích jako španělští pobudové, pěstujeme jenom slad a pivo je náš nejlepší prodejní artikl. Meteran i jiní nám vytýkají, že nejsme tak pracovití jako Holanďané: „Řemesla," říká, „která jsou zvláštní anebo namáhavá, provozují pouze cizinci: mají moře plné ryb, ale jsou tak líní, že nedokážou nalovit ani to, co sami spořebují, a musí si ryby kupovat od sousedů." Ba, *mare liberum*, moře je pro všechny, loví nám ryby před nosem a prodávají nám úlovky za jejich cenu.

Pudet haec opprobria nobis
Et dici potuisse, et non potuisse refelli.

Je hanba, že urážka tato
mohla vyřčena být a nemohla popřena býti.
(Ovidius, v. *Metamorphoses**, I, v. 758–759)

Stydím se, slyším-li tyto výtky cizinců, a nevím, jak na ně odpovědět.

Z našich velkých sídel jen Londýn vypadá jako město, *Epitome Britanniae*, sláva Británie, proslulé emporium, za mořem mu není rovna, vznešené tržní místo; avšak *sola crescit decrescentibus aliis*, vzkvétá na úkor ostatních, a podle mého skromného mínění má rovněž mnohé vady. Ostatní města (odhlédneme-li od několika málo výjimek) jsou v bídném stavu, z velké části rozpadlá, chudá a plná žebráků, protože v nich upadají řemesla, jejich správa je zanedbaná anebo špatná, obyvatelé líní a zpustlí a raději kradou a žebrají a spíše by umřeli hlady, než aby pracovali.

Nemohu arci popřít, že lze něco povědět i na obranu našich měst: nejsou tak výstavná (neboť všechna velikost tohoto království, pokud jde o jeho stavby, se vynaložila na normanské hrady a náboženské stavby), nejsou tak bohatá ani tak četná a zalidněná, jak je tomu v jiných zemích; vedle důvodů, které uvádí Cardanus v IX. knize *De subtilitate rerum*, nám chybí olej i víno a netěšíme se ani dvojí sklizni, žijeme v chladném vzduchu, a z tohoto důvodu spotřebujeme více masa, jak je obvyklé v severních krajích: naše zásoby tedy nejsou tak velké, aby mohly sloužit velkému množství lidí; přesto však máme spoustu surovin všeho druhu, moře otevřené obchodním cestám, dobré přístavy. Jak tedy omluvit naši nedbalost, naši nevázanost, zhýralost jakož i další škaredé věci, které z toho všeho nutně plynou? Prosazují se u nás znamenité zákony, jak sami víte, přísná právní opatření, nápravné ústavy, ale zdá se, že užitek z toho je nevelký; nepotřebujeme domy, ale věznice; náš obchod by potřeboval reformovat a nedostatky by bylo záhodno odstranit. V jiných zemích si stýskají stejně, přiznávám, ale to nás neomlouvá, neomlouvá to nedostatek, chyby, pokřivenosti, lenochy, zmatky, nesváry, žaloby, soudní pře; máme spoustu zákonů proti těmto lidem, které mají potlačit nespočetné hádky a procesy, výstřednosti v oblékání i v jídle, úpadek rolnictví, vylidňování, a zejména zákony proti zlodějům, žebrákům, egyptským pobudům (jak se jim říká), kteří se rozšířili po celém Německu, Francii, Itálii a Polsku, jak se lze dočíst v Munsterovi, Cranziovi a Aventinovi, a kteří jsou jako oni Tataři a Arabové ve východních zemích; ale neklid vládl vždy a ve všech dobách do té míry, že všechna opatření proti němu se míjejí účinkem. *Nemo in nostra civitate mendicus esto*, nebudiž v naší zemi žebráků, říká Platón: chtěl by je ze svého státu vypudit jako „špatnou šťávu z těla“, protože jsou jako vředy a furunkly a je třeba je léčit, aby se ulehčilo melancholickému tělu.

Chceš-li vědět, jak v této věci rozhodli Karel Veliký, Čí-

ňané, Španělé, saský kurfiřt a mnoho jiných států, čti Arnisaea, *cap.* 19; Botera, *lib.* 8, *cap*. 2; Osoria, *De rebus gest. Eman. Lib.* 11. Když je zem přelidněna tak jako pastvina plná ovcí, pomáhali si ve starých dobách tím, že zakládali kolonie anebo v případě starých Římanů válkami; nebo zaměstnávali lid doma veřejnými stavbami, například mostů a silnic, díky čemuž jsou na našem ostrově tak slavní právě Římané; tak si císař Augustus počínal v Římě, Španělé ve svých západoindických dolech, například v Potosí v Peru, kde dodnes pracuje na třista tisíc lidí a hoří na šest tisíc pecí; a o tomto způsobu řešení svědčí dále nejrůznější nákladná díla, akvadukty, mosty, přístavy, mohutné stavby Trajánovy, Claudiovy v Ostii, Diokleciánovy lázně, jezero Fucinovo, Pireus v Athénách, který nechal vybudovat Themistoklés, amfiteátr z vybraných mramorů ve Veroně, Civitas Philippi a Hérakleia v Thrácii, silnice Appiova a flaminská. Než nechat poddané v nečinnosti, je lépe nechat je po způsobu egyptských faraonů Moerise a Sesostrise stavět zbytečné pyramidy, obelisky, labyrinty, kanály, jezera, gigantická díla všeho druhu, aby se odvrátili od rebelování, zkázy a opilství, *quo scilicet alantur et ne vagando laborare desuescant*, když budou mít z čeho žít, nestanou se z nich tuláci a lenoši.

Jinou strastí je nedostatek kanálů a splavných řek, což je vskutku notná ostuda, jak míní Boterus i Hippolytos z Colli a jiní autoři, protože škodí obci jako celku. Nizozemsko vynakládá velké sumy a nesmírně se v tomto smyslu o takové stavby stará; v milánském vévodství, v kraji kolem Padovy, ve Francii, v Itálii i v Číně se pečuje o zavlažovací kanály, aby se zavodnila neúrodná půda, vysušují se bažiny, močály a mokřiny. Masinissa tímto způsobem v africkém Berbersku a Numidii proměnil dříve neobdělávané a suché pláně v plodnou půdu a pastviny. Velká péče se vodnímu hospodaření věnuje všude ve východních zemích, zvláště v Egyptě a v okolí Babylonu a Damašku, jak nám sdělují Vertomannus a Gotardus Arthus; stejně tak i kolem Barce-

lony, Segovie, Murcie a mnoha jiných španělských měst, v Milánu v Itálii; proto je k nesmírnému užitku obyvatel jejich půda o mnoho lepší.

Turkové se nedávno pokusili prokopat šíji, která spojuje Asii s Afrikou, o což již dříve usilovali Sesostris a Darius i někteří egyptští faraonové, avšak bezúspěšně, jak vyprávějí Didorus Siculus a Plinius; *caepto destiterant*, vzdali se svého podniku, poněvadž Rudé moře, které leží o tři lokte výše, by zaplavilo celou zem; avšak, jak pokračuje Diodorus, Ptolemaios o mnoho let později se pokusil o totéž a uspěl na mnohem příhodnějším místě.

Podobně se Demetrius, Julius Caesar, Nero, Domitianus a Herodés Atticus snažili učinit splavnou Korintskou šíji, snažíce se vytvořit rychlou a méně nebezpečnou cestu z Jónského moře do moře Egejského; protože to ale bylo nadmíru obtížné, vybudovali obyvatelé Peloponnésu nakonec zeď, jako je náš Pictus u Schoenu, v nejužším místě šíje tam, kde stál Neptunův chrám, jak to popisuje Diodorus *lib.* 11, Hérodotos, *lib.* 8, *Uran.* Pozdější autoři ji nazývají Hexamilium; zničil ji Turek Amurath, Benátští ji *anno* 1453 za patnáct dní s třiceti tisíci muži zase opravili. Někteří, jak tvrdí Acosta, chtěli prokopat průchod z Panamy do Nombre de Dios v Americe. Francouzští historikové Thuanus a Serres popisují slavný akvadukt ve Francii vedoucí od Loiry k Seině a od Rhôny k Loiře, který plánoval Jindřich IV. Císař Domitian se kdysi pokoušel o podobnou stavbu od Araru k Mosele, jak dosvědčuje Cornelius Tacitus v třinácté knize svých *Letopisů*, a potom i Karel Veliký a další. Spousta peněz se v dřívějších dobách vynakládala na budování anebo vylepšování říčních kanálů a říčních komor (tímto způsobem učinil Aurelianus Tiber splavným až do Říma, aby bylo možné egyptské obilí dovážet až do města, *vadum alvei tumentis effodit*, jak říká Vopiscus, *et Tiberis ripas extruxit*, prohloubil koryto vod Tiberu a zpevnil břehy), na opravu poničených přístavů, jak tomu bylo v případě císaře Claudia, který s nesmírnou námahou a znač-

nými náklady vyčistill Ostium, jak jsem již řekl výše, stejně jako dnes tak pracují obyvatelé Benátek, pečující o zachování svého města. V mnoha evropských provincích bylo vynalezeno mnoho vynikajících způsobů, jak rozhojnit blahobyt, třeba pěstováním indických rostlin u nás, chovem bource morušového; jen listy morušovníku v rovinách Granady přinesou do pokladnice španělského krále ročně třicet tisíc korun, nemluvě pak o obchodnících a řemeslnících, kteří v Granadě, Murcii a všude ve Španělsku žijí z hedvábí. Ve Francii zase velký zisk přináší sůl. Lze vést spory o tom, zda se můžeme o něco podobného s úspěchem pokoušet i my u nás, třeba pěstovat bource, víno, borovice atd. Cardanus vyzývá Eduarda VI., aby pěstoval olivy, a je přesvědčen, že se jim na našem ostrově bude dařit. Splavnost řek se ale u nás zanedbává; naše toky, jak musím uznat, nejsou tak velké, protože náš ostrov je úzký, avšak plynou hladce a rovně, nikoli prudce, nepravidelně anebo mezi skalami či úžinami, jako kypivá Rhôna či Loira ve Francii, Tigris v Mezopotámii, divoký Durius ve Španělsku s katarakty a víry anebo jako Rýn a Dunaj kolem Schaffhausenu, Laufenburgu, Lince a Křemže, kde je hrozbou plavcům; nejsou tak široké a mělké jako Neckar v Palatinátu, Tiber v Itálii; spíše klidné a mírné jako Arar ve Francii, Hebrus v Makedonii, Eurotas v Lakonii, jejich tok je mírný a mnoho z nich (mluvím o Wye, Trentu, Ouse, Temži u Oxfordu, jejichž vady teď tolik pociťujeme) by bylo možné snadno zlepšit, například řeku Lea mezi Ware a Londýnem. Biskup Atwater (podle jiných však Jindřich I.) nechal vybudovat kanál z Trentu do Lincolnu, který byl kdysi splavný, avšak teď, jak říká pan Camden, je již v troskách a hodně se mluví o kotvách a podobných zbytcích, které byly nalezeny kolem starého Verulamia; velké lodě kdysi doplouvaly až k Exeteru a mnoha jiným podobným místům, jejichž kanály, přístavy a mola jsou dnes zanesená a nepoužitelná. Pohrdáme výhodami vodních cest, a proto jsme nuceni kvůli vysokým přepravním nákladům spotře-

bovávat všechny naše produkty ve vnitrozemí a žít jako vepři v chlívku, protože nám chybí odbyt.

Máme mnoho vynikajících přístavů, Falmouth, Portsmouth, Milford a jiné, které se vyrovnají, ba snad i předčí Havanu v Západní Indii, staré Brundisium v Itálii, Aulidu v Řecku, Ambracii v Akarnanii, Sudu na Krétě, avšak pojmou méně lodí, provoz i obchod v nich je nepatrný, leží u vesnic, ačkoliv by mohly živit velká města, *sed viderint politici*, ale to už je věcí našich státníků. Právem bych zde mohl uvést celou řadu dalších nedostatků, přehmatů a chyb u nás i v jiných zemích, vylidňování, zmatky, zhýralost, i mnoho jiného, *quae nunc in aurem susurrare non libet*, co bych se stěží odvažoval šeptat do ucha. Musím se však mít na pozoru, *ne quid gravius dicam*, abych sám nepřestřelil. *Sus Minervam*, svině by učila Minervu, ocitl jsem se mimo svůj vlastní živel, jak si již čtenář jistě povšiml; často *veritas odium parit*, pravda plodí nepřátele, jak se říká, „šťáva z viných hroznů a ovesná kaše přimějí k řeči papoušky". Co říká Lúkiános o historikovi, to tvrdím já o politikovi: kdo chce svobodně mluvit a psát, nesmí být nikdy nikomu podřízen, nesmí být v područí vládce ani zákona, nýbrž musí zjišťovat věci takové, jaké skutečně jsou, aniž by se staral o to, zda se to někomu líbí, či nikoli.

Nepopírám, máme dobré zákony, jejichž pomocí by se dala napravit tato a podobná pochybení, a stejně tak je tomu i ve všech ostatních zemích, ale jak se zdá, ne vždy slouží zákony dobrému účelu. Potřebujeme v této době nějakého generálního inspektora, který by narovnal, co je pokřivené; anebo spravedlivou armádu rosenkruciánů, kteří by všechno napravili (jak sami chtějí): náboženství, politiku, způsoby spolu s uměními a vědami; nějakého nového Atilu, Tamerlána, Herkula, který by se utkal s Achelóem, *Augeae stabulum purgare* a vyčistil Augiášův chlév, zkrotil tyrany, jako byli zkroceni Diomédés a Busiris; vyhnal zloděje, jako Herkules vyhnal Kaka a Lacinia; osvobodil chudé z jejich zajetí, jako Herkules osvobodil Hésionu; aby

prošel vyprahlými oblastmi a Libyjskou pouští a zbavil svět příšer a kentaurů; byl by třeba druhý krétský Kratés, který by napravil naše způsoby, urovnal sváry a spory, jak to ve své době učinil Kratés, jenž byl právě proto uctíván v Athénách jako bůh. „Tak jako Herkules zbavil svět příšer a zkrotil je, tak i on bojoval proti závisti, chtíči, hněvu, lakotě a proti všem oněm zvířeckým neřestem a obludám ducha." Bylo by si přát, abychom měli takového inspektora, anebo, pokud je vyslovení přání k nějakému užitku, abychom měli jeden či více oněch prstenů, po kterých tak toužil Timolaus v Lúkiánovi a jejichž pomocí by se stal silným jako deset tisíc mužů či armáda obrů, stal se neviditelným, otevíral vrata a dveře zámků, získal poklady, které by zatoužil mít, v okamžení se přenesl na místo, na které by se chtěl dostat, měnil náklonnosti, léčil všechny druhy nemocí, mohl putovat celým světem a napravovat podle vlastního uvážení všechny státy i osoby, které se ocitly ve stavu zoufalství. Dokázal by přivést k pořádku nomádské Tatary, kteří na jedné straně zamořují Čínu, na druhé Moskvu a Polsko; zkrotit toulavé Araby, kteří olupují a pustoší východní země, aby jejich janičáři již nemohli páchat škodu svými loupeživými karavanami. Vykořenil by barbarství v Americe, objevil celou *Terra Australis Incognita*, našel průchod ze severu na východ i ze severu na západ, vysušil obrovské bažiny v Maeotes, vykácel nesmírný Hercynský prales, zavlažil vyprahlé arabské pouště, vyléčil nás z epidemií, *scorbutum, plica, morbus Neapolitanus*, skoncoval s našimi jalovými rozmíškami, zmírnil naše bouřlivé touhy, nemírný chtíč, vykořenil bezbožnost, ateismus, herezi, schizma a pověru, které dnes tolik sužují celý svět, vzdělal nevzdělané, očistil Itálii od hýřivosti a zmatků, Španělsko od pověrčivosti a žárlivosti, Německo od zhýralosti, všechny země na severu od obžerství a nemírnosti, vyplísnil naše zatvrzelé rodiče, učitele a vychovatele; zmrskal neposlušné děti, nedbalé sloužící; napravil nezdárné a ztracené syny, přiměl lenochy k práci, vyhnal opilce

z hospod, potlačil zloděje, zvizitoval podplacené a tyranizující úřady atd. Suďte nás právě tak přísně, jako L. Licinius soudil Timolaa. Jsou to marná, absurdní a směšná přání a nelze doufat, že se splní: vše musí zůstat při starém a třeba se Boccalinus pokouší předvolat státy před Apollóna a reformovat svět zplnomocněnci, žádného léku není, svět se nedá napravit, *desinent homines tum demum stultescere quando esse desinent*, lidé přestanou být blázny, jen přestanou-li být lidmi, dokud si mohou rvát vousy, budou se chovat jako hlupáci a pošetilci.

Proto je tato věc tak nesnadná, nemožná a namáhavější než Herkulovy práce; ať jsou lidé neotesaní, hloupí, nevědomí a necivilizovaní, *lapis super lapidem sedeat*, ať kámen sedí na kameni, anebo, jak tomu chce jistý autor *Apologie*, *Resp. tussi et graveloentia laboret, mundus vitio*, ať stát kašle a dusí se, svět trpí svou zkažeností, ať jsou stejní barbaři jako dřív, ať tyranizují, utápější se v epikurských rozkoších, utlačují, hýří přepychem, sami se ničí svým stranictvím, pověrami, spory, válkami a sváry, žijí v neřestech, chudobě, bídě a nedostatku; bouří se, válí se jako svině ve vlastní špíně podobni Odysseovým druhům, *stultos jubeo esse libenter*, ať jsou tedy blázni, když si to přejí. Abych ale přece uspokojil svá přání a dopřál potěchy sám sobě, chci si vytvořit svou vlastní Utopii, Novou Atlantidu, svůj vlastní básnický stát, v němž bych mohl svobodně vládnout, budovat města, tvořit zákony a nařízení, jak se mi zlíbí. A proč také ne? *Pictoribus atque poetis*, „Než malíři s básníky stejné měli vždy právo, že čehokoliv se odvážit mohli“ (Horatius, *De arte poetica*, 9–10) – sami víte, jaké svobodě se vždy těší básníci; ostatně můj předchůdce Démokritos byl politik, archivář v Abdéře či zákonodárce, jak tvrdí jiní; proč bych si já nemohl přiřknout podobné úřady? Alespoň se o to mohu pokusit. Chcete-li za každou cenu znát, kde tento stát leží, nejsem ještě rozhodnut, možná kdesi v *Terra Australis Incognita*, tam je spousta místa (poněvadž pokud vím, ani onen nenasytný Španěl,

ani Mercurius Britannicus z ní neobjevili víc než polovinu), anebo na nějakém z oněch plovoucích ostrovů v Mare del Zur, které stejně jako ostrovy Kyanejské v Černém moři mění své místo a jsou přístupné jen v určité době a nemálo osobám; anebo na jednom ze Šťastných ostrovů, poněvadž kdo ví, kde vlastně jsou a které to jsou? Hodně místa je i ve vnitrozemí Ameriky a na severním pobřeží Asie. Zvolím ale rozhodně místo na čtyřicátém pátém stupni šířky (na minutách mi nezáleží) uprostřed mírného pásma anebo pod rovníkem, v tomto pozemském ráji, *ubi semper virens laurus*, kde se stále zelená vavřín a kde panuje věčné jaro; z jistých důvodů však neprozradím jeho zeměpisnou délku. „Budiž však tímto dáno na vědomost všem," že když mi nějaký slušný muž pošle tolik peněz, kolik je podle Cardana vhodné dát astrologovi za horoskop, stane se podílníkem a seznámím ho se svým projektem; anebo jestliže se nějaký užitečný člověk bude ucházet o časný či duchovní úřad a hodnost (poněvadž jak říká Morus o svém arcibiskupu z *Utopie*: je to *sanctus ambitus*, posvátné poslání, a není nic špatného toužit po něm), získá, co si přeje, bez odkladů, úplatků a doporučení, jeho vlastní hodnota bude jeho nejlepším přímluvcem; a protože nechceme žádné zástupce a církevní patrony, bude-li dostatečně kvalifikován a stejně schopen jako ochoten sám tuto funkci zastávat, okamžitě ji obdrží. Stát bude rozdělen do dvanácti či třinácti provincií, které budou přesně ohraničeny kopci, řekami a cestami anebo jinými nápadnými hranicemi. Každá provincie bude mít hlavní město, které bude přibližně uprostřed jako střed kružnice a zbylé území se od něho bude rovnoměrně vzdalovat, zhruba v okruhu nějakých dvanácti italských mil, v něm se budou prodávat všechny věci, které člověk nutně potřebuje, *statis horis et diebus*, v určených hodinách a dnech; nebudou tu tedy žádná tržní města a trhy, protože ty jen ožebračují města (žádná vesnice nemá být od města vzdálena víc než šest, sedm či osm mil), s výjimkou obchodních měst umís-

těných na mořském břehu, obchodů ve velkém a tržišť, jako jsou Antverpy, Benátky, starý Bergen, Londýn a jiná. Města by měla být většinou zbudována u splavných řek či jezer, zálivů a přístavů a měla by mít pravidelný, okrouhlý či čtvercový anebo obdélníkový tvar s čistými, širokými a rovnými ulicemi, jednotně stavěnými domy z cihel a kamene, jak je tomu v Bruggách, Bruselu, Rhegium Lepidi, Bernu ve Švýcarsku, Miláně, Mantově, Cremoně, v tatarské Cambale, jak ji popsal Marco Polo, anebo jako v benátské Palmě. Povolím jen pár či vůbec žádná předměstí s nízkými domy, jejichž zdi chrání jen muže a koně, s výjimkou měst na hranicích anebo na pobřeží, která budou opevněna podle posledních fortifikačních pravidel a budou ležet u příhodných přístavů anebo na vhodných místech. V každém z takto zbudovaných měst chci mít pohledné kostely a oddělená místa k pochovávání mrtvých (nikoli na hřbitovech u kostelů); nějakou *citadella* (ale ne ve všech, jen někde), která by nad ním čněla, vězení pro zločince, vhodná tržiště všeho druhu prodávající obilí, maso, dobytek, palivo a ryby, prostorné soudy, veřejné síně pro všechny společnosti, burzy, místa setkávání, zbrojnice, v nichž se budou přechovávat zařízení k hašení ohně, cvičné louky střelců, veřejné promenády, divadla a zelené plochy pro všechny druhy cvičení, sportování a slušnou zábavu, různé špitály pro děti, sirotky, staré lidi, nemocné, šílence, vojáky, lazarety vybudované nikoli *precario*, provizorně, a nikoli z darů dnou stižených dobrodinců, kteří dají něco peněz na zbožné účely, nechají pro své uspokojení postavit chudobinec, školu nebo most, když cítí smrt na jazyku či na blízku a poté, co předtím trávili svůj život podvody a vydíráním a ždímali celé provincie či obce, což je stejné jako ukrást husu a vrátit pero, okrást tisíce a ulevit deseti; špitály budou tedy vystavěny a provozovány nikoli ze sbírek, dobročinnosti a darů pro určité množství potřebných (jak je tomu u nás), jen pro tolik a tolik a ne více a podle peněz, nýbrž pro všechny, kdo potřebují pomoc, ať jich je

málo anebo hodně, a to *ex publico aerario*, to jest z veřejných peněz, a z nich budou také udržovány; *non nobis solum nati sumus,* nenarodili jsme se jen pro sebe. V každém městě budou příhodně rozmístěny vodovody s čistou a svěží vodou, budou tu obecné špejchary, jaké jsou v Drážďanech v Míšni, v pomořanském Štětíně, v Norimberku a jinde; koleje matematiků, hudebníků i herců, jako kdysi v Lebedu v Ionii, alchymistů, lékařů, umělců a filozofů, aby se mohla rychle zdokonalovat řemesla a umění a byla lépe vyučována; budou tu veřejní historiografové, jací žili mezi starými Peršany, *qui in commentarios referebant quae memorantu digna gerebantur*, kteří byli státem povoláni k tomu, aby zaznamenávali všechny slavné činy, místo našich dnešních neschopných škrabalů anebo zaujatých a parazitujících pedantů. Nechám postavit veřejné školy všeho druhu, školy zpěvu, tance i šermu, a zejména školy určené k výuce gramatiky a jazyků, které se ale nebudou učit na základě otravných pravidel, jak je to obvyklé, nýbrž praxí, příkladem a konverzací, jak se jim učí cestovatelé za hranicemi a jak chůvy učí děti: protože toto vše chci povolat k životu, zřídím rovněž veřejné guvernéry a schopné úředníky v každém městě, pokladníky, edily, kvestory, ochránce vdov a sirotků a všech veřejných staveb, kteří budou muset jednou za rok vydat počet ze všech účtů a nákladů, aby se předešlo zmatkům, *et sic fiet ut non absumant* (jak píše Plinius Trajánovi), *quod pudeat dicere*: tím se předejde všemu plýtvání, pokud mi prominete, že o tom mluvím. Vyšší úředníci a guvernéři každého města budou mít své podřízené, kteří však nesmějí být zchudlými kupci a průměrnými řemeslníky, nýbrž musí to být šlechetní a poctiví lidé, kteří budou mít za povinnost pobývat v určitých dnech a v určité době ve městech, která spravují; nevidím totiž žádný důvod (jak si stěžuje i Hippolytos), „proč by mělo být pro šlechtice nedůstojnější vládnout městu, a nikoli zemi a proč by mělo být nevhodnější pobývat zde v dnešní době než dřív“. Nepřipustím bažiny, močály,

mokřiny, obrovské lesy, pouště, lada, obecní půdu, protože všechno bude ohrazené (ale nikoli vylidněné, chápete-li dobře můj záměr); protože co je obecné, co patří každému, to nepatří nikomu; nejbohatší země jsou stále ohrazené, například u nás Essex nebo Kent, Španělsko, Itálie, a i tam, kde je ohrazené půdy málo, je nejlépe obdělávaná, jak je tomu v okolí Florencie v Itálii anebo v Damašku v Sýrii, kde se spíše podobá zahradě než poli. Na všech mých územích nebude ani akr jalové půdy, dokonce i vrcholky kopců, kde již příroda selhává, budou vzdělány lidskou dovedností; a opuštěné nebudou ani řeky, ani jezera. Všechny obecné silnice, mosty, nábřeží, přívody vody, akvadukty, kanály, veřejná díla, stavby atd. budou pečlivě udržované a opravované z veřejného rozpočtu; lidé nebudou opuštět města, nebudou přicházet o půdu, lesy se nebudou klučit a měnit v ornou půdu bez souhlasu nějakého dohlížitele, který bude k tomuto účelu ustanoven, aby dbal na to, co se má všude napravit, zjišťoval, čeho se nedostává a jak tomu odpomoci. *Et quid quaeque ferat regio, et quid quaeque recuset*, co je pro kterou oblast vhodné a co nikoli, která půda plodí nejlepší dřevo, která obilí, která se nejlépe hodí k chovu dobytka, která může být zahradou, sadem, kde je vhodné založit rybník, a to vše aby bylo užitečně rozděleno v každé vesnici (aby jeden dům nevládl ostatním a lačně nepohltil vše, jak se tak často stává u nás), která část patří pánům, která nájemcům; a protože nájemce je třeba podporovat, aby kultivovali půdu, kterou obdělávají, aby ji hnojili, aby sázeli stromy, vysušovali, stavěli ploty, musí mít dlouhé lhůty, pevně stanovený nájem, aby se vymanili z nesnesitelných požadavků tyranských statkářů. Podobně musí tito dohlížitelé stanovit, jaké množství půdy v každém panství je přiměřené k jeho držbě, kolik půdy mají mít nájemci a jak na ní hospodařit – *Ut Magnetes equis, Minyae gens cognita remis*, tak jako jsou Magnésianští slavní chovem koní a Argonauti veslováním –, jak hnojit, orat a zlepšovat,

Hic segetes veniunt, illic felicius uvae,
Arborei foetus alibi, atque injussa virescunt
Gramina,

tady jde obilí lépe a jinde jsou bohatší hrozny,
tady je plodný strom, tam tráva se zelená sama,
(Vergilius, *Georgica**, I, v. 54–56)

a jaká část je dobrá pro všechno, protože soukromí vlastníci jsou často hlupáci, špatní rolníci, utlačovatelé a chamtivci a nevědí, jak zdokonalovat, co jim patří, anebo se starají jen o své statky, a nikoli o statky obecné.

Vláda založená na utopické rovnosti je to, co si lze spíše přát než uskutečnit: *Respublica Christianopolitana*, Campanellův Sluneční stát i ona Nová Atlantida jsou vtipné smyšlenky, avšak pouhé chiméry, a Platónova obec je v mnoha ohledech bezbožná, absurdní a směšná, vylučuje skvělost i velikost. Já bych měl různé řády, stupně šlechty, které by byly dědičné, aniž by se ale zapomínalo na mladší bratry, protože ti by měli být dostatečně zajištěni penzí anebo vychováni v nějakém slušném povolání, aby byli způsobilí a schopní sami se živit. Chci aby každému baronství patřila určitá část půdy; kdo koupí zem, koupí baronství, kdo z nerozvážnosti promrhá svůj dědičný statek a majetek, bude zbaven svých práv. Některé hodnosti se získávají dědičně, jiné volbou či darem (kromě neplacených úřadů, penzí, ročních důchodů), jako biskupství, prebendy, paláce pašů v Turecku, prokurátorské domy a úřady v Benátkách, které mají být jako zlaté jablko darovány těm nejzasloužilejším a těm, kdo jsou pro ně nejvhodnější, ve válce i v míru jako odměna za jejich cenu a dobrou službu, což vše jsou cíle, o které by měli všichni usilovat (*honos alit artes*, jak se říká, čest živí všechna umění) a všechny by měly podněcovat. Nenávidím totiž ony přísné, nepřirozené, tvrdé, německé, francouzské i benátské předpisy, které vylučují plebejce z čestných úřadů, včetně těch

z nich, kdo jsou rozvážní, bohatí, ctnostní, stateční a schopní: nesmějí se stát občany a dosáhnout vyššího postavení, což je *naturae bellum inferre*, vyhlášením války přírodě, odporné Bohu i lidem a mně samému se hnusí. Moje forma vlády bude monarchická.

Nunquam libertas gratior extat,
Quam sub rege pio...

Nikde svoboda sladší než tam,
kde zbožný král.
(Claudianus, *De consul. Stil.*, 3, v. 114–115)

Málo zákonů, avšak přísně dodržovaných, jasně sepsaných v rodném jazyce, aby jim každý rozuměl. Každé město bude pěstovat zvláštní řemeslo anebo bude mít zvláštní privilegium, které bude hlavním zdrojem jeho obživy; rodiče budou vychovávat své děti (přinejmenším jedno ze tří) a zasvěcovat je do tajů svého řemesla. Různí řemeslníci budou sídlit v různých městech tak, aby neohrožovali a neškodili ostatním: ti, kdo pracují s ohněm, jako jsou kováři všeho druhu, pivovarníci, pekaři, zpracovatelé kovů a další, budou žít ve vlastní čtvrti; rovněž tak budou žít spolu barvíři, koželuži a obchodníci se surovou kůží, odděleně budou přebývat i ti, kdo potřebují mnoho vody, kdo jsou hluční anebo jejichž práce páchne, jatka, výrobny svíček, koželužny budou na okraji města anebo v postranních uličkách. Budu podporovat bratrstva a obchodní společnosti, stejně tak i obchodní burzy a kolegia lékárníků, lékařů, hudebníků a další, avšak všechna řemesla musí souhlasit s tím, že cena jejich zboží bude kontrolována, jak je tomu již dnes v případě úřední kontroly pekařů a pivovarníků; obilí nesmí přesáhnout určitou stanovenou cenu ani v případě nedostatku. Zboží, které se převáží anebo dováží a které je nezbytné, prospěšné a důležité pro lidský život, jako je obilí, dřevo či uhlí, stejně jako naprosto nepo-

stradatelné komodity musí být zdaněny buď jen nízkou daní, anebo vůbec; věci, které slouží zálibám, přepychu či zdobení, jako je víno, koření, tabák, hedvábí, samet, zlatý brokát, prýmky a drahokamy, musí být naopak zatíženy nejvyšší daní. Každý rok budu vysílat na moře lodi za novými objevy a mužové s pronikavým úsudkem budou cestovat po všech sousedních královstvích, zjišťovat, jaké důmyslné vynálezy a jaké dobré zákony jsou v jiných zemích, jaké zvyky, novoty a cokoli, co se týká války a míru a co může sloužit obecnému dobru. Nad církevní disciplínou bdí episkopát, *penes episcopos*, a i on je podřízen světské moci. Zamezím zesvětšťování, církevní majetek nebude v rukou patronů ani soukromníků, nýbrž bude náležet obecným společnostem, korporacím a podobně, rektoři, spravující benefice, budou voleni na univerzitách, zkoušeni a zkoumáni stejně jako *literati* v Číně. Žádná farnost nesmí mít víc než tisíc farníků. Pokud by to bylo možné, přál bych si mít kněze, kteří následují Krista, vlídné právníky, kteří milují svého bližního jako sebe sama, uměřené a skromné lékaře, politiky, kteří pohrdají světem, filozofy, kteří znají sami sebe, šlechtice, kteří žijí čestně, obchodníky, kteří se neuchylují ke lžím a podvodům, neúplatné úředníky. Jenže to není možné a je třeba brát věci takové, jaké jsou. Budu tedy muset omezit počet advokátů, soudců, lékařů, ranhojičů a každý, pokud je to možné, bude muset hájit sám svou věc a soudci říkat to, co by říkal svému advokátovi jako v africkém Fetzu, Bantamu, Aleppu, Raguse, *suam quisque causam dicere tenetur*, každý nechť brání sebe sama. Ti advokáti, ranhojiči a lékaři, kteří budou schváleni, budou vydržováni z obecné pokladny a přijdou o své místo, budou-li se dožadovat něčeho navíc; anebo pokud se jim přizná nějaká menší odměna, bude vyplacena teprve tehdy, až se pře skončí. Každý, kdo chce zahájit nějaký soudní spor, bude muset složit zástavu, o kterou přijde, pokud se ukáže, že jeho obvinění bylo nespravedlivé anebo zlovolné. Anebo by před začátkem pro-

cesu měl žalobce předložit svou stížnost shromáždění osob pro tento účel delegovaných; pokud se ukáže, že jeho žaloba je hodna zvážení, bude mu umožněno, aby postupoval svrchu vylíčeným způsobem, v opačném případě věc rozsoudí samo toto shromáždění. Všechny pře budou vedeny *suppreso nomine*, to jest jména zúčastněných stran budou utajena, pokud to okolnosti dovolí. Soudci i ostatní úředníci v dostatečném počtu budou ustanoveni v každé provincii, vesnici a městě jako veřejní rozhodčí, budou naslouchat stížnostem a urovnávat spory, nebudou však rozhodovat a vynášet rozsudky sami, nýbrž přinejmenším v počtu tří, budou se stále střídat a stejný úřad nebudou moci zastávat neomezenou dobu. Žádný spor se nesmí vléci déle než rok, nýbrž má být vyřízen bez odkladů a odvolání a za příslušnou dobu doveden do konce. Soudci i všichni nižší úředníci budou vybíráni jako *literati* v Číně anebo velmi pečlivou volbou po vzoru Benátek, a to tak, aby mohli být zvoleni anebo získat nějaký úřad či jiná čestná místa pouze ti, kdo jsou k tomu dostatečně vybaveni svým vzděláním, chováním a po prozkoušení povolanými examinátory: přednost mají učenci a po nich vojáci, protože sdílím s Vegetiem názor, že učenec stojí výše než voják, poněvadž *unius aetatis sunt quae fortiter fiunt, quae vero pro utilitate reipub. scribuntur, aeterna*: vojákovo dílo náleží době, učencovo trvá navěky. Jestliže jsou v jejich počínání nedostatky, budou sesazeni a přiměřeně potrestáni; ať už jsou voleni do úřadu na rok anebo jinak, každoročně budou povoláni, aby skládali účty; neboť lidé jsou straničtí a zaujatí, nemají slitování, jsou hrabiví, zkažení, podléhají lásce, nenávisti, strachu a přízni, *omne sub regno graviore regnum*, každá říše je podrobená nějaké ještě větší říši; budou je navštěvovat jako Solónovi areopagité anebo římští cenzoři a *invicem*, naopak budou skládat své účty i oni, jejich úkolem bude dohlížet na to, aby žádný nepovedený úředník pod ochranou své moci nezacházel špatně s těmi, kdo stojí pod ním, anebo aby jako divá zvěř ne-

utlačoval, nevyvyšoval se, neožebračoval, neždímal a netýral jiné, nýbrž aby vládlo *aequabile jus*, rovné právo, aby všichni žili pospolu jako bratři a přátelé; což si ve francouzském království tolik přál Seselius: „soulad a sladká harmonie králů, princů, šlechticů i plebejců navzájem spojených a spjatých láskou stejně jako zákony a mocí tak, aby se nikdy nedostávali do sporů, neuráželi se navzájem a nezáviděli jeden druhému. Vede-li si kdo ve svém úřadě dobře, bude odměněn.

Quis enim virtutem amplectitur ipsam,
Praemia si tollas?

Kdo by též o ctnosti stál, když nemůže odměnu čekat?
(Juvenalis, *Saturae**, X, v. 141–142)

Podobně je třeba dobře odměnit, uctít a povýšit toho, kdo vynalezne cokoli k veřejnému užitku v jakémkoli umění či vědě, kdo napíše nějaké pojednání anebo vykoná nějaký ušlechtilý skutek doma či za hranicemi. S Hannibalem v Enniovi pravím: *Hostem qui feriet erit mihi Carthaginensis*, kdokoli srazí na kolena nepřítele, bude v mých očích Kartágincem; bez ohledu na postavení, úřad a jednání bude mít nejvíce ten, kdo nejvíce zasluhuje.

Protože byl šlechetného smýšlení, přál si Philoniův Tilianus, aby všechny jeho knihy byly ze zlata a stříbra, drahokamů a vzácných nerostů, aby mohl vykoupit zajatce, osvobodit vězně a ulehčit všem zoufalým duším strádajícím nedostatkem; je to zbožná myšlenka, nepopírám, ale k čemu by to vedlo? Dejme tomu, že se tak stalo: i kdyby měl takový člověk Krésovo bohatství, bylo by vzápětí potřebných lidí stejně jako dřív. Pročež nebudu trpět žebráky, zloděje, tuláky a lenochy, kteří nedokážou vydat počet ze svého života, říci, čím se živí. Budou-li bezmocní, chromí, slepí anebo osamělí, bude o ně dobře postaráno v mnoha špitálech, které jsou pro tento účel postaveny;

jsou-li v manželském svazku, ale nemocní, příliš staří na to, aby mohli pracovat, anebo zbaveni prostředků následkem nějaké neodvratné ztráty či podobného neštěstí, bude jim pomoženo obilím, příbytkem zbaveným nájmu, roční penzí anebo penězi a budou štědře odměněni za své dobré služby, které dříve prokazovali; jsou-li ale zdraví, budou muset pracovat. „Nevím totiž," jak říká Morus, „proč by nějaký epikúrejec či povaleč, bohatý žrout, lichvář měl pohodlně žít a nedělat nic, být vážen, žít v rozmanitých rozkoších a utlačovat druhé, zatímco chudý řemeslník, kovář, tesař, rolník, který strávil svůj život nepřetržitou prací jako osel stále nesoucí břemena, aby sloužil obecnému blahu a bez něhož bychom nemohli žít, by měl být ve stáří ponechán žebrotě a hladovění a vést bídnější život než tažné zvíře." Protože podmínky mají být přiměřené úkolům, nikdo nesmí být namáhán přespříliš, každému, a to i nejobyčejnějšímu dělníku či nejníže postavenému služebníkovi musí náležet stanovená doba odpočinku a prázdnin, *indulgere genio*, aby mohl hovět svým sklonům, věnovat se slavnostem a veselicím, jednou týdně si zazpívat či zatančit (ač nikoli všechno najednou) anebo dělat cokoli, co se mu zlíbí, stejně tak jako jeho pán, jak to umožňovalo *Sacarum festum* u Peršanů či Saturnálie v Římě. Jestliže se ale někdo opije, nebude pít víno anebo silné nápoje po celých následujících dvanáct měsíců. Kdo zbankrotuje, bude *catomidiatus in Amphitheatro*, vystaven veřejnému zostuzení, a kdo není schopen splácet své dluhy, ať už zchudl následkem zhýralosti či nedbalosti, bude na dvanáct měsíců uvězněn; pokud nebudou během té doby jeho věřitelé uspokojeni, bude pověšen. Kdo se dopustí svatokrádeže, ztratí obě ruce; kdo bude křivě svědčit anebo bude z křivopřísežnictví usvědčen, tomu nechť je vyříznut jazyk, pokud svůj zločin nezaplatí rovnou hlavou. Vražda a nevěra budou trestány smrtí, nikoli ale krádež, pokud nejde o těžký zločin anebo notorického zločince; ostatní budou odsouzeni na galeje, do dolů, anebo se stanou doživotními ot-

roky svých obětí. Ošklivím si dědičné otroky i onen tvrdý zákon Peršanů, *duram Persarum legem*, o kterém mluví Brisonius, anebo ony zákony, které zmiňuje Ammianus, *impendio formidatas et abominandas leges, per quas ob noxam unius omnis propinquitas perit*, přísné zákony, přikazující, aby za zločiny otce trpěla i žena a děti, přátelé i spojenci.

Žádný muž se nesmí oženit před svým pětadvacátým rokem a žena dřív, než dosáhne věku dvaceti let, *nisi aliter dispensatum fuerit*, nebude-li vzhledem ke zvláštním okolnostem rozhodnuto jinak. Jestliže jeden z manželů zemře, druhý nesmí uzavřít nový sňatek dříve než po šesti měsících; a protože četné rodiny jsou donuceny žít velmi skrovně, jelikož je vyčerpala a zničila velká věna, nebudou povolena anebo jen v určité míře, kterou budou kontrolovat dohlížitelé, a ti, kdo jsou chudší, dostanou větší díl: pokud jsou majetní, nedostanou nic anebo jen velmi málo, avšak v žádném případě nelze překročit meze, které dohlížitelé pokládají za přiměřené. Když někdo dospěje do přílušného věku, nesmí chudoba nikomu zabránit ve sňatku ani nic jiného, protože sňatkům se nesmí bránit, naopak je třeba je podporovat, s výjimkou případů lidí, kteří ztratili údy anebo jsou vážně znetvořeni, nemocní anebo stiženi nějakou těžkou dědičnou chorobou těla či ducha; to jsou dostatečné důvody, aby se bránilo ve sňatku hrozbou trestu či pokuty jak mužům, tak i ženám. Pokud populace příliš roste, je třeba zemi ulehčit pomocí kolonií.

Nikdo nesmí v žádném městě nosit zbraň. Každý se má oblékat tak, jak se sluší jeho povolání, každá profese má mít svůj oděv, aby je bylo možné rozpoznat. *Luxus funerum*, okázalé pohřby je třeba zakázat, a i v jiných případech je třeba omezit nadměrné výdaje. Nepřipustím žádné překupníky, zastavárníky a nenasytné lichváře, protože však *hic cum hominibus non cum diis agitur*, máme co dělat s lidmi, a nikoli s bohy, a protože lidská srdce jsou zarytá, určitou formu lichvy budu muset strpět. Jestliže by-

chom byli čestní, jak rád připouštím, *si probi essemus*, neměli bychom se k něčemu takovému uchylovat, ale když už jsme takoví, jací jsme, musíme to přijmout. A to i navzdory opačnému mínění teologů: *Dicimus inficias, sed vox ea sola reperta est*, našimi rty říkáme „ne“, ale je to jen zvuk; politikům to nezbývá než vzít na vědomí. Ale lichvu schvalují i někteří velcí učenci, Calvinus, Bucer, Zanchius, P. Martyr, poněvadž je povolena mnoha velkými právníky, císařskými výnosy, nařízeními vládců, zvyklostmi obce, církevními aprobacemi atd., přivolím k ní též. Ale bude zapovězena soukromým osobám a provozovat ji nebudou smět všichni, pouze sirotci, neprovdané ženy a vdovy anebo ti, kdo z důvodu věku, pohlaví, vzdělání a neznalosti obchodu neumí použít svých peněz jiným způsobem; a i ti, jimž bude dovoleno peníze půjčovat, nebudou moci své obchody provozovat soukromě, nýbrž budou muset dát své peníze do obecní banky, jež bude v každém městě ustanovena, jak je tomu v Janově, Ženevě, Norimberku a v Benátkách, a peníze se budou muset půjčovat s úrokem 5, 6 či 7 procent, nikoli více než 8 procent, a to podle toho, jak uznají za vhodné *aerarii praefecti*, hlavní pokladníci čili správci pokladu. A jako nebude dovoleno právem, aby byl lichvářem každý, komu se zachce, ne každému bude dovoleno půjčovat si peníze na úrok, nikoli lidem marnotratným a rozhazovačným, nýbrž obchodníkům, mladým řemeslníkům, kteří peníze potřebují anebo vědí, jak jich poctivě použít, přičemž svrchu zmínění správci budou posuzovat nutnost, příčinu a podmínky takové půjčky.

Nechci soukromé monopoly, které obohacují jediného člověka a spousty ostatních přivádějí na žebráckou hůl, a nepřipustím ani bujení úřadů a neřád deputovaných zástupců; váhy a míry budou všude stejné, sjednocené pomocí *Primum mobile* a pohybu Slunce: stupeň se bude rovnat třikrát dvaceti mílím, míle tisíci geometrickým krokům, krok pěti stopám, stopa dvanácti palcům; pomocí

známých měr lze pak snadno napravit váhy, spočítat a rozebrat pevná tělesa pomocí algebry a stereometrie.

Nenávidím války, pokud nejsou vedeny *ad populi salutem*, kvůli blahu lidu a z naléhavé příčiny. *Odimus accipitrem, quia semper vivit in armis*, neboť sokol, jenž je neustále ve válce, je nám protivný. Útočné války, pokud nejsou vedeny ve jménu spravedlnosti, vůbec odmítám. Mohu totiž jen pochválit znamenitý výrok Hannibalův, který podle Tita Livia řekl Scipionovi: „Bylo by pro vás i pro mne velkým požehnáním, kdyby bůh vštípil do myslí našich předků, aby vy jste byli spokojeni Itálií a my Afrikou. Protože ani Sicílie, ani Sardinie nejsou hodny tolika namáhání a bolesti, tolika lodí a armád, ani životů tolika vojevůdců.“ *Omnia prius tentanda*, nejprve je třeba zkusit všechno možné. *Peragit tranquilla potestas, quod violenta nequit*, mírným nátlakem lze dosáhnout více než násilím. Radil bych postupovat se vší uměřeností – rozumějte totiž, mým vojevůdcem je Fabius, a nikoli Minucius, *nam qui consilio nititur plus hostibus nocet, quam qui sine animi ratione, viribus*, poněvadž strategie dokáže zasadit větší rány nepříteli než neuvážená síla. A je potřebí zdržet se během válek co možná nejvíce vyvražďování, vypalování měst a masakrování dětí. Pro války obranné chci mít po ruce na zemi i na moři síly, které je možné kdykoli povolat do boje, připravené loďstvo a vojáky *in procinctu, et quam Bonfinius apud Hungaros suos vult, virgam ferream*, jak to žádá Bonfinius ve své knize o Maďarech, železný prut, jakož i hotové peníze, které jsou *nervus belli*, pravou silou války, a dostatečné prostředky (třetinu příjmů jako ve starém Římě a Egyptě) určené pro obecné blaho; chci se totiž vyhnout tvrdým daním a tvrdým poplatkům, ulevit od tohoto břemene válek stejně jako zabránit zpronevěřování veřejných peněz, zbytečným výdajům, odměnám, penzím, reparacím, bujným veselicím, darům a donacím jakož i nákladným zábavám. Všechny věci tohoto druhu budu vykonávat po zralé a důkladné úvaze: *ne quid temere, ne quid*

remisse ac timide fiat, bez unáhlenosti, ale směle a odvážně; *sed quo feror hospes?* zacházím už příliš daleko? Zabývat se vším ostatním vyžadovalo by nový svazek. *Manum de tabella*, musím se zastavit, až příliš jsem se o této věci rozpovídal; rád bych pověděl mnohem víc, avšak meze, které jsem si sám vytyčil, mi to již nedovolují.

Od obcí a měst postoupím teď k rodinám, které užírá rez, kde vládne stejná nespokojenost jako všude jinde a které stejně tak i trpí. Neboť politika a hospodaření jsou si velice podobné: liší se pouze velikostí a rozsahem svých podniků (jak píše Scaliger); rozvíjí se ve stejných periodách šesti či sedmi set let, jak tvrdí Bodin a Peucer, kteří vycházejí z Platóna; čelí stejným zmatkům a převratům; společnou zkázou obou je rozmařilost: rozmařilost při stavbách, v nemírné rozhazovačnosti, v odívání atd.; ať se plýtvá jakkoli, výsledek je pokaždé stejný. Jeden z našich chorografů se *obiter* zmiňuje o starých rodinách a udává jediné vysvětlení, proč jsou tak četné a trvalé na severu, zatímco na jihu je jich málo a záhy zanikají, když říká: *luxus omnia dissipavit*, rozmařilost všechno zničila. Nákladný šat a nápadné budovy přišly na tento ostrov teprve nedávno, píše ve svých análech; *non sine dispendio hospitalitatis*, a hned se ztratila pohostinnost. Toto slovo samo se ovšem často zneužívá a pod jménem štědrosti a pohostinnosti se skrývá rozmařilost a rozhazovačnost, takže to, co je při vhodném užívání hodno chvály, se začalo chápat špatně a svým zneužíváním se stalo prokletím a naprostou zkázou vznešené rodiny. Neboť někteří lidé žijí jako zámožní žrouti, kteří stravují sebe i své jmění ustavičnými slavnostmi a hostinami jako Homérův Axylos, jejich dům je otevřený pro kohokoliv, kdo přijde, živí všechny, kdo je navštěvují, pořádají bankety, na které jejich prostředky nestačí, vydržují celou kolonii zahálčivých sloužících (dnes ovšem v menším počtu než kdysi), jejich příbuzní, přátelé a spousta klientů je ničí a rozdírají tak, jako kdysi Aktaióna rozervali psi. S údivem čteme, že to, co Paulus Jovius

zaznamenal v našich severních zemích, je právě nesmírné množství jídla, které u svých stolů spotřebujeme; vskutku je pravda, že toto není ani štědrost, ani pohostinnost, která se tak často zneužívá, nýbrž nemírná rozhazovačnost, hltavost a bezuzdnost; nic než neřest, která přivádí do dluhů, nedostatku a na žebráckou hůl, dědičné nemoci, neřest, která stravuje majetek a uvádí do zmatku správnou temperaturu těla. K tomu bych na tomto místě ještě přidal jejich nemírné výdaje na stavby, všechny ony fantastické domy, věžičky, promenády, parky a jiné, hry, nemírné holdování rozkoším a rozmařilost v oblékání, následkem čehož pak musí opustit své domy a ukrývat se v děrách. Sesellius ve svém spise o Francouzském království podává tři důvody, proč je francouzská šlechta tak často na mizině: „Za prvé proto, že na sebe její příslušníci neustále podávají žaloby a navzájem se soudí, což je nákladné, protože jejich pře se vlečou; to pak vede k tomu, že advokáti je postupně připraví o majetek. Druhým důvodem je jejich nemírnost: žijí nad poměry, a proto se stávají obětí obchodníků." (La Nove, francouzský autor obdobně uvádí pět příčin chudoby svých krajanů a soudí, že kdydy se francouzská šlechta rozdělila na deset částí, osm z nich by bylo zbídačených prodeji, zástavami a dluhy, a dokonce již bez svých panství.) „Posledním důvodem jsou nerozumné výdaje na oblečení, které spotřebují jejich veškeré příjmy." Jak se to týká naší současnosti a jak to s ní souhlasí, to posuď čtenáři sám. Ale o tom budu ještě mluvit na jiném místě. Stejně jako se děje v lidském těle, totiž že trpí-li hlava, srdce, žaludek, játra či slezina, je chorobou stižen celý organismus, stejně tak je tomu i s tělesem ekonomickým. Je-li hlava k ničemu, je-li to marnotratník, opilec, kurevník či hráč, jak se potom může dařit celé rodině? *Ipsa si cupiat salus servare, prorsus non potest hanc familiam*, i kdyby si to přála sama bohyně zdraví, blaho domu nezachrání, jak říká Demea v jedné komedii. Dobrý, slušný a přičinlivý muž má nezřídka za ženu dračici, jeho druž-

kou je osoba slabá, nepoctivá, nedbalá, hloupá a nešetrná, pyšná a náladová koketa, rozmařilá dáma, která miluje láhev, a následkem je zkáza; liší-li se manželé v povaze, muž šetrný a žena utratí vše, muž moudrý, žena pošetilá a zhýčkaná, jak si potom mohou rozumět? Jak mohou být přáteli? Jako drozd a vlaštovka v Ezopově bajce, kteří se místo vzájemné lásky a místo vzájemných lichotek nazývají děvkou a zlodějem a házejí si na hlavu židle. *Quae intemperies vexat hanc familiam?* Jaké bláznovství posedlo tuto rodinu? Všechna vynucená manželství vedou k témuž výsledku, a jestliže si přesto manželé rozumí a žijí spolu v lásce, mají neposlušné a nepořádné děti, které se vydávají na špatnou cestu a působí jim starosti, „jejich syn je zloděj, rozmařilec, jejich dcera děvka"; nevlastní matka anebo snacha uvedou všechno do zmatku; anebo chybí peníze a přicházejí nejrůznější pohromy: musí se platit dluhy, poplatky, příspěvky, věna, dědictví, dlužné roční splátky, takže už nemají dost peněz na to, aby žili sami stejně okázale jako jejich předci, vychovávali děti a platili na jejich výchovu, jak by to odpovídalo jejich původu a schopnostem, a děti už nepřijdou ke stejnému majetku, z něhož se ještě dnes mohou těšit. Nadto se často stává, což pak vede k dalšímu zhoršení poměrů, že se proti nim spiknou četné jiné nehody, nevděční a zchudlí přátelé, špatní sousedi, nedbalé služebnictvo, *servi furaces, versipelles, callidi, occlusa sibi mille clavibus reserant, furtimque raptant, consumunt, liguriunt*, zlodějští otroci, úskoční holomci, které nezastaví ani tisíc zámků, kradou, vyjídají nejlepší pochoutky; různá neštěstí, daně, pokuty, nákladné úřady, zbytečné výdaje, zábavy, ztráty v obchodě, nepřátelství, žárlivost, četné návštěvy, vyčerpané zásoby, záruky, nemoc, smrt přátel a věci ještě horší, nepředvídavost, špatné hospodaření, nepořádek a zmatek, které vedou k tomu, že jejich panství sesychá a že oni sami ochromení mizí v nerozpletitelném bludišti dluhů, starostí, nehod, nedostatku, nespokojenosti a nakonec i samotné melancholie.

Končím s výkladem rodinného života a rychle teď přecházím k letmému náčrtu různých druhů lidí a jejich postavení. Nejzajištěnější, nejšťastnější, nejveselejší a nejpříjemnější jsou podle obecného mínění vládci a velcí mužové, kteří proto nestrádají melancholií; pokud však jde o jejich starosti, nehody, podezíravost, žárlivost, nespokojenost, pošetilost a šílenství, postačí odkázat k Xenofóntovu Hieronovi, k místu, na kterém tento král obšírně rozmlouvá s básníkem Simonidem právě na toto téma. Mezi všemi jsou právě vládcové nejvíce sužováni ustavičnými strachy, úzkostmi, takže, jak praví jedna postava Valeriova, „kdybys znal všechny strasti a všechnu bídu, kterých je toto roucho plné, nikdy bys ho neoblékl". A jestliže přesto žijí bez starostí, strachu a nepokoje, příliš často postrádají rozum, jsou unáhlení v jednání; čti všechny ony příběhy, *quos de stultis prodidere stulti*, které blázni napsali o bláznech, *Iliadu*, *Aeneidu*, *Anály*. Co je jejich námětem?

Stultorum regum, et populorum continet aestus.

Vření vášní zpozdilých králů a národů celých.
(Horatius, *Epistulae**, I, II, v. 8)

Jací to jsou pošetilci, jaký vztek se v nich vzmáhá v malicherných věcech, jak ukvapeně a neuváženě spravují své podniky; každá stránka o tom podává výmluvné svědectví:

Delirant reges, plectuntur Achivi.

Za každou ztřeštěnost králů jsou prostí Achajci biti.
(Horatius, *Epistulae**, I, II, v. 14)

Pokud jde o strasti a nespokojenost vyplývající z nejrůznějších způsobů nerozvážného jednání, následují hned po vládcích velcí mužové; *procul a Jove, procul a fulmine*, čím dále od Jupitera, tím dále od blesku, nejhorší je blíz-

kost. Jestliže žijí u dvora, jsou jednou nahoře a podruhé dole, v přízni či nepřízni podle toho, jak se jejich vládci zachce, *Ingenium vultu statque caditque suo*, jejich hvězda stoupá či padá s jeho usměvavou či zachmuřenou tváří, dneska je ve výšinách, zítra na zemi, jak píše Polybios: „Podobni kuličkám baku, které jsou dnes zlaté a nazítří stříbrné a jejichž hodnota se mění podle toho, jak si přeje počtář, neboť dnes představují jednotky a zítra tisíce, jsou i oni jednou přede všemi ostatními a podruhé za nimi." Nadto se navzájem sužují vzájemným nepřátelstvím a žárlivostí: jeden je ctižádostivý, druhý zamilovaný, třetí zadlužený marnotratník, který mrhá svým majetkem, zatímco čtvrtý je ustaraný a plný obav, aby nepřišel na mizinu. Více o trápeních a úzkostech těchto mužů říká Lúkiánův traktát *De mercede conductis*, Aeneas Sylvius (jenž je nazývá *libidinis et stultitiae servos*, otroky rozkoší a bláznovství), Agrippa a mnozí jiní.

Povšechně jsem již výše řekl několik slov i o filozofech a učencích *priscae sapientiae dictatores*, těchto diktátorech staré moudrosti, o těchto nejvyšších strážcích rozumnosti a nauky, mužích vyvýšených nad ostatní, o těchto mužích jemného rozumu, kteří přisluhují Múzám,

Mentemque habere queis bonam
Et esse corculis datum est.

jimž bylo dáno mít hlavu na správném místě
a bystrou mysl.
(podle Plinia Staršího, 7, 31)

Tito bystří a pronikaví sofisté, kteří se těší velké vážnosti, potřebují čemeřici stejně jako všichni ostatní. *O medici, mediam pertundite venam*, lékaři, je třeba otevřít střední žílu. Čtěte Lúkiánova *Piscatora* a řekněte, jak si jich cenil; Agrippův traktát o Marnosti věd; a ještě lépe, čtěte jejich vlastní díla, jejich absurdní dogmata, knihy plné paradoxů,

et risum teneatis amici? dokážete, přátelé, zadržet smích? Shledáte, že má pravdu Aristotelés, když říká: *nullum magnum ingenium sine mixtura dementiae*, není velkého génia bez trochy šílenství, také oni mají své mouchy právě tak jako druzí; naleznete u nich sklon k fantazírování, nabubřelý a přepjatý způsob vyjadřování, ješitnost, afektovaný styl jako nit vystupující v hrubě tkané látce, která prochází jejich díly. Ti, kdo učí moudrosti, trpělivosti, pokoře, bývají největší hlupáci, tupohlavci a kverulanti. „V množství vědění je smutek a ten, kdo má více vědění, bývá také nejztrápenější." Nemusím svého autora citovat. Ti, kdo se vysmívají druhým a odsuzují je, posmívají se bláznivému světu, sami zasluhují výsměch, protože jejich hlava je stejně prázdná a jejich pošetilost stejně očividná. Démokritos byl sám směšný svým vysmíváním se hlouposti, posměváček Lúkiános, satirik Lucilius, Petronius, Varro i Persius mohou být kritizováni stejně jako druzí; *Loripedem rectus derideat, Aethiopem albus*, ať se ten, kdo kráčí rovně, směje kulhavému a bílý člověk černému. Bale, Erasmus, Hospinian, Vives i Kemnisius smetli záplavu různých námitek a vývodů, celou teologii scholastiků – bludiště nerozpletitelných otázek, prázdných sporů, *incredibilem delirationem*, neuvěřitelného zmatku, jak tomu říká Cicero. A jestliže se takto posuzuje celá scholastická teologie, *subtilis Scotus, lima veritatis, Occam irrefragabilis, cujus ingenium vetera omnia ingenia subvertit*, bystrý Scotus, tento brus pravdy, i neomylný Occam, který všechny předčil svým rozumem, Baconthorpe, Doctor Resolutus, a *Corculum Theologiae*, nejpronikavější mezi teology, sám Tomáš, Doctor Seraphicus, *cui dictavit angelus*, jehož spisy mu diktoval anděl, co si pak pomyslet o celém lidstvu? *Ars stulta*, pošetilé umění, kdo může vystoupit na jeho obhajobu? Co mohou jeho stoupenci sami ještě říci? Příliš učenosti jim udělalo díru do hlavy, *cere-diminuit-brum*, a tak se v ní zakořenilo, že *tribus Anticyris caput insanabile*, že škody už nenapraví ani čemeřice, ani slavná lampa Epikté-

tova, v jejímž světle zůstane každý studiosus tak moudrý, jako byl dřív. Nic z toho nepomáhá; rétorové *in ostentationem loquacitatis multa agitant*, svým ohebným jazykem toho namluví spoustu, aby neřekli nic; řečníci dokážou přesvědčit druhé k čemukoli, jak se jim zlíbí, *quo volunt, unde volunt*, přimět je, aby šli, kam oni si přejí, rozhýbat je anebo zklidnit, ale nedokážou zchladit svůj vlastní mozek. A co říká Tullius? *Malo indisertam prudentiam quam loquacem stultitiam*, lepší je moudrost, která mlčí, než upovídaná pošetilost; k tomu dodává Seneca: řeč moudrého muže nemá být ani elegantní, ani upachtěná. Fabius Quintilianus soudí, že většina z nich, pokud jde o slova, přednes či gesta, nejsou lepší než druzí, nýbrž to jsou *insanos declamatores*, smyslu zbavení deklamátoři; podobného názoru je i Řehoř Veliký: *Non mihi sapit qui sermone, sed qui factis sapit*, moudrost neposuzuji podle řeči, ale podle činů. Dobrý řečník je i v lepším případě jak korouhvička, darebák, *bonus orator pessimus vir*, dobrý řečník, ale velmi špatný člověk, jeho jazyk je na prodej, je to jen hlas, jak se říká o slavíkovi, *dat sine mente sonum*, jen zvuk, ale žádný rozum, hyperbolický lhář, lichotník, parazit a podle Ammiana Marcellina zkorumpovaný podvodník, někdo, kdo způsobí více zla svou pěknou řečí než ten, kdo uplácí penězi; je totiž snazší vyhnout se tomu, kdo vás chce získat penězi, než tomu, kdo vás chce ošálit příjemnými slovy; proto si Sókratés tolik ošklivil řečníky. Slavný básník Fracastorius přiznává, že všichni básníci jsou šílení; stejně tak i Scaliger, a sotva najdete někoho, kdo si myslí něco jiného. *Aut insanit homo, aut versus facit*, člověk ten blázní, neb verše robí, Hor. *Sat*. 7, *lib*. 2. *Insanire lubet, i. e. versus componere*, je milé chovat se pošetile, tj. skládat verše, Virg. *Ecl*. 3, jak to vykládá Servius, všichni básníci jsou blázni, je to spolek trpkých posměváčků, pomlouvačů anebo parazitujících pochlebníků: co jiného je samo básnictví, než *vinum erroris ab ebriis doctoribus propinatum*, víno omylu podávané opilými učiteli, jak říká

Augustinus. Všech se týká přísný soud, který kdysi sir Thomas More pronesl o básních Germana Brixia:

Vehunter
In rate stultitiae, sylvam habitant furiae.

Unáší je bárka
šílenství, žijí v lese bláznivosti.

Budaeus v jednom svém listě Lupsetovi projevuje přání, aby občanské právo bylo věží moudrosti; kdosi jiný si vysoce váží lékařství jako pravé podstaty přírody; třetí je obě znevažuje a vysoko třímá prapor své vlastní oblíbené vědy. Všichni tito povýšení kritici, gramatičtí hnidopichové, poznámkovači, zvědaví starožitníci vyhrabávají všemožné trosky rozumu, tyto *ineptiarum delicias*, vybrané pošetilosti z odpadků starých spisovatelů; *Pro stultis habent nisi aliquid sufficiant invenire, quod in aliorum scriptis vertant vitio*, všichni jsou podle nich blázni, kdo zde nedovedou objevit nějaké pochybení; opravují druhé, rozpalují se bezvýzamnými spory, trápí si hlavu zjišťováním, kolik ulic, domů, bran, věží bylo ve starém Římě, kde se narodil Homér, kdo byla matka Aeneova, které dcery měla Niobé, *an Sappho publica fuerit? ovum prius exstiterit an gallina? etc., et alia quae dediscenda essent scire, si scires*, zda Sapfó byla kurtizána, zda první bylo vejce, nebo slepice a podobné nesmysly, které je dobré zapomenout, pokud je víme, jak říká Seneca; jaký šat nosili senátoři v Římě, jaké boty, jak seděli, kam chodili vykonávat svou tělesnou potřebu, z kolika chodů se skládalo jídlo, jaká byla omáčka, což vše, podotýká Lodovico Vives, jsou věci, jimiž se dnešní historici sami zesměšňují, ovšem pro ně to jsou věci nesmírně důležité, kvůli nim je obdivujeme, zatímco oni sami se hrdě pyšní svými objevy, jako by dobyli město anebo celou provincii, a připadají si bohatí, jako by našli zlatý důl. *Quosvis auctores absurdis commentis suis pecacant*

et stercorant, przní a špiní knihy i dobré autory svými absurdními komentáři, jak kdosi řekl, jsou to podle Scaligera *correctorum sterquilinia*, latriny mnohoučenosti, svého ducha ukazují jen snižováním druhých, je to spolek bláznivých sepisovatelů poznámek, kteří jako čmeláci, chrobáci a brouci *inter stercora ut plurimum versantur*, se prohrabávají odpadky a smetišti; každý rukopis je jim víc než evangelium samo, *Thesaurum criticum* nad všechny poklady; svými korektorskými vpisky, svými *deleatur, alii legunt sic, meus codex sic habet*, anotacemi, emendacemi zvyšují cenu knih, zesměšňují se a jejich práce nikomu nic nepřinese, avšak odváží-li se jim někdo odporovat a protiřečit, jsou jak šílení, volají do zbraně, popíší hromady papíru svými obranami, trpce si stěžují a píší apologie. *Epiphyllides hae sunt et merae nugae*, jen zbytky zbytků a nic než mlhy. Nepovím však už ani slova proti těmto lidem, nebudu už nic o nich říkat nic ani na jejich obranu, ani abych je odsuzoval, poněvadž i na mne stejně jako na kohokoli jiného by mohl dopadnout jejich karabáč. A pokud jde o ně, stejně jako pokud jde o jiné umělce a filozofy, řeknu jen zcela povšechně, že všichni patří mezi blázny, jak soudí Seneca, jsou plni pochyb a skrupulí, protože nevědí, jak správně číst a opravovat staré autory, ale sami nedovedou napravit svůj život vlastní anebo učit nás *ingenia sanare, memoria officiorum ingerere, ac fidem in rebus humanis retinere*, jak zachovat zdravý rozum anebo spravit naše způsoby života. *Numquid tibi demens videtur, si istis operam impenderit?* Není blázen ten, kdo kreslí čáry podle Archiméda, zatímco jeho dům je pustošen, město obležené a celý svět končí v ohni? Anebo když trávíme svůj čas hračkami, zbytečnými otázkami a bezcennými věcmi, zatímco naše duše jsou v nebezpečí, *mors sequitur, vita fugit*, smrt se blíží a život uniká?

Sotva kdo popře, že zamilovaní jsou šílení. *Amare simul et sapere ipsi Jovi non datur*, ani Jupiterovi není dáno milovat a uchovat si zdravý rozum současně.

Non bene conveniunt, nec in una sede morantur
Majestas et amor.

Nedobře snáší se spolu a zřídka v témž příbytku sídlí
láska a vznešenost.
(Ovidius, *Metamorphoses**, 2, v. 846–847)

Když pobízeli Tullia, aby uzavřel druhý manželský svazek, odpověděl, že není schopen *simul amare et sapere*, být moudrý a současně zamilovaný. *Est Orcus ille, vis est immedicabilis, est rabies insana*, láska je šílenství, peklo, nevyléčitelná nemoc; *impotentem et insanam libidinem* nazývá ji Seneca, vášní bezmocnou a nerozumnou. Tímto námětem se ovšem budu zabývat zvlášť, nechť milovníci vyčkají a mezitím nechť pokračují ve svém vzdychání.

Právník Nevisanus považuje za hotovou věc, že „většina žen je pošetilých", *consilium feminis invalidum*, ženská soudnost je bezcenná; Seneca si totéž myslí o mužích, ať mladých, ať starých, a kdo by o tom mohl pochybovat? Mládí je bláznivé, říká Ellius v Tulliovi, *stulti adolescentuli*, stáří je na tom jen o maličko lépe, *deliri senes*, starci hloupnou. Theofrastus stár 107 let řekl, že teď začal být moudrý, *tum sapere coepit*, a proto tak želel svého odchodu. Když moudrost přichází tak pozdě, kde potom hledat moudrého člověka? Naši starci zdědinští už v sedmdesáti. Mohl bych uvádět i jiné důkazy a lepší autory, v dané chvíli stačí, když jeden blázen odkazuje k dalším. Nevisanus je rovněž velmi špatného mínění ohledně bohatých lidí: „Majetek a moudrost spolu nevydrží pohromadě," *stultitiam patiuntur opes*, bohatství jde ruku v ruce s pošetilostí, obojí společně pak dokáže *infatuare cor hominis*, udělat z člověka blázna; jak jsme již viděli, „blázni mají nejvíc": *Sapientia non invenitur in terra suaviter viventium*, moudrost se nenajde v zemi těch, kdo žijí zhýčkaně. Neboť vedle přirozeného pohrdání vzděláním, jímž se tento druh lidí vyznačuje, vrozené lenosti (poněvadž jejich

snahou je vyhnout se všemu namáhání), a jak poznamenává Aristotelés, *ubi mens plurima, ibi minima fortuna*, kde je hodně rozumu, tam je málo majetku, velké jmění jde obyčejně ruku v ruce s chabým rozumem, mají většinou ve svých hlavách stejně tolik mozku jako v patách; vedle tohoto vštípeného zanedbávání svobodných věd a všeho umění, jež by mělo dodat lesku duchu, *excolere mentem*, jsou to většinou prosťáčci; jeden se tak stane epikúrejcem, ateistou, druhý hráčem, třetí kurevníkem (příhodné náměty ke zpracování v rukou satirika);

Hic nuptarum insanit amoribus, hic puerorum;

ten jak blázen je po vdaných ženách,
ten po chlapcích zase;
(Horatius, *Saturae**, I, v. 4)

jeden je posedlý sokolnictvím, lovem, kohoutími zápasy, jiný popíjením, jízdou na koni a utrácením; další staví a věnuje se zápasení. *Insanit veteres statuas Damasippus emendo*, Damasipos se zbláznil a shání staré sochy, protože má zcela zvláštní povahu a ještě o něm bude řeč, stejně jako zase jinou má kartaginský Heliodorus. Slovem, jak to vše shrnuje Scaliger, jsou to sochy či sloupy pošetilosti, *statuae erectae stultitiae*. Vyberte ze všech příběhů toho, kdo byl nejvíce obdivován, a pokaždé najdete *multa ad laudem, multa ad vituperationem magnifica*, mnoho ku chvále, ještě více k pokárání, jak o Semiramis praví Berosus; *omnes mortales militia, triumphis, divitiis, etc., tum et luxu, caede, caeterisque vitiis antecessit*, předčila všechny nejen válečnými činy, triumfy a bohatstvím, ale též rozmařilostí, krutostí a jinými nectnostmi; stejně jako měla stránky dobré, měla i spoustu špatných.

Alexandr byl velký muž, ale podléhal záchvatům zuřivosti, když se nechal strhnout pitkou; Caesar i Scipio byli silní a moudří, ale ješitní a ctižádostiví; Vespasianus byl dů-

stojný vládce, avšak trpěl lakotou; kolik měl silných ctností Hannibal, právě tolik měl i nectností: *unam virtutem mille vitia comitantur*, na jednu ctnost připadá tisíce nectností, jak se o Cosimovi Medicejském vyjadřuje Machiavelli: byly v něm dvě různé osoby. O všech bych řekl, že se podobají oněm dvojím či otáčivým obrazům; když se před takový obraz postavíš, vidíš na jedné straně hezkou dívku, na druhé opici anebo sovu; podívej se na ně, napoprvé je všechno pěkné, ale zkoumej dále a shledáš, že na jedné straně jsou moudří a na druhé pošetilí; v několika málo věcech zaslouží chválu, zbytek je samá chyba. A nebudu říkat nic o jejich chorobách, soupeřivosti, nespokojenosti, nedostatcích a jiných ubohostech: o zbytek nechť se postará Chudoba v Aristofanově *Plútovi*.

Největšími šílenci ze všech jsou hrabivci, kteří vykazují všechny znaky melancholie: strach, smutek, podezíravost a další, jak ještě prokážu na příslušném místě.

Danda est hellebori multo pars maxima avaris.

Největší dávku čemeřice jest lakomcům dáti.
(Horatius, *Saturae**, 2, 3, v. 82)

Přece však si myslím, že ještě větší šílenci jsou lidé marnotratní, ať už přísluší k jakémukoli stavu, ať je jejich měšec soukromý či veřejný; takto jistý holandský autor přísně soudí nemírnou rozhazovačnost bohatého vévody z Cornwallu, který se chtěl stát králem a který *effudit pecuniam ante pedes principium Electorum sicut aquam*, rozhazoval peníze pod nohy volitelů jako vodu, a stejně tak i já odsuzuji rozmařilost. *Stulta Anglia* (říká) *quae tot denariis sponte est privata, stulti principes Alemanniae, qui nobile jus suum pro pecunia vendiderunt*, pošetilá Británie, která zbytečně utrácíš tolik peněz; pošetilí vládcové Německa, kteří svá hrdá privilegia prodáváte za zlato. Marnotratníci, lidé uplácející i uplácení jsou blázni stejně jako

všichni ti, kdo nedokážou své peníze udržet, vydávat, anebo dobře utrácet.

Stejně tak bych mohl mluvit o lidech hněvivých, nevrlých, závistivých, ctižádostivých; *Anticyras melior sorbere meracas*, lépe by bylo, kdyby požívali čemeřici neředěnou; a rovněž tak epikúrejci, ateisté, schizmatici, heretikové; *hi omnes habent imaginationem laesam*, ti všichni trpí představivostí, která je chorá, jak říká Nymanus, „Jejich zaslepenost bude všem stejně zjevná“ (2 Tm 3,9). Ital Fabatus pokládá za šílence všechny, kdo se plaví po moři; „loď je bláznivost, protože nikdy nestojí; námořníci jsou blázni, když se vystavují tolika hrozícím nebezpečím: vody jsou bláznivě divoké a stále se převalují a větry jsou šílené stejně jako všechno ostatní, neví se, odkud přijdou a kam budou vanout: největší blázni jsou tedy ti, kdo se vydávají na moře, protože místo jednoho blázna doma jich v cizině potkají čtyřicet.“ Blázen byl ten, kdo toto řekl, a stejní blázni jste možná i vy, kdo jeho slova čtete. Felix Platerus míní, že všichni alchymisté jsou blázni, kteří přišli o rozum; Athenaeus tvrdí totéž o houslistech *et musarum luscinias* a všech slavících Múzy, o hudebnících, *omnes tibicines insaniunt*, blázni jsou všichni pištci, *ubio semel efflant, avolat illico mens*, jedním uchem přichází hudba, druhým odchází rozum. Rozhodně jsou blázni i osoby pyšné a slávychtivé a stejně tak zpustlíci; až tady cítím, jak jim bije puls, do té míry je vzrušuje myšlenka, že se stanou paroháči, a proto s jejich svolením spí jiní s jejich ženami.

Kdybychom měli probrat všechno jednotlivě, byl by to úkol hodný Herkula, vypočítat *insanas substructiones, insanos labores, insanum luxum*, pošetilá díla, pošetilé knihy, podniky, chování, hrubou neznalost, směšná jednání a absurdní gesta; *insanam gulam, insana jurgia*, pošetilou nenasytnost, bláznivé sváry, *insaniam villarum*, jak tomu říká Tullius, venkovská bláznovství, ohromující stavby, jako jsou egyptské pyramidy, labyrinty a sfingy, vybudované proto, aby společnost korunovaných oslů uspokojila svou

zvědavost, *ad ostentaionem opum*, které před oči staví majetek, ale marně, protože už nikdo neví, který architekt je postavil a který král nechal vybudovat anebo jakému účelu měly sloužit. Mohl bych dále probírat pokrytectví, nestálost, zaslepenost, ukvapenost, *dementem temeritatem*, pošetilou ustrašenost, podvody a lži, zlovůli, hněvivost, bezostyšnost, nevděčnost, snaživost, pověrečnost, *tempora infecta et adulatione sordida*, jaká vládla v neblahé době Tiberiově, nízké lichocení, strašnou příživnickou podlézavost a vlezlost, tahanice, sváry, přání, soupeření, ale secírovat každý článek by dokázal jen nějaký znalec, jako je Vesalius. A mám říci, že Jupiter sám, Apollo, Mars šíleli? Ani Herkules, který přemáhal obludy, který si podrobil celý svět a pomáhal druhým, nebyl prost pošetilosti a skončil jako šílenec. Kudy chodit, s kým rozmlouvat, v jakém kraji, městě, aby nás nepřepadl nějaký Signior Deliro anebo Hercules Furens, maenady anebo Korybanti? Jejich řeči říkají vše. *E fungis nati homines*, jsou to lidé narození z hub, anebo svůj původ odvozují od těch, které Samson udeřil oslí čelistí; anebo od kamení Deukalióna a Pyrrhy, poněvadž *durum genus sumus, marmorei sumus*, máme tvrdé srdce a až příliš je na nás patrný kámen: jako bychom všichni zaslechli onen kouzelný roh Astolfův, onoho anglického knížete v Ariostovi, který sice nikdy nezazněl, a přesto přiváděl posluchače k šílenství a děsil je tak, že páchali sebevraždy; jako bychom spustili kotvy v onom šíleném přístavu *Daphne insana* v Černém moři, který skrytě přiváděl lidi k bláznovství; je to společnost prázdných hlav, opilců, svatojánských snů, psí dny trvají po celý rok, všichni jsou blázni. Kdo sem nepatří? Ulricus Huttenus to říká: *Nemo*; *nam, Nemo omnibus horis sapit, Nemo nascitur sine vitiis, Crimine Nemo caret, Nemo sorte sua vivit contentus, Nemo in amore sapit, Nemo bonus, Nemo sapiens, Nemo est ex omni parti beatus*, Nikdo, neboť Nikdo není rozumný po všechen čas, Nikdo se nerodí bez chyb; Nikdo není bez viny; Nikdo nežije spo-

kojen se svým osudem; Nikdo není v lásce bez nemoci; Nikdo není dobrý; Nikdo není moudrý; Nikdo není úplně šťasten, a proto jen Nicholas Nemo neboli pan Nikdo může být bez starostí. *Quid valeat Nemo, Nemo referre potest*, Nikdo nedokáže říci, co Nikdo nedokáže. A u koho učinit výjimku na druhém místě? U těch, kdo mlčí? *Vir sapit qui pauca loquitur*, moudrý je ten, kdo málo mluví; není lepší způsob jak se vyhnout bláznivosti a šílenství než mlčenlivostí. A u koho na třetím místě? U všech senátorů a nejvyšších úředníků, neboť všichni, kterým se daří, jsou moudří, všichni dobyvatelé jsou silní, a to platí o všech velikánech, *non est bene ludere cum diis*, není dobré zahrávat si s bohy, jsou moudří svou autoritou, dobří svým úřadem a postavením, *his licet impune pessimos esse*, mohou být špatní, jak si zamanou, proto o nich nelze říkat nic špatného ani si o nich něco špatného myslet; *per me sint omnia protinus alba*, pro mne z toho plyne, že jsou bez poskvrny, a nebudu o nich smýšlet křivě. A kdo je další na řadě? Stoikové? *Sapiens Stoicus*, jedině moudrý stoik je prost všech zmatků, jak výsměšně praví Plútarchos: „Nedotýkají se ho zmatky, nespálí ho oheň, nepřemůže ho protivník a nebude prodán nepříteli; i kdyby byl plný vrásek, napůl slepý, bez zubů a zkřivený, je přesto nejkrásnější mezi všemi a, jak si myslí, vyrovnává se bohům, i když nestojí ani za zlámanou grešli.“ – „Nikdy není šílený, nikdy nedělá věci pošetilé, není smutný ani opilý, protože ctnost, která na něm pevně lpí, mu nelze vzít,“ tvrdí Zeno, ale blázen je ten, kdo to tvrdí. *Anticyrae coelo huic est opus aut dolabra*, i on má zapotřebí buď čemeřice, anebo krumpáče, zasloužil by provrtat hlavu stejně jako všichni jeho přátelé, ať jakkoli se sami pokládají za moudré. Chrysippus poctivě přiznává, že v určité chvíli a za jistých okolností mohou být stejní blázni jako všichni ostatní, *amitti virtutem ait per ebrietatem, aut atribilarium morbum*, ctnosti lze pozbýt skrze melancholii či opilost; proto může čas od času bláznit jako všichni: *ad summum sapi-*

ens nisi quum pituita molesta, je nanejvýš moudrý, pokud ho nerozruší černá žluč. Mohl bych učinit výjimku u kyniků, Menippa, Diogéna, thébského Kratéta; anebo, mám-li se zase vrátit do naší doby, mohl bych z tohoto počtu vyjmout vševědoucí, jediné moudré bratrstvo rosenkruciánů, tyto velké teology, politiky, filozofy, lékaře, filology a umělce, které ve svých proroctvích ohlašovali svatá Brigita, Joachim de Fiore, Lichtenberger a jiní bohem nadšení duchové jako příslib tomuto světu, pokud ovšem vůbec existovali, o čemž pochybují Hen. Neuhusius, Valentinus Andreae i jiní. A rovněž sem nepatří Elias Artifex, jejich theofrastovský mistr: Libavius a mnozí jiní se mu sice vysmívali, ale podle jiných to byl „obnovitel všech věd a umění", nápravce světa, jenž dodnes žije mezi námi, jak tvrdí Johannes Montanus Strigoniensis, tento velký patron Paracelsův, pro něhož je Elias „člověk nanejvýš božský" a sama pátá podstata moudrosti, ať už je kdekoli; on sám jakož i jeho bratrstvo a jeho přátelé jsou všichni „zasnoubeni s moudrostí", lze-li věřit žákům a stoupencům. Rovněž musím učinit výjimku u Lipsia a papeže a vyškrtnout jejich jména ze seznamu bláznů. Neboť nehledě na podlézavé svědectví, které podává Dousa, totiž že

A sole exoriente Maeotidas usque paludes,
Nemo est qui Justo se aequiparare queat,

od východu až k vodám maeotidským
nikoho není, kdo by se mohl Justovi rovnat,

Lipsius sám o sobě říká, že je *humani generis quidam paedagogus voce et stylo*, velmož, pán a učitel nás všech; chlubí se, jak po třináct let rozeséval moudrost v Nizozemsku tak jako kdysi Ammonius v Alexandrii, *cum humanitate literas et sapientiam cum prudentia*, literární vzdělání stejně jako praktickou moudrost: *antistes sapientiae*, jakožto mistr moudrosti měl by tedy být *sapientium*

octavus, osmým z mudrců. Papež je zase víc než člověk, jak se o něm často jeho oddaní stoupenci vyjadřují, polobůh a ostatně jeho svatost mu nedovoluje mýlit se ani tehdy, mluví-li *ex Cathedra*; přesto ale byli mezi papeži také kouzelníci, heretici, ateisté, děti, jak například říká Platina o Janu XXII., *Etsi vir literatus, multa stoliditatem et laevitatem prae se ferentia egit, stolidi et socordis vir ingenii*, jakkoli vzdělaný učenec, mnohé činil hloupě a lehkovážně. Nemohu rozebírat všechny podrobnosti, obecně však mohu dodat, že všichni jsou blázni, že duch se z nich vypařil, a jak vypráví Ariosto (*lib*. 34), přebývá ve sklenicích ve sféře za Měsícem:

Ten v honbě za ctí, ten zas v milování,
ten pro zisk rozum ztratí a pak míjí,
ten v nadějích, že obšťastní ho páni,
ten ve víře a touze po magii,
ten ve špercích, ten obrazy že shání,
ten jinou vášní bezuzdně se zpíjí.
Filozofové, básníci sem dali
i s astrology díl ne věru malý.
(Ariosto, *Orlando furioso**, XXXIV, 85)

Jsou to zjevní blázni, úředně dosvědčení šílenci a bojím se, že většinu z nich ani nelze vyléčit, *crepunt inguina*, symptomy jsou očividné a všichni jsou domovem v gothamské farnosti:

Quum furor haud dubius, quum sit manifesta phrenesis.

Když je to šílenství čiré a bláznovství zřejmé.
(Juvenalis, *Saturae**, XIV, v. 136)

Pak nezbývá, než posílat pro *lorarios*, to jest ony úředníky, kteří je všechny odvedou mezi jejich společníky v Bedlamu, a jako jejich lékaře povolat Rabelaise.

Kdyby se teď někdo tázal, kdo jsem já, jenž tak přísně soudím jiné, *Tu nullane habes vitia*? a ty tedy jsi bez chyb? Ale ovšem, mám jich víc než ty, ať už jsi kdokoli. *Nos numerus summus*, je nás spousta, opět to přiznávám, jsem blázen, jsem šílenec stejně jako kdokoli jiný.

Insanus vobis videor, non deprecor ipse,
Quo minus insanus.

Zdá se vám, že jsem blázen. A přesto není mým přáním abych se takový nezdál.
(Seneca, *Epigrammata*, XLII)

Nic nezapírám, *demens de populo dematur*, nechť je blázen vzdálen společnosti. Mou útěchou je, že mám více přátel a mezi nimi i mnoho velmi uznávaných. A třebaže nejsem tak rozvážný a soudný, jak bych být měl, nejsem ani takový blázen, ani tak špatný, jak by sis, čtenáři, snad mohl myslet.

Pospěšme k závěru: pokud je tomu tak, že celý svět je melancholický anebo že každý, kdo v něm žije, je blázen či pošetilec, pak jsem splnil svůj úkol a dostatečně osvětlil to, co jsem si zprvu předsevzal dokázat. *Hic sanam mentem Democritus*: Démokritos jim přeje zdravý rozum; já sám za sebe mohu sám sobě a všem přát pouze dobrého lékaře a zdravější mysl.

A ačkoliv z výše uvedených důvodů jsem měl dost důvodů pro to, abych se pustil do tohoto tématu a abych představil všechny tyto zvláštní druhy pošetilosti proto, aby si lidé mohli uvědomit své nedokonalosti a pokusili se napravit své nedostatky, přece zde sleduji cíl mnohem vážnější. Když tedy nechám stranou všechny nemístné odbočky, když už neřeknu ani slova o těch, kdo jsou v nevlastním, nýbrž jen metaforickém smyslu melancholičtí, šílení, lehce zmatení anebo pouze svou dispozicí melancholičtí, jako jsou hlupáci, zuřivci, opilci, pošetilci, zpozdilci, hlu-

páci, nadutci, marnivci, lidé směšní, zvířečtí, nevrlí, zatvrzelí, drzí, výstřední, suchopární, dětinští, tupí, zoufalí a zřeštění, kdo jsou bláznivi, frenetičtí, pomatení a veskrze zvláštní, takže jejich množství nepojme žádný špitál a nevyléčí je žádný lék, mým úmyslem a snahou je v následující rozpravě anatomickým způsobem rozebrat právě tuto melancholickou povahu tak, že budu sledovat, a to filozoficky, lékařsky, postupně všechny její části a druhy, zda je to nemoc chronická, anebo obyčejná, a pokusím se ukázat její příčiny, symptomy a různé způsoby léčby, aby bylo možné lépe se jí vyhnout. Přimělo mne k tomu všeobecné rozšíření této nemoci i touha vykonat něco dobrého, protože je to choroba, jak poznamenává Mercirialis, „v dnešní době nadmíru častá"; „objevuje se," praví Laurentius, „v naší bídné době znovu a znovu, a jen málo je těch, kdo jí netrpí." Stejného názoru je pak i Aelian Montaltus, Melanchton a další; Julius Caesar Claudinus ji nazývá „zdrojem všech ostatních chorob, poněvadž je tak častá v této naší zpozdilé době, že sotva jeden z tisíce se jí vyhne", což zejména platí v případě zádumčivého, hypochondrického větru, jenž vychází z krajiny sleziny a bránice. A jelikož je to nemoc závažná a tak rozšířená, nemohu prokázat větší službu a strávit čas lépe než tím, že vyzkoumám prostředky, jak předcházet a léčit tak univerzální chorobu, tuto epidemickou nemoc, jež tak často sužuje tělo i ducha.

Jestliže jsem v tom, co bylo až dosud řečeno, tu a tam zašel příliš daleko anebo, jak budou jistě mnozí namítat, jestliže jsem příliš fantazíroval a „na teologa byl příliš lehkovážný a ironický, příliš satirický na člověka mého povolání", dovolím si odpovědět spolu s Erasmem: v takovém případě to nejsem já, nýbrž Démokritos, *Democritus dixit*; snažte se pochopit, co to znamená promlouvat sám za sebe anebo v masce někoho jiného, jeho jménem a podle způsobu života někoho jiného, jaký je rozdíl mezi tím, kdo předstírá a hraje úlohu vládce, filozofa, úředníka či blázna

a tím, kdo je takový doopravdy; pochopíte, jakou svobodu měli dříve satirikové; tento spis je cento sešité z jiných autorů; nemluvím tu já, nýbrž oni.

Dixero si quid forte jocosius, hoc mihi juris
Cum venia dabis.

Však jestli mi volnější slůvko
ujde neb ostřejší slovo, dáš právo mi k tomu.
(Horatius, *Saturae**, 4, 1, v. 104–105)

Nechápej mne nesprávně. Jestliže se trochu zapomenu, počítám s tvou shovívavostí. Vždyť po pravdě řečeno, proč by se měl někdo urážet a popouzet?

Licuit, semperque licebit,
Parcere personis, dicere de vitiis.

Vždy volno bylo a bude
neřesti tepat a osoby šetřit.
(Horatius, *De arte poetica**, 58; Martialis)

Protiví se mi jejich neřesti, nikoli jejich osoby. Pocítí-li někdo nelibost a bude-li se sám cítit dotčen, nechť nežaluje a nestíhá svými stesky toho, kdo mluví (tímto způsobem se i Erasmus ospravedlňoval před Dorpiem, *si parva licet componere magnis*, je-li možné srovnávat malé s velkým); stejně tak smýšlím i já: „Ať se zlobí sám na sebe ten, kdo poznal tyto chyby v sobě, když je sám na sebe vztáhl; je-li vinen a zaslouží si výtky, nechť se napraví místo toho, aby se hněval.“ – „Kdo domluvy nenávidí, je tupec.“ (Př 12,1) Je-li bez chyb, pak se ho řečené netýká; vzpouzí-li se, pak na vině není moje příliš svobodná řeč, ale špatné svědomí a to, že se zlobí sám na sebe.

Suspicione si quis errabit sua,
Et rapiet ad se, quod erit commune omnium,
Stulte nudabit animi conscientiam.

Když kdokoli, kdo míní, že řeč jde o něm,
by měl být uražen, co význam má širší,
je blázen větší, neb celý svět si všimne,
jak svědomí jej hryže.
(*Phaedrus*, III. kn.)

Nepopírám, že to, co jsem řekl, připomíná trochu Démokrita: *quamvis ridentem dicere verum quid vetat?* lze mluvit žertem, a přece říkat pravdu. Připouštím, že často jsem příliš hořký, avšak *acriora orexim excitant embammata*, jak se říká, ostrá omáčka probouzí chuť, *nec cibus ipse juvat morsu fraudatus aceti*, jídlo netěší, není-li v něm kapka octa. Namítej tedy a rozhořčuj se, jak chceš, jsem celý chráněn štítem Démokritovým, jeho lék mne vyléčí; ať na mne zaútočíš kdekoli a kdykoli: *Democritus dixit*, Démokritos odpoví. Napsal jsem toto pojednání jako lenoch a ve chvílích prázdně, během našich Saturnálií a svátků Dionýsa, kdy, jak se říká, *nullum libertati periculum est*, svoboda není v nebezpečí, a kdy služebnictvo ve starém Římě mohlo říkat a konat, co kdo chtěl. To vše jsem psal a rovněž i vydal, když naši vesničané obětovali své bohyni Vacuně a popíjeli u svých ohňů: **Οὔτις ἔλεγεν**, nikdo a nic. Místo, čas, osoby i všechny okolnosti jsou mi omluvou, proč bych tedy nemohl být stejně volný jako jiní, mluvit stejně svobodně jako oni? Upíráte-li mne tuto svobodu, pak právě proto na ni vznáším nárok: opakuji, mám na ni právo.

Si quis est qui dictum in se inclementius
Existimavit esse, sic existimet.
(Terentius, *Eunuchus*)

Myslí-li si kdo, že byl uražen, budiž. A kdo se cítí uražen, ať zlostí kroutí opaskem, nezáleží mi na tom. Nedlužím ti, milý čtenáři, nic, neucházím se o žádnou přízeň z tvých rukou, jsem nezávislý a nemám strach.

Ne, odvolávám, není mi to lhostejné, mám strach, přiznávám svou chybu a připouštím, že jsem urážlivý.

Motos praestat componere fluctus.

Bude však líp, když utiším vzbouřené vlny.
(Vergilius, *Aeneis**, I, v. 135)

Přestřelil jsem, promluvil jsem bláznivě, ukvapeně, neuváženě, absurdně, provedl jsem anatomické zkoumání svého vlastního bláznovství. A teď si najednou připadám, jako bych se náhle probral ze sna; měl záchvat zuřivosti, fantazíroval, vznášel se a padal, odcházel a vracel se, urážel jsem skoro všechny, jedny napadal, jiné urážel a sám sobě škodil; teď když jsem se zase probral a vidím svůj omyl, volám s Orlandem, *Solvite me*, odpusťe, *O boni*, dobří lidé, co se stalo, pokusím se to teď všechno odčinit; v pojednání, které bude následovat, slibuji střízlivější výklad.

A jestliže jsem ze slabosti, pošetilosti, zaujetí, nespokojenosti, nevědomosti řekl co nevhod, nechť je to zapomenuto a odpuštěno. Pravdu má Tacitus: *Asperae facetiae, ubi nimis ex vero traxere, acrem sui memoriam relinquunt*, trpký výsměch zanechává za sebou osten, a jak poznamenává jiný úctyhodný autor, „někteří se bojí satirikova vtipu, satirik jejich paměti“. Mohu tedy očekávat jen to nejhorší, a i když si myslím, že jsem nikomu neuškodil, přesto prosím o odpuštění jako Medea:

Illud jam voce extrema peto,
Ne si qua noster dubius effudit dolor,
Maneant in animo verba, sed melior tibi

Memoria nostri subeat, haec irae data
Obliterentur.

Ve slovech posledních já přeji si,
nechť to, co jsem z vášně řekla,
je zapomenuto a napříště ať
zbývá jen lepší vzpomínka.
(Seneca, *Medea*, akt 3, v. 553–557)

Snažně tedy prosím jednoho každého, tak jako Scaliger kdysi žádal Cardana, aby se nad mými výklady nepohoršoval. Uzavírám jeho slovy: *Si me cognitum haberes, non solum donares nobis has facetias nostras, sed etiam indignum duceres, tam humanum animum, lene ingenium, vel minimam suspicionem deprecari oportere*. Kdybys znal mou skromnost a prostotu, snadno bys mi odpustil a prominul vše, co je zde řečeno nevhodně anebo co nebylo pochopeno. Jestliže tedy v tom, co bude následovat při pitvání této temné přirozenosti mi trochu uklouzne ruka a já jako nešikovný začátečník mimoděk říznu skrze kůži příliš hluboko, když to bude bolet a skalpel se sveze jinam, nehoršete se na neobratnou ruku, nevhodný nůž, neboť je nanejvýš obtížné zachovat stejnoměrný tón, klást stále správný důraz a nikde se příliš neodchýlit; *difficile est satiram non scribere*, je těžké nepsat satiry, je-li před našima očima taková spousta zábavných námětů, tolik vnitřních zmatků, které nás obtěžují, takže i ten nejlepší z nejlepších někdy chybí; *aliquando bonus dormitat Homerus*, čas od času zadřímne i skvělý Homér, a je nesnadné nepřehánět; *opere in longo fas est obrepere somnum*, při dlouhém díle smí se připlížit i spánek. K čemu je však toho všeho potřebí? Doufám, že nikoho nepohorším; pokud ano, *Nemo aliquid recognoscat, nos mentimur omnia*, nechť nikdo nevztahuje urážku na sebe, to všechno je pouze smyšlenka. Vše popřu (to je moje poslední záchrana), všechno odvolám, vzdám se všeho, co jsem řekl, bu-

Prodáno 22.04.2018 na www.Kosmas.cz zákazníkovi janpotocek@gmail.com

de-li třeba jen jediný čtenář cokoli vytýkat, a omluvím se se stejnou lehkostí, s jakou jsem byl obviněn; doufám však, čtenáři, v tvou přízeň a vstřícnost. V této pevné naději a v důvěře se tedy pustím do svého díla.

Člověk: příčiny jeho znamenitosti, pádu, bídy a jeho slabostí

Člověk, toto nejznamenitější a nejušlechtilejší stvoření z celého světa, „hlavní a největší Boží dílo, zázrak přírody“, jak jej nazývá Zoroaster; *audacis naturae miraculum*, smělý div přírody a podle Platóna „zázrak zázraků“; tato „zkratka a suma celého světa“, jak říká Plinius; *Microcosmus*, svět v malém, model světa, suverénní pán na zemi, vicekrál světa, jediný správce a velitel všech stvoření na něm, jehož říši jsou podřízena a povinna poslouchat jej, zdaleka převyšuje všechno ostatní, a to nejen tělem, nýbrž i duší; *imaginis imago*, stvořen podle obrazu samého Boha, podle obrazu této nesmrtelné a netělesné substance se všemi schopnostmi a silami, které k ní patří; nejprve byl čistý, božský, dokonalý, šťastný, „stvořený k Božímu obrazu ve spravedlnosti a svatosti pravdy“, *Deo congruens*, s Bohem ve shodě a prost všech druhů slabosti; byl uveden do Ráje, aby poznával Boha, chválil Ho a velebil, konal jeho vůli, *Ut dis consimiles parturiat deos*, jak říká jeden starý básník, totiž aby bohům podoben mohl plodit božské a rozšiřovat církev.

Tento nejušlechtilejší tvor však – běda, jak nešťastná a smutná proměna, *Heu tristis et lachrymosa commutatio* – odpadl od toho, čím byl, ztratil své postavení, stal se z něj *miserabilis homuncio*, vyvrženec, tvor podlý, jedno z nejbědnějších stvoření na světě, pokud na něj hledíme podle jeho vlastní přirozenosti, tedy v jeho současném, neobrozeném stavu; je do té míry zastřen svým pádem, že odhlédneme-li od několika málo pozůstávajících výjimek, stojí níže než zvíře; „Člověk, byť byl ve cti, nemusí mít rozum, podobá se zvířatům, jež zajdou,“ říká o něm David (Ž 49,21): je to netvor následkem ochromující proměny, liška, pes, vepř a kdoví co ještě? *Quantum mutatus ab illo!* Jak jiný je, než kdysi býval! Druhdy blažený a šťastný, teď ubohý a prokletý; „v potu své tváře musí jíst svůj

chléb“, propadl smrti a všem způsobům slabosti, všem druhům neštěstí. „Každému člověku je určena tvrdá lopota. Těžké jho leží na Adamových synech ode dne, kdy vycházejí z lůna své matky, až do dne, kdy se navracejí do lůna matky všech. Trápí je předtuchy a v jejich srdci je bázeň, obírají se čekáním na den svého skonu. Od toho, kdo sedí na slavném trůnu, až po toho, kdo se plazí v prachu a popelu, od toho, kdo nosí purpurový plášť a korunu, až po toho, kdo se obléká do režného plátna: všude jen hněv a závist, soužení a neklid, strach ze smrti, prchlivost a rozbroje. Tak je tomu s každým tvorem, od člověka až po dobytek, ale na hříšné to dolehne sedmkrát.“ (Sír 40,1–4,8) To vše jej čeká v tomto životě a možná i věčné utrpení v životě příštím.

Hybnou příčinou všech těchto nehod v člověku, ztráty a poničení Božího obrazu, příčinou smrti a nemocí a všech časných i věčných trestů byl hřích našeho prarodiče Adama, jenž zlákán ďáblovým ponoukáním pojedl zakázaného ovoce. Jeho neposlušnost, pýcha, ctižádostivost, nemírnost, nevíra, zvědavost: z toho povstal prvotní hřích a všeobecné zkažení lidstva; všechny špatné sklony i současná překračování zákonů, jež jsou příčinou našich nejrůznějších běd, které na nás dopadají následkem hříchů, prýští právě odtud jako z pramene. To také nám chtěli postavit před oči naši bájní básníci příběhem o Pandóřině skřínce, která naplnila svět všemi druhy chorob, jakmile se otevřela. Tuto spoustu bídy a nehod na nás však uvrhla nejen zvědavost, nýbrž i jiné naše křiklavé hříchy. Neboť, jak velmi přesně poznamenává Chrýsostomos, *ubi peccatum, ibi procella*, kde je hřích, tam je i bouře. „Pošetilci pro svou cestu nevěrnosti, pro své nepravosti byli pokořeni“, „přijde na vás strach jako ničivá bouře a vaše bída se přižene jako vichřice“. To vše proto, protože se lidé nebáli Boha. „Sužují vás války,“ táže se Demetria Cyprián, „trápí vás drahota a hlad? Ničí vaše zdraví sžíravé nemoci? Postihují vás epidemie? To všechno kvůli vašim hříchům.“ Bůh je hně-

vivý, hrozí a trestá lidstvo za jeho zatvrzelost a tvrdohlavost, protože se k němu nechce navrátit. „Je-li země vyprahlá pro nedostatek deště, a jestliže suchá a prašná nevydá žádné ovoce, prameny vyschnou a zahyne víno, obilí i olej, vzduch bude zkažený a lidé pronásledováni nemocemi, pak jedinou příčinou jsou jejich hříchy“, které stejně jako krev Ábelova volají do nebe o pomstu. „Přestalo veselí našeho srdce, neboť jsme hřešili.“ (Pl 5,16) „Hned všichni mručíme jako medvědi, hned zase lkáme jako holubice. Čekáme na právo, etc., naše hříchy svědčí proti nám.“ (Iz 59,11–12). To ale nedokážeme ani slyšet, ani snášet, ani nejsme s to přikročit k nápravě. „Biješ je, ale bolestí se nesvíjejí, ničíš je, ale tvá napomínání odmítají, odmítají se vrátit.“ (Jr 5,3) „Poslal jsem na vás mor a přece jste se ke mně nenavrátili.“ (Am 4,9–10) Herodes nenáviděl Jana Křtitele a Domitianus nedokázal snést, když mu Apollónios vykládal příčiny moru v Efesu, totiž jeho nespravedlnost, krvesmilstvo a nevěru a mnohé jiné podobné věci.

Boží soud jako doprovodná příčina a prvopočátek trestu je tedy spravedlivý, jestliže na nás uvrhl tyto bědy, aby nás ztrestal za naše hříchy a dal průchod svému hněvu. Zákon totiž vyžaduje poslušnost, anebo trest, jak čteme (Dt 28,15): „Jestliže však nebudeš Hospodina, svého Boha, poslouchat a nebudeš bedlivě dodržovat všechny jeho příkazy a nařízení, která ti dnes udílím, dopadnou na tebe všechna tato zlořečení: prokletý budeš ve městě a prokletý budeš na poli etc. Prokletý bude plod tvého života etc. Hospodin na tebe pošle zděšení a zmar pro tvé zlé jednání“; a trochu dál: „Hospodin tě raní egyptskými vředy a boulemi, svrabem a prašivinou, které nebudeš moci vyléčit.“ Podobně mluví i Pavel (Ř 2,9): „Soužení a úzkost padne na každého, kdo působí zlo.“ Anebo je rovněž možné, že tyto tresty jsou na nás uvrženy, aby nás ponížily, aby vystavily zkoušce naši trpělivost zde, na tomto světě, aby nás přivedly zpátky domů a přinutily nás, abychom my sami poznali Boha, aby nás poučily a vštípily nám moud-

rost. „Proto bude můj lid vystěhován, neboť nemá poznání. I nejváženější budou hladovět, jeho hlučící dav bude prahnout žízní.“ (Iz 5,13) „Proto plane Hospodin hněvem proti svému lidu; až napřáhne na něj ruku a udeří jej.“ (Iz 5,25) Přeje si naše spasení, *nostrae salutis avidus*, říká Lemmius, a proto nás tak často kráká za uši, abychom si připamatovali naše povinnosti; „zbloudilí duchem poznají rozumnost“, jak praví Izajáš (29,24), a „pochopí tu zvěst“ (28,19). Jsem ponížen a hynu, zpovídá se David, „oči mám zkalené utrpením“ (Ž 88,10) – ale právě proto se obrátil zpět k Bohu. Když Alexandr Veliký uprostřed blahobytu, zbožňován zástupem příživníků, a sám se pokládaje za boha, spatřil krev na jedné ze svých ran, připomenul si, že je jen člověkem a začal mírnit svou pýchu. Přesně to vystihl Plinius: *In morbo recolligit se animus*, v nemoci se duch zamýšlí sám nad sebou, zkoumá sebe svým rozumem a oškliví si, co předtím činil; proto v závěru svého listu příteli Mariovi říká, že by vrcholem veškeré filozofie bylo, kdybychom žili v setrvalém zdraví anebo mohli alespoň zčásti vykonat to, co jsme si předsevzali, i v nemoci. „Kdo je moudrý, ať dbá těchto věcí“, tak jako David (Ž 107,43); ať už ho stihl jakýkoli osud, vždy to bylo k jeho užitku. Je-li člověk ve smutku, nouzi, nemoci anebo trpí jakýmkoli jiným protivenstvím, nechť vážně zkoumá sám sebe, proč je stižen tou či onou nemocí či pohromou, touto či jinou nevyléčitelnou chorobou; vždy to bude k jeho dobru, *sic expedit*, jak říká Petr o horečce své dcery. Tělesná nemoc je pro zdraví jeho duše, *periisset nisi periisset*, kdyby nebyl zkoušen, zahynul by; protože Pán „domlouvá tomu, koho miluje, jako otec synu, v němž nalezl zalíbení.“ (Př 3,12) A ten, kdo je naopak zdráv a silný, kdo netrpí žádným neduhem, *et cui*

Gratia, forma, valetudo contingat abunde
Et mundus victus, non deficiente crumena;

jemuž též hojně se dostává přízně, slávy i zdraví,
slušného živobytí a měšec mu nezeje prázdnem,
(Horatius, *Epistulae**, I, 4, v. 10–11)

ten nechť si uprostřed svého zdaru připomene nabádání Mojžíšovo: „Střez se však, abys nezapomněl na Hospodina svého Boha“; nechť dbá, aby se nenafukoval pýchou, nýbrž aby si uvědomil dary a dobrodiní, jichž se mu dostává; čím více má, tím větší nechť je jeho vděčnost, jak radí Agapetianus, a ať těchto darů užívá správně.

Účinné příčiny našich slabostí jsou právě tak rozmanité jako tyto slabosti samy; hvězdy, nebesa, živly atd.; všechna stvoření, která stvořil Bůh, jsou vyzbrojena proti hříšníkům. Kdysi byla dobrá, a jestliže mnoho z nich dnes škodí, netkví to v jejich přirozenosti, nýbrž v naší zkaženosti, která to způsobila. Proměnila se totiž po pádu našeho prarodiče Adama, země byla prokleta, vliv hvězd je jiný, čtyři živly, zvířata, ptáci i rostliny nám teď působí újmu. „Co člověk nejvíc potřebuje k životu, je: voda, oheň, železo a sůl, bílá pšeničná mouka, mléko a med, šťáva z hroznů, olej a oděv. Všechny ty věci zbožným jsou k dobrému, ale hříšníkům se obrátí k zlému.“ (Sír 39,26) „Oheň, krupobití, hlad a smrt, to všechno bylo stvořeno jako trest.“ (Sír 39,29) Nebesa nám hrozí kometami, hvězdami a planetami, jejich konjunkcemi, zatměními, opozicemi, kvadraturami i jinými nešťastnými aspekty; vzduch meteory, hromy a blesky, nemírným horkem a chladem, silnými větry, bouřemi a neobvyklým počasím v nezvyklé době, což přináší nouzi, hlad, mor i všechny druhy epidemií, v nichž hynou nekonečné myriády lidí. Podle zpráv Boterových jakož i jiných autorů zemře každý třetí rok v egyptské Káhiře morem na 300 000 lidí a 200 000 v Konstantinopoli každý pátý rok či v nejlepším případě každý sedmý rok. A jakou hrůzu nahání země, když nás trápí strašnými zemětřeseními, jež jsou nejčastější v Číně, Japonsku a ve východních krajích, kde leckdy pozře i šest velkých měst naráz! Vody

se rozlévají v záplavách a přílivových vlnách a mohou zatopit celá města, vesnice, mosty, nehledě na lodi, které v nich ztroskotaly, někdy jsou vodní spoustou překryty celé ostrovy se všemi obyvateli, což se přihází v Zélandu, Holandsku; jindy jsou zatopeny celé části pevniny, jak se to stalo například v Irsku, kde se rozlilo jezero Erne. *Nihilque praeter arcium cadavera patenti cernimus freto*, nevidíme nic než trosky měst na přelévajících se vlnách. Ve frieslandských bažinách zatopilo moře následkem bouře v roce 1230 *multa hominum millia, et jumenita sine numero*, mnoho tisíc lidí a bezpočtu dobytka, téměř celou zem, lidi stejně jako zvířata. Řádí i oheň, tento nelítostný živel, jenž dokáže v okamžení strávit celá města. Je nějaké významné či staré město, které někdy a opakovaně nebylo poničeno, rozvráceno a zpustošeno zuřivostí tohoto nelítostného živlu? Slovem,

Ignis pepercit, unda mergit, aeris
Vis pestilentis aequori ereptum necat
Bello superstes, tabidus morbo perit.

koho ušetřil oheň, toho si vzalo moře,
když v přístavech všude zuří mor,
ty, které nezabije válka, smete nemoc.
(Buchanan)

Když se dále pustíme zevrubně i do podrobností: kolik tvorů vede válku na život a na smrt s člověkem! Lvi, vlci, medvědi, jedni svými paznehty, jiní rohy, kly, zuby i drápy. Kolik je tu škodlivých hadů a jedovatých tvorů připravených poranit nás žihadly, dechem, pohledem anebo nás vůbec usmrtit! Kolik smrtelně nebezpečných ryb, rostlin, smůly, plodů, semen bych mohl okamžitě vypočítat, které dotekem anebo pozřením způsobí nějakou těžkou nemoc, ne-li smrt! Četní autoři uvádějí na tisíc různých jedů: to je ale maličkost ve srovnání s ostatkem. Největším nepřítelem

člověka je člověk, jenž podněcován ďáblem je vždy ochoten konat nepravost, je svým vlastním katem, vlkem, ďáblem sám pro sebe i pro druhé. Všichni jsme bratři v Kristu anebo bychom alespoň být měli, jsme údy jednoho těla, služebníci jediného Pána, a přece žádný démon nedokáže sužovat, urážet, tyranizovat a způsobovat bolest tak, jako to umí náš bližní. Jen ať nepadnu do rukou lidských, volal David, když na něho doléhaly války, mor a hlad, lidí bez slitování a zlých:

Vix sunt homines hoc nomine digni,
Quamque lupi saevae plus feritatis habent.

Hledím-li na lidi, ach, ty stěží lze nazývat lidmi –
více než u vlků divých jeví se ukrutnost v nich.
(Ovidius, *Tristia**, 5, 7, v. 45–46)

Většinou dokážeme předvídat epidemické nemoci a vyhnout se jim. Sucha, bouře a mory nám předpovídají naši astrologové; zemětřesení, záplavy, zřícení domů, stravující ohně přicházejí krok za krokem anebo se ohlašují různými zvuky; avšak žádné umění není s to naučit nás, jak se vyhnout podlosti, šalbě, bezpráví a darebáctví člověka. Své vyhlášené nepřátele můžeme držet před branami města pomocí závor, zdí a věží, bránit se před zloději bdělostí i zbraní, ale ani sebevětší obezřetnost nás neuchrání před zlomyslností lidí a jejich zhoubnými záměry, nikterak je nelze předvídat. Tolik totiž dokážeme zosnovat tajných úkladů a lstí, jimiž si škodíme navzájem.

Někdy s pomocí ďábla převlečeného za kouzelníka anebo čaroděje, jindy šalbou, lektvarem, jedem, úklady, bitkami a válkami bijeme všemi způsoby kolem sebe, jako bychom byli *ad internecionem nati*, zrozeni jako Kadmovi vojáci ke vzájemnému mordování. Běžně se dočítáme, že v nějaké bitvě bylo zmasakrováno sto anebo dvě stě tisíc mužů, nemluvě o mučeních, španělských oslech, skřip-

cích, kolech, žebřích, kanonech a válečných strojích. *Ad unum corpus humanum supplicia plura quam membra*: vynalezli jsme více mučidel, než kolik je různých údů v lidském těle, jak trefně poznamenává Cyprian. A podíváme-li se ještě pozorněji, jsou našimi smrtelnými nepřáteli naši vlastní rodiče – svými urážkami, nerozvážnostmi a neuměřeností. „Otcové jedli nezralé hrozny a synům trnou zuby." (Ezechiel) Mnohokrát jsou příčinou našeho soužení, odkazují nám dědičné nemoci, nevyhnutelnou churavost: trýzní nás a stejně tak i my jsme připraveni škodit svým potomkům:

Mox daturi progeniem vitiosiorem.
(Horatius, *Carmina*, 3, v. 6)

Zločiny dotud nevídanými vyznačí naši potomci svůj vlastní věk. A konec světa, který nastane, jak předpověděl Pavel, bude ještě horší. Jsme tedy špatní přirozeností, jsme špatní i jako lidské pokolení a ještě horší jsme skrze vlastní dovednosti, každý člověk je největším nepřítelem sám sobě. Častokrát hloubáme, jak se vzájemně povraždit, přičemž zneužíváme oněch dobrých darů, jimiž nás Bůh obdařil, zdraví, majetku, síly, chytrosti, učenosti, řemeslné zdatnosti a paměti tak, že chystáme vlastní zkázu: *Perditio tua ex te*, ty sám jsi vinen svou záhubou. Jako Juda Makabejský zabil Apollónia jeho vlastními zbraněmi i my se ozbrojujeme, abychom způsobili vlastní zkázu, a užíváme přitom rozumu, dovednosti, soudnosti a všeho, co nám může být k užitku, jako nástrojů, jimiž si sami lámeme vaz. Hektor dal Ajaxovi meč, který mu byl ku pomoci a bránil jej, pokud bojoval proti nepřátelům; jakmile jím ale začal zraňovat nevinné tvory, obrátil se proti jeho vlastním vnitřnostem. Ony znamenité prostředky, jimiž nás obdařil Bůh, nám mohou prospívat, pokud jich užíváme správně; pokud se ale pokazí, ničí nás a vedou ke zkáze; a je spousta příkladů, že se tak obecně děje následkem na-

ší nerozumnosti a slabosti. Svatý Augustinus ve svých pokorných *Vyznáních* říká sám o sobě: „Pronikavost ducha, paměť, výmluvnost byly znamenité Boží dary, avšak člověk jich neužíval k Jeho slávě.“ Chceš-li se však dozvědět, jak k tomu došlo a proč, zeptej se lékařů, a ti odpoví, že příčinou je šestero pochybení v přirozené životosprávě, jichž se dopouštíme a o nichž budu dále mluvit obšírněji: ty jsou příčinou našich vad, našeho nemírného holdování jídlu a pití, našeho nenasytného a bezuzdného chtíče stejně jako naší prostopášnosti. Velmi správně se říká: *Plures crapula quam gladius*, obětí tabule je víc než obětí meče. Naše nemírnost vede ke spoustě neléčitelných chorob, a proto přichází stáří dřív, porušuje naši tělesnou rovnováhu a přináší náhlou smrt. A nakonec je to, co nás souží nejvíce, to jest naše pobloudilost, naše šílenství (*quos Jupiter perdit, dementat*, koho chce Jupiter zahubit, toho připraví o rozum), slabost, nedostatečná vláda nad sebou, sklon oddat se snadno každému chtíči, podlehnout každé vášni a duševním zmatkům: takto měníme sami sebe a stáváme se zvířaty. Všechno, co onen kníže básníků řekl o Agamemnónovi, totiž že by-li šťasten a schopen krotit své vášně, byl *os oculosque Jovi par*: podobal se Jupiterovi svým chováním, Martovi svou silou a Pallas Athéně svou moudrostí, tedy že byl roven bohu, zatímco rozhněván byl jako lev, tygr, pes a nebyla v něm žádná známka podobnosti s Jupiterem, platí i o nás samých: dokud nás řídí rozum, napravuje naši nenasytnost, a dokud žijeme v souladu s Božím slovem, žijeme jako světci: popustíme-li však uzdu chtíči, zlobě, ctižádostivosti, pýše a řídíme-li se našimi vlastními sklony, poklesáme na úroveň zvířete, proměňujeme se, ohrožujeme naše tělesné i duševní zdraví, přivoláváme hněv Boží a dopouštíme, aby nás přepadla melancholie jakož i všechny druhy nevyléčitelných nemocí jako spravedlivý a zasloužený trest za naše hříchy.

Sklony, jež se nesprávně chápou jako melancholické, a další nejasnosti

Melancholie, námět této rozpravy, se projevuje buď formou sklonu čili dispozice, anebo stavu neboli habitu. Pokud je sklonem, je to melancholie přechodná, která přichází a odchází a provází i sebenepatrnější okamžiky smutku, nouze, nemoci, zmatku, strachu, trápení anebo duševního rozrušení, jakoukoli strast, rozladění či myšlenky vyvolávající stísněnost, otupělost, omrzelost a zmatek v duši, protože vše, co je opakem libosti, radosti, veselosti a potěšení v nás vyvolává protivnost a nechuť. V tomto nejasném a nepravém smyslu pak melancholickým nazýváme toho, kdo je tupý, smutný, zatrpklý, hloupý, osamělý, rozjitřený anebo špatně naložený. Tohoto sklonu k melancholii není prost žádný živý člověk, ani stoik, nikdo není tak moudrý, nikdo tak šťastný, nikdo tak trpělivý, tak ušlechtilý, tak dobrý a tak božský, aby zůstal melancholií nedotčen; nikdo není tak dokonalého ustrojení, aby více či méně, čas od času nepocítil její bolestný osten. V tomto smyslu je melancholie znakem smrtelnosti. „Člověk narozený z ženy má krátký věk, avšak nepokoje do sytosti." (Jb 14,1) Sužovala Zénóna, Catona, dokonce i Sókrata, jehož vyrovnanost tolik obdivuje Aelian a o němž Platón, jeho žák, tvrdí, že jej „nic nedokázalo vyvést z míry, když přicházel i odcházel, vždy se vyznačoval zcela jasnou myslí, ať už jej potkalo cokoli". Ani Quintus Metellus, jehož Valerius líčí jako záviděníhodný vzor člověka, tento „nejšťastnější z lidí, jenž se narodil ve vzkvétajícím Římě vznešeným rodičům a jenž byl po všech stránkách silný, vzdělaný, zdravý, bohatý a vážený, jenž byl senátorem a konzulem, žil šťasten se ženou i dětmi", se nedokázal vyhnout melancholii, i on poznal sklíčenost. Ani samský Polykratés, který hodil svůj prsten do moře, protože chtěl pocítit nouzi jako druzí, a k němuž se po krátkém čase tento prsten

zázračně zase vrátil v rybě, kterou ulovil, nebyl prost sklonu k melancholii. Nikdo nemůže vyléčit sám sebe; i bohové trpí svíravým bolem a často podléhají vášním, jak nás o tom zpravují jejich vlastní básníci. Neboť „stejně jako obloha je i náš život někdy jasný, jindy zastřený mraky, jednou bouřlivý, podruhé klidný; růže má květ a má i trny; rovněž rok prochází mírným létem, tuhou zimou, jednou je sucho, podruhé příjemné deště a rovněž i náš život je střída radostí, nadějí, obav, smutků a pomluv". *Invicem cedunt dolor et voluptas*, radost jde ruku v ruce se strastí.

Medio de fonte leporum,
Surgit amari aliquid quod in ipsis floribus angat.

Ze středu slastí jak ze vřídla stoupá
jakási hořkost a dusí i uprostřed květin.
(Lucretius, *De rerum natura**, IV, v. 1125–1126)

„Také při smíchu bolívá srdce," jak praví Šalomoun (Př 14,13): uprostřed všeho našeho hodování a rozveselování, ukazuje Augustinus ve své *Homilii k 41. žalmu*, je také žal a sklíčenost. *Inter delicias semper aliquid saevi nos strangulat*, vprostřed zábav nás rdousí cosi krutého; místo pinty medu dostaneš galon žluče, za drachmu radosti celou libru bolesti, za palec veselosti loket nářků; jako břečťan obepíná dub, bídy provázejí náš život, a proto je směšné a absurdní, chce-li nějaký smrtelník vyplnit celý svůj život setrvalým štěstím. Nic příjemného ani zdárného není bez hořkosti, nářku a protivenství; všechno je *γλυκύπικρον*, hořkosladké, smíšené a podobá se šachovnici, na které se střídají bílá a černá pole; rodiny, města upadají a ubývají, jednou vládnou aspekty trigonu a sextilu, jindy kvartilu a opozice. Nežijeme zde na Zemi jako andělé, nebeské síly a nebeská těla, Slunce a Měsíc, a proto náš životaběh není prost ústrků, nezná stálost a netrvá celé věky, nýbrž trpí churavostí, nouzí a prudkými zvraty osudu; zmítáme

se na všechny strany, padáme a vstáváme, porazí nás sebemenší náraz, stále obtěžováni a znepokojováni čímkoli, co nám přijde do cesty, jsme nestálí a křehcí a stejně takové je i to, čemu důvěřujeme. „Kdo to neví, kdo není dosti obrněn, aby vše snášel, nehodí se pro život na tomto světě," lamentuje jistý současný autor, „nezná příčinu a neví nic o poutu, které svazuje radost a bolest do kruhu, v němž jedno střídá druhé." *Exi e mundo*, odejdi tedy z tohoto světa, nedokážeš-li to přijmout, neboť není způsob, jak se vyhnout, je třeba vyzbrojit se trpělivostí, velkodušností, vzdorovat a podle rady svatého Pavla snášet strázně jako dobrý voják Kristův, nést své břímě. Protože ale ne všichni dokážou přijmout tuto jeho radu anebo ji správně chápat, nýbrž jako divá zvěř popouštějí svým vášním, dobrovolně se podrobují a sami se vrhají do bludiště strastí, běd a neštěstí, jimiž je pak přemožena jejich duše, neumí se vyzbrojit trpělivostí, jak by měli, proto se ze sklonu velmi často stává setrvalý stav čili habitus, jelikož, jak poznamenává Seneca, „prudká hnutí, zanedbají-li se, působívají nemoc" a jako „ojedinělá a ještě nikoli chronická rýma působí kašel a z vytrvalé a zastaralé vznikají úbytě", stejně tak je tomu i s příčinami melancholie; tak jako v lidech přibývá anebo ubývá šťáv podle schopnosti odporu, která závisí na temperatuře jejich těla a jejich duše, stejně tak jsou i více či méně vystaveni melancholii. Neboť to, co je jednomu pouhým kousnutím blechy, způsobí jinému nesnesitelná muka; co jeden člověk šťastně překoná dík své příkladné sebevládě a rozumnému chování, druhý prostě neunese a stačí sebemenší podnět, třeba jen smyšlená choroba, bezpráví, trápení, nemilost, ztráta, darebáctví či pomluva, aby propadl vášni do té míry, že se změní celé jeho ustrojení, trávení se zarazí, spánek nepřichází, životní duchové ztěžknou stejně jako jeho srdce a celé hypochondrium je v nepořádku; najednou trpí nadýmáním, nestrávenou potravou a přepadá jej melancholie. Ocitne-li se někdo v žaláři kvůli dluhům, vynoří se ze všech stran vě-

řitelé se svými požadavky a jeho uvěznění se tím prodlouží; stejně tak se děje i pacientovi, jemuž nějaká příčina způsobí rozladění: v té chvíli na něj zaútočí nejrůznější poruchy (poněvadž *qua data porta ruunt*, valí se, kdekoli se objeví nějaký otvor) a takový člověk pak chřadne a jako chromý pes či husa se zlomeným křídlem se vláčí po světě, až se mu melancholie stane setrvalým stavem. Jestliže filozofové počítají osm stupňů horka a mrazu, mohli bychom my napočítat osmaosmdesát stupňů melancholie podle toho, jaké různé části těla postihuje, jak hluboko je pacient uvržen do pekelné propasti a podle intenzity, s níž na něho melancholie útočí. Avšak všechny tyto melancholické záchvaty, ať už jsou zpočátku příjemné anebo ať je jejich oběť po čase prožívá jako nepříjemné, příliš prudké a ochromující, se označují jako melancholie pouze v nevlastním smyslu a stejně ani lidé, kteří jimi trpí, nejsou melancholiky v přísném smyslu slova, protože to jsou záchvaty, které netrvají, které přijdou a odejdou, zmizí-li předměty, které byly jejich příčinou. Melancholie, kterou se budeme zabývat, je ale *habitus*, je to *morbus sonticus* čili *chronicus*, chronická a setrvalá choroba neboli neměnná přirozenost, jak ji označuje Aurelianus i jiní autoři; není to choroba dočasná, nýbrž definitivní; jakmile se začne šířit a jakmile se z ní stane stav (ať příjemný anebo bolestný), je velice obtížné se jí zase zbavit.

Definice melancholie, jméno, její různé typy

Poté co jsem podrobně objasnil anatomii těla i duše, abych připravil další výklady, mohu přistoupit k vlastnímu tématu, to jest po četném obcházení konečně všeobecně srozumitelným a jasným způsobem definovat, co je melancholie, proč se takto nazývá a jaké jsou její různé typy. Jméno je odvozeno od materie, tedy choroba sama je pojmenována podle materiální příčiny, jak již řekl Bruel: **Μελανχολία**, to jest **Μέλαινα χολή**, černá žluč. Zda je černá žluč příčinou či účinkem, chorobou samou či symptomem, o tom nechť se mezi sebou dohodnou Donatus Altomarus a Salvianus; do tohoto sporu se nebudu pouštět. Existuje mnoho popisů, výkladů a definic. Fracastorius ve své druhé knize o duchu říká, že „melancholičtí jsou ti, které nadbytek této zkažené šťávy, černé žluči, rozvrátil do té míry, že jsou z toho stiženi šílenstvím, a jsou v mnoha, ne-li ve všech věcech nepříčetní, pokud jde o volbu, vůli či jiné zjevné projevy rozvažování". Melanelius, který vychází z Galéna, Rufuse Efezského a Aetia popisuje melancholii jako „zlou a úpornou nemoc, která mění člověka ve zvíře"; podle Galéna je to „privace či infekce střední dutiny v hlavě", tedy definuje ji podle postižené tělesné části, s čímž souhlasí i Hercules de Saxonia, *lib.* 1, *cap.* 16, když ji nazývá „poruchou hlavních funkcí"; stejně tak i Fuchsius, *lib.* 1, *cap.* 23; Arnoldus, *Breviar. lib.* 1, *cap.* 18; Guianerius a další; Paulus ještě doplňuje, že „příčinou je černá žluč". Halyabbas ji jednoduše označuje jako „otřesení ducha"; Aretaeus „setrvalou stísněností duše upjaté k jedinému předmětu, avšak bez horečky", což je definice, kterou kritizuje Mercurialis, *de affect. cap. lib.* 1, *cap.* 10, ale Aelianus Montaltus ji naopak obhajuje, *lib. de morb. cap.* 1, *de melan.*, jako dostatečnou a výstižnou. V běžném smyslu se melancholie definuje jako „druh pomatenosti bez horečky, kterou obvykle doprovází strach a bezdůvodná sklíčenost". Tento

výměr přejímají Laurentius, *cap.* 4; Piso, *lib.* 1, *cap.* 43; Donatus Altomarus, *cap.* 7 *Art. medic.*; Jacchinus, *in com. in lib.* 9 *Rhasis ad Almansor. cap.* 15; Valesius, *Exerc.* 17; Fuchsius, *Institut.* 13, *sec.* 1, *cap.* 11 a další. I když ale většina autorů tuto definici uznává, Hercules de Saxonia ji zavrhuje stejně jako David Crusius, *Theat. morb. Herm. lib.* 2, *cap.* 6, podle něhož je nedostatečná, jelikož „ukazuje spíše, čím tato nemoc není, než čím jest" a nechává stranou to, co jí dává její specifickou odlišnost, totiž imaginaci a mozek. Prozkoumám proto věc ještě podrobněji. *Summum genus* je to pomatenost čili duševní trýzeň, jak říká Aretaios; týká se mysli, což ji odlišuje od křečí a ochrnutí jako nemocí náležejících k vnějším smyslům a týkajících se pohybu, jak dodává Hercules de Saxonia; tím se také odlišuje od šílenství a bláznovství (proto z ní Montalto vylučuje *angor animi*, duševní úzkost), v nichž tyto funkce nejsou porušené, nýbrž zcela mizí. Všichni dodávají, že melancholii nedoprovází horečka, a tím se liší od zuřivosti i od oné melancholie, která je ve skutečnosti průvodním projevem moru. „Strach a sklíčenost" ji vymezují proti šílenství; a nakonec přichází ještě určení „bez příčiny", kterým je melancholie odlišena od všech ostatních běžných vášní „strachu a smutku". Podle výkladu de Laurense znamená tato pomatenost postižení „nějaké důležité schopnosti ducha, jako je imaginace či rozum, což lze pozorovat u všech melancholických osob". Je bez horečky, protože šťáva je na rozdíl od zápalu suchá a studená. Strach a smutek jsou pravé charakteristické rysy, jakož i neodluční průvodci u většiny melancholií, nikoli ale u všech, jak tvrdí Hercules de Saxonia, *tract. posthumo de Melancholia, cap.* 2; pro některé je nadmíru příjemná, takže se většinou jen smějí; jiní jsou naopak zase velmi smělí, zbaveni jakéhokoli strachu a zármutku, jak o tom ještě budu mluvit.

O postižených částech. Afekce. Typy postižených osob

U různých autorů shledávám určité rozdíly, pokud jde o onu část těla, která je nejvíce v této nemoci postižena, zda je to mozek, srdce anebo nějaký jiný orgán. Většina soudí, že je to mozek: jestliže je melancholie druhem pomatenosti, pak musí být postižen zcela jistě mozek, a to ať skrze sympatii anebo prostřednictvím esence; nikoli však ucpáním mozkových komor, protože pak by šlo o mrtvici či epilepsii, jak správně uvádí Laurentius, nýbrž kvůli chladné a suché temperatuře své substance, která je nějak v nepořádku, a proto příliš chladná anebo příliš suchá, což pozorujeme u šílenců anebo u těch, kdo mají k šílenství sklon: to potvrzuje jak Hippokratés, tak i Galénos, Arabové i většina moderních autorů. Opačně soudí Marcus de Oddis (v jedné své radě, kterou uvádí Hildesheim) a pět dalších. Na tuto námitku však pádně odpovídá Montaltus, jenž nepopírá, že postiženo je srdce (jak dokazuje Melanelius na základě Galénových spisů), avšak je postiženo pro svou blízkost, ale to platí rovněž o bránici a mnoha jiných částech těla. Všechny tyto části těla jsou k mozku ve vztahu sympatie, jsou *compati*, spjaté přirozenou spřízněností: protože ale tuto nemoc způsobuje přílišná imaginace, dotýkající se rovněž žádostivosti, kterou se řídí živoucí duchové, podřízení těmto hlavním částem, musí být prvotním místem poruchy mozek jakožto sídlo rozumu; poté i srdce jako sídlo afekcí. Capivaccius a Mercurialis obšírně tuto otázku probrali a oba dospěli k závěru, že postižen je vnitřní mozek, odkud se pak porucha šíří k srdci i ostatním nižším orgánům. Ty ztrácí svůj soulad, zejména přidá-li se porucha žaludku, jemuž Arabové říkají myrach, a nakonec je zasaženo celé tělo, játra, slezina či žluč, jež jen zřídka zůstává této infekce uchráněna, pyloris, arteria mesenterica a jiné. Neboť naše tělo je jako hodiny; jde-li jedno ko-

lečko špatně, trpí tím celá konstrukce a rovněž ostatek je v nepořádku: Lodovico Vives ve svém spise *Fabula de homine* elegantně vyložil, s jakou obdivuhodnou dovedností je člověk stvořen, jak jemně a souladně je v něm vše ustrojeno.

Nemenší nejistota než v případě tělesného umístění panuje i ohledně toto, týká-li se choroba pouze imaginace, či pouze rozumu, nebo obou fakult současně. Hercules de Saxonia dokazuje na základě Galéna, Aetia a Altomara, že výlučnou je porucha imaginace. Stejného názoru je i Bruel. Montaltus v druhé kapitole své *Melancholie* vyvrací tuto jejich teorii a opak ilustruje mnoha příklady: pacientem, který si myslel, že je korýš, anebo jeptiškou a zoufalým mnichem, kteří si mysleli, že jsou navěky zatraceni a nebylo v lidských silách přesvědčit je o opaku; rozum je tedy zasažen stejně jako imaginace, protože není schopen tento blud opravit; stává se velmi často, že lidé sami skoncují se svým životem a věří spoustě směšných a absurdních věcí. Je-li rozum zdravý, proč tedy neodhalí klam, proč nenavrátí klid a nepřesvědčí o opaku? Proto se Avicenna domnívá, že poškození se týká obou, s čímž pak souhlasí i většina arabských autorů. A totéž pak tvrdí i Areaios, Gordonius, Guianerius a jiní. Abych s tímto sporem skoncoval, tvrdím: zjevně není nikde pochyb o tom, že postižena chorobou je imaginace, a pokud jde o rozum, stavím se na stranu padovského lékaře Albertina Bottona, který praví: „na prvním místě je zasažena imaginace, a jakmile je choroba vleklá a neléčitelná, rovněž i rozum“; na základě nahodilých okolností se ale může rovněž stát, jak dodává Hercules de Saxonia, že „poruchou imaginace jsou pak podle okolností zasaženy i víra, soudnost, logické usuzování a uvažování“.

Když jsem teď probral ony části těla, které jsou postiženy melancholií, musím se alespoň stručně zmínit, které osoby jsou touto nemocí ohrožené, třebaže důkladněji se budu této věci věnovat jinde a na příhodnějším místě. Jsou

to osoby, v jejichž horoskopu zaujímají neblahou pozici Měsíc, Saturn a Merkur; lidé, kteří žijí v nadmíru chladném anebo nadmíru horkém podnebí; ti, kdo se narodili melancholickým rodičům; kteří trpí šesterem chyb proti přirozené životosprávě; ti, kdo mají černou kůži či příliš sangvinickou letoru, mají malou hlavu, horké srdce, vlhký mozek, horká játra a studený žaludek, kdo dlouho trpěli nějakou nemocí; osoby přirozeně osamělé, poněvadž se věnují bádání, oddávají se hlubokému přemítání, ti, kdo žijí netečně a vyhýbají se jakékoli činnosti – ti všichni bývají velmi často stiženi melancholií. Muži stejně jako ženy, ale mnohem častěji muži, avšak dotkne-li se tato choroba žen, je u nich mnohem těžší a prudší. Z ročních období je nejvíce melancholický podzim. Přirozená melancholie je téměř neodlučným průvodcem stáří, avšak chorobná melancholie je mnohem častější u osob středního věku. Jedni mluví o čtyřicítce, Gariopontus uvádí jako střední věk třicítku. Jobertus míní, že melancholie nerozlišuje mezi mladým a starým. Daniel Sennertus pak na základě běžné zkušenosti nečiní výjimku pro žádnou skupinu osob, když říká: *in omnibus omnino corporibus cujuscunque constitutionis dominatur*, zasahuje osoby bez ohledu na jejich konstituci. Aetius a Aretaios počítají mezi ty, kdo jsou náchylní k této nemoci, „nejen osoby rozmrzelé, ovládané vášněmi, nešťastné, snědé či černé pleti, nýbrž i nemírně veselé a šťastné, šprýmaře a rovněž osoby s jasnou pletí“. „Obecně vzato,“ tvrdí Rhazes, „jsou melancholii nejvíce vystaveni ti, kdo mají pronikavého ducha a vyznačují se velkomyslností.“ Nikdo tedy není v bezpečí, výjimkou není žádná letora, žádná životní situace, pohlaví ani věk; stranou stojí jen blázni a stoikové, jimiž podle Synesia nedokáže pohnout žádná vášeň, protože stejně jako Anakreontova cikáda *sine sanguine et dolore; similes fere diis sunt*, jsou bez krve i bolesti a potud podobni bohům. Erasmus vysvětluje nepřítomnost bláznů v tomto soupisu melancholiků tím, že většinou mají vlhký mozek a lehké srd-

ce, „chybí jim ctižádostivost, závist, stud a strach; nehryže je ani svědomí, ani je netrápí starosti, které nás naopak sužují po celý život“.

O materii melancholie

O materii melancholie panuje značná rozepře mezi Avicennou a Galénem, jak se lze dočíst nejen v Cardanových *Protiřečeních* a Vallových *Sporech*, ale též u Montana, Prospera Calana, Capivacia, Brighta, Ficina, kteří buď o melancholii napsali celá pojednání, anebo se jí obšírně zabývali v několika spisech. Jacchinus proto soudí: „ani Galénos, ani kterýkoli ze starých autorů uspokojivě nevyložili, ani co je tato šťáva, ani jak vzniká v těle“ a shodnout se nedovedou ani současní lékaři. Montanus ve svých *Konzultacích* pokládá melancholii buď za materiální, anebo za imateriální, stejně tak i Arculanus. Látka je jednou ze čtyř již zmíněných šťáv a je přirozená; anebo je imateriální, akcidentální, je to cosi, co tělo přijímá navíc, tedy materie nepřirozená čili artificiální; Hercules de Saxonia tvrdí, že se nachází mezi životními duchy a že vzniká z „horké, chladné, suché či vlhké nerovnováhy, která bez přispění jakékoli látky mění mozek a jeho funkce“. Paracelsus odmítá celou nauku o čtyřech temperamentech a šťávách a stíhá ji posměchem; naopak stoupenci Galéna ji uznávají a v tomto smyslu zastávají názor Montanův.

Materie melancholie je buď jednoduchá, anebo složená, škodí buď množstvím, anebo kvalitou a síla jejího ataku je různá v závislosti na místě, na kterém se ukládá, což je buď mozek, slezina, vena mesenterica, srdce, lůno či žaludek; může být rovněž odlišná s ohledem na vzájemné poměry přirozených šťáv anebo čtyř šťáv ve ztvrdlém stavu, a to v závislosti na jejich smíšení a teplotě. Je-li v těle příliš přirozené melancholie, je-li horká a suchá, jak říká Faventius, „takže tělo není schopno ji snášet, nutně ztrácí temperaturu a je zachváceno nemocí“; totéž se však může stát v případě opačném, je-li totiž v horším stavu tělo, ať už je příčinou krev anebo ona druhá melancholie, která, jak tvrdí Montaltus, vzniká ztvrdnutím žluče a normálně je

horká a suchá. Soudím, že barva a temperatura této melancholie závisí na tom, je-li její materie produkována čtyřmi šťávami, či nikoli. Galénos totiž tvrdí, že ji mohou vytvořit pouze tři šťávy, neboť vylučuje flegma, což je názor, který rozhodně zastávají i Valesius a Menardus, stejně jako Fuchsius, Montaltus a Montanus. Neboť (namítají) jak by se bílé mohlo stát černým? Naproti tomu Hercules de Saxonia, *lib. post. de mela. cap.* 8, jakož i Cardanus jsou mínění opačného (to jest že může vznikat i z flegmatu, *etsi raro contingat*, jakkoli jen zřídka); na tuto stranu se pak přiklání i Guianerius a Laurentius, *cap.* 1, či Wecker a rovněž Melanchton v knize *de Anima* v kapitole o šťávách, který ji nazývá *asiniam*, tuhou, svinskou melancholií a tvrdí, že ji na vlastní oči pozoroval. Ze ztvrdlé černé žluči pochází jeden druh melancholie, ze žluté jiný, mnohem surovější; jiný, otupující typ pochází z flegmatu; nejlepší případ je ten, pochází-li melancholie z krve. Některé z těchto chorob jsou studené a suché, jiné horké a suché, což závisí na poměru šťáv a na tom, která je přítomná a která chybí. Jak ukazuje Rodericus de Fons, *cons.* 12*, lib.* 1, hustá krev a krevní sérum se stává flegmatem, flegma přechází ve žluč, ztvrdlá žluč se mění v *aeruginosa melancholia*, ve rzivou melancholii; stejně tak i ocet vzniká z hniloby čistého vína anebo vypařováním nejjemnějších vinných duchů a takto získává svou kyselost a ostrost; z ostrosti šťávy pak pochází bdění, nepokojné myšlenky a sny. Mohu tedy učinit stejný závěr jako předtím: je-li šťáva studená, pak, jak říká Faventius, „je příčinou pomatenosti a vyznačuje se mírnějšími symptomy; je-li horká, nemocní se chovají nepředloženě, jsou divocí a velmi blízko zuřivému šílenství“. Je-li horký mozek, jsou horcí i životní duchové, a to působí šílenství provázené divokým chováním; je-li mozek studený, působí to nejapnost a pošetilost (Capivacius). „Barva této směsi se rovněž mění podle poměru smíšených šťáv a jejich teploty, někdy je černá, jindy nikoli.“ (Altomarus) Totéž tvrdí Melanelius na základě Ga-

lénových spisů; Hippokratés ve své knize o melancholii (je-li jejím autorem) uvádí příklad hořícího kusu uhlí, který dokud je horký, září, a jakmile ochladne, je černý; stejně tak je tomu i se šťávou. Tato rozmanitost melancholické materie je pak příčinou rozmanitosti účinků. Je-li nezkažena v těle, vyvolává takzvanou černou žloutenku; je-li spálena, čtvrtodenní zimnici; vyráží-li ke kůži, lepru, ukládá-li se v nějaké části těla, působí různé nemoci, jako je například skorbut a jiné. Trápí-li ducha, je příčinou různých druhů šílenství a bláznovství podle toho, jak jsou šťávy smíchané. O tom však ještě promluvím na příhodnějším místě.

Je-li sama materie různá a nejasná, nemůže tomu být jinak, ani pokud jde o druhy a formy, jimiž se melancholie projevuje. Mnozí novější i staří autoři podávají zmatené výklady, když zaměňují melancholii a mánii, což je omyl, jehož se dopouštějí Heurnius, Guianerius, Gordonius, Sallustius Salvianus, Jason Pratensis či Savonarola, který tvrdí, že šílenství je pouze těžkou formou melancholie, od které se liší pouze stupněm. Někteří autoři rozeznávají dvě odlišná species, například Rufus Ephesius, Constantinus Africanus, Aretaeus, Aurelianus či Paulus Aegineta; jiní, například Aetius ve své *Tetrabiblos*, Avicenna, *lib.* 3, *fen.* 1, *tract.* 4, *cap.* 18; Arculanus, *cap.* 16, *in* 9 *Rhasis*; Montanus, *Med. part. I*, uznávají větší počet druhů této choroby, aniž je nějak přesněji určují. „Jestliže přirozená žluč ztvrdne, je příčinou jednoho druhu; jiný druh pochází z krve, třetí, odlišný od prvního, ze žluté žluči; avšak pokud jde o druhy melancholie, existuje právě tolik různých mínění, kolik je lidí.“ Hercules de Saxonia uznává pouze dva druhy, „materiální a imateriální; příčinou jednoho jsou pouze životní duchové, druhý vzniká z životních duchů a šťáv“. Savonarola, *rub.* 11, *tract.* 6, *cap.* 1, *de aegritud. capitis*, tvrdí, že druhů choroby je bezpočtu; původcem jednoho je spodní část břicha čili myrach, jak říkají Arabové, kteří proto tuto nemoc označují jako *myrachialis*; jiný druh je *stomachialis*, protože pochází ze žaludku; původcem dalšího druhu jsou játra, srdce, lůno, hemoroidy: „kde jeden druh končí, tam hned začíná další“. S ním souhlasí Melanchton: „druhy jsou různé právě tak, jako se liší ztvrdlost a smíšení šťáv“; soudím však, že to, co tito autoři označují jako druhy, bychom měli chápat spíše jako symptomy a například i Arculanus se kloní na stranu tohoto výkladu: bezpočtu druhů, *id est* symptomů; v tomto smyslu, jak ve svých *Lékařských definicích* uvádí Jen Gorr-

haeus, je druhů bezpočtu, avšak lze je všechny zařadit do tří typů podle sídla nemoci: hlava, tělo, hypochondrie. Tohoto trojího dělení se přidržuje i Hippokratés ve své knize o melancholii (pokud je jejím autorem, což někteří popírají), Galénos, *lib.* 3 *de loc. affectis*, *cap.* 6; Alexander, *lib.* 1, *cap.* 16; Rhazes, *lib.*1, *Continent Tract.* 9, *lib.* 1, *cap.* 16; Avicenna stejně jako většina novějších autorů. Th. Erastus uznává pouze dva druhy: jeden chronický, což je melancholie hlavy, druhý přerušovaný, při němž nemoc přichází a odchází formou záchvatů, a tento druhý druh ještě dále dělí na dva, což ale znamená, že všechny jeho druhy postupují stejnou cestou; jiní navrhují čtyři anebo pět druhů, například Rodericus à Castro, *de morbis mulier. lib* 2, *cap.* 3, a Lod. Mercatus, jenž ve své druhé knize *de mulier. affect. cap.* 4 tvrdí, že melancholie jeptišek, vdov a starých panen je zvláštní druh melancholie, odlišný od všech ostatních: jiní do této kategorie řadí rovněž osoby entuziastické, extatické a démonické, přičemž k prvním řadí i osoby stižené melancholií z lásky a lykantropií. Nejčastěji užívané je však dělení do tří druhů. První typ nemoci pochází z postižení mozku a nazývá se melancholií hlavy; druhé způsobují sympatické vztahy, a vychází proto z celého těla, takže melancholií je temperatura; třetí vzniká ve vnitřnostech, játrech, slezině či membráně označované jako mesenterium; tato melancholie se nazývá hypochondrická čili nadýmavá a Laurentius ji dále člení podle orgánů na hepatickou, splenetickou a mesenterickou. Melancholie z lásky, kterou Avicenna nazývá *ilishi*, a lykantropie, kterou označuje slovem *cucubuth*, jsou obvykle součástí melancholie hlavy. Melancholií z lásky se však budu zabývat zvlášť ve třetí části; Gerardus de Solo ji nazývá *Amoreos* a mnoho jiných autorů melancholií heroickou; na příslušném místě se rovněž zmíním o melancholii panen a vdov, kterou popisují Rod. à Castro a Mercatus, jakož i o dalších druzích melancholie z lásky. Látkou této rozpravy jsou tři předchozí druhy: podrobím je anatomické sekci a budu

zkoumat – odděleně i dohromady – jejich příčiny, symptomy i způsoby léčení, aby každý, kdo je nějak touto chorobou soužen, věděl, jak ji v sobě probádat a jaké léky proti ní užít.

Připouštím ovšem, že je nesmírně obtížné odlišit od sebe navzájem tyto tři druhy, vyložit různost jejich příčin, symptomů a způsobů léčby, protože bývají až příliš často zaměňovány jeden za druhý a jsou si navzájem tak blízké, že je obtížně rozpozná i velmi obratný lékař; navíc se často objevují spolu s jinými nemocemi, takže i ten nejzkušenější znalec může být uveden ve zmatek. Montanus, *consil.* 26, uvádí případ pacienta, který trpěl melancholickou nemocí a současně měl i *caninus appetitus*; v jiném případě, *consil.* 23, se s melancholií spojila ještě závrať; Julius Caesar Claudinus ji zaměňuje s kamenem, pakostnicí a žloutenkou; Trincavellius s horečkou, žloutenkou, *caninus appatitus* atd. Paulus Regoline, velký lékař ve své době, byl do té míry zmaten složitostí symptomů u jednoho nemocného, jenž k němu přišel pro radu, že nedokázal říci, o jaký druh melancholie se vlastně jedná. Trincavellius, Fallopius a Francanzanus, slavní italští lékaři, se kdysi sešli, aby se poradili o případu jistého nemocného, a každý z nich dospěl k odlišnému názoru. Když se jindy Trincavellia kdosi otázal, co si myslí o melancholii jistého mladého chlapce, k němuž byl povolán, upřímně prohlásil, že zcela jistě trpí melancholií, avšak její druh že nesvede určit. V jeho sedmnácté konzultaci se podobná pochybnost týká jednoho melancholického mnicha. Jak jsem již řekl: ty symptomy, kteřé jedni připisují postiženým částem a šťávám, Hercules de Saxonia naopak spojuje s nesouladem životních duchů, kteří jsou imateriální. Lékaři až příliš často nedovedou odlišit jednu nemoc od druhé. V *Radách*, *sect.* 3, *consil.* 5, se Reinerus Solenander i Dr. Brande shodují, že chorobou jistého pacienta je hypochondrická melancholie. Dr. Matholdus však říká, že jde o astma a nic jiného. Když měli ošetřovat melancholického knížete z Cleve

Solenander a Guarionius, nemohli se ani s ostatními lékaři shodnout na tom, o jaký druh této nemoci jde. Druhy se navzájem překrývají, jak je to patrné ve 44. konzultaci Caesara Claudina, který o jistém polském hraběti říká, že podle jeho názoru „trpěl melancholií hlavy a současně i tou, jež pochází z celkové distemperatury". Mohl bych dokonce uvést případy nemocných, kteří měli všechny tři druhy melancholie buď *simul et semel*, to jest zároveň a vráz, anebo jednu po druhé. Z toho tedy vyvozuji, že s druhy melancholie v lékařství se to má jako v nauce o státu s čistými formami republiky, monarchie, aristokracie a demokracie, které jsou obdivuhodné, pokud se o nich uvažuje, ale v praxi jsou mnohem méně jasné a mísí se spolu (o čemž podává zprávu Polybios): zřejmé je to v případě Sparty, starého Říma anebo dnešního Německa a mnoha jiných zemí. Málo záleží na tom, co říkají lékaři ve svých knihách o odlišných druzích, protože v pacientově těle jsou všechny tyto druhy obvykle pomíchané. A kvůli této nejasnosti, v níž se pohybujeme, čelíce rozmanitým symptomům, příčinám a jejich míchanici, je potom nadmíru nesnadné rozlišovat různé typy; dospět k jasnému určení v této houštině okolností a variant, neboť jen zřídka se najdou dva nemocní, kteří budou trpět určitou nemocí *per omnia*, to jest ve všech ohledech. Přiznávám tedy, že to není snadné, avšak i přesto chci vstoupit na tuto nejistou půdu a doufám, že veden jako červenou nití tím, co říkají nejlepší autoři, nakonec se nějak vypletu z tohoto bludiště pochyb a omylů a proniknu až k příčinám melancholie.

„Je marné mluvit o způsobech léčení a uvažovat o lécích ještě dřív, než jsme rozebrali všechny příčiny," radí Galénos Glaukonovi; rovněž zkušenosti všech ostatních potvrzují, že tam, kde se nejprve nevyhledaly příčiny, je léčba nedokonalá, chabá a nevede k cíli, jak poznamenává i Prosper Calenius ve svém traktátu pro kardinála Caesia *de atra bile.* Podle Fernelia „je naprosto nezbytné poznat příčiny, protože bez toho nelze léčit žádnou nemoc ani jí předcházet". Empirická medicína může ulevit, někdy i pomoci, nikoli však nemoc zcela vykořenit; *sublata causa tollitur effectus*, jak se říká: odstraní-li se příčina, zmizí i účinek. Je ovšem nanejvýš nesnadné, jak připouštím, rozpoznat příčiny a jejich původ, protože je jich tolik a tak rozmanitých, že nevíme, která je první. Šťasten ten, komu se to podaří. Pokusím se přesto co možná nejpřesněji příčiny určit, všechny rozebrat od první do poslední a od obecné ke zvláštním, a to pro každý druh zvlášť, aby je pak bylo možné lépe popsat.

Obecné příčiny jsou buď nadpřirozené, anebo přirozené. Nadpřirozené pocházejí od Boha a Jeho andělů anebo, připustí-li to Bůh, od ďábla a jeho pomocníků. Mnohé příklady a svědectví z Písma nám ozřejmují, že Bůh sám je příčinou trestání hříchu a že rozhoduje o tom, jak bude naplněna Jeho spravedlnost. Žalm 107,17: „Pošetilci pro svou cestu nevěrnosti, pro své nepravosti byli pokořeni." Géchazí byl stižen malomocenstvím (2 Kr 5,27); Jóram onemocněl střevní chorobou a vyhřezla mu střeva (2 Pa 21,15); David onemocněl kvůli sčítání lidu (1 Pa 21); Sodoma a Gomora byly spáleny. Mluví se zde i o chorobě, kterou se zde zabýváme (Ž 107,12): „Trápením pokořil jejich srdce, klesali, a nikde žádná pomoc"; „Hospodin tě raní šílenstvím, slepotou a pomatením mysli" (Dt 28,28); „Duch Hospodinův odstoupil od Saula a přepadal ho zlý

duch od Hospodina“ (1 S 16,14); Nebúkadnesar pojídal rostliny jako dobytek „a jeho tělo bylo skrápěno nebeskou rosou“ (Da 5,21). Pohanské příběhy jsou plné takových trestů. Bacchus přivedl Lýkúrga k šílenství, protože nechal vykácet vinohrady ve své zemi, a totéž se přihodilo Pentheovi a jeho matce Agave, když zanedbávali oběti. Censor Fulvius zešílel, když odnesl z Junonina chrámu tašky, aby jimi pokryl střechu nového chrámu zasvěceného Fortuně, a nakonec zemřel ztrápeností a smutkem. Když chtěl Xerxés vyrabovat Apollónův chrám v Delfách, aby se zmocnil jeho pokladů, sestoupil z nebe mohutný blesk a zabil na čtyři tisíce lidí; ti, kdo přežili, propadli šílenství. O něco málo později se totéž přihodilo Brennovi, který svou svatokrádeží přivolal blesk, hrom a zemětřesení. Je-li co věřit papeženským autorům, ti ve svých spisech přinášejí svědectví o četných zvláštních a podivuhodných trestech, které způsobovali jejich svatí: jak Clodoveus, někdejší král Francie a syn Dagobertův pozbyl rozumu, když odkryl tělo svatého Denise, jak jistý bezbožný Francouz propadl náhle běsnivosti a rozdrásal si vlastní tělo, když ukradl stříbrný portrét svatého Jana v Birgburgu. Vyprávějí též o lordu Radnorovi, který se kdysi vrátil pozdě v noci z lovu, své psy zavřel do kostela sv. Avana (tamní lidé mu říkali Lan Avan), a když nazítří brzy zrána vstal, jak je to u lovců zvykem, byli všichni jeho psi vzteklí a on sám náhle raněn slepotou; vyprávějí o arménském králi Tiridatovi, který znásilnil několik jeptišek a byl také ztrestán tím, že přišel o rozum. Papeženci stejně jako básníci si libují ve smyšlených historkách a stejně tak se to má i s jejich důvěryhodností; přesto však i navzdory jejich Nemesis, jejich svatým anebo různým šálením, která působí jejich démoni, platí: *ultor a tergo Deus*, že mstitelem je Bůh, jak praví David (Ž 93,1), a že naše do nebe volající hříchy přivolávají na naše hlavy hned jednu, hned jinou nemoc; že Hospodin může prostřednictvím andělů, kteří jsou Jeho pomocníci, udeřit i léčit, koho chce (jak říká Dionýsos); že nás může

soužit svým stvořením, sluncem, měsícem i hvězdami, jichž užívá jako nástrojů, stejně jako rolník pracuje se sekyrou (slovy Zanchiho): od něho přichází krupobití, sníh i vítr. – *Et conjurati veniunt in classica venti*, jak čteme v Claudianovi, kohorta větrů vyslyšela jeho hlas. To vše jsou stejně jako v době Jozue, stejně jako ve faraonově říši v Egyptě nástroje Jeho spravedlnosti. Před ním se musí nakonec sklonit i nejpyšnější duch a volat spolu s Julianem Apostatou, *Vicisti, Galilaee*, zvítězils, Galilejský, anebo s Apollónovým knězem podle Chrýsostoma, *O coelum! O terra! Unde hostis hic*, ó nebesa, ó země, kdo je tento nepřítel? a modlit se s Davidem, který si uvědomuje jeho moc: „Jsem ochromen, zcela zdeptán, křičím a mé srdce sténá“ (Ž 38,9); „Nekárej mě, Hospodine, ve svém rozlícení, netrestej mě ve svém rozhořčení“ (Ž 38,2); „Dej, ať slyším veselí a radost, ať jásají kosti, jež jsi zdeptal“ (Ž 51,10); „Dej, ať se zas veselím z tvé spásy, podepři mě duchem oddanosti“ (Ž 51,14). Právě proto také Hippokratés radil lékařům, aby především zjišťovali, zda nemoc pochází z nějaké nadpřirozené božské příčiny, anebo zda je jejím počátkem přirozený běh věcí. Zde pouze odkazuji na Fran. Valesia, *de sacr. philos. cap.* 8, Fernelia a J. Caesara Claudina, kteří vykládají, jak chápat toto místo v Hippokratovi. Paracelsus soudí, že tyto spirituální nemoci (jak je nazývá) je třeba léčit rovněž spirituálně, a nikoli jinak. Běžné prostředky jsou v takových případech k nepotřebě: *Non est reluctandum cum Deo*, s Bohem se nezápasí. Když Herkules, tento krotitel oblud, přemohl při olympských hrách všechny protivníky, položil jej nakonec na lopatky Jupiter, jenž na sebe vzal cizí podobu; vítězství bylo dlouho nejisté, ale jakmile se dal Jupiter poznat, Herkules podlehl. S nejvyšší mocí není radno bojovat. *Nil uvat immensos Cratero promittere montes*, marné je slibovat zlaté doly za léčbu, lékaři ani lékařství tu nepomohou, musíme se pokořit a svěřit do mocných rukou Božích, uznat hříchy a prosit o slitování. Jestliže nás Bůh udeří, *una eademque*

manus vulnus opemque feret, stejná ruka, jež zasadila ránu, poskytne též lék, jak se stalo s těmi, které zranilo Achillovo kopí. Pomoci může jen Bůh; jinak jsou naše nemoci neléčitelné a naše nouze bez konce.

Hvězdy jako příčina. Znamení podle fyziognomie, metoposkopie a chiromancie

Přirozené příčiny jsou buď prvotní a univerzální, anebo druhotné a zvláštní. Prvotní příčiny jsou nebesa, planety, hvězdy etc., které svým vlivem (jak tvrdí naši astrologové) působí takové a takové účinky. Nehodlám se teď zdržovat debatou o tom, jsou-li hvězdy příčiny či znamení, a stejně tak není mým úmyslem obhajovat astrologii, která by chtěla rozsuzovat všechny pozemské věci. Jestliže Sextus Empiricus, Pico de la Mirandola, Sextus ab Heminga, Pererius, Erastus, Chamber a jiní dokázali přesvědčit své čtenáře, aby nepřisuzovali více moci nebesům, slunci či měsíci, než kolik jí mají znamení nad hostinci a kupeckými krámy, a jestliže všeobecně popírají všechny astrologické předpovědi, které potvrzuje zkušenost, pak čtenáře odkazuji ke spisům Bellantiho, Pirovaniho, Marascallera, Goclenia, sira Christophera Heydona a dalších autorů. Ptáš-li se, čtenáři, co si myslím já sám, odpověděl bych: *nam et doctis hisce erroribus versatus sum*, poněvadž i já jsem dobře obeznámen s těmito učenými omyly, tvrdím, že hvězdy působí náchylnost, ale k ničemu nemohou přinutit; není tu tedy žádná nutnost, *agunt non cogunt*; nachylují, avšak mírně, a moudrý člověk se jim může vzepřít; *sapiens dominabitur astris*, mudrc bude vládnout i hvězdám; řídí nás, ale ten, kdo vládne hvězdám, je Bůh, Výstižně to podle mého mínění shrnul Joh. de Indagine: *Quaeris a me quantum in nobis operantur astra?* „Chceš vědět, nakolik v nás působí hvězdy? Tvrdím, že pouze nachylují, a to tak mírně, že kdyby nám vládl rozum, neměly by nad námi žádné moci; řídíme-li se však svou přirozeností a necháváme-li se vést smysly, ovlivňují nás právě tak jako zvířata a v ničem pak nejsme lepší.“ Mohu tedy, jak doufám, učinit shodný závěr jako Cajetan: *Coelum est vehiculum divinae virtutis*, totiž že nebesa jsou nástroj, je-

hož pomocí Bůh řídí a ovládá tato elementární tělesa, neboli že nebesa jsou velkou knihou, jejímiž písmeny jsou hvězdy (jak praví jistý autor) a v níž je zapsáno mnoho podivuhodných věcí pro toho, kdo v ní dovede číst, anebo také že nebesa jsou „výtečnou harfou, kterou vytvořil znamenitý stavitel a na které ten, kdo s ní umí zacházet, může zahrát znamenitou hudbu“. Ale vraťme se k tématu.

Paracelsus soudí, že „lékař bez znalosti hvězd nedokáže pochopit příčinu žádné nemoci a rozhodnout o jejím léčení, ať už je to choroba jakákoli, pakostnice či bolest zubů, protože je nezbytné znát horoskop a astrální mapu postižené části těla“. Pokud jde o melancholii, tvrdí, že její prvotní a hlavní příčina pochází z nebes a že vliv hvězd je důležitější než působení šťáv, a proto že „konstelace může spíše způsobit tuto nemoc než všechny ostatní příčiny dohromady“. Uvádí případ náměsíčných osob, které přišly o rozum následkem pohybu Měsíce; na jiném místě označuje ascendent jako příčinu všeho a prohlašuje, že jedinou a pravou příčinu této nemoci je možné hledat toliko ve hvězdách. Tohoto názoru však není jen Paracelsus, sdílí jej s ním i mnozí galénovci a filozofové, třebaže v uměřenější a méně dogmatické podobě. „Rozmanitost melancholických symptomů pochází z hvězd,“ tvrdí Melanchton: nejušlechtilejší melancholie, například ta, kterou trpěl Augustus, má původ v konjunkci Saturnu a Jupiteru ve Vahách; ta špatná pochází se setkání Saturnu a Měsíce ve Štíru. Jovianus Pontanus se tímto tématem zabývá velmi obšírně v třinácté kapitole desáté knihy *de rebus coelestibus*: *Ex atra bile varii generantur morbi*, mnoho chorob má svůj původ v černé žluči, ať horké či chladné; jakkoli je totiž svou přirozeností studená, snadno se zahřívá stejně jako voda, která je schopna varu, a může se proto stát palčivou jako oheň; může však být právě tak studená jako led: z toho pochází i ona rozmanitost symptomů, takže někteří nemocní jsou šílení, jiní propadají samotě, jedni se smějí, druzí zuří. Jako hlavní příčinu této distemperance uvádí

nebesa, totiž „postavení Marsu, Saturnu a Merkuru“. Jedna jeho poučka tvrdí: „Je-li v horoskopu Merkur postaven v Panně anebo ve znamení protilehlém, totiž v Rybách, a přistupuje-li k tomu ještě kvadratura Saturnu či Marsu, bude dítě buď bláznivé, nebo melancholické.“ Anebo: „Ten, kdo bude mít při své narození v horoskopu Saturn a Mars, přičemž jedna planeta bude v kulminaci a druhá ve čtvrtém domě, bude trpět melancholií, které se však po určité době zbaví, pokud bude na tyto planety pohlížet Merkur. Pokud bude v čase narození Měsíc v konjunkci či protilehlosti se Sluncem, Saturnem nebo Marsem anebo v nepříznivém kvartálu, *e malo coeli loco* (jak říká Leovitius), označuje to mnoho nemocí, zejména hlavy a mozku, a osoby takto narozené budou pravděpodobně trpět škodlivými šťávami, tedy budou melancholické, náměsíčné či šílené.“ K tomu dodává Cardanus, že totéž hrozí těm, kdo jsou *quarta luna natos*, narozeni čtvrtého dne po novoluní, anebo během zatmění či zemětřesení. Podle Garcaea a Leovitia se musí za základ vzít planeta, která dominovala datu narození; příčinou toho, že osoba má sklon k epilepsii, slabomyslnosti, posedlosti a melancholii, je to, že v určitém vzájemném vztahu se nachází Měsíc s Merkurem a žádný nepohlíží na ascendent, případně je-li Saturn či Mars pánem konjunkce či opozice ve Střelci či Rybách, takže je třeba vycházet ze Slunce a Měsíce. Více takových pouček viz v již zmíněném Pontanovi; Garcaeus, *cap.* 23 *de Jud. genitur*; Scheiner, *lib.* 1, *cap.* 8, který se opírá o Ptolemaia, Albubatera a rovněž jiné Araby, Junctina, Ranzovia, Lindhouta, Origana a další. Může ale být, že někdo by těmto autorům nebyl ochoten věřit právě proto, že to jsou astrologové, a proto zaujatí. Ten nechť vyslechne svědectví lékařů, stoupenců samotného Galéna. Crato připouští, že vliv hvězd má významnou úlohu při této nemoci, kterou se zabýváme, stejně tak i Jason Pratensis, Lonicerus, *praefat. de Apoplexia*, Ficinus, Fernelius a jiní. P. Cnemander pokládá hvězdy za univerzální příčinu, za-

tímco sekundární a zvláštní příčinou jsou podle něho rodiče a nepřirozená životospráva. Baptista Porta, *Mg. lib.* 1, *cap.* 10, 12, 15, tvrdí, že hvězdy určují charakter každého *individuum*. A ve všech astrologických traktátech jsou podány četné důkazy, dokazující správnost této poučky. Cardanus uvádí ve svém sedmatřicátém horoskopu příklad Math. Bolognia, Camerarius, *Hor. natalit, centur.* 7, *genit. 6 et 7* má zase příklad Daniela Garea a jiných; viz též Garcaeus, *cap.* 33, Luc. Gauricus, *Tract.* 6, *de Azimenis* a jiné.

[...]

Jiné znaky pocházejí z fyziognomiky, metoposkopie a chiromancie; jelikož Joh. de Indagine i Rotman, matematik hessenského lanckraběte, nedávno ve své *Chiromancii*, a stejně tak i Baptista Porta ve své *Nebeské Fyziognomice* dokázali, že zde existuje značná příbuznost s astrologií, krátce se zmíním i o nich, abych uspokojil zvědavost svých čtenářů. Základní představy fyziognomiků jsou následující: „černá barva kůže naznačuje přirozenou melancholii, stejně tak i hubenost, spousta chlupů na těle, velké žíly, hodně vlasů na skráních“, uvádí Gratarolus, *cap.* 7; melancholii ukazuje podle Aristotela malá hlava; příliš sangvinická barva, narudlá kůže naznačují melancholii hlavy; těm, kdo koktají anebo jsou plešatí, vbrzku hrozí melancholie (tvrdí Avicenna), protože mají suchý mozek; kdo se však chce dozvědět více o různých znacích letory a životních duchů na základě fyziognomiky, nechť se obrátí ke starému Adamantovi a Ptolemaiovi, kteří komentují či spíše parafrázují Aristotelovu *Fyziognomiku*, ke čtyřem zábavným knihám Baptista Porty, k Michaelu Scotovi a jeho *de secretis naturae*, k Johnu de Indagine, Athoniovi Zarovi, *Anat. ingeniorum*, *sect.* 1, *memb.* 13, *et lib.* 4.

Rovněž chiromancie přináší různé poučky předpovídající melancholii. Taisnier, *lib.* 5, *cap.* 2, jenž ve svém díle

shrnul knihy Johna de Indagine, Tricassa, Corvina i jiných autorů, říká: „Saturnská linie, která vede od řetízku (*rascetta*) až k Saturnovu pahorku a zde je překřížena krátkými čarami, naznačuje melancholii; stejně tak svírá-li saturnská, jaterní a přirozená linie ostrý úhel.“ (aforismus 100) „Totéž platí, jestliže saturnská, jaterní a přirozená linie tvoří ostrý trojúhelník na ruce,“ což potom doslova po něm opakuje i Goclenius, *cap.* 5, *chiros.* Obecně se všichni autoři shodují: je-li Saturnův pahorek plný malých čar a křížení, „budou takoví lidé většinou melancholičtí, nešťastní, plní neklidu, starostí a zmatků, ustavičně sužováni úzkostnými a černými myšlenkami, stále plní starostí, bázliví, podezíraví; budou si libovat v rolnictví, stavění, milovat rybníky, bažiny, prameny, lesy a procházky“. Thaddaeus Haggesius ve svém díle *Metoposcopia* uvádí jistou poučku, vyvozenou ze saturnských čar na čele, které podle něho naznačují sklon k melancholii, a Baptista Porta uvádí vlastní pozorování jiných částí těla, jako je například přítomnost nějaké skvrny nad játry anebo na nehtech: „pokud je černá, označuje spoustu starostí, zármutek, sváry a melancholii“; důvod spočívá ve šťávách, k čemuž uvádí i příklad z vlastního života, že totiž na jeho nehtech byly po sedm let právě takové skvrny a tehdy též se topil v neustálých přích, sporech o dědictví, trpěl strachem, hrozila mu ztráta cti, vypuzení, trpěl žalem, byl ustaraný, ale když tyto bídy pominuly, zmizela i černá skvrna. Cardan ve své knize *de libris propriis* líčí vlastní příběh a říká, že krátce před smrtí svého synka se na jednom z jeho prstů objevila černá skvrna a rozpouštěla se, když se blížil smrti. Zdá se mi však, že vás už jistě nudím takovými podružnostmi, ale i když podle soudu mnoha přísných mužů jsou takové příklady absurdní a směšné, odvážil jsem se o nich přesto mluvit, neboť své informace nemám od nějakých kočovných vagabundů a cikánů, nýbrž čerpám je ze spisů úctyhodných filozofů a lékařů, z nichž mnozí stále ještě žijí, jakož i profesorů teologie na slavných univerzitách, kteří

všichni mohou svou autoritou podepřít své výklady a odrazit útoky všech šťouralů a nedouků.

Předmluva [k traktátu o melancholii lásky]

Předpokládám, že se najde nejeden čtenář, jenž nebude srozuměn s jistými částmi tohoto traktátu o melancholii lásky a bude namítat, že „látka je přespříliš frivolní pro teologa a námět nadmíru nicotný“, jak to říká Erasmus v předmluvě k práci sira Thomase Mora, a že mluvit o symptomech lásky je až příliš fantastické, vhodné nanejvýš pro nějakého kluzkého básníka, vznětlivého mladíka, který láskou trpí, roztklivělého dvořana a podobné zahálčivé osoby. Jiní, například Caussinus, si také povšimli, že následkem pokažení lidí „je slovo láska čistým uším podezřelé“, *ut castis auribus vox amoris suspecta sit*; proto zase další s afektovanou vážností odmítnou vše, ještě dřív než začnou číst, jen kvůli názvu tohoto díla, protože stejně jako jedna Petroniova postava zastírají své pocity a přejí si vypadat rozhněvaně, je-li jejich sluch urážen takto nestydatými řečmi, chtějíce být obdivováni jako vážní a usedlí filozofové. Nepřipustí, aby se před nimi mluvilo o hrách lásky anebo zamilovaných řečech, a výrazem své tváře, svými gesty i svým pohledem hned dávají najevo svůj odpor, ačkoliv ve svém nitru jsou všichni stejně tak špatní, ne-li horší než ostatní.

Erubuit, posuitque meum Lucretia librum,
Sed coram Bruto; Brute recede, legit.

Když přišel Brutus, zčervenala a skryla mou knihu;
bude ji číst, až přestane se dívat.
(Martialis)

Nechť tito šťouralové a falešní Catonové vědí, jak odpověděl lord John královně v knize Itala Guazza: starý, vážný a rozšafný muž je nejlépe uzpůsoben k tomu, aby rozmlouval o věcech lásky, poněvadž má zjevně více zkuše-

ností, více viděl, jeho soud je pevný, lépe rozlišuje a rozebírá, mluví, podává lepší rady a mnohem spolehlivější návody, lépe v této látce vzdělává své posluchače, a navíc, jsa zralého věku, dovede je také pobavit. Slovem: *nihil in hac amoris voce subtimendum*, ve věci lásky není možné cokoliv opomenout; láska je druh melancholie, a proto je nutnou součástí mého pojednání, kterou nemohu odložit stranou; *operi suscepto inserviendum fuit*, jak se brání Jacobus Micyllus ve svém překladu Lúkiánových *Rozhovorů*, jehož apologii beru i já za svou; musím totiž a chci práci, kterou jsem započal, také završit. Přijímám rovněž stručnou omluvu Mercerovu v jeho vydání Aristaeneta: „Jestliže jsem špatně užil času při psaní, nechť se alespoň neztrácí čas čtením." Jsem ale přesvědčen, že čas na psaní tohoto pojednání jsem nevynaložil nadarmo a že se nemusím omlouvat či vyznávat vinu kvůli látce, o které mnoho vážných a úctyhodných mužů napsalo celé svazky: Platón, Plútarchos, Plótínos, Maximus Tyrus, Alcinous, Avicenna, Leon Hebraeus (tři velké dialogy), Xenofón, *Sympos.*, Theofrastos, přikládáme-li váhu tomu, co říká Athenaeus, *lib.* 13, cap. 9, Pico de la Mirandola, Marius Aequicola (oba italsky), Kornmannus, *de linea Amoris*, *lib*. 3, Petrus Godefridus (jenž se naším námětem zabýval ve třech knihách), P. Haedus; rovněž téměř všichni lékaři se jí důkladně ve svých dílech zabývali, a to i speciálně, například Arnoldus Villanovanus, Valleriola, *Observat, med. lib.* 2, *observ.* 7, Aelian Montaltus a Laurentius ve svých pojednáních o melancholii, Jason Pratensis, *de morb. cap.*, Valescus de Taranta, Gordonius, Hercules de Saxonia, Savonarola, Langius a jiní. Hájím se tedy stejně jako Peter Godefridus, Valleriola, Ficinus slovy Langeovými: „Cadmus Milesius napsal čtrnáct knih o lásce, proč bych se tedy měl stydět za to, že jsem napsal o této věci epištolu mladým mužům?" Houfec přísných čtenářů chová odpor k druhé knize *Aeneidy* a pochybuje o Vergiliově vážnosti, když do hrdinského námětu vložil tolik mi-

lostných vášní, avšak jeho komentátor Servius právem brání básníkovu cenu, moudrost a rozvážnost, pokud jde o to, co učinil. Castalio nechce, aby mladí lidé četli Píseň písní, poněvadž podle jeho názoru je to příliš lehkovážný a milostný text, *The Ballet of Ballets of Solomon*, balada balad, jak zní náš starý anglický překlad. Stejně tak by ale mohl zakázat číst i Genezi kvůli lásce Jákoba a Ráchel, příběhu Šekema a Díny, Judy a Támar; odmítnout knihu Numeri kvůli smilnění lidu izraelského s moábskými ženami; knihu Soudců kvůli objetím Samsona a Dalily, knihu Královskou kvůli cizoložnictví Davida a Betsabé, incestu Amóna a Mušelemet, Šalomounovým souložnicím atd., příběhy Ester, Júdit, Zuzany a mnoho jiných. Dicaearchus a někteří další napadají autoritu Platónovu, poněvadž se věnoval různým milostným nicotnostem, tak třeba laškování s Agathonem:

> *Suavia dans Agathoni, animam ipse in labra tenebam;*
> *Aegra etenim properans tanquam abitura fuit.*

> Když jsem objal Agathona, měl jsem duši na samém okraji rtů, kam pospíšila, jako by mne chtěla opustit. (Aulus Gellius)

Pokud jde o mne, praví Maximus Tyrus, sám velký platónik, *me non tantum admiratio habet, sed etiam stupor*, nejsem jat pouze obdivem, nýbrž rovněž i žasnu, když čtu, že podle Platóna i Sókrata by měl být Homér vyhnán z jejich města, protože psal o plytkých a frivolních námětech, *quod Junonem cum Jove in Ida concumbentes inducit, ab immortali nube contectos*, když líčí Jupitera na stejném loži s Junonou v Idě, ještě než je skryje nesmrtelný závoj, když popisuje epizodu s Vulkánovou sítí a přede všemi bohy odhaluje pošetilost Martovu a Venušinu, anebo když vypráví o Achillovi, který pronásleduje a zraní Apollóna, o nářku poraněných a prchajících bohů, o Martovi, jenž

křičí silněji než Stentór a při svém pádu zalehne devět akrů půdy, a o Vulkánovi, který jednoho letního dne spadl z nebe a na ostrově Lemnos si zlomil nohu, jakož i o jiných stejně směšných příhodách. Maximus Tyrus nás zpravuje o tom, že i Sókratés a Platón napsali pár odstavců lehčího rázu: *Quid enim tam distat quam amans a temperante, formarum admirator a demente?* Může být vůbec větší rozdíl, než je ten, který je mezi milovníkem a uměřeným člověkem, mezi obdivovatelem krásy a šílencem? A může být něco absurdnějšího než vážní filozofové, obírající se takovými hloupostmi, obdivujícími Autolyka a Alkibiada kvůli jejich kráse, pobláznit se a zamilovat se do půvabného Faidra, něžného Agathona, mladého Lysida, krásného Charmida, sluší se něco takového pro filozofa, *haeccine philosophum decent?* Tak by mohli namítat Kallias, Thrasymachos, Polus, Aristofanés anebo někteří z protivníků či horlivých napodobitelů Platóna; avšak ani oni, ani Anytos s Melétem, jeho nejúpornější nepřátelé, kteří jej odsoudili za to, že naučil Kritia tyranskému chování, i kvůli jeho vlastní bezbožnosti, když se zapřísahal psem anebo platanem, a kvůli jeho pohrávání si se slovy, mu nikdy nemohli vytýkat nějakou nečistou lásku anebo že na toto téma cokoli napsal či řekl; je proto mimo veškerou pochybnost, že Sókratés i Platón mohou být důvodně této viny zproštěni. Ale i kdyby se tu a tam přehlédli, byl by snad proto božský Platón zneuctěn? Nikoli; jak praví Plútarchos, když se zmiňuje o Catonově opilosti: kdyby byl Cato opilý, nebyla by opilost nectností. Soudí Platóna, ale nemají důvod, jak tvrdí i Ficinus, „neboť všechna láska je čestná a dobrá a hodni milování jsou ti, kdo mluví o lásce dobře“. „Hotovím-li se promluvit o lásce, této podivuhodné nemoci,“ říká Valleriola, „otevírá se mé řeči širé filozofické pole, jež přivedlo k šílenství tolik milovníků; dovolte mi, abych odsunul stranou vážné filozofické meditace, toulal se po těchto luzích a nahlédl do utěšených hájů Múz, v nichž se nachází nevýslovná rozmanitost květin, jimiž se můžeme věnčit, ač

nikoli jen proto, abychom se zdobili, ale abychom též jejich příjemnou vůní a mízou nasytili duši a ducha, jenž tolik prahne po poznání." Po strohé a nemilé rozpravě o melancholii dopřejte tedy unavenému autorovi, který až dosud obtěžoval vaši trpělivost, aby si po obtížných zkoumáních trochu ulevil, jak to doporučuje právník Godefridus a rovněž tak i Laurentius *cap.* 5, „jelikož mnoho vážných teologů a vážených mužů se pouštělo do této látky k vlastnímu prospěchu i ku prospěchu jiným, aniž by tím uráželi mravy". Biskup Heliodorus sepsal vyprávění o lásce Theagena a Charikley, a když mu to Catonové jeho doby předhazovali, raději, jak uvádí Nicephorus, se vzdal svého biskupství než své knihy. Pozdější papež Aeneas Sylvius, jenž byl teologem, napsal ve věku čtyřiceti let, jak přiznává, necudný příběh Euryala a Lucretie. A kolik bych napočítal velkých učenců, kteří psali o fantastických a nevážných tématech! Beroaldus, Erasmus; Guzmán z Alfarache se jen ve Španělsku dočkal čtyřiadvaceti vydání atd. Dovolte mi tedy osvěžit trochu mou Múzu i mé znavené čtenáře procházkou po této utěšené krajině, *hoc deliciarum campo*, jak se vyjadřuje Fonseca, a nechte mne okořenit suchou rozpravu mnohem zábavnější špetkou lásky. *Edulcare vitam convenit*, vyzývá nás básník, *curas nugis*, totiž že je vhodné oslazovat život milými nicotnostmi, aby se stal příjemnějším; ostatně i Plinius praví, že valná část našich studentů má v oblibě zábavné náměty, *magna pars studiosorum amoenitates quaerimus*. A třebaže Macrobius hlásá názor opačný, že totiž „staří mudrci vypudili ze svých bádání všechna povrchní pojednání tohoto druhu, protože jsou dobrá jen k potěše uší a pro děcka v kolébkách", mohl bych na základě Apuleia uvést úctyhodné mistry – Solóna, Platóna, Xenofóna, Hadriana a jiné –, kteří si naopak takových pojednání velmi vážili. Míním, že není na místě je znevažovat a že nejsou nikterak nemístné. Nebudu tak rázný jako Aretinos, jenž tvrdí: *tam suavia dicam facinora, ut male sit ei qui talibus non delectetur*,

příběhy, jež budu líčit, jsou v té míře půvabné, že zlým neduhem bude stižen ten, komu se nelíbí; *neque dicam ea quae vobis usui sit audivisse, et voluptati meminisse*, ani nemám takovou skálopevnou jistotu, že to, co povím, vám bude ku prospěchu a že na to budete vzpomínat s potěšením, ani si nevěřím tak, jako Beroaldus ve svých komentářích k Propertiovi. Nečekám ani nedoufám, že budu přijat tak příznivě, jak se stalo Lipsiovi v případě Epiktéta: *Pluris facio quum relego; semper ut novum, et quum repetivi, repetendum*, čím více čtu, tím více toužím číst. Nebudu tě, čtenáři, nutit, abys četl mé traktáty, ani tě nebudu nabádat k bedlivému studiu, pokud se ti ale zalíbí, můžeš je i studovat. Plinius pokládá za vhodné a náležité *severitatem jucunditate etiam in scriptis condire*, kořenit díla nějakou příjemnou rozpravou; Synesius je téhož názoru, *licet in ludicris ludere*, smíme se bavit i maličkostmi, což básník velmi chválí:

Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci,

Obecné pochvaly dojde, kdo prospěšné
s příjemným spojí,
(Horatius, *De arte poetica**, v. 343)

a zcela jistě jsou i tací, kdo více prahnou číst takové nicotnosti, než já toužím psát: „Ať zemřu," říká Aretinova Antonia, „pokud dám přednost divadlu před tvým rozprávěním." A jistě dnes je a ještě bude mnohem více těch, kdo smýšlí stejně, což dosvědčuje Jeroným: „Najde se více těch, kdo čtou raději Apuleia než Platóna." Tullius sám přiznává, že se mu nepodařilo porozumět Platónovu *Tímaiovi*, protože ho tato kniha valně nezaujala; každý školák má ovšem v malíčku známý spis *Odkaz Porcellův* Grunia Corocotta. Komický básník Terentius se chtěl především líbit lidem, lahodit uchu a rozdávat radost:

Id sibi negoti credidit solum dari,
Populo ut placerent quas fecisset fabulas.
(Terentius)

Mou snahou je ovšem spíše poučovat než bavit, *non tam ut populo placerem, quam ut populo juvarem*; stránky, které předkládám, budou účinkovat, jak doufám, stejně jako zlaté pilulky, které jsou smíchané tak, aby probouzely chuť a oklamaly patro, a mohly pak léčit celé tělo, neboť účelem těchto řádků není jen bavit, nýbrž napravovat ducha. Myslím, že jsem už řekl dosti; pokud ne, nechť si ten, kdo je opačného názoru, připomene slova básníka Ausonia, jimiž omlouvá básníka Madaura: „V životě byl filozofem, ve svých epigramech milovníkem, ve svých nabádáních přísným karatelem a ve svých listech Caerellii nestydou." Annianus, Sulpicius, Evenus, Menander a rovněž i další staří básníci tu a tam ve svých básních zalaškovalo, psali fescennijské písně, attelany i lascivní skladby, *laetam materiam;* přitom však byli cudní a přísných mravů, *in moribus censuram et severitatem*.

Castum esse decet pium poetam
Ipsum, versiculos nihil necesse est,
Qui tum denique habent salem et leporem.

Básník ... sám čist má zůstat,
jeho veršům však není dán ten příkaz:
ony pak teprv říz a chuť mají.
(Catullus, XVI, v. 5–7)

Jsem stejného mínění jako Catullus a přejímám i jeho apologii: *Hoc etiam quod scribo, pendet plerumque ex aliorum sententia et auctoritate; nec ipse forsan insanio, sed insanientes sequor. Atqui detur hoc insanire me; semel insanivimus omnes, et tute ipse opinor insanis aliquando, et is, et ille, et ego scilicet*, povětšinou píši, abych vyhověl

vkusu a soudu druhých; nejsem blázen, ale následuji ty, kdo blázny jsou. Ale i kdybych se zdál být šílený, vždyť všichni jsme někdy podlehli třeštění, i tebe se někdy dotklo bláznovství, i toho a tamtoho a samozřejmě i mne. *Homo sum, humani a me nihil alienum puto*, jsem člověk a soudím, že nic lidského mi není cizí; stejně jako se brání Martialis, je-li obviňován ze stejného prohřešku, bráním se i já, *Lasciva est nobis pagina, vita proba est*, třeba mé stránky leckdy zabloudí, přece vedu slušný život, *Vita verecunda est, musa jocosa mihi*, život můj mravný a vážný, Múza má radost a žert. Předpokládám ale, že nemám takových apologií zapotřebí; nemusím tak jako Platónův Sókratés zahalovat svou tvář, když je řeč o lásce, nečervenám se a nezavírám oči, jako Pallas Athéna ukrytá do své kapuce, když se jí ptal Jupiter na radu ohledně Merkurova sňatku, *quod super nuptiis virgo consulitur*; není to tedy rozprava nikterak kluzká, oplzlá či necudná; ničím, co je zde psáno, jsem nemohl urazit tvé čisté ucho, jak to v poslední době učinila spousta francouzských a italských spisovatelů, ba dokonce i naši latinští bohorovní autoři, Zanchius, Asorius, Abulensis, Burchardus a jiní, o nichž Rivet praví, že jsou necudnější než Vergilius ve svých priapských verších, Petronius ve verších katalektických, Aristofanés v *Lysistratě*, Martialis či nějaký jiný pohanský profánní pisatel, *qui tam atrociter* (jak poznamenává Barths) *hoc genere peccarunt, ut multa ingeniosissime scripta obscaenitatum gratia castae mentes abhorreant*, kteří tak vážně hřešili v tomto druhu, že lidé čisté mysli si ošklivi kvůli jejich obscenitám i pojednání nejdůmyslněji sepsaná. Avšak tento můj spis není skurilní, nýbrž čistý, poctivý a z větší části vážný a patří rovněž ke spisům náboženským. „Vzníceni láskou k hledání lásky, hledali jsme a nalezli," jak říká Ficino. A to platí tím spíše, že k tomuto lehkému (je-li lehký) traktátu jsem přidal a dodal leccos, co nebylo v dřívějších vydáních; nestydím se s jedním dobrým autorem přiznat, *quod extendi et locupletari hoc subjectum plerique postu-*

labant, et eorum importunitate victus, animum utcunque renitentem eo adegi, ut jam sexta vice calamum in manum sumerem, scriptionique longe et a studiis et professione mea alienae me accingerem, horas aliquas a seriis meis occupationibus interim suffratus, easque veluti ludo cuidam ac recreationi destinans, že podlehnuv pobízením mnohých, kdo prosili, abych se více zdržel u tohoto námětu, překonal jsem svou zdráhavost a po šesté vzal pero do ruky, abych se věnoval sepisování práce, značně cizí mému bádání i zaměstnání, a čtenáři předložil to, co jsem vytvořil v hodinách, v nichž jsem se vytrhl z vážné práce:

Cogor ... retrorsum
Vela dare, atque iterare cursus
Olim relictos,

Musím však plachty napnout,
abych se navrátit mohl cestou,
jíž chtěl jsem se brát,
(Horatius, *Carmina*, I, 34, v. 3–5)

etsi non ignotrarem novos fortasse detractores novis hisce interpolationibus meis minime defuturos, ač dobře vědom toho, že tyto dodatky mi přinesou nové očerňovatele.

Toto jsem tedy považoval za vhodné povědět v této předmluvě, aby mne nikdo neobviňoval, jak se ve své knize obával Godefridus, z povrchnosti, necudnosti či unáhlenosti, rozebírám-li příčiny lásky, její svody, symptomy, léky proti ní jakož i to, co je v ní povoleno a co nikoli, a nakonec i smyslnou žádost samu. „O tom všem mluvím jen proto, abych vše posoudil, jiné odstrašil, ne proto, abych učil, ale abych předvedl marnosti a pošetilosti hrdinské či herkulovské lásky a abych podal vhodný lék.“ Tímto námětem se pak budu zabývat stejně svobodně jako ostatkem.

Sed dicam vobic, vos porro dicite multis
Milibus, et facite haec charta loquatur anus.

Zjevím to vám, vy tisícům mnohým to rcete a přejte,
zvetšelý jednou můj list ještě ať hlásá to vše.
(Catullus, 68, v. 45–46)

Nezatracuj mne, dobrý čtenáři, a nesuď mne přísně, jestliže si budeš myslet, že tu a tam je tento traktát až příliš uvolněný; uvažuj o něm z té jeho lepší stránky. *Omnia munda mundis*, čistému vše čisté, pro způsobnou ženu je nahý muž jen obrázkem, jak pěkně praví Augusta Livia, *mala mens, malus animus*, špatná hlava, špatné srdce, špatný výklad značí špatnou vůli. Je-li to podle tvé míry příliš volné, dám ti stejnou radu jako Lipsius čtenáři Plauta: *Istos quasi Sirenum scopulos praetervehare*, totiž aby ses jistým místům zeširoka vyhnul jako útesům Sirén, jestliže se ti nelíbí, obrať stránku, srovnávej špatné s dobrým a neodmítej vše. Jestliže obrátím jeden verš Martialův a jako Hierom Wolfius jej použiji pro svůj účel, mohu říci: *sunt mala, sunt quaedam mediocria, sunt bona plura*, něco je dobré, něco prostřední a něco není ani jedno, ani druhé. A povím ještě víc: *levicula quaedam et ridicula ascribere non sum gravatus, circumforanea quaedam e theatris, a plateis, etiam e popinis*, abych se nezdál příliš vážný, nebránil jsem se ani lehkovážnostem a směšnostem, jaké můžeme potkat na divadle, tržišti, a dokonce i v hostincích; něco je obyčejnější, něco volnějšího či komického rázu, *litans Gratiis*, jako oběť Múzám, a prosím, aby si každý vykládal tato místa co nejlépe, neboli, jak Julius Caesar Scaliger žádá Cardana, *Si quid urbaniuscukle lusum a nobis, per deos immortales te oro, Hieronyme Cardane, ne me male capias*, pokud jsem napsal cosi volnějším způsobem, neber to prosím ve zlém. Snažně tě žádám, milý čtenáři, abys mi rozuměl a nepřekrucoval, co jsem napsal: *per Musas et Charites, et omnia poetarum*

numina, benigne lector, oro te ne me male capias, při Múzách a Charitkách a jménem všech básníků. Námět je komický; zcela vážně žádám o prominutí všeho, co je mylné, a přeji si, aby ses zdržel soudu, pominul drobné vady anebo abys alespoň mlčel; pokud se ti však spis líbí, mluv o něm v dobrém a přej mi úspěch. *Extremum hunc, Arethusa, mihi concede laborem*, dovol mi, Arethuso, abych vykonal poslední dílo.

Ať už si to však přeješ či nikoli, *velis, nolis, audacter stadium intrare*, odhodlal jsem se vstoupit směle do olympijského kolbiště s elejskými zápasníky, o nichž mluví Filostratos, ukázat se bez bázně na tomto veřejném jevišti a v této tragikomedii lásky se ujmout hned několika úloh, satirických i komických a jiných smíšených, jak k tomu dá příležitost mé téma a jak si to vyžádá scéna, na které vystupuji.

Počátek lásky, její předmět, definice a rozčlenění

„Hranice lásky jsou široké a dlouhé, širá cesta, kterou se ubírá, je poseta trny"; právě proto, jak vytýká Cardanovi Scaliger, „ji není snadné pominout". Abych se nevystavil podobným výtkám, budu zkoumat všechny druhy lásky, její přirozenost, počátek, specifické rozdíly, předměty, jaká je dobrá a jaká nedobrá, kdy je ctností a kdy neřestí, přirozenou vášní či chorobou, jaká je její moc a jaký účinek, kam až může sahat. A třebaže již něco z toho bylo řečeno v prvním oddíle v sekcích věnovaných duševním zmatkům („neboť láska a nenávist jsou první a nejběžnější vášně, z nichž se rodí ostatní a z nichž ostatní vyplývají", jak říká Piccolomineus, anebo, slovy Nich. Caussinusse, je to *primum mobile* všech ostatních afekcí, které na ni navazují), proberu teď tuto látku mnohem obšírněji ve všech jejích součástech a rozvětveních, aby se mnohem lépe vyjevilo, co láska je, jak se může lišit podle svého předmětu a jakým způsobem může být příčinou melancholie, pokud chybí anebo (což je nejčastější a nejběžnější) je nemírná a přepjatá.

Univerzálně vzato se láska vymezuje jako touha, což je slovo, jež má velmi široký význam, a i když ten, kdo o ní tak zevrubně pojednával, totiž Leon Hebraeus, ve svém třetím dialogu nikterak nerozlišuje, v prvním tak přesto činí a definuje lásku touhou: „Láska je dobrovolná náklonnost, je to touha těšit se tím, co je dobré. Touha si přeje, láska se těší; konec jednoho je počátkem druhého; to, co milujeme, je tady, to, po čem toužíme, je vzdálené. Plótínos říká, že „je potřebné správně rozebrat lásku, zda je od boha, či od ďábla, zda je to vášeň ducha, anebo zda je zčásti od boha, zčásti od ďábla a zčásti na straně vášně". Dochází k závěru, že láska má účast na tom všem, že se rodí z touhy po krásném a správném, a vymezuje ji jako „konání ducha, který touží po dobrém". Platón ji nazývá vel-

kým bohem pro její prudkost a svrchovanou vládu nad ostatními vášněmi, definuje ji jako „touhu mít trvale dobro“. Ficinus ve svém komentáři dodává k tomuto výměru ještě příjemnost: „Láska je touha těšit se tím, co je dobré a příjemné.“ Augustinus tuto obecnou definici rozšiřuje; láska je podle něho potěchou srdce z toho, „co si přejeme získat, je radostí, máme-li to, po čem jsem toužili, a těšíme-li se z toho“. Scaliger, *Exerc.* 301, kritizuje uvedené definice a tvrdí, že lásku nelze definovat touhou či žádostí, „neboť těšíme-li se z věcí, po nichž toužíme, není zde již žádná žádostivost; jeho výměr lásky je tedy takový: „Láska je náklonnost, v níž jsme buď spojeni s tím, co milujeme, anebo v tomto spojení trváme“, což je zčásti ve shodě s tím, co říká Leon Hebraeus.

Láska však může být různá, a to podle toho, jak různý je její předmět, který je vždy dobrý, milý, příjemný, sličný a vzhledný. „Dobro je to, k čemu všechno směřuje“, jak zní naučení Aristotelovy *Etiky*, anebo alespoň k tomu, co se dobrým zdá; *quid enim vis mali* (dovozuje Augustinus), *dic mihi? puto nihil in omnibus actionibus*; míním, že si nepřeješ ve svých skutcích, myšlenkách a přáních ani škodit, ani konat zlo, *nihil mali vis*; nechceš mít špatné zrno, špatnou půdu, nepodařený strom, nýbrž všechno jen dobré: dobrého sloužícího, dobrého koně, dobrého syna, dobrého přítele, dobrého souseda, dobrou ženu. Z tohoto dobra pochází krása, z krásy půvab a ladnost, které jako mnoho paprsků vycházejí z toho, co je v něčem nejlepšího; to nás pak pudí k lásce a k tomu, že si takové věci žádáme; kdyby tu nebylo v našich očích cosi příjemného a pěkného, nesnažili bychom se to získat. „Miluje jenom ten,“ praví Aristotelés, „kdo byl nejprve potěšen sličností a krásou.“ A naše láska je různá podle toho, jak různé jsou pěkné předměty, poněvadž, jak říká Proclus, *omne pulchrum amabile*, všechno pěkné je zamilováníhodné; milujeme to, co je nám na pohled příjemné a milé, anebo co se nám takovým zdá a co za příjemné a milé považuje-

me. Předmětem lásky je cosi, co je hodno milování, jejím cílem a její snahou je získat ty, k nimž pociťujeme lásku, a po tom také touží náš duch, aby se mohl radovat. To se nám zdá pěkné a dobré, protože dobro, půvab a jednotu nelze od sebe oddělovat. Krása září, tvrdí Platón, a skrze toto své záření a svícení probouzí obdiv; čím sličnější je předmět, tím dychtivěji je vyhledáván. A proto ji týž Platón definuje takto: krása je zářící a třpytivý jas, vycházející z dobra a šířící se prostřednictvím idejí, semen, důvodů a stínů, které se zmítají v našem duchu, aby skrze toto dobro mohly být všechny spojeny a staly se jedním. Podle jiných je krása dokonalostí celé složeniny, „způsobená souladností symetrie, míry, řádu a i způsobu všech částí; sličnost, jež vychází z této krásy se nazývá půvabem, a proto jsou všechny hezké věci půvabné". Půvab a krása jdou ruku v ruce, tak sladce a něžně si dovedou získat naše duše a přitahují je tak mocně, že uvádějí ve zmatek naše rozvažování a není možné je rozlišit. Jsou jako ony paprsky a zář vycházející z jasného a božského slunce; jsou rozličné, protože mají původ v rozličných předmětech, a proto se mohou dotýkat různých smyslů a těšit je; „naše oči, uši anebo naše vnitřní duše totiž přijímají různé podoby krásy", jak zevrubně vykládá Platón ve svých dialozích *de Pulchro, Phaedrus, Hippias*; když vyvrátil mnoho sofistických omylů, přijímá závěr, že krása je sličnost ve všech věcech, které těší oči, uši i samu duši; odtud potom Valesius vyvozuje, že cokoli se líbí našim uším, očím a duši, nemůže nebýt krásné, hezké a nutně probouzí naše potěšení. „Nic ale nemůže více těšit náš sluch a zklidňovat naši mysl než hudba." Hezké domy, obrazy, sady, zahrady, pole, pěkný sokol či pěkný kůň jsou nám nanejvýš příjemní; krásným a hezkým nazýváme cokoli, co se líbí naši očím a uším; „ostatním smyslům náleží potěcha, avšak půvab a krása jen těmto dvěma". A poněvadž se předměty mění a jsou rozmanité, rozmanitě zasahují naše oči, uši i duši, proto někteří autoři rozlišují právě tolik druhů lásky, kolik je je-

jích předmětů: jedna krása vychází z Boha, to je pak krása božská, o které Dionýsios, staří i moderní scholastikové sepsali četné svazky *de amore dei*, jak ji nazývají, jakož i mnoho parenetických rozprav; jiná vychází z jeho stvoření: je tedy krása těla, krása duše, krása vyplývající ze ctnosti, *formam martyrum*, krása mučedníků, jak ji pojmenoval Augustinus, *quam videmus oculis animi*, kterou vidíme zrakem ducha; krása, jež by podle Tullia *admirabiles sui amores excitaret*, vzbudila úžasnou lásku, kdyby mohla být spatřena tělesnýma očima, a strhla by celou duši. A zase jiná krása souvisí s těmi částmi těla, které jsou obrácené navenek, a s půvaby, jimiž jsou nadána gesta, způsob řeči, pohyby a úměrnost tvorů, ať mužských či ženských (platí však zvláště o ženách, pročež staří básníci dávali Venuši za průvodkyně tři Grácie, které jí slouží a provázejí ji), a mnoho dalšího, čeho počet je bezmála nekonečný; jména lásky se mění podle jejích předmětů: lačnost je láska k penězům, chtíč je láska ke kráse, žádostivost je nemírná touha po jakékoli slasti, přátelství, láska, dobrá vůle atd.; buď je ctnostná, anebo neřestná, čestná, či nečestná, přepjatá, anebo nedostatečná, jak ještě na příslušném místě vyložíme; je láska heroická, náboženská atd., což vše lze nakonec rozdělit do dvou druhů podle hlavních částí, jichž se týká, což je mozek a játra, na *amor et amicitia*, lásku a přátelství; Scaliger, *Exercitat.* 301, Valesius a Melanchton zjevně opírají toto dělení o Platónovu dvojici φιλεῖν a ἐρᾶν, o které se mluví v Pausaniově řeči, v níž se rozebírají dvě Venuše a dvě lásky. „Jedna je starší a je bez matky, dcera boha nebes, která se proto nazývá Nebeskou; druhá je mladší, dcera Jupitera a Dioniny, která se obecně nazývá Venuší“. Když toto místo komentuje Ficinus, *cap.* 8, podle Platóna nazývá tyto dvě lásky dvěma démony anebo, s ohledem na nás, dobrým a špatným andělem, kteří neustále obletují naši duši. „Jeden nás pozdvihuje k nebi, druhý stahuje k peklu; jeden je dobrý a pobízí nás k nazírání oné božské krásy, kvůli které konáme spravedlnost

a plníme bohu milé povinnosti, zabýváme se filozofií etc.; druhý je zlý, ale i když je špatný, je třeba jej chovat v úctě, poněvadž ve svých vlastních přirozenostech jsou oba dobří: plození dětí je stejně nezbytné jako hledání pravdy, a je nazýváno špatným, protože se zneužívá a odvádí naši duši od nazírání prvního k nízkým předmětům." Potud Ficinus. Svatý Augustin, *lib.* 15 *de Civ. Dei, et sup. Ps. lxiv*, se vyjadřuje podobným způsobem: „Každý tvor je dobrý a může být milován dobře i špatně"; na jiném místě pak říká: „Dvě obce znamenají dvojí lásku, Jeruzalém a Babylon, láska k Bohu a láska ke světu; jsme občané obou těchto měst a pečlivým zkoumáním sebe sama může každý zjistit, kterému náleží." Jedna láska je kořenem všech špatností, druhá všeho dobra. A v 15. kap. *lib. de amor. Ecclesiae* říká, že čtyři hlavní ctnosti nejsou nic jiného než správně vyvážená láska; v 15. knize *de civ. Dei., cap.* 22 nazývá ctnosti řádem lásky, na což navazuje i Tomáš, I, *part.* 2, *quaet.* 55, *art.* 1 a *quaest.* 56, 3, *quaest.* 62, *art.* 2, když toto tvrzení potvrzuje a ještě více rozvíjí. Lucianus má v této věci své vlastní dělení: „Jedna láska se narodila v moři: je právě tak měnlivá a bouřlivá v hrudi mladíků jako moře samo a je příčinou spalující žádosti; druhá je onen zlatý řetěz, který sestupuje z nebe a božským nadšením unáší naše duše, jež byly stvořeny k Božímu obrazu, pobízí nás, abychom chápali vrozenou a nezničitelnou krásu, pro kterou jsme kdysi byli stvořeni." Beroaldus vyjadřuje obdobnou myšlenku jedním ze svých epigramů:

Dogmata divini memorant si vera Platonis,
Sunt geminae Veneres, et geminatus amor.
Coelestis Venus est nullo generata parente,
Quae casto sanctos nectit amore viros.
Altera sed Venus est totum vulgata per orbem,
Quae divum mentes alligat, atque hominum;
Improba, seductrix, petulans...

Pravdou-li je učení, jež hlásá Platón,
je tedy dvojí láska, dvě Venuše známe.
Jedna je z ráje, jež bez početí zrozena,
vížící naše duše v jednotný celek.
Druhá Venuše je známá po celém světě,
svazuje srdce bohů jakož i lidí;
nevhodná, kluzká a plná svodů,
vládne všem, kdy se jí zachce a jak.

Tohoto rozdělení lásky na dva druhy se drží i Órigenés ve svém *Komentáři k Písni písní*: jedna je od Boha, druhá od ďábla, tvrdí (přičemž tu od ďábla chápe v horším smyslu), a to pak opakují a napodobují další. Tyto dvě lásky (necháme-li stranou další dělení), ať už se vyznačují přemírou anebo nedostatečností, jsou-li zneužívány anebo zvrhnou-li se, plodí melancholii zvláštního druhu, jak ještě ukáži na příslušném místě. V jiném traktátu Augustinus rozlišuje tři druhy lásky, jichž je možno užívat buď dobře, či špatně. „Bůh, náš bližní a svět: Bůh nad námi, náš bližní u nás, svět pod námi. S ohledem na naše touhy má Bůh trojí, svět jediné a bližní dvojí. Naše touha po Bohu je buď od Boha, s Bohem, anebo k Bohu, což je její obvyklé pořadí. Je od Boha, jestliže od Něho přijímá, kde a jak Ho milovat: s Bohem, jestliže popírat Jeho vůli je nicotné; k Bohu, jestliže chce spočinou v Něm. Naše láska k bližnímu může vycházet od něho a kráčet ruku v ruce s ním, nikoli však k němu: od něho tehdy, když se těšíme jeho bezpečí a zdaru: s ním tehdy, když jej toužíme mít za přítele a společníka na naší cestě k Pánu: nikoli však v něm, protože v člověku nelze hledat pomoc, důvěru ani naději. Ze světa pochází naše láska tehdy, když začneme obdivovat Tvůrce v jeho díle a chválit Boha v jeho stvořeních: má kráčet ruku v ruce se světem, jestliže s ohledem na proměnlivost všech světských věcí je zavržena v protivenstvích anebo povýšena k přepjatosti; ke světu, má-li se zabydlet v marných potěchách a bádáních.“ Mohl bych uvést ještě mnoho dalších

dělení a členění lásky, avšak (jak varuje Scaliger), abych „nesměšoval nečistý a zkažený spalující chtíč s čistou a božskou láskou“, přidržím se přesného rozlišení Leona Hebraea, *dial.* 2, Sofie a Philona, když mluví o přirozené, smyslové a racionální lásce a každou se zabývá zvlášť. Přirozená láska a nenávist je ona sympatie či antipatie, kterou můžeme pozorovat v oživených i neoživených tvorech, ve čtyřech živlech, kovech, kamenech: *gravia tendunt deorsum*, těžká tělesa tíhnou dolů, kámen ke svému středu, oheň vzhůru a řeky k moři. Slunce, Měsíc a hvězdy se ustavičně pohybují dokola, *amantes naturae debita exercere*, z lásky k dokonalosti. Tato láska, pravím, je patrná i v neoživeném stvoření. Vždyť jak by magnetovec mohl k sobě přitahovat železo? Černý jantar plevy? A půda prahnout po vláze jinak než z lásky? Není tvora, tvrdí svatý Jeroným, *quod non aliquid amat*, který by něco nemiloval, ani pařez, ani kámen, který by nějak nepociťoval lásku. Ještě zjevnější je to v případě bylin a květin, jak lze velmi dobře pozorovat na různém rostlinstvu; tak například panuje velká sympatie mezi břečťanem a jilmem, mezi břečťanem a zelím, břečťanem a olivovníkem (*Virgo fuit Bromium*, panna se vyhýbá Bacchovi), zatímco mezi břečťanem a vavřínem je silná antipatie; „břečťan nemiluje vavřín ani jeho vůni, snaží se jej zahubit, je-li nablízku“; bodlák a čočka se nesnášejí, myrta a olivovník se navzájem obtáčejí svými kořeny i větvemi, rostou-li blízko sebe. Více čti u Piccolomina, *grad.* 7, *cap.*1; Crescentia*, lib.* 5 *de agric.*; Baptisty Porty*, de mag. lib.* 1, *cap. de plant. odio et element. sym.*; Fracastoria *de sym. et antip.*; poučení o lásce a nenávisti planet podá pak každý astrolog: Leon Hebraeus uvádí spoustu neuvěřitelných příčin a nadto i morálních výkladů.

Smyslová láska je láskou zvířat; již uvedený Leon Hebraeus podává v druhém *Dialogu* její následující příčiny. Za prvé pociťují vzájemnou lásku k sobě samec a samice kvůli rozkoši z aktu plození. Za druhé je příčinou uchování

druhu a touha po potomstvu. Za třetí je to vzájemná shoda bytostí stejného rodu: *Sus sui, canis cani, bos bovi, et asinus asino pulcherrimus videtur*, vepř se jeví nejkrásnější vepři, dobytče dobytčeti, pes psu a osel oslu, jak praví Epicharmos; totéž říká průpověď Diogena z Herakley: *Adsidet usque graculus apud graculum*, vrána k vráně sedá, těší se navzájem ze své společnosti, *Formicae grata est formica, cicada cicadae*, mravenci je milý mravenec a kobylce kobylka, co se sobě podobá, rádo k sobě sedává. Za čtvrté je příčinou zvyk, obyčej a blízkost; je-li například pes vychováván spolu se lvem a medvědem, budou se milovat, jakkoli se to vzpírá jejich přirozenosti. Sokoli, psi a koně milují své pány a opatrovníky; mohl bych zde vylíčit mnoho historek, ale čtenář se může přesvědčit sám, nahlédne-li do Gailia, *de hist. anim. lib.* 3, *cap.* 14, dvou *Epištol Lipsiových*, které se týkají psů a koní, do A. Gellia a jinam. A za páté je příčinou této lásky touha vychovávat mladé; takto psice pečuje o své štěně, slípka o kuřata, pěnice o malou kukačku atd.

Třetím druhem lásky je *amor cognitionis* podle jména, které jí dává Leon, láska racionální, *intellectivus amor*; ta je však, jak je nezbytné ještě jednou připomenout, vlastní lidem. Ukazuje se u Boha, andělů a člověka. Bůh je láska sama, pramen lásky, učitel lásky, jak se o něm vyjadřuje Platón; služebník míru, Bůh lásky a míru; žijte v pokoji se všemi lidmi a Bůh bude s vámi.

Quisquis veneratur Olympum,
Ipse sibi mundum subjicit atque Deum.

Ten, kdo chová v úctě nebesa,
podrobuje se světu i Bohu.
(Spagnuoli)

„Dík této lásce," jak praví Gerson, „získáváme nebe" a stejně tak i Boží království. Tato láska je buď v Trojici samé (je-

likož Duch Svatý je láska Otce i Syna; J 3,35; J 5 a J 14,31), anebo je to láska obrácená k nám, k jeho tvorům, láska, která panovala při stvoření světa. *Amor mundum fecit*, láska staví města, *mundi anima*, je duší světa, vynalezla umění, vědy jakož i všechny dobré věci, pobízí nás ke ctnosti a lidskosti, spojuje a probouzí; udržuje pokoj na zemi, klid na moři, tiší větry a živly, zahání strach, zlost a neotesanost; *circulus a bono in bonum*, je to kruh stále spojující dobré s dobrým, neboť láska je počátkem i koncem všeho našeho jednání, příčina účinná i instrumentální, což naši básníci představují skrze své symboly, znaky či emblémy kruhů či čtverců.

Si rerum quaeris fuerit quis finit et ortus,
Desine: nam causa est unica solus amor.

Chceš li znát konec i počátek všeho,
zadrž: jedinou příčinou je láska.
(Camerarius Junior)

Láska, říká Leo, stvořila svět, a když jej pak Bůh napravoval, „tak miloval svět, že dal svého jediného Syna, aby žádný nezahynul“ (J 3,16), „Hleďte, jak velikou lásku nám Otec daroval, byli jsme nazváni dětmi Božími“ (1 J 3,1). Ochraňuje svou prozřetelností, ať již celý svět anebo své vyvolené svaté a zvláště svou církev: chrání svůj lid jako zřítelnici oka, miluje z čisté dobroty, *Carior est ipsi homo quam sibi*, dbá o lidi víc než lidé sami o sebe. Ale ne proto, že jsme slušní, ani kvůli nějaké naší zásluze či ctnosti, protože my jsme větším dílem špatní a zlí, nýbrž ze své nesrovnatelné lásky a dobroty, ze své Boží přirozenosti. A to právě je onen zlatý řetěz Homérův, který sahá od nebes k zemi, k němuž je přivázán každý tvor a závisí na svém Stvořiteli. Učinil vše, jak říká Mojžíš, a „viděl, že vše je dobré“ (Gn 1,31) a vše si jako dobré zamiloval.

Láska andělů a živých duší je vzájemná, obrací se k nám,

kdo jsme vojáky církve a ke všem, kdo milují Boha; jako sluneční paprsky ozařují zemi z nebeských trůnů, andělé nás zahrnují svou blahovolností, *in salute hominum promovenda alacres, et constantes administri*, dychtiví ve své touze spasit lidi jsou jejich setrvalou oporou; nebesa se radují z každého hříšníka, jenž se kaje; modlí se za nás, přejí si naše dobro; slovem jsou to čistí strážní andělé, *casti genii.*

Ubi regnat caritas, suave desiderium,
Laetitiaque et amor Deo conjunctus.

Kde vládne milost a sladká touha,
radost a láska spojují s Bohem.

Láska, jež je vlastní smrtelným lidem, je tedy třetím článkem tohoto pododdílu a tématem následující rozpravy.

Láska lidská, různá, jako jsou různé její předměty; může být užitečná, příjemná a dobrá

Valesius, *lib.* 3, *contr.* 13, vymezuje lásku, která je v člověku, jako „afekci obou fakult, žádostivosti a rozumu“. Sídlem rozumu je mozek, žádostivost přebývá v játrech (jak již bylo řečeno dříve na základě spisů Platónových i jiných autorů); srdce je oběma fakultami zasaženo různě a svoluje s tím, že se bude obracet do bezpočtu směrů. Smyslovost většinou převládá nad rozumem, duše je unášena jako slepá a rozvážnost si vede jako zajaté zvíře. „Srdce se kloní na různé strany, někdy je veselé, jindy se utápí ve smutku; z lásky se pak rodí naděje i strach, žárlivost, zuřivost, zoufalství.“ Avšak lidská láska je různá a má mnoho podob právě tak, jako jsou mnohé její předměty, jimiž je podněcována, což může být ctnost, moudrost, výmluvnost, prospěch, majetek, peníze, sláva, čest anebo sličnost milované osoby. Leon Hebraeus ve svém prvním dialogu uvádí tři hlavní: *utile, jucundum, honestum*, to jest to, co je prospěšné, příjemné a slušné (zdá se, že vychází z 8. knihy Aristotelovy *Etiky*); obšírně je rozebírá a řadí k nim všechno, co je krásné, hezké či nějak žádoucí. „S užitečným je spojeno zdraví, jmění, čest apod., což vše je však spíše ctižádostivost, touha a chtivost než láska.“ K druhému patří přátelé, děti, láska žen jakož i všechny příjemné a líbivé předměty. Láska k dobrým věcem spočívá ve ctnosti a moudrosti, má přednost před užitečným a příjemným. Intelektuální ctnosti jsou spjaty s tím, co je dobré. Podle svatého Augustina „užitečné patří do světa, příjemné k tělu, dobré je povahy spirituální; odtud pochází láska k bližnímu, přátelství i pravá láska, která ctí Boha i bližního.“ Stručně se teď zmíním o každé z nich a ukážu, jakým způsobem vyvolávají melancholii.

Mezi všemi příjemnými a svůdnými předměty, jež působí lásku a okouzlení lidské duše, není žádný tak mocný

a silný jako užitek a všechno to, co s sebou nese příslib nějakého zisku. Zdraví je vzácná věc, a abychom je získali a uchovali, jsme schopni strpět jakoukoli útrapu, pít trpké lektvary, svobodně se zbavovat jmění; navrátíš-li nějakému člověku zdraví, jeho měšec je ti otevřen, je k tobě rázem štědrý, vděčný a uznalý; dopřej mu ale majetek a pocty, dej mu zlato anebo cokoli, z čeho bude mít prospěch a co jej uspokojí, a budeš vládnout jeho city, bude ti nadosmrti zavázán; sloužit ti bude srdcem, rukou i celým svým životem, staneš se jeho drahým a milovaným přítelem, dobrým a šlechetným pánem, jeho mecenášem; on pak bude tvým otrokem, vazalem, bude ti oddán a nakloněn a svázán s tebou poutem vděčnosti: oznam mu nějakou dobrou zprávu tohoto druhu, a promluvil k němu anděl; jestliže příhodná chvíle dovolila, abys mu umožnil cokoli získat, je hned tvým stvořením a ty jeho stvořitelem, objímá tě a obdivuje, je navždy tvůj. Ani magnetovec není tak přitažlivý jako zisk, a žádný předmět není tak pěkný jako zlato; nic ti nezíská přítele tak rychle jako dobrá služba; štědrost a šlechetnost vládnou tělu i duši:

Munera (crede mihi) placant homineque deosque;
Placatur donis Jupiter ipse datis.

Věř mi, že lidi i bohy si podmaní odměna vhodná,
dary se usmířit dá dokonce Jupiter sám.
(Ovidius, *Ars amatoria**, III, v. 653–654)

Ze všech předmětů je zlato nejmilejším předmětem; vyznačuje se příjemným světlem, jasným leskem; *gratius aurum quam solem intuemur*, jak říká svatý Augustinus, na zlato se díváme raději než na Slunce. Je sladké a milé zlato shromažďovat a schraňovat; je kořením našeho namáhání, nesnesitelných útrap spojených s jeho nabýváním; je-li nějaká naděje na zlato, zdá se snadným a lehkým hrubé zaměstnání, snášíme kvůli němu hořký výsměch a posměch,

dlouhé cesty i těžká břemena; *At mihi plaudo ipse domi, simul ac nummos contemplor in arca*, já sám doma si tleskám, když prohlížím penízky ukryté v truhle. Pohled na zlato osvěžuje naše životní duchy, okouzluje srdce podobně jako onen babylonský plášť a zlatý prut uchvátil Achana a při pohledu na ně vzplála jeho duše žádostí. Zlato dokáže přimět člověka, aby se vydal až k protinožcům anebo aby se nehnul z domova či stal se příživníkem, aby lhal, lichotil, prostituoval se, zapřísahal se a podával křivé svědectví; prodá své tělo, zabije krále, zavraždí otce a zatratí svou duši, jen aby se k němu dostal. *Formosior auri massa*, více se líbí hrouda zlata než všechny řecké obrazy, které vytvořil Apellés, Feidias anebo nějaký jiný bláznivý malíř, jak zjišťuje Petronius; jsme do zlata zamilovaní.

Prima fere vota, et cunctis notissima templis,
Divitiae ut crescant.

Zbohatnout hlavní je přání a v chrámech
se ozývá všady, aby nám majetek rostl.
(Juvenalis, *Saturae**, X, v. 23–24)

Vším naším namáháním, bádáním, podnikáním stejně jako všemi našimi sliby, modlitbami a přáními hýbe snaha získat je a nalézt nějaký způsob, jak se ho zmocnit.

Haec est illa cui famulatur maximus orbis,
Diva potens rerum, domitrixque pecunia fati.

Ona je ta, jíž je svět celý oddaným rabem,
všemocná bohyně peněz, jež všemu ve všem vládne.
(Joh. Secund.)

To je největší bohyně, ke které vzhlížíme a kterou uctíváme; to je též jediný předmět naší touhy. Pokud máme zlato v držení, máme za to, že jsme navždy natřikrát šťastní,

že jsme vládci, pány atd. Pokud je ztratíme, jsme otupělí, těžkopádní, zoufalí, zkroušení, ubozí, zoufalí a šílení. Naše nálada a *bene esse* je jako příliv a odliv, přichází a odchází s naším majetkem; jsme milováni a váženi podle našeho bohatství a zisku; netrvá déle než náš majetek, když ten je ten tam a předmět zmizel, sbohem přátelství; dokud je tu naděje na štědrost, hostiny a odměny, je kolem nás spousta přátel; drží se tě zuby nehty a potáhnou za tebou jako vrány za mršinou; jakmile jsou ale tvé statky pryč a majetek utracen, lampa jejich lásky vyhasíná, budeš zavržen, pomlouván, nenáviděn a urážen. Dokud žil Lúkiánův Tímón v hojnosti, hledělo k němu celé Řecko a byl obdivován – vždyť kdo jiný by měl být hoden obdivu než právě on? Každý ho miloval, vážil si jej, chválil jej, každý mu nabízel své služby a hleděl, aby k němu byl vlídný; když ale utratil všechno své zlato, když přišel o svůj pěkný majetek, pak sbohem Tímóne: najednou nebyl nikdo tak ošklivý, tak znetvořený a tak odporný jako on, nikdo najednou nebyl tak směšný, dali mu pár měďáků, aby si mohl koupit provaz, nikdo se k němu nechtěl znát.

Takové je obecné rozpoložení světa, majetek všude určuje naše náklonnosti, milujeme ty, kdo mají štěstí a jsou bohatí, kterým se daří anebo od nichž můžeme na oplátku získat nějakou laskavost, od nichž čekáme, že nám naše nadbíhání splatí laskavostí, prokážou nějaké dobro, od nichž si slibujeme zisk a prospěch; nenávidíme a ošklivíme si na druhé straně ty, kdo jsou chudí a ubozí anebo kdo by nám mohli způsobit ztrátu či nepohodlí. Stejně tak se to má ale s těmi, kdo nám byli velmi blízcí a drazí, s našimi milujícími a dávnými přáteli, sousedy, příbuznými, spojenci, s nimiž jsme se dlouhá léta stýkali a s nimiž, protože každý z nich byl pro nás jako Lúkiánův Geryon, jsme žili snažíce se bavit a rozptylovat jeden druhého vzájemným navštěvováním, hostinami, divadly, prokazováním vzájemných úsluh, pro které jsme byli ochotni vsednout na kůň, štvát se a nasadit vlastní život, o nichž jsme mluvili jenom

v dobrém a sloužili jim celou naší výřečností, přiznávali jim všechna bombastická přízviska a velkolepé chvály, nazývajíce je nejvýtečnějšími a nejušlechtilejšími, váženými, moudrými, vážnými, učenými a chrabrými, bez míry je vynášeli. Objeví-li se však mezi námi nějaký spor kvůli přehmatu, nespravedlnosti, nadávce, přijdeme-li o část statků anebo se dostaneme do pře kvůli kousku půdy, staneme-li proti sobě v nějakém procesu, dotknou-li se druzí tkaničky na našem měšci, najednou si je ošklivíme a hanobíme je: nezadrží nás ani náklonnost, ani pokrevní svazky, ani stará známost, *rupto jecore exierit caprificus*, divoký fíkovník prorazí nakonec nějakou štěrbinou. Zlaté jablko způsobí nepřátelství mezi všemi jako morková kost anebo plástev medu mezi medvědy; ve sporu jsou otec a syn, bratr a sestra i příbuzní mezi sebou: pozoruj zášť, k níž vede smrtelná nenávist, a jak si přitom všichni vedou, *Terribile, dirum, pestilens, atrox, ferum*, strašné, hrůzné, zhoubné, kruté a zuřivé jsou rány, které si navzájem uštědřují; máme už jen jediný cíl: zranit a škodit. Přijdeme-li o nějaká potěšení, dokážeme to snést; je-li poraněno naše tělo, nějak se s tím vyrovnáme a přijímáme to, ale pokud někdo sáhne na naše statky, rozhorlíme se; čím jsme se těšili, je najednou odporné, z Grácií se staly Furie, přátelské pozdravení je hořkou urážkou, společné hostiny darebáckým spiknutím, hněv se oplácí hněvem; z dobrých slov jsou satiry a invektivy, tupíme *e contra*, vidíme jen nedostatky druhého, je to sprostý lump, ďábel, obluda, příživník, zmije, prasečkář. *Desinit in piscem mulier formosa superne*, nahoře půvabná žena ústí dole v rybu; scéna se naráz promění, z lásky je nenávist, veselí se mění na melancholii, neboť až příliš divoce dychtíme po tomto statku a jsme jakoby uřknuti majetkem; nemírná touha po penězích se mění v žádostivost: ctižádost tyransky vládne našim duším, jak jsem již dříve ukázal, a souží člověka stejně, jako když svou nedbalostí, špatným hospodařením, neopatrností a rozmařilostí plýtvá a zmrhává své statky a majetek;

přichází na žebráckou hůl a přes práh již vstupuje melancholie; takový člověk se pak stává opovrženíhodným, odporným a „je horší než nevěřící, protože se nestará ani o své nejbližší.“

Příjemné předměty lásky

Příjemných předmětů je bezpočtu, ať už živých či neživých. Neživé jsou země, provincie, věže, velká i malá města; *Pulcherrimam insulam videmus, etiam cum non videmus*, před očima máme krásný ostrov jen z jeho vylíčení, aniž ho vidíme. Slunce nevidělo krásnější město, *Thessala Tempe*, druhý chrám v Thessalii, sady, zahrady, příjemné procházky, háje, fontány. I o nebi se říká, že je krásné, či ošklivé; pěkné jsou stavby, obrázky, všechna umělá, propracovaná a zvláštní díla, šaty šířící lesklou nádheru; obdivujeme je a užasle na ně hledíme, *ut pueri Junonis avem*, jako děcka na božského páva; pěkný je pes, kůň i sokol; *Thessalus amat equum pullinum, buculum Aegyptius, Lacadaemonius catalum*, Thessalané milují hříbata, Egypťané býčky, Lakedaimonští koťata; milujeme to, co se nejvíce líbí našim očím, co je nám příjemné, a tedy i všechno to, co může podnítit tuto vášeň, jde-li o věci zbytečné či nemírně milované, jak dodává Guianerius. Zvláštní ozdoby, věci krásné a nutné, ty, které je žádoucí vlastnit, jsou samy sebou dobré a příjemné, ale jakmile na ně pohlédneme zrakem plným žádosti a blázníme po nich, může se příjemnost proměnit v bolest, přinést nám starost a nespokojenost, pracovat na naší zkáze a nakonec způsobit melancholii. Mnoho je těch, kdo nedokázali odolat uhrančivým zábavám, jako jsou hry, sokolničení, lov a podobné nicotné radosti: mnozí přivedli sebe samé ke zkáze bezuzdnou touhou po slávě, přáním získat vavřínový věnec v Olympii anebo dosáhnout na bitevním poli šlechtického titulu. Zpustlík blázní po své hezké milence, žrout po svých jídlech, která jsou co nejrozmanitější, aby potěšila patro, epikúrejec po svých rozmanitých slastech, pověrečný člověk po svých bůžcích a cpe se budoucími radostmi jako Turek přeludným příslibem smyslového ráje; takto různé příjemné předměty různě působí na různé lidi. Avšak nejhezčí předměty a pobídky mají původ

v lidech samých: nejčastěji se totiž sami spoutávají, sami mámí, pošetile milují sebe samé, a to nejrůznějšími způsoby. Někteří předpokládají, že je to způsobeno skrytou mocí hvězd. (*Quod me tibi temperat astrum?* Která hvězda mne k tobě táhne?) Je totiž podivuhodné, do jaké míry jsou lidé schopni zbláznit se do toho či onoho člověka, a pak jej zcela bezdůvodně nenávidět. *No amo te, Sabidi*, nemám tě Sabidie, rád; Alexandr obdivoval Héfaistiona, Hadrian Antinoua, Nero Spora. Lékaři to vysvětlují letorou, astrologové nepříznivými aspekty trinu a sextilu anebo opozicí jejich různých ascendentů, pánů nad hodinou jejich zrození, láskou a nenávistí planet; Cicogna souladem a nesouladem duchů, avšak pro většinu autorů je vysvětlením vnější půvab. Veselý společník je vždy vítán, je příjemný všem, a proto, jak říká Gomesius, vládcové a velcí mužové obecně na svých dvorech vydržují šprýmaře a herce. Avšak *Pares cum paribus facillime congregantur*, podobné se druží k podobnému, podobnost mravů svazuje většinu lidí nerozdělitelnými pouty, jako by se oddávali stejnému bádání či zábavám, líbí se jim ve společnosti druhého, „vrána sedá k vráně"; sotva se totiž shodnou, jsou-li jejich sklony různé a způsoby protikladné. Za druhé: přívětivost, zvyk a blízkost jsou často schopné ohýbat přirozenost i lidí rozdílných způsobů a vytvořit z nich spoluobčany, druhy, kolegy či přátele ve zbrani a bratry v soužení (*acerba calamitatum societas diversi etiam ingenii homines conjugit*, nehody totiž spojují lidi i navzájem různé), na základě náklonnosti anebo nahodilého sběhu okolností; třebaže se neshodují, lnou k sobě jako listy lopuchu a společně čelí někomu třetímu; po jisté době anebo po smrti ustává všechno nepřátelství:

Pascitur in vivis livor, post fata quiescit;

Závist se na živých pase, když zemřou, pak zmlkne i ona;
(Ovidius, *Amores**, I, 15, v. 59)

anebo po odchodu do ciziny. *Et cecidere odia, et tristes mors obruit iras*, a zmizela nenávist a zlost vyhasla ve smrti. Třetí příčinou lásky a nenávisti mohou být vzájemná dobrodiní, *acceptum beneficium*; vychvaluj někoho, buď k němu vlídný, stůj mu po boku ve při, ulev mu v jeho bídě, a získáš si jej navždy; čiň pravý opak, a můžeš si být jist jeho trvalým nepřátelstvím. Chvalte se a potajmu haňte navzájem, jak se přihodilo Scippiovi ze strany Scaligera a Casaubona: *multus mulum scabit*, jeden osel drbe druhého, a přitom kdo jiný stál na jeho straně, ne-li Scaliger? Tolik chvály, tolik vynášení a tolik oslavování! *Antistes sapinetiae, perpetuus dictator, literarum ornamentum, Europae miraculum*, velekněz a doživotní diktátor moudrosti, ozdoba vzdělanosti, zázrak Evropy, vznešený Scaliger, *incredibilis ingenii praestantia, etc., diis potius quam hominibus per omnia comparandus, scripta eius aurea ancilia de coelo delapsa poplitibus veneramur flexis,* tento nevídaný génius srovnatelný s bohy spíše než s lidmi, uctíváme jeho spisy na kolenou jako štít, který se snesl z nebe; když se ale začali přít, nebyl nikdo tak absurdní jako Scaliger, tak sprostý a podlý, jak dosvědčuje Scioppiova kniha *De Burdonum familia* a jiné satirické invektivy. Ani Ovidius ve svém Ibisovi, ani sám Archilochus nebyl tak sžíravý. Jiné důležité pouto a další příčina melancholie je pokrevní příbuzenství: rodiče jsou milí dětem, děti rodičům, bratři a sestry, bratranci všeho druhu jsou jakoby jediný uzel: každá vrána má své ptáče za nejhezčí. Zde je celá řada pozoruhodných příkladů a bylo by obludné, kdyby tomu tak nebylo, *portenti simile*: takto Šalomoun nakonec nalezl pravého majitele; rodičovská láska se nedá skrýt, je přirozená, dědí se a ti, kdo ji nelidsky zapomínají, nezaslouží ani vzduch, který dýchají, ani čtyři živly; přesto však máme v této věci i mnoho příkladů opačných, rodiče se srdcem z kamene, neposlušné děti, rozhádané bratry, vlastně nic není tak běžného. Čím více rodičů, tím méně přátel, jak se říká, a pak ochladne i láska mezi členy rodi-

ny. Jsi-li obdařen hojností statků, *par pari referre*, jsi-li schopen oplácet vlídnost vlídností, můžeš žít s rodinou v souladu, jinak jsi ale břemenem, nejodpornější všem. A poslední věc, která váže člověka k člověku, je pěkný vzhled a pouze vzhled, poněvadž muž miluje ženu chlípným okem: to právě se nazývá heroickou melancholií neboli melancholií z lásky *κατ' ἐξοχὴν*. Jiné lásky, jak dodává Piccolomineus, se takto nazývají na základě jisté zkratky, například láska k vínu či zlatu. Avšak láska k ženě je hlavní a nejvyšší a orgán, který je zasažen, jsou játra. Tato láska si však zasluhuje samostatného výkladu, a proto ji proberu v následujícím pododdíle.

Důstojné předměty lásky

Krása je předmět společný všem láskám, „jako černý jantar přitahuje plevy, tak krása lásku“: ctnost a čestnost jsou velké pohnutky, které se svou skvělostí vyrovnají jiným, zejména jsou-li upřímné a pravé, nepředstírané, protože vycházejí z pravé formy a neúplatného soudu; dvojčata zrozená Venuší, Erós a Anteros, jsou potom v pevném svazku. Často se přihází, že jinak moudří lidé jsou ošáleni nějakým lichotícím Gnathonem, chameleony, kteří skrývají svou pravou tvář, zevnějškem, pokrytci, kteří staví na odiv svou velkou lásku, učeností, předstíranou poctivostí, ctností, horlivostí, skromností, afektovanými pohledy a strojenými gesty: falešné proklamace nejednou uchvátí srdce lidí a získají jejich přízeň jen proto, aby je pak oklamaly, *specie virtutis et umbra*, klamným vzezření ctnosti, ačkoliv *revera* v nich popravdě není ani poctivost ani vážnost, není v nich ani pravda, nýbrž pouhé pokrytectví, kličkování a darebáctví. Jistě žádní opravdoví přátelé jako ten, jehož Caelius Secundus potkal vedle cesty; je vůbec nesnadné v této ziskuchtivé době takového skutečného druha poznat či nalézt. Gnathonové patří většinou k velkým mužům a svými krásnými lichotkami, hranou přívětivostí a jinými podobnými zástěrkami si získávají jejich přízeň a vnucují se jim tak, že jsou považováni za muže znamenité ceny, moudrosti, učenosti, ba téměř za polobohy a takto si sami vynucují hodnosti a úřady; často ale jsou příčinou nemilých zmatků a rozbrojů; tak Rehoboamovi rádci nakonec zahubí sebe i ty, kdo jsou v jejich okolí. Tandlerus i jiní pochybují, zda lásku a nenávist je možné vyvolat filtry a symboly; Cardanus a Marbodius pochybují o účinnosti vzácných kamenů a amuletů; astrologové o volbě správného okamžiku, jak ještě povím na jiném místě. Pravým předmětem dobré lásky je ctnost, moudrost, slušnost, skutečná cena, *interna forma*, tj. vnitřní charakter

člověka, a takovou lásku pak nelze ani oklamat, ani vynutit; *ut ameris amabilis esto*, abys byl v lásce, měj to, co vzbuzuje lásku, láska sama je totiž nejmocnější *philtrum*, ctnost a moudrost, *gratia gratiam faciens*, jediná a výlučná milost, pokud ale není falešná, nýbrž otevřená, upřímná, prostá a nahá, „která je shůry", jak praví náš Apoštol, habitus inspirovaný Bohem, jenž nás nadal mnoha různými dary, jako je duch, vědění, jazyky, abychom byli milování hodní a ušlechtilí; takto dal Samuelovi jeho mohutnou postavu a krásný vzhled, Josef došel pro svou osobu přízně na dvoře faraonově a Daniel mezi správci nad dvořany. Ježíš prospíval moudrostí a milostí u Boha i lidí. Shledáváme tedy vždy u člověka jistý zvláštní půvab, je-li s to dobře mluvit, je-li nadán výřečností, duchem, ušlechtilostí; to je pak *primum mobile*, první hybatel: mocný magnetovec přitahující přízeň a blahovůli očí, uší a vůbec náklonnost lidí. Když Ježíš promluvil, „žasli všichni nad jeho odpověďmi" (Lk 2,47) a podivovali se nad velebnými slovy, vycházejícími z jeho úst. Řečník je s to zmocnit se srdcí lidí a jako druhý Orfeus, *quo vult, unde vult*, je táhne za sebou, kam chce, jen a jen silou své řeči: sladký hlas budí obdiv; ten, kdo se dokáže vyjádřit vhodným slovem v běžné větě, je pokládán za řádného člověka s božským duchem. Právě proto také naši staří básníci, *senatus populusque poetarum*, celé shromáždění poetů prohlásilo Merkura, tohoto předáka výmluvnosti, za dveřníka Grácií, a Grácie čili Charitky jsou podle nich dcery Jupitera a Eurymony, které přišly shůry. Byť jsou někteří lidé často neforemní, pokroucení a ošklivi na pohled, mají-li tyto kvality ducha, jsou považováni za příjemné. Platón chválí krásu Sókratovu, a přitom kdo měl hroznější vzhled, byl tvrdší a vypadal příšerněji než on? Mezi velkými filozofy, praví Řehoř Naziánský, „byla spousta netvorných, pokud jde o vzhled, jenž je možné vidět očima, a přitom byli elegantní v tom, co vidět není". *Saepe sub attrita latitat sapientia veste*, často se pod ošklivým pláštěm skrývá moudrost, Ezop, Dé-

mokritos, Aristotelés, Politianus, Melanchton, Gesner byli všichni sešlí starci, *Sileni Alcibiadis*, Alkibiadovi Silénové, na první pohled velmi hrubí a neuhlazení; kdo však z lidí byl kdy tak jasný, uhlazený, výmluvný, široce vzdělaný, uměřený a skromný? Žádný z tehdy žijících mužů nebyl tak krásný jako Alkibiadés, tak příjemného vzhledu, *quoad superficiem*, jak praví Boëthius, avšak měl *corpus turpissimum interne*, nanejvýš pokaženou duši. Slušnost, ctnost a příjemná povaha činí svůdci ty, kdo jsou tímto vším bohatě obdařeni, a dovolují jim získávat si přízeň a vlídnost lidí. Abdolonymus, jak jej líčí Curtius, byl chudák (autor ale dodává, že „příčinou jeho chudoby byla jeho poctivost"), avšak pro svou skromnost a zdrženlivost byl povznesen ze soukromé osoby (když ryl záhon na své zahrádce) na krále, protože dostal přednost před všemi veličinami své doby, *injecta ei vestis purpura auroque distincta*, byl oblečen do oděvu protkaného nachem a zlatem, požádán, aby se omyl, a jakmile tak učinil, aby si osvojil chování a ducha krále, poněvadž je tohoto titulu hoden, což se stalo, aniž cokoli změnil na své skromnosti a aniž se vzdal ostatních svých ctností. Titus Pomponius Atticus, vznešený občan římský, byl samou svou přirozeností do té míry dobrý a tak mírných způsobů, že byl milován všemi šlechetnými lidmi své doby, mezi nimiž byli tak odlišní mužové jako Caesar, Pompeius, Antonius či Tullius: *multas haereditates sola bonitate consecutus*, jak píše Cornelius Nepos, získal mnoho odkazů jen kvůli své vrozené poctivosti. *Operae pretium audire*, jak praví Titus Livius: kdo pohrdáte vším, co není zlato, a nemáte ve vážnosti ctnost, pokud není cestou k rozhojňování majetku, poslyšte, jaký byl Q. Cincinatus: vlastnil jen čtyři akry půdy, a přesto byl jmenován diktátorem. Takové vzácné pověsti se těšili i Cato, Fabricius, Aristides, Antonius, Probus, stejně tak byli pro svou odvahu obdivováni Caesar, Trajánus i Alexandr; Hefaistion miloval Alexandra, avšak Parménion krále Filipa II.: *Titus, deliciae humani generis*; stejným způsobem

mluví Aurelius Victor o Vespasiánovi, který byl výkvětem své doby, a stejně se mluvilo v Anglii o Edgaru Athelingovi, jenž vynikal svými ctnostmi. Vzpomínka na takové muže je stále čerstvá, sladká a milujeme je celé věky po tom, co jsou již mrtví: *Suavem memoriam sui reliquit*, zanechal za sebou sladkou vzpomínku, říká Lipsius o svém příteli, ať mrtví, ať živí, stále žijí s námi. Tullius píše Dolabellovi: „Jak víš, vždy jsem miloval Marka Bruta pro jeho ducha, zvláštní poctivost, vytrvalost a mírnou mysl; věř mi, že není nic tak milování hodného a pěkného jako ctnost." „Silně miluji Calvisina," píše Plinius Sossiovi, „je to velmi přičinlivý, přímý muž, což je mi zcela vhod": náklonnost způsobují jeho kvality. Když svatý Augustinus komentuje 84. žalm, píše: „Spravedlnosti je vlastní zvláštní krása," totiž krása vnitřní, „kterou vidíme očima našeho srdce, kterou milujeme a která nás rozněcuje; stejně tak těla mučedníků, třebaže rozervána na kusy divokou zvěří, září svou krásou, a my milujeme jejich ctnosti." Stoikové soudí, že pouze moudrý člověk může být hezký, totéž pak tvrdí Cato v III. knize Tulliova spisu *De finibus*, totiž že rysy ducha jsou pěknější než rysy tělesné, ba že jsou s nimi neporovnatelné: zejména moudrost a zmužilost zaslouží být nazvány krásnými, jak tvrdí Xenofón, a jen kvůli nim o někom může říkat, že je sličný; *et incomparabiliter pulchrior est veritas Christianorum quam Helena Graecorum*, jak říká svatý Augustin, křesťanská pravda je neporovnatelně krásnější než řecká Helena. „Víno je silné, silný je král, ženy jsou silné, avšak pravda všechno převyšuje"; „blaze člověku, jenž našel moudrost, člověku, jenž došel rozumnosti. Nabýt ji je lepší než nabýt stříbra, její výnos je nad ryzí zlato. Je drahocennější než perly, nevyrovnají se jí žádné tvé skvosty." (Př 3,13–15) Pouze ten je hezký, tvrdím ještě jednou, kdo je moudrý, opravdový, spravedlivý, přímý a dobrý; o Magdaleně, královně Francie a choti Ludvíka XI., jež byla původem Skotka, se vypráví, že když si jednoho večera vyšla na procházku se svými dámami, spatři-

la M. Alana, jednoho z královských kaplanů, tohoto ubohého a nehezkého starce, jenž usnul v loubí, a něžně jej políbila; když se jí kvůli tomu mladé dámy smály, opáčila, že svou přízní a úctou nezahrnuje jeho osobu, nýbrž po způsobu platónské lásky božskou krásu jeho duše. Ve všech dobách byla tedy uctívána a obdivována ctnost a zvláštní zář, jež z ní vychází: čím je kdo ctnostnější, tím je skvělejší a tím více sklízí obdivu. Nikdo nebyl na zemi tolik následován jako Ježíš Kristus sám, o němž žalmista praví, že je „nejkrásnější ze synů lidských" (Ž 44,3). Podle výkladu Chrýsostoma, *Hom*. 8 *in Mat*; Bernarda, *Ser.* 1, *de omnibus sanctis*; Augustina, Cassiodora, Jeronýma, *in Mat.*, to bylo následkem krásy jeho osoby; v jeho pohledu byl božský majestát, který zářil jako blesk a všechny k sobě přitahoval; zatímco Basil, Cyril, *lib.* 6 *super* 55 *Esaiae*, Theodoret, Arnobius i jiní tvrdí, že to bylo pro krásu jeho božství, pro jeho spravedlnost, vznešenost a výmluvnost; Thomas, *in Ps. xliv*, praví, že to bylo kvůli obojímu, což pak po něm opakuje i Baradius a Peter Morales, *lib. de pulchritud. Jesu et Mariae*, dodává, že totéž lze říci i o Josefovi a Panně Marii: *Haec alios forma praecesserit omnes*, krásou předčila všechny ostatní, jak to již předpověděla *Sibylla Cumaea*. Ať je tato krása zde anebo někde jinde, ať je blízko anebo daleko od nás, září a její světlo bude přitahovat lidi na míle, aby se zvedli a přišli k ní. Platón i Pýthagorás opustili svou zem, aby navštívili moudré egyptské kněze: Apollónius cestoval do Ethiopie a Persie, aby se poradil s mágy, bráhmány a gymnosofisty. Královna ze Sáby se vydala za Šalomounem a mnozí, jak praví Jeroným, opustili Španělsko a cestovali tisíce mil, aby mohli spatřit výmluvného Livia: *Multi Romam non ut urbem pulcherrimam, aut urbis et orbis dominum Octavianum, sed ut hunc unum inviserent audirentque, a Gadibus profecti sunt*; vyrazili z Gades do Říma ne proto, aby si prohlédli krásy města anebo spatřili Octaviana, pána celého světa, nýbrž proto, aby mohli navštívit tohoto muže a naslouchat

mu. Žádná krása nezanechá po sobě tak silný otisk, žádná nezasáhne člověka tak hluboko a nesváže lidské duše pevnějším poutem než ctnost.

Non per deos aut pictor posset,
Aut statuarius ullus fingere
Talem pulchritudinem qualem virtus habet;
(Filemon)

Ani malíř, ani rytec, ani žádný sochař nemohou vyjádřit nádheru ctnosti či onu podivuhodnou zář, která z ní vychází, kouzelné paprsky očarovávající potomstvo, paprsky, které září až do skonání světa. Mnozí, praví Favorinus, kdo milovali a obdivovali Alkibiada v jeho mladých letech, nechtěli o něm nic vědět a nestarali se o něho, když se stal mužem, *nunc intuentes quaerebant Alcibiadem*; avšak Sókratova krása se nezměnila, nádhera ctnosti nehasne nikdy, je stále čerstvá a mladá, *semper viva*, po všechny další věky, je to nejmocnější magnetovec, přitahující a spojující ty, kdo se ocitnou v jeho přítomnosti. Proto také Homér líčí tři Grácie tak, že se navzájem drží za ruce, protože tato požehnání pevně spojují lidská srdce spolu navzájem. „Jemná pouta, která se tak šťastně svazují, že ti, kdo jsou jimi spoutáni, milují toho, kdo je svázal a přejí si, aby byla ještě těsnější," říká Seneca, právě tak, jako si Géryonés s třemi těly přál být jedním. Neboť přirozeností pravého přátelství je, že duše jsou spojeny, stejné se jich dotýká stejně, jsou jedné mysli,

Velle et nolle ambobus idem, satiataque toto
Mens aevo,

až do konce věků být spolu spjati, chtějíce i nechtějíce totéž...,
(Silius Italicus)

jak praví básník, zůstat jednou jedinou osobou napořád. Kde je taková láska, tam je také mír a klid, pravé souznění, dokonalé přátelství, harmonie slibů a přání, stejné mínění, jak tomu bylo v případě Davida a Jónatana, Damóna a Pýthia, Pylada a Oresta, Nísa a Euryala, Thésea a Pirithoa: chtějí žít a zemřít spolu a navzájem se odměňují dobrými skutky (*nam vinci in amore turpissimum putant*, neboť je ostudou, předčí-li nás ten druhý svou náklonností), a nejen po dobu, kdy žijí, ale i tehdy, když přátelé jsou mrtví, nadále zachovávají jejich památku náhrobky a monumenty, žalozpěvy, epitafy, elegiemi, nápisy, pyramidami, obelisky, sochami, obrazy, vyprávěními, básněmi, anály, slavnostmi a výročími (jak měli ve zvyku Platónovi žáci), neopomenou sebemenší příležitost k připomínání jejich jména, zásluh a uchovávání věčné paměti. *Illum coloribus, illum cera, illum aere*, jak praví Plinius o jednom římském občanovi: prokazoval úctu svému příteli barvou, voskem, bronzem, slonovinou, mramorem, zlatem i stříbrem, a nedávno dokonce před posluchači pronesl chválu jeho života. V jiném svém listě, v němž zmiňuje epigram, který k jeho poctě složil Martialis, píše: „Dal mi tolik, kolik jen mohl, a učinil by pro mne ještě více, kdyby to bylo možné: vždyť co více může člověk dát než čest, slávu a věčnost? Psal kvůli nesmrtelnosti, a přesto je možné, že jeho dílo nepřetrvá.“ To je jediná odměna, kterou může ubohý učenec poskytnout svému zasloužilému učiteli, svému Maecenatovi, svému příteli: zmínit se o něm ve svých spisech, věnovat mu knihu, sepsat jeho život a podobně, jak o to vždy usilovali všichni naši básníci, řečníci, historikové; naopak největší pomsta, které se lze od protivníků dočkat, spočívá v tom, že je pronásledují svými satirami, invektivami a podobně; obojí je ale důležité, jak naznačuje Platón. Paulus Jovius uzavírá čtvrtou knihu o životě a skutcích papeže Lva X., jenž byl jeho vznešeným patronem, následujícícmi slovy: „Protože mu nemohu vzdát poctu jako ti, kdo jsou bohatí, podjal jsem se se stejným

úsilím, náklonností a zbožností sepsat jeho život; jelikož mi můj majetek nedovolí, postavit mu nádhernější pomník, obřady, které uspořádám, abych uctil jeho posvátný popel, budou takové, které si dokáže vymyslet snad omezená, přece však svobodná mysl.“ To už ale příliš odbíhám. Kde se této opravdové lásky nedostává, tam nemůže být trvalý mír, o přátelství mluví jen pusa, je to padělek, anebo vypočítavost a předstírá se tak dlouho, dokud falešník nedosáhne svého cíle a z přátelství je najednou při první příležitosti nepřátelství, otevřená válka, odpor, rozhořčení v srdci, klevety a pomluvy, hádky a všechny možné způsoby hořkého melancholického rozladění. Ti, kdo nemilují nic než velkolepost, bohatství a panovačnost, nevzbuzují lásku, nýbrž strach; *nec amant quemquam, nec amantur ab ullo*, lásky k nikomu nemají a nejsou též nikým milováni; byť je lidé po určitou dobu snášejí, jsou pro svou tyranskost a panovačnost, pro svou lakotu, lačnost, hrubost a sprostotu, pro své šílenství, nemírnost, nerozumnost a jiné podobné neřesti v obecném opovržení a ošklivi si je všichni, lidé stejně jako Bůh.

Non uxor salvum te vult, non filius, omnes
Vicini oderunt;

Zdraví tvého si nepřeje žena ni syn tvůj, a všichni
sousedé mají tě v záští;
(Horatius, *Saturae**, 12, v. 130)

žena i děti, přátelé, sousedé, ti všichni se jich zříkají a rádi by se jich zbavili, často jsou dokonce nuceni proti nim zakročit silou, aby je uvarovali před božím trestem, neboť namísto Grácií pak přicházejí Furie. Zatímco Abigail, žena bystrého rozumu a krásné postavy, byla Davidovi milá, Nábal byl zatvrzelý a v jednání zlý, a proto byl též zavržen; Mordokaj byl přijat, zatímco Haman, tento favorit, jehož křeslo bylo postaveno nad křesla všech velmožů a jemuž se

všichni služebníci klaněli, byl popraven. Stává se, že se pokrytcům, vypočítavcům dlouhou dobu daří, že zastírají své lži lichocením, podplácením, skrýváním své přirozenosti anebo využívají slabosti druhých, kteří nejsou s to prohlédnout jejich machinace, avšak i oni budou nakonec rozpoznáni a svrženi: „Věru, stavíš je na kluzké stezky, do zkázy je srazíš“ (Ž 73,18); jako kdysi Seianus skončí na *scalae Gemoniae*, schodišti ve starém Římě, které bylo určeno k popravám; anebo (podle vyprávění Ammianova) jako Eusebius, tento muž nadaný v jisté době nejvyšší autoritou, *ad jubendum imperatorem*, který byl v okamžení sražen z výšin na zem. Je jistě možné, že některým se podaří takovému osudu uniknout, že po celý jejich život se nikomu nepodaří jejich masku jim strhnout, ale po jejich smrti začne jejich památka páchnout jako ohořelý knot a ti, kdo se neodvážili proti nim ozvat ani šepotem, dokud žili, budou pronásledovat jejich jméno satirami, posměšky a budou je hořce proklínat, budou se těšit špatné pověsti, *male audire*, po celou následující dobu a budou nenáviděni až do skonání světa.

Symptomy neboli znaky melancholie lásky na těle a mysli, a to jak dobré, tak i zlé

Symtpomy náleží buď tělu, anebo duchu; symptomy těla jsou bledost, hubenost, suchost atd. *Pallidus omnis amans, color hic est aptus amanti*, milenci ať jsou bledí, ta barva se milencům hodí, jak popisuje zamilované básník Ovidius; *fecit amor maciem*, láska je příčinou vyhublosti. Podle Avicenny, *de Ilishi*, *cap.* 33, jsou symptomy této choroby „vpadlé oči, suchost; zamilovaní chodí a smějí se sami pro sebe, chovají se, jako by viděli anebo slyšeli cosi milého". Valeriola, *lib.* 3 *Observat. cap.* 7; Laurentius, *cap.* 10; Aelianus Montaltus, *de her. amore*; Langius, *epist.* 24, *lib.* 1, *Epist. med.*, říkají v podstatě totéž, *corpus exsangue pallet, corpus cracile, oculi cavi*, tělo je jako bez krve a bledé, je pohublé a oči vpadlé, *ut nudis qui pressit calcibus anguem*, jsou jako člověk, jenž kráčeje bos, na hada šlápl, s očima hluboko zapadlýma do lbi, *Tenerque nitidi corporis cecidit decor*, chůze je pomalá a nejistá, půvab se vytrácí, chřadnou a nespavost, starost i vzdechy jim propůjčují chorobný vzhled:

Et qui tenebant signa Phoebeae facis
Oculi, nihil gentile nec patrium micant.

Zraky, jež druhdy byly jasné jak slunce,
ztrácí všechen svůj vnitřní žár.
(Seneca)

K tomu pak ještě přistupuje sténání, hoře, smutek a sklíčenost:

Nulla jam Cereri subit
Cura aut salutis,

Nepečuje již o sebe
a odmítá krmi,
(Seneca)

neboť se ztrácí chuť k jídlu atd. Jason Pratensis udává důvod všeho toho: „Následkem rozdělení životních duchů játra ani nefungují tak, jak by měla, ani neproměňují potravu v krev, jak je zapotřebí, takže údy jsou slabé, jelikož jim chybí opora, jsou vyhublé a ochablé jako rostliny na mé májové zahrádce, když se jim nedostává vláhy." Proto jsou dívky často postiženy bledničkou, zatímco muži jsou stiženi sešlostí a mají špatnou tělesnou konstituci, s čímž se pak velmi často druží obvyklé vzdychání a naříkání. Jako kapky z destilační baňky, *ut occluso stillat ab igne liquor*, vypuzuje oheň Kupidův slzy z očí pravého milence:

Začasté mocný Mars naříká Venuši kvůli,
smáčeje mužnou svou líc
ženskou slzou;
(Spencer)

Ignis distillat in undas,
Testis erit largus qui rigat ora liquor.

oheň mění se zvolna ve vodu,
viz hojný proud, v němž koupe se tvář.
(Elyot)

A k tomu pak přidej ještě mnoho podobného. Když se Chariklea zamilovala do Theagena, jak o tom vypráví Héliodóros, „byla celá bez sebe, mluvila páté přes deváté, o samotě vzdychala, nedokázala spát a kvapem ubývala na váze"; *pallor deformis, marcentes oculi*, hrozně bledá, prázdné oči, nestálé myšlenky, rychlý dech, to je řečeno o ženě, která propadla lásce ke svému zeti. V listu své milence Lucretii jí Euryalus kromě jiného vyčítá: *Tu mihi et somni et*

cibi usum abstulisti, vzalas mi spánek i chuť k jídlu. A velmi správný je i následující popis:

Nejedl, nepil, míjely ho sny,
až byl jak vyschlý šindel hubený.
Zrak matný měl a v lebku zapadlý,
tvář pobledlou jak popel vychladlý
a stále bloudil sám a sám a sám
a celé noci bděl svým truchlohrám.
(G. Chaucer, *Canterburské povídky**, Povídka rytířova, 1361–1366)

U Theokrita se mladá dívka, která se zamilovala do mladíka Delfida, vyznává:

Ut vidi, ut insanii, ut animus mihi male affectus est,
Miserae mihi forma tabescebat, neque amplius pompam
Ullam curabam, aut quando domum redieram
Novi, sed me ardens quidam morbus consumebat,
Decubui in lecto dies decem, et noctes decem,
Defluebant capite capilli, ipsaque sola reliqua
Ossa et cutis.

Jak jsem ho zhlédla, jak jsem se popletla, jaký to pocit
nešťastným srdcem mi projel! Má tvářička zbledla
a průvod pak mi už nebyl ničím;
a jak jsem se dostala domů,
sama už nevím. Jak v těžké horečce, slabá až běda,
po deset nocí a po deset dní jsem nesešla z lože.
Všechny vlasy mi slezly a vůbec nezbylo ze mne
nic než kosti a kůže.
(Theokritos, *Idyly*, 2, 82–86, 88–89)

Všechny tyto strasti velmi pěkně popisuje hrdinský básník, když líčí Didonu:

At non infelix animi Phoenissa, nec unquam
Solvitur in somnos, oculisve ac pectore amores
Accipit; igeminant curae, rursuque resurgens
Saevit amor.

Jediná foinická Dídó, ta ubohá, pokoje nemá:
nikdy ji nejímá spánek, klid noci se na zrak a srdce
nesnáší, trýzeň roste a znova se budící vášeň
zuří.
(Vergilius, *Aeneis**, IV, v. 529–532)

Rovněž Accius Sannazarius, *Ecloga 2, de Galatea*, líčí obdobně, jak jeho Lycoris souží nedostatek spánku, jak vzdychá, vzlyká a naříká; Eustathiův Ismeniás je jako zbavený smyslů, „srdce mu buší, jakmile spatří svou milou“, nemůže spát a jeho lůžko je jako poseté trny. Podle všech autorů jsou vyhublost, nechuť k jídlu a nedostatek spánku běžné symptomy, které nakonec člověka do té míry zkruší, že jej celého promění a zjinačí, a platí pak to, co se žertem říká v jedné komedii: „Bohové, jsou to ještě ti samí lidé?“

Attenuant juvenum vigilatae corpora noctes,
Curaque et immenso qui fit amore dolor.

Stravují mladíků těla i bolestně probděné noci,
a jak to při velkých láskách bývá: i starost a bol.
(Ovidius, *Ars amatoria**, I, v. 735–736)

Podle těchto a jiných podobných tělesných symptomů poznáváme zamilované, *quis enim bene celet amorem*, vždyť kdo dokáže skrývat lásku? „Může si kdo shrnout do klína oheň a nespálit si šaty?“ ptá se Šalomoun; skrývat lze jen stěží, ať se snaží, co jim síly stačí, vždycky se prozradí; lásku lze poznat *plus quam mille notis*, víc než tisícem příznaků, *quoque magis tegitur, tactus magis aestuat ignis*, čím víc je plamen ukryt, tím prudčeji pálí. Antifanés, autor

komedií, poznamenává, že stáří, lásku a opilost nelze zakrýt, *celare alia possis, haec praeter duo, vini potum*; prozradí je slova, pohledy, gesta, avšak dva nejnápadnější znaky vyjevuje puls a výraz. Když se Seleukův syn Antiochus bláznivě zamiloval do Stratoniky a nechtěl přiznat svůj bol či příčinu své choroby, odhalil lékař Erasistratos z pulsu a výrazu, že je do ní zamilován, „poněvadž když se objevila anebo padlo její jméno, jeho puls se změnil a zčervenal v tváři". Tohoto druhu byla i láska Polykléova syna Charikléa, kterou odhalil lékař Panacius, jak se lze dočíst v příběhu, který vypráví Aristaenetus. Galénos se chlubí, že podle stejných příznaků přišel na to, že Justa, žena konzula Boëthia, se zamilovala do herce Pylada, protože jen slyšela jeho jméno, měnil se její puls i výraz, a stejně tak tomu bylo s Poliarchem, zaslechl-li jméno Argenidy. Franciscus Valesius, *lib.* 3, *controv.* 13, *Med. contr.*, popírá, že by existovalo něco takového jako *pulsus amatorius* nebo že by lásku bylo možné takto rozpoznávat; ale Avicenna potvrzuje Galénovu hypotézu na základě vlastní zkušenosti, *lib.* 3, *fen.* 1; Gordonius, *cap.* 20, říká: „Jejich puls je nepravidelný a prudký, jde-li dívka kolem toho, koho miluje"; srovnej k tomu dále: Langius, *epist. 24, lib.* 1, *Med. epist.*; Nevisanus*, lib.* 4, *numer.* 66, *Syl. nuptialis*; Valescus de Taranta; Guianerius*, tract.* 15. Podle Valleriolу jsou symptomy následující: „Kolísavý puls, zanedbávání běžných podniků, nedostatek spánku, časté vzdechy, červeň ve tváři, kdykoli je o ní řeč, to vše jsou zjevné příznaky." Ze všech ostatních pak zejména Polák Josephus Struthius v páté knize, *cap.* 17, své *Nauky o pulsu* tvrdí, že melancholie lásky jakož i ostatní vášně ducha je možné poznávat podle pulsu. „Chcete-li se dozvědět," říká, „jakou nemocí jsou stiženi lidé, které vyšetřujete, dotkněte se jejich tepny." Ve čtvrté knize, čtrnácté kapitole pak tento puls zkoumá zvlášť a píše: „Láska působí kolísavý puls"; uvádí příklad jedné své pacientky, u které právě na základě pulsu seznal, že je velice zamilovaná, a poznal též, do koho se zamilovala; uváděl jména

různých osob, a když nakonec vyslovil jméno toho, o kterém si myslel, že je ten pravý, „její puls začal být nepravidelný a tepal rychleji, takže když jí zkoumal puls častěji, pochopil, co se seběhlo“. Když Apollónios ve své *Argonaut. lib.* 4 básnicky líčí setkání Iásóna a Médeie, ukazuje, jak oběma zčervenaly tváře, když na sebe pohlédli, a jak zprvu nebyli ani mocni řeči:

Totus, Parmeno,
Tremo, horreoque, postquam aspexi hanc.

Chvěji se, Parmene,
celý a celé mé tělo se otřásá, když na ni pohlédnu.

Takto se zachvěl i Faidros při pohledu na Thais; jiní se potí, krátí se jim dech, *crura tremunt ac poplites*, třesou se jim nohy, trápí je bušení srdce při podobných příležitostech, *cor proximum ori*, jako by měli srdce v ústech, jak říká Aristaenetus, hoří a mrazí je současně (vždyť láska je oheň, led, horká, studená, je to svrbění, horečka, zuřivost, zánět a kdo ví co ještě), mají pobledlou tvář, jsou rudí a obyčejně zčervenají, když se poprvé sejdou, často dokonce vzrušený pohyb životních duchů způsobí krvácení z nosu a někdy stačí, když se o milované jen mluví; právě podle tohoto příznaku rozpoznal Eustathius náklonnost Isméninu: když totiž náhodou potkala svého milého, její tvář se změnila a pokryla ji panenská červeň. Věc mezi milenci velmi častá, jak to pěkně pověděl veselý biskup Arnulfus v jednom ze svých čtveráckých epigramů:

Alterno facies sibi dat responsa rubore,
Et tener affectum prodit utrique pudor...

Tváře si odpověď dají, když červeň je zbarví
a zradí, jak blízko se k sobě oba dva mají...

Nejjistější odhady však pocházejí ze symptomů, které se vyjevují, když jsou oba spolu; zradí je jejich řeči, zamilované pohledy, jejich skutky a necudná gesta; nemohou se udržet, chtěli by se oba donekonečna líbat. Když se ženil lékař Stratoklés, nemohl o svatebním dni na hostině ani jíst, protože jenom celoval nevěstu, *nihil prius sorbillavit, quam tria basia puellae pangeret*. Napřed slovo, po něm polibek, pak nějaká lichotka a znovu polibek, hloupá otázka, a zase polibek, a když mu dojdou nápady a není o čem mluvit, je pořád možné objímat a líbat, *Hoc non deficit incipitque semper*, není tomu nikdy konec, ještě jeden polibek a další a další a další: *Huc ades, o Thelayra*: „Pospěš a líbej mne, Korinno!"

Centum basia centies,
Centum basia millies,
Mille basia millies,
Et tot millia millies,
Quot guttae Siculo mari,
Quot sunt sidera caelo,
Istis purpureis genis,
Istis turgidulis labris,
Ocellisque loquaculis,
Figam continuo impetu;
O formosa Neaera.

Deset tisíc polibků, sto tisíc, tisíc tisíců a tolik tisíc tisíců, kolik je kapek v Sikulském moři anebo hvězd na nebi, chci vtisknout na tuto ruměnou tvář, na tyto vyšpulené rty, na tyto tvé výmluvné oči, má krásná Neaero. (Johannes Secundus)

A takto mluví Catullus ke své Lesbii:

Da mihi basia mille, deinde centum,
Dein mille altera, da secunda centum,
Dein usque altera millia, deinde centum.

Dej mi tisíc polibků, potom sto zas,
potom druhý zas tisíc, druhé sto zas,
potom jiných vždy tisíc a pak sto zas.
(Catullus*, V, v. 7–9)

A stejně tak se má Adonis k Venuši, Endymion k Luně, stále se celují a objímají jako holubičky, *Columbatimque labra conserentes labiis*, často velmi horlivě a směle:

Affigunt avide corpus, junguntque salivas
Oris, et inspirant presantes dentibus ora.

Divoce se k ní přimknou, až obojí sliny
i dech se smísí, a do rtů jí zaryjí zuby.
(Lucretius, *De rerum natura**, IV, v. 1108–1109)

Tam impresso ore ut vix inde labra detrahant, cervice reclinata, naklonil její šíji a svá ústa k ní přitiskl tak těsně, že sotva mohli oddělit rty, tak líbal Lamprias Thais v Lúkiánovi; stejně tak i Phillipos u Aristaeneta: *Amore lymphato tam furiose adhaesit, ut vix labra solvere esset, totumque os mihi contrivit*, s divokou vášní přitiskl své rty na moje, a tak prudce, že se nemohl oddělit a způsobil mi bolest; takto též u Aretina pozdravil jeden z nápadníků Lucretii a takto si obvykle počínají všichni milenci:

Dentes illidunt saepe labellis,
Atque premunt arcte adfigentes oscula.

Často se ženě i zuby zahryznou do rtů
a celováním je drtí.
(Lucretius, *De rerum natura**, IV, v. 1079–1080)

Nemohou se ovládnout, jak jsem již řekl, musí se nejen stále držet za ruce, líbat, ale též objímat, dotýkat nohama, vrhat se jeden druhému na prsa, a to *libenter, et cum delec-*

tatione, velmi volně a se zalíbením, jak přiznává své milence Filostratus; anebo musí jako Lúkiánův Lamprias *mammillas premens, per sinum clam dextra*, sklouznout rukou po ňadrech, a jen zřídka slušným způsobem; proto také jeden stařec v jisté Terentiově komedii o svém synovi praví: *Non ego te videbam manum huic puellae in sinum insere?* „Neviděl jsem tě snad, jak jí saháš rukou do záňadří? To snad ne!“ Takových triků lásky raději zanech. Junona v Lúkiánovi*, tom* 4, *Deorum dial.* 6, si stěžuje Jupiterovi na Ixiona, že ji pořád střehne svými pohledy a často v její společnosti vzdychá a poplakává, „a když jsem se někdy napila a vrátila Ganymédovi pohár, žádal si pít z téhož poháru jako já a na stejném místě, jako jsem pila. A když jej dostal, líbal jej při pití, dával si jej k očím a opět se díval na mne, jednou vzdychl a jindy se zase smál.“ Stane-li se, že se nemohou dostat blízko k sobě, aby spolu mohli laškovat, nemají-li příležitost povídat si spolu, neznají-li se blíže anebo se znají jen krátce, přesto, jsou-li spolu, je hned prozradí jejich oči: *Ubi amor ibi oculus*, dívám se na to, co se mi líbí, jak se říká, a co se mi líbí, to miluji, avšak milenci se v pohledu milované zcela ztrácejí.

Alter in alterius jactantes lumina vultus,
Quaerebant taiti noster ubi esset amor.

S údivem na sebe oba dva zírají, s otázkou na rtech:
„Kdepak je jejich láska?“ tiše se druha druh ptal.
(Ovidius, *Heroides**, III, v. 11–12)

Nedokážou odvrátit zrak od té, kterou milují, chtějí ji obtěžkat očima, *impregnare eam ipsis oculis*, zbavit ji očima panenství, pozorovat, upřeně hledět, zmocnit se celé tváře, smát se na milenku a pokradmu ji pozorovat jako Apollón Leukotheu, Seléné svého Endymiona, když se ocitla v Kárii a nechala zastavit své spřežení na Latmu. Všichni se musí zastavit a dívat se na sebe, anebo pokud milovaná

dívka odchází, sledovat ji očima, dokud to jde; je *animae auriga*, vozatajnicí jejich duše, jak říká Anakreón, nemohou přejít kolem jejích dveří či okna, aniž by jako magnetovec nepřitáhla jejich pohled, a i když tu není, obracejí se jejím směrem a ohlížejí se za ní. Takové věci se lze dočíst u Aristainéta z Exithemu, Lúkiános ve svých *Portrétech* mluví takto sám o sobě a Tatius o Kleitofónovi: *Ille oculos de Leucippe nunquam dejiciebat*, Leukippovy oči se od ní nikdy neodvrátily; mnozí zamilovaní přiznávají, že když se ocitli v přítomnosti milované, nedokázali udržet oči a museli na ni upřeně a pozorně hledět, *inconnivo aspectu*, dychtivě a lačně, jako by ji chtěli pohledem prostoupit a nemohli se této podívané nabažit: *Fixis ardens obtutibus haeret*, úžasem nad tím trne a pořád se dívá a dívá. A milovaná si počíná stejně, vpíjí se do milovaného očima, jako by ho chtěla spolknout a pozřít, Mamurra podle jednoho Martialova epigramu: *Inspexit molles pueros, oculisque comedit*, hleděl na mladé, pružné chlapce a hltal je pohledem. V Barthemově *Navigat. Vertom. lib.* 3*, cap.* 5, se o tom vypráví zábavný příběh. V Arábii žena sultána Sany nedokázala odtrhnout oči od východu do západu slunce od Vertomanna, protože byl pohledný a bělostné pleti; nedokázala odolat; jednoho dne jej přiměla, aby přišel do její komnaty, *et geminae horae spatio intuebatur, non a me unquam aciem oculorum avertebat, me observans veluti Cupidinem quendam*, upřeně si jej prohlížela celé dvě hodiny, jako by to byl nějaký Adonis. U Lúkiána se zase jeden mladík zamiloval do obrazu Afrodíté; každého rána přicházel do jejího chrámu a setrvával zde od úsvitu do setmění a ani v noci nechtěl odejít domů; seděl před obrazem bohyně, neustále k němu vzhlížel a cosi si pro sebe mumlal. Jestliže zamilovaný nemůže vidět tu, kterou miluje, bude pořád chodit sem a tam a čekat u jejích dveří, aby využil každé příležitosti, kdy by ji mohl spatřit; například v Longově *Sofistovi* dva milenci Dafnis a Chloé ustavičně bloudili před dveřmi toho druhého, Dafnis se snažil využít

každé příležitosti, aby byl s milovanou, v létě lovil, v zimě chytal ptáky kolem jejího otcovského domu, aby ona zahlédla jeho a on ji. „Královský palác nebyl tak důkladně střežen," říká Aretinova Lucretia, „jako můj dům, když jsem pobývala v Římě; vchod i ulice byly vždycky plné lidí, kteří tu chodili a projížděli, aby mne spatřili; jejich oči se stále upíraly k mému oknu, a když míjeli, museli se ještě ohlédnout; někdy zakašlali anebo drze využili okamžiku a nahlas promluvili, abych se podívala ven a viděla je." A tak se děje i jinde, tak se chová každý milující, poněvadž všechno jeho štěstí spočívá v tom, může-li být s milovanou, mluvit s ní; dobře se cítí jen v její společnosti, „šestkrát i sedmkrát za den chce projít ulicí, kde bydlí, a vymýšlí zbytečné pochůzky, aby ji spatřil"; pořád přemítá, kde, kdy a jak se s ní setkat.

Lenesque sub noctem susurri,
Composita repetuntur hora.

Šepoty tiché jsou za noci slyšet,
když hodina vhodná.
(Horatius, *Carmina*, X, v. 19–20)

Když nakonec odejde, je mu každá minuta hodinou a každá hodina dnem, deset dní je celý rok, než ji zas spatří.

Tempora si numeres, bene quae numeramus amantes.

Kdybys počítal čas – ten milenci počítat znají!
(Ovidius, *Heroides**, II, v. 1–2)

Jestliže se zamiluješ, i ty budeš volat jak Fyllis: *Et longum formosa vale*, buď zdráv, buď zdráv, můj Iolle sličný. A i když se dohodli, že se zakrátko zase sejdou, dokonce hned nazítří, nechtějí se rozejít, on pořád odchází a znovu se vrací, hledí na ni a tiskne jí ruce a dává jí zdáli klobou-

kem sbohem. A když už je pryč, myslí na to, jak dlouho to bude trvat, až ji zase spatří, a ona zas myslí na něho, hodiny se jistě zpožďují, hodina schůzky je ta tam.

Hospita, Demophoon, tua te Rhodopeia Phyllis
Ultra promissum tempus abesse queror.

Rhodopská Fyllis, Démofoónte, jež hostila tebe,
truchlí; vždyť prchla již doba, v které ses navrátit měl!
(Ovidius, *Heroides**, II, v. 1–2)

Dívá se pořád z okna, zda již přichází, říká se, že Fyllis toho dne zašla devětkrát na mořský břeh přesvědčit se, zda již Démofoónt nedorazil, stejně jako Troilus devětkrát přišel k branám města a hledal svou Kresidu. Cítí úzkost a nemoc, dokud ho znovu nespatří; mezitím se mrzí, je nespokojená, skleslá a sklíčená; proč už nepřichází? kde asi je? proč nedodrží, co slíbí? proč mne nechává čekat tak dlouho? určitě trpí nějakou nemocí; něco se mu muselo stát; zapomněl, zapomněl na mne. A takových otázek je bezpočtu. Pak se zase vzpamatuje, vstane, zase se jde podívat, poslouchá a ptá se, má uši všude, pátrá všude kolem; každý muž v dálce je určitě on, sebemenší pohyb na ulici, konečně, to je už určitě on, *male aurorae, male soli dicit, dejeratque*, tak dlouhý den ještě nezažila, mluví z cesty, je neklidná a netrpělivá; neboť *amor non patitur moras*, láska nesnáší odklady: chvíle strávené v jeho společnosti minuly příliš rychle, míle je krátká, cesta příjemná; pojednou je krásný den, když kráčí k ní, a je jedno, je-li horko anebo zima, i když mu zuby cvakají, nic nedbá; sucho či mokro, všechno jedno; mokrý až na kůži, nic necítí a nestará se, snadno to vše snáší a snesl by i víc, protože čas kvapí a snesl by jí modré z nebe; žádné břemeno není dost těžké, láska všechno ulehčí. Jákob sloužil za Ráchel sedm let, bylo to pro něho jako několik dní, protože ji miloval. Nikdo není tak šťasten jako milenec, může-li se těšit ze spo-

lečnosti své milované, pro takovou chvíli je v nebi; ale je-li bez ní, je hned sklíčený, osamělý, mlčí, poplakává, naříká, vzdychá a stěžuje si.

Avšak duševní symptomy u milenců jsou počtem téměř nekonečné a jsou tak rozdílné, že žádná znalost je nedovede všechny obsáhnout; milenci jsou někdy veselí a strženi štěstím, většinou je však láska soužení, muka a peklo, vášeň hořká i sladká zároveň; *Amor melle et felle est fecundissimus, gustum dat dulcem et amarum*, láska překypuje medem i žlučí, chutná po hořkém i po sladkém. *Suavis amarities, dolentia delectabilis, hilare tormentum*, láska je sladká hořkost, radostný žal, slastná útrapa;

Et me melle beant suaviora,
Et me felle necant amariora.

Těší, protože sladší než med,
však zabíjí její hořkost horší pelyňku.

Jako letní muška, křídla lyšaje anebo duha plná barev,

Quae ad solis radios conversae aureae erant,
Adversus nubes caerulae, quale jubar iridis,

jež obrácené ke slunci byly zlaté, a když k mrakům, tmavé právě tak jako barvy duhy,
(Stobaios)

hezká i ošklivá a plná proměn, ač většinou mrzutá a ohavná. Slovem, španělská inkvizice ve srovnání s ní není ničím; „muka a hrdelní trest“, jak ji kdosi nazývá v jedné Plautově komedii, jenž mluví o neuhasitelném ohni a podobných věcech. „Z ní,“ tvrdí svatý Augustin, „se rodí bodavá strast, rozčilení, vášně, smutky, strachy, podezírání, nespokojenost, sváry, rozbroje, války, zrady, nepřátelství, lichocení, klamání, zhýralost, nestoudnost, krutost, darebáctví,

Dolor, querelae,
Lamentatio, lacrimae perennes,
Languor, anxietas, amaritudo;
Aut si triste magis potest quid esse,
Hos tu das comites, Neaerea, vitae.

bolest, hádky
nářky a usedavý pláč,
mdloba, úzkost a hořkost;
je-li snad cosi smutnějšího toho všeho,
to vše mi dej, Neaereo, družko mého žití.
(Marullo)

To jsou tedy průvodci zamilovaných a jsou to též nejběžnější symptomy, jak je vypočítává básník.

In amore insunt vitia,
Suspiciones, inimicitiae, audaciae,
Bellum, pex rursum etc.

Výčitky, podezírání, třenice, láska i mír,
to jsou hlavní neřesti lásky.
(Terentius)

Insomnia, aerumna, error, terror, et fuga,
Incogitantia, excors immodestia,
Petulantia, cupiditas, et malevolentia;
Inhaeret etiam aviditas, desidia, injuria,
Inopia, contumelia, et dispendium.

Bdění, zármutek, zmatek, strach a utíkání,
překotnost a přemíra bez rozumu,
hrubost, hloupá žádostivost, nedbalost a touha
po špatnostech, mrhání, bída, utrpení.
(Plautus)

U každého básníka bychom našli takový úplný soupis symptomů lásky; právem si však může přední místo osobovat strach a smutek. Jakkoli Hercules de Saxonia, *cap.* 3, *Tract. de melanch.*, tvrdí, že strach mezi symptomy melancholie lásky nepatří, sám jsem přesvědčen o opaku. *Res est solliciti plena timoris amor*, taková bývá už láska: obavy, úzkost a děs, ale i ustrašenost a podezíravost; z muže dělá ženu, což vysvětluje, proč jsou podle Hésioda Strach a Bledost dcery Venušiny:

Marti clypeos atque arma secanti
Alma Venus peperit Pallorem, unaque Timorem,

protože strach a láska jdou vždy ruku v ruce. A milenci jsou náchylní k mýlkám, zveličují, často jsou ale i příliš důvěřiví, příliš plní naděje a důvěry a vzápětí zas příliš žárliví, neschopní uvěřit anebo věřit dobrým zprávám. Jistý komický básník velmi pěkně vykreslil i tento obrat v dialogu mezi Miciou a Aeschinem, něžným otcem a bláznivě zamilovaným synem. „Micio: Nedělej si starosti, můj synu, jistě ji dostaneš za ženu. Aeschines: Ach, otče, vysmíváš se mi snad? M: Nevysmívám, proč? A: Protože si to přeji tak silně, tím více nevěřím a strachuji se. M: Jdi za ní a požádej ji, aby se stala tvou ženou. A: Co, ženou? Teď hned?“ Pochybnosti, úzkosti, podezírání jsou však nejmenší částí trýzně; častokrát totiž se vášeň změní v jednání; milenci mluví hezky a lichotí si, jsou úslužní a plní ochoty, ale po čase začnou být protivní, hádají se, perou, proklínají, přou, smějí a pláčí; jak říká Lúkiános, kdo nepoznal tyto výbuchy, toho se magnet lásky netkl. Jejich skutky i vášně jsou smíšené dohromady, avšak největší díl má v zamilovanosti smutek; pro mnohé je láska hořkost sama; *rem amaram*, jak ji nazývá Platón, hořký jed, agonie, pohroma.

Eripite hanc pestem perniciemque mihi;
Quae mihi subrepens imos ut torpor in artus
Expulit ex omni pectore laetitias.

Zbavte mne ničivé té pohromy, jež
jako studený jed kolující mi v žilách
chce navždy zbavit mou duši slasti.
(Catullus*, 76, v. 20–22)

To cítil též Faidros, když vzkřikl:

O Thais, utinam esset mihi
Pars aequa amoris tecum, ac pariter fieret ut
Aut hoc tibi doleret itidem, ut mihi dolet.

Kdyby jen tvá láska se rovnala mé a kdybychom
cítili stejně, potom bys trpěla právě tak, jako teď trpím já.
(Terentius)

A rovněž i onen mladík, který nespokojeně volá:

Jactor, crucior, agitor, stimulor,
Versor in amoris rota miser,
Exanimor, feror, distrahor, deripior,
Ubi sum, ibi non sum; uni non sum, ibi est animus.

Jsem zmítán, sužován a proháněn,
jsem probodáván, otáčen,
zbavován dechu v kole lásky.
Kde jsem, tam nejsem přítomen,
kde nejsem, tam zas přebývá můj duch.
(Plautus, *Cistellaria*, II, 1)

Seléné si u Lúkiána stěžovala Afrodítě, že z lásky hyne, *Pereo equidem amore*, a po dlouhé řeči se najednou přerušila a začala vzlykat: Ach, Afrodíto, znáš přece mé nešťastné

srdce. A Charmidés u stejného autora byl tak netrpělivý, že štkal, vzdychal a rval si vlasy a tvrdil, že se oběsí: „Jsem zničený, Triphoeno, má sestro, nedovedu již snášet bolesti lásky; co mám dělat? *Vos, o dii, Averrunci, solvite me his curis!* Bohové, zbavte mne těchto soužení a bídy, modlí se Theoklés ve své duševní trýzni. Mám ještě opakovat, že život milujícího je větším dílem plný muk, úzkosti, strachu a zármutku, vzdechů, podezírání a starostí (ach, mé srdce zná jenom bolest), plný mlčení a strašného osamění?

Nešťastný, prochází stinnými háji,
a do vzduchu volá své marné naříkání,

s výjimkou doby, kdy má *lucida intervalla*, příjemné chvíle, anebo když zažívá náhlé proměny, například když se na něj jeho milenka zasměje, vlídně se na něho podívá, políbí ho, anebo mu dá najevo svou přízeň, přijme jeho služby a podobně.

Potom si milenec věří, je unešen, jako by na jaře slyšel zpívat slavíka před kukačkou anebo jako Kallistó v přítomnosti Meliboea, *Quis unquam hac mortali vita tam gloriosum corpus vidit? humanitatem transcendere videor*. Kdo kdy viděl takovou skvělost, kdo se kdy mohl těšit takovým pohledem? Tolik nelze ani připsat bohům, ani si představit smrtelníka, jenž by si mohl přát, dostat či očekávat tolik štěstí. S jeho blažeností nelze ve světě nic srovnávat, nic mu neznamená více, nic není větší radost, bez lásky není života, je v ráji.

Quis me uno vivit felicior? aut magis hac est
Optandum vita dicere quis poterit?

Kdo šťastěn je více než já? a jaké blaho
lze v našem životě srovnávat s tím?
(Catullus*, 107, v. 7–8)

Svůj osud by neměnil ani s vládcem:

Donec gratus eram tibi,
Persarum vigui rege beatior.

Dokud já jsem byl tobě vším,
směl jsem šťastněji žít nad krále perského.
(Horatius, *Carmina**, III, 9, v. 1 a 4)

Neboť ani perští králové nejsou tak veselé mysli jako on. *O festus dies hominis!*, Šťastný den, volá Chaireás, když se plný radosti navrací od milované Pamfily:

Nunc est profecto interfici cum perpeti me possem,
Ne hoc gaudium contaminet vita aliqua aegritudine,
(Terentius)

přeje si, aby byl v okamžení usmrcen, jestliže by jeho radost, pokud by žil déle, měla zakalit nějaká strázeň či nemoc. A později je ze stejné příčiny tak rozradostněn, že se už nemůže zdržet.

O populares, ecquis me vivit hodie fortunatior?
Nemo hercule quisquam; nam in me
di plane potestatem suam
Omnem ostendere;
(Terentius)

„Je možné, krajané, aby byl nějaký člověk šťasten jako já? Ne, to není možné, vždyť bohové ukázali všechnu svou moc, jestliže mne naplnili takovým blaženstvím.“ Když pak ale kráska mladíka oklamala, lamentuje, běduje a z plna hrdla křičí: *Occidi*, je po mne veta,

Neque virgo est usquam, neque ego, qui e conspectu
illam amisi meo.

Ubi quaeram, ubi investigem, quem percuncter,
quam insistam viam?
(Terentius)

„Je konec, je konec s dívkou i se mnou, ztratila se mi, a co si mám počít, kde ji mám hledat, koho se zeptat, kudy, jakou cestou se dát? A co se mnou bude?“ *Vitales auras invitus agebat*, je znechucen životem, je chorý, šílený a zoufalý, *Utinam mihi esset aliquid hic, quo nunc me praecipitem darem*, není tu nějaká propast, do které bych se mohl vrhnout? Caireás však není sám, ten či onen, všichni milovníci se nacházejí ve stejném stavu.

[...]

Prognostické příznaky melancholie lásky

Obšírně jsem již vylíčil, jaký žár, jaké trýzně, strázně, žárlivosti, strachy, smutky a úzkosti provázejí ty, kdo se milují; otázka, která následuje však zní: kam tyto bědy vedou, co oznamují o příštím průběhu nemoci? Někteří soudí, že takovou lásku nelze léčit, *Nullis amor est medicabilis herbis*, lásku nelze vyléčit žádnou rostlinou, trýzeň je bude provázet až do konce, *Idem amor exitio est pecori pecorisque magistro*, stejně jak pastýřům stád, tak stádům na škodu je láska, je dokonce tak úporná, že se jí lze stěží zbavit přesvědčováním. „Nepřikazuj mi, ať tě nemiluji," říká Euryalus, „to spíše přikaž horám, ať sejdou do rovin, přikaž řekám, ať tekou nazpět k pramenům; nemohu opustit lásku, stejně jako Slunce nemůže opustit svou dráhu."

Et prius aequoribus pisces, et montibus umbrae,
Et volucres deerunt silvis, et murmura ventis,
Quam mihi discendent formosae Amaryllidis ignes.

Moře opouští ryby, hory ztrácejí stín
ze stromů mizí zpěvní ptáci a vítr je bez hukotu;
takto zmizela láska mé krásné Amaryllidy.
(Buchanan)

Nepřikazuj nemilovat, spíše přikaž hluchému, aby slyšel, slepému, aby viděl, němému, aby mluvil, chromému, aby běhal; rady nic nezmohou, nemocného nic netěší, žádný lék mu neuleví. *Non prosunt domino quae prosunt omnibus artes*, umění, která dovedou pomoci všem, jemu nepomohou, jak praví Apollón; a nevyléčil se ani Jupiter.

Omnes humanos curat medicina dolores,
Solus amor morbi non habet artificem.

Všechny bolesti lidské lze zahojit pomocí léků,
toliko na bolest lásky nemáme hojivou mast.
(Propertius, *Elegiae**, II, 1, v. 57–58)

Zda lze lásku léčit, či nikoli a jak, to vysvětlíme na příslušném místě; zde se budeme zabývat tím, jaké má nepříjemné, dokonce nebezpečné následky, pokud se vyvíjí obvyklým způsobem. *Amor et Liber violenti dii sunt*, Láska a Bacchus jsou velmi prudká božstva, jak poznamenává Tatius, *et eo usque animum incendunt, ut pudoris oblivisci cogant*, tak divoce řádí v našem duchu, že zapomínáme čest, stud a vychování. Lidé, které zcela ovládne tato šťáva, jsou najednou *insensati et insani*, smyslů zbavení a nemocní (poněvadž je má v moci nerozumná láska, *amor insanus*, jak praví básník), jsou bez sebe, a jak jsem již dokázal, nejsou lepší než zvěř, jsou bez rozumu, tupí, zaslepení, nebojí se ani Boha, ani lidí, nedbají o slova, utrácejí, kradou, páchají krvesmilstva, znásilňují, cizoloží, vraždí, vylidňují města i celé země, jen aby uspokojili svůj chtíč.

Démon to je a a škody, které páše, jsou
horší než ty, jež způsobil pohan, žid či Turek.
(Varchi)

Postačí to, co dosvědčuje trojská válka; neboť jak Appianus, *Hist. lib.* 5, říká o Antoniovi a Kleopatře: „Jejich láska přivedla je samé i celý Egypt do největšího neštěstí a bídy.“ Nakonec je však hořká jako pelyněk, ostrá jak dvojsečný meč. Její nohy sestupují k smrti, její kroky uvíznou v podsvětí.“ (Př 5,4–5) „A přicházím na to, že trpčí než smrt je žena, je-li její srdce síť a ruce pouta.“ (Kaz 7,26) *Qui in amore praecipitavit, pejus perit quam qui saxo salit.* Lépe se vede tomu, kdo se vrhne ze skály, než tomu, kdo je stržen láskou. „Odtud pak totiž pochází,“ jak tvrdí Platina, „lítost, pošetilost, zamilovaní pozbývají těla i mysli

a v tomto neštěstí se ztrácí i jejich majetek; přichází šílenství, skoncují sami se sebou anebo vraždí.“ *Prognosticatio est talis*, uvádí Gordonius*, si non succurratur iis, aut in maniam cadunt, aut moriuntur*: prognóza říká, že buď zešílí, anebo zemřou. „Ona vášeň totiž trvá,“ jak navazuje Aelian Montaltus, „rozpaluje a zahušťuje krev, která tmavne; jestliže se zápal dostane až k mozku ustavičným přemítáním a bděním, mozek vysychá a dostavuje se buď šílenství, anebo nemocný skoncuje sám se životem.“ *O Corydon, Corydon, quae te dementia cepit*, jaká to, Korydone, ó jaká tě ztřeštěnost jala! A následky, jak dodává Arnoldus, přicházejí vzápětí, není-li okamžitě poskytnuta pomoc; „budou chřadnout, zmocní se jich šílenství a náhle zemřou“; *Facile incidunt in maniam*, říká Valescus, brzy zešílí, *nisi succuratur*, nebude-li včas zahájena správná léčba:

Eheu triste jugum quisquis amoris habet,
Is prius ac norit se periisse perit.

Ó přetěžké jho lásky, které kdo nese,
jej zničí a aniž to tuší.
(Calcagnini)

To říká i ona dívka, kterou vylíčil básník:

Insaniam priusquam quis sentiat,
Vix pili intervallo a fuore absum.

Uvidíš, příteli, že z toho zešílím; chybí jen vlásek.
(Theokritos, *Idyly**, 14, v. 9–10)

Stejně blázní jako Orlando kvůli své Angelice anebo Herkules pro svého Hyla:

At ille ruebat quo pedes ducebant, furibundus,
Nam illli saevus deus intus jecur laniabat.

Ten šíleně hnal se, kam nohy
nesly ho, neboť bůh mu bolestně rozdrásal srdce.
(Theokritos, *Idyly**, 13, v. 70–71)

A kolik bylo těch, kdo propadli šílenství, když spatřili Héru?

Alius vulnus celans insanit pulchritudine puellae.

Zatímco skrýval svůj žal, kradmo jak zloděj přišlo šílenství.
(Musaios)

Takových příkladů je Bedlam plný. V každé vesnici dobře vědí, kolik jich tu zemřelo z lásky anebo dobrovolně odešlo ze života; nemusím tedy nic dokazovat; *Nec modus aut requies nisi mors reperitur amoris*, láska nezná ani míry, ani jiného úniku než smrt: jediná pohroma, jež takové osoby čeká, je smrt.

Mori mihi contingat, non enim alia
Liberatio ab aerumnis fuerit ullo pacto istis.

Kéž zemřít bych mohl, vždyť
bůh ví, jen smrt mne zbaví těchto běd.
(Anakreon)

Když Euryalus opustil Siennu, jeho milenka Lucretia „stále jen hleděla k zemi, žádný žert nedokázal rozjařit její mysl a žádná radost netěšila její zraněnou a zkrušenou duši, ochořela a zakrátko zemřela“. To je ale mírný konec, přirozená smrt, protože obvykle takoví lidé skoncují se životem sami:

Proprioque in sanguine laetus,
Indignantem animam vacuas effudit in auras.

Radostně prolévaje vlastní krev,
do větrů vydechl svou zhrzenou duši.

A stejně tak i Dido:

Sed moriamur, ait. Sic, sic juvat ire per umbras...

Chci však zemřít takto, nechť tak, nechť takto jdu
k Stínům...
(Vergilius, *Aeneis**, IV, v. 660)

Pyramus a Thisbé, Médeia, Korésos i Kallirhoé, filozof Theagenés a myriády dalších. A tak tomu bude napořád:

Et mihi fortis
Est manus, est et amor, dabit hic in vulnera vires.

I já mám ruku dost silnou
na to, i já mám lásku: ta dodá k ráně mi síly.
(Ovidius, *Metamorphoses**, IV, v. 149–150)

Čti Parthenia, *in Eroticis*, a Plútarchovy *amatorias narrationes* čili příběhy lásky, které bezmála všechny končí právě takto. Valeriola*, lib.* 2, *observ.* 7, podává smutný příběh jednoho svého pacienta, obchodníka, jenž se pomátl následkem nemírné lásky, a kdyby nebyl střežen, kdykoliv by vztáhl ruku sám na sebe. Amatus Lusitanus, *cent.* 3, *cur.* 56, má jinou podobnou historii a třetí taková se najde u Felixe Platera, *Med. observ. lib.* 1: mladý muž, který studoval lékařství, otrávil sám sebe z lásky k lékařově dceři, poněvadž neměl žádnou naději získat to, po čem toužil. *Anno* 1615 si jeden holič ve Frankfurtu prořízl hrdlo, protože jeho žena jej podvedla s jiným. V Neuburgu téhož ro-

ku zabil jistý mladík svou milou a potom i sebe, protože její rodiče nesouhlasili se sňatkem, a když vypouštěl duši, žádal, aby byli pohřbeni spolu, *Quodque rogis superest una requiescat in urbna*, to pak, co zbylo, jen v jediné spočívá urně. I Ghismonda žádala po otci Tankredovi, aby byla pochována se svým milencem Guiskardem, aby alespoň jejich těla ležela společně v hrobě, zatímco jejich duše budou bloudit po *campos lugentes,* Elysijských pláních, *quos durus amor crudeli tabe peredit*, jako duše těch, jež bezcitná láska strávila svým ohněm.

Et myrtea circum
Silva tegit: curae non ipsa in morte relinquunt.

Kolkolem myrtový háj
je kryje a strasti lásky je neopustí ani zde.

Dosud jsi však, milý čtenáři, neslyšel to nejhorší, poněvadž zamilovaní nejen sahají v tomto záchvatu chtíče sami na sebe, nýbrž násilí obracejí i proti druhým, svým nejbližším a nejdražším přátelům. Catilina zabil svého jediného syna, *misitque ad Orci pallida, lethi obnubila, obsita tenebris loca*, poslal jej k bledým, mlhavým a temným příbytkům smrti z lásky k Aurelii Orestille, *quod ejus nuptias vivo filio recusaret*, protože ta se s ním nechtěla oddat, dokud bude žít jeho syn. Laodice, sestra Mithridatova, otrávila svého chotě, aby uspokojila sprostého chlapa, jehož milovala. Alexandr zapálil Persepolis, aby potěšil svou konkubínu Tais. Žena Nereova, vdova a athénská dáma, zradila město z lásky k jednomu benátskému měšťanovi; on zase kvůli ní zavraždil svou ženu, jež byla dcerou benátského šlechtice. Despota Konstantin se zbavil manželky Catheriny, ukázal dveře synu Michaelovi i ostatním svým dětem, protože se zamiloval do plebejské dcery jednoho písaře v Thessalonice, jejíž krása mu učarovala. Leukofrya zradila město, v němž žila, kvůli svému miláčkovi, jenž byl v tá-

boru nepřátel. Pisidice, dcera vládce Methymny, zradila z lásky k Achillovi, který byl otcovým nepřítelem, celý ostrov. Diogenétos provedl totéž městu, v němž žil, z lásky k Polykrité; Médea z lásky k Iásónovi ho naučila, jak zkrotit býky s bronzovými kopyty, kteří vydechovali oheň, a jak zabít mocného draka, jenž hlídal zlaté rouno; potom rozčtvrtila malého bratra Absyrta, aby zadržela otce Aéta, když prchala s milovaným Iásónem. A takové výstupy a scény patří k tragikomedii lásky.

Léčba melancholie lásky prací, životosprávou, léky a půstem

Jakkoli je otázka, zda je možné vyléčit melancholii lásky, nadmíru sporná, protože je to vášeň příliš silná, které je nemožné se vzepřít, poněvadž, jak známo,

Facilis descensus Averni;
Sed revocare gradum superasque evadere ad auras,
hic labor, hoc opus est,

je snadný v podsvětí sestup,
avšak vrátit se nazpět a vystoupit nahoru na vzduch,
to je práce a trud,
(Vergilius, *Aeneis**, VI, 126, v. 128–129)

přece je zřejmé, že dáme-li si na čas, je pomoc možná, a to četnými účinnými léky. Avicenna, *lib.* 3, *Fen. cap.* 23 *a* 24, uvádí souhrnně sedm způsobů, jak lze v této chorobě ulehčit, jak ji zastavit a jak se jí zbavit. Savonarola má devět hlavních zásad, Jason Pratensis předepisuje osm pravidel, jak tuto vášeň zkrotit bez medicíny, Laurentius má dva hlavní postupy, Arnoldus, Valleriola, Montaltus, Hildesheim, Langius navrhují jiná řešení, avšak všichni směřují ke stejné věci. Podám krátké shrnutí (neboť svou svíci zapaluji jejich pochodní) a příležitostně se jejich návod pokusím rozšířit podle toho, co já sám podle své metody pokládám za nejlepší. První pravidlo, které je nezbytné dodržovat při této úporné a bezuzdné vášni, je tělesné cvičení a dieta. Jedna velmi stará a známá poučka říká: *Sine Cere et Baccho friget Venus*, bez chleba a vína láska chladne. Protože její příčinou je nečinnost, usedlý život a hojnost jídla, jsou nejlepší a nejběžnější prostředky, jak se jí bránit, práce, lehká a střídmá krmě a stálá činnost.

Otia si tollas, periere Cupidinis artes,
Contemptaeque jacent, et sine luce faces.

Dáš-li zahálce výhost, luk Amorův pozbude moci,
pochodně, jimiž jsi pohrd, leží a neplanou již.
(Ovidius, *Remedia amoris**, v. 139–140)

Ani Minerva, ani Diana, ani Vesta, ani devět Múz nepropadlo lásce, protože nikdy nezahálely.

Frustra blanditiae appulistis ad has,
Frustra nequitiae venitis ad has,
Frustra deliciae obsidebitis has
Frustra has illecebrae, et procacitates,
Et suspiria, et oscula, et susurri,
Et quisquis male sana corda amantum
Blandis ebria fascinat veneris.

Marné všechno vaše lichocení,
marná i všechna vaše šibalství,
radosti, klamy, opovážlivost,
vzdechy, pocely a úklady též,
vše, co smyslet svede lidský rozum,
jak šálit srdce milované.
(Buchanan)

Marné je dobývat ty, kdo nemají pokdy. To je i třetí pravidlo Savonarolovo: *occupari in multis et magnis negotiis*, zaměstnávat se něčím důležitým, a návod Avicennův, *cap.* 24: *Cedit amor rebus; res age, tutus eris*, činnosti ustoupí láska – činný buď, zachráníš se. Stále je třeba se něčemu věnovat a jak doporučuje Guianerius, vždy něčemu, co je pokud možná důležité; Magninus k tomu dodává: „nebuď nečinný, vyjma spánku“.

Et ni
Posces ante diem librum cum lumine, si non
Intendes animum studiis, et rebus honestis,
Invidia vel amore miser torquebere.

A jestli již před úsvitem si knihu a lampu
přinésti nedáš a k úsilí po ctnosti neupřeš mysl,
nedojdeš spánku, jsa trýzněn buď láskou neb závistí.
(Horatius, *Epistulae**, I, 2, v. 34–37)

Není lepšího léku, než ustavičně se zaměstnávat věcmi vážně míněnými.

Cur in penates rarius tenues subit,
Haec delicatas eligens pestis domos,
Mediumque sanos vulgus affectus tenet?

Proč, ptáš se, jsou chudí tak často volní,
proč toto prokletí je spíše doma tam, kde hojnost?
(Seneca, *Phaedra*)

Protože chudí se živí velmi skrovně, tvrdě pracují, obejdou se bez košile a chodí bosi. *Non habet unde suum paupertas pascat amorem*, bída nemá, čím živit lásku. Proto Guianerius svém pacientovi předepisuje, „aby nosil hrubé šaty na holém těle, chodil bos a s odhalenýma nohama i v chladném počasí, aby se čas od času zmrskal, jak to mají ve zvyku mniši, především však aby se postil“. Aby nepožíval sladké víno, jehněčí maso a polévku jako oni obžerníci, kteří střídmost jenom předstírají a pouze se tváří, jako by se postili, nýbrž aby jeho strava byla uměřená. Půst je již sám o sobě dostatečným lékem, protože, jak tvrdí Jason Pratensis, těla těch, kdo si dopřávají jídla a žijí příliš pohodlně, „jsou plná špatných duchů a démonů, čertovských myšlenek, a není tedy pro ně lepší lék než postit se“. K léku, kterým je hladovění, pak Hildesheim, *Spicil.* 2, ješ-

tě doporučuje „časté koupele, hodně tělesného cvičení a pocení“, především ostatním však i on předepisuje zejména hladovění a půst. Což ostatně hlásá i náš Spasitel, Mt 17,20: „takový duch nevyjde jinak než modlitbou a půstem“, a proto i svatí Otcové tak horlivě doporučují postění. „Jelikož hlad je přítelem panenství,“ praví Ambrož, „je také nepřítelem chlípnosti, zatímco sytost podrývá cudnost a podporuje všechna možná pokušení.“ Je-li tvůj kůň příliš chtivý, radí ti Jeroným, abys mu ubral píce; právě tímto způsobem mužové jako Pavel, Hilarion anebo Antonín a jiní slavní poustevníci překonávali žádosti těla; takto Hilarion „donutil svého osla, jak říkal svému tělu, aby přestal kopat“, jak vypráví Jeroným, když líčí jeho život, a činil tak pokaždé, když ho ďábel ponoukal k nějakému ošklivému hříchu. Takto i indičtí bráhmani uchovávají svou čistotu: uléhají na zem pokrytou zvířecí kůží jako Skotové do vřesu a žijí střídmě z jediného jídla, což by podle Guianeria mělo být vzorem všem mladým lidem; pokud ani to nepomáhá, pak jim Gordonius doporučuje silné bičování, anebo aby zchladili svůj žár, radí zavřít do vězení o chlebu a vodě, dokud pacient nenahlédne své pochybení a nezmění své smýšlení. Jestliže však ani věznění, ani hlad neutlumí vášeň, pak – jak říká thébský Kratés – „musí se vším skoncovat čas, a když ani čas nepomůže, je posledním útočištěm chomout“. To je však, jak zřejmé, řečeno žertem. V každém případě je ale nezbytné postit se, a protože se zamilovaní musí zdržet všech výše uvedených jídel, které jsou příčinou zamilovanosti a podněcují chtíč, musí být jejich dieta právě opačná. Všichni mladí lidé se musí vyhýbat vínu. To radí Platón a podle něho by ani soudcové neměli pít víno, protože by měli být příkladem, a velmi chválí Kartagince za jejich uměřenost v tomto směru. Výborný a chvályhodný edikt, ať proto, že s jeho dodržováním nebyla spojena žádná obmyslná záminka, jak tomu bylo u starých Egypťanů, kteří nepili víno, protože jistý bájný básník tvrdil, že víno vytrysklo z krve obrů, anebo

proto, že za ním stála pověra, jak je tomu v případě dnešních Turků, nýbrž který je dodržován kvůli uměřenosti, poněvadž víno je *animae virus et vitiorum fomes*, jed duše a podněcovatel neřesti, hotová pohroma, je-li požíváno bez míry. Proto se v horkých krajích kdysi zakazovalo ženám pití vína a přestoupení tohoto zákazu se trestalo stejně přísně jako cizoložství; stejně tak bylo víno zapovězeno mladým lidem, jak dokládá Laeonicus, *Var. hist. lib.* 3, *cap.* 87, 88, jenž se v této věci dovolává Athenaea a jiných autorů, a tento zákaz dodnes platí v Itálii i jiných evropských a asijských zemích, což pěkně osvětluje Claudius Minos ve svém komentáři ke 23. Alciatovu emblému. Je tedy třeba zvolit jinou životosprávu.

Nec minus erucas aptum est vitare salaces,
Et quicquid veneri corpora nostra parat.

Stejně je vhodné se bránit i kapustě, jakož i všemu,
cokoli v našem těle vzbuzuje milostný chtíč.
(Ovidius, *Remedia amoris**, v. 799–800)

Ona opačná strava, která se doporučuje k požívání, jsou okurky, melouny, portulák neboli zelná šrucha, leknín, jeřabina, kozí list, salát, které velmi doporučuje Lemnius, *lib.* 2, *cap.* 42, stejně jako Mizaldus, *Hort. med.*; především pak drmek obecný čili *agnus castus*, jenž, jak praví Magninus, má v sobě podivuhodnou sílu. Athénské ženy se během posvátných obřadů Thesmoforií musely devět dní zdržet společnosti mužů a během té doby, jak říká Aelian, vkládaly do svého lože rostlinu zvanou *hanea*, jež mírnila žár lásky a zbavovala je trýzní této prudké vášně. Více viz Porta, Matthiolus, Crescentius, *lib.* 5, etc., jakož i spisy ostatních herbalistů a lékařů, zvláště Rhazesovy, týkající se satyriázy a priapismu. Avšak je-li nemocný příliš zoufalý a fyzicky zesláblý, je-li blízek zoufalství, protože jej sužuje strach a smutek, a pokud na něho až příliš silně do-

léhá jeho bídný stav, nemůže mu sklenka vína a bohatší strava uškodit, měl by, jak radí Valescus, *cum alia honesta venerem saepe exercendo*, často praktikovat pohlavní styk s přiměřenou osobou, což schvaluje Langius, *Epist. med. lib.* 1, *epist.* 24, který se opírá o Rhazese (*ad assiduationem coitus invitat*, vybízí k opakovanému koitu) a což rovněž doporučuje také Guianerius, *cap.* 16, *tract.* 16, jako velmi užitečný lék.

Tument tibi quum inguina, num si
Ancilla, aut verna praesto est, tentigine rumpi
Malis? non ego namque.

A vzkypí-li pohlavní chtíč tvůj,
zda, když služka neb z čeledi hoch je ti po ruce, které
můžeš hned pomilovat, chceš raději zhynouti touhou?
Já ne...
(Horatius, *Saturae**, 1, 2, v. 116–119)

K této radě básníka se hlásí rovněž Jason Pratensis: *Excretio enim aut tollit prorsus au lenit aegritudinem*, vyloučení semene buď okamžitě ulehčuje v nemoci, buď jí zcela zbavuje, což dokazuje rozbouřený chtíč Ahasuerův, *qui ad impatientiam amoris leniendam, per singulas fere noctes novas puellas devirginavit*, který stižen palčivou touhou po ukojení své touhy, bezmála každou noc zbavil panenství další dívku. Snad je dobré se i čas od času opít, avšak to je šílený lék, pokud jej lze vůbec povolovat. Pokud to není možné, lze alespoň připustit mírnou rozkoš, jak o tom hovoří Vives, *lib.* 3, *de anima*: „Milenec, který takříkajíc zbloudil následkem své bezmoci a netrpělivosti, musí znovu najít svou cestu jako poutník pomocí hudby, slavností, dobrého vína, a je-li třeba, i opilosti, kterou četní autoři doporučují, poněvadž ulevuje duchu, jakož i všech možných tělesných cvičení a zábav, prohlížením pěkných obrazů, gobelínů, staveb, pohledných krajin, skleníků, zahrad, jes-

kyň, rybníků, řek, má se věnovat rybaření, sokolničení, lovení ptactva a štvaní zvěře, naslouchat veselým příběhům a příjemným hovorům, číst, věnovat se tělesným cvičením, aby mu na pomoc přispěchali čerství životní duchové, anebo se rozptýlit nějakou jinou prudkou náklonností či opačnou vášní, aby se zbavil všeho hněvu, podezíravosti, strastí a strachů a přivykl jinému způsobu života." *Semper tecum sit* (radí Sempronius svému nešťastně zamilovanému pánovi Kallistovi), *qui sermones joculares moveat, conciones ridiculas, dicteria falsa, suaves historias, fabulas venustas recenseat, coram ludat etc.*, měj u sebe stále příjemného společníka, který s tebou bude zpívat, vyprávět veselé příběhy, veršovat a vymýšlet lehké historky, příjemně rozprávět. A třebaže hudební melodie, zábava, zpěv a tanec u některých zamilovaných jejich vášeň ještě zvětšují, jak soudí Avicenna, u jiných ji vyhánějí z těla a upokojují. Všechny tyto léky je však třeba aplikovat uváženě, poněvadž symptomy pacientů jsou rozmanité a mohou na ně reagovat různě.

Poněvadž je v těchto případech zapotřebí medicíny, neboť šťávy se změnily anebo se v těle nashromáždila nějaká nová materie, je třeba nemocné léčit tak, jako se pečuje o melancholiky. Carolus de Lorme předložil mezi jinými tezemi, o nichž se vedla rozprava, když usiloval o titul doktora v Montpellieru ve Francii, rovněž následující: *An amantes et amentes iisdem remediis curentur?* To jest, zda zamilovaní a šílenci mají být léčeni stejnými léky. Tvrdí, že ano, protože pokud láska překročí jisté meze, stává se šílenstvím. Léky, které se k tomuto účelu předepisují, se podávají buď zevně, anebo zevnitř, jak bylo již řečeno v předchozí části, týkající se léčení melancholie. V této věci se můžete obrátit o radu k Valleriolovi, *Observat. lib.* 2, *observ.* 7; Lod. Mercatovi, *lib.* 2, *cap.* 4, *de mulier. affect.*; Danielu Sennertovi, *lib.* 1, *part.* 2, *cap.* 10; Francouzi Jacobu Ferrandovi a jeho traktátu *de amore erotico*; Forrestovi, *lib.* 10, *observ.* 29 a 30; Jasonu Pratensisovi a jiným,

kteří uvádějí speciální receptury. Amatus Lusitanus vyléčil jistého mladého Žida, který z lásky bezmála zešílel, sirupem z čemeřice a jinými způsoby vypuzování a čištění, které se jinak předepisují proti černé žluči; stejné doporučuje i Avicenna, je-li třeba, a „zejména pouštění žilou“, což působí, že *amantes ne sint amentes*, nabývají znovu rovnováhy a přicházejí k sobě. Rovněž *Schola Salernitana* neboli Salernská škola doporučuje jako hlavní lék pouštění žilou. Staří Skythové léčili všechnu žádost přílišného chtíče tak, že uvolňovali krev pod uchem, což způsobilo sterilitu u žen i mužů, jak to líčí Sabellicus ve svých *Enneades*. Potvrzuje to Salmuth, *tit.* 10 *de Horol. comment. in Pancirol. de nov. repert*., jakož i Mercurialis*, var. lec. lib.* 3, *cap.* 7, na základě spisů Hippokratových a Benzo říká, že tento postup se dodnes užívá u Indů; vysvětlení pak podává Langius*, lib.* 1, *epist.* 10.

[...]

Náboženská melancholie. Jejím předmětem Bůh; v čem spočívá Jeho krása a kouzlo této melancholie. Postižené části těla, jakož i typy osob

Nikdo nikdy nepochyboval o tom, že existuje tento zvláštní druh melancholie lásky; spory se ovšem vedou o tom, zda lze tento typ označovat jako melancholii náboženskou.

Pergite Pierides, medio nec calle vagantem
Linguite me, qua nulla pedem vestigia ducunt,
Nulla rotae currus testantur signa priores.

Veďte mne, pierské Múzy, teď uprostřed cesty mé,
dejte mi nějaký směr na obtížné pouti, když žádný
znak zde ještě nezanechal nikdo, kdo by šel
přede mnou.
(Groot)

Nemám, stejně jako tomu bylo i v předchozích částech, nic, čím bych se mohl řídit, není nikdo, koho bych mohl následovat. O této melancholii až dosud nenapsal nic určitého žádný z lékařů tak jako o jiných chorobách; mnozí ji sice uznávají jako velmi nápadný symptom, někteří ji berou jako příčinu, avšak jen málo je těch, kdo ji pokládají za zvláštní druh. Aretaeus, Alexander, Rhazes, Avicenna i většina současných autorů, jako jsou Gordonius, Fuchsius, Plater, Bruel, Montaltus a jiní, ji chápou jako symptom. „Někteří nemocní jako by byli inspirováni Duchem Svatým, někteří si myslí, že jsou proroci, jiní jsou strženi novými myšlenkami a jiní předpovídají podivné věci *de statu mundi et Antichristi*, o stavu světa a Antikristovi," praví Gordonius. Jedni na den přesně předpovídají konec světa, druzí pád Antikrista, jak to odpovídá jejich posedlosti anebo jejich vzdělání, protože, jak tvrdí Laurentius, melancholie na ně působí právě takto. Jsou-li to osoby přísného

smýšlení, všechno jejich přemítání se ubírá tímto směrem a vede k prazvláštním výsledkům. Letora se ukazuje odlišnými symptomy podle jejich náklonností jakož i podle stavu, v němž se nacházejí, a proto Guianerius a Felix Plater pokládají za příčinu melancholie těchto zanícených a zoufalých osob přemíru nábožnosti, slepou horlivost, strach z věčného zatracení a posledního soudu. Jiní autoři ale nepovažují tuto melancholii za zvláštní druh a v melancholii lásky rozlišují jednu, jejímž předmětem je žena, a druhou, jejímž předmětem je Bůh. Platón se v dialogu *Symposion* zmiňuje o dvojí zuřivosti a z moderních autorů Hercules de Saxonia*, lib.* 1 *Pract. med. cap.* 16*, cap de malanch.*, se výslovně zabývá touto nemocí jako zvláštním typem. „Melancholie lásky," uvádí, „je dvojí: první (které však jistí znalci nepřiznávají jméno melancholie a nechápou ji jako odlišný druh) trpí ti, kdo se upínají k Bohu a cele se oddávají modlitbám, půstům a pod., zatímco předmětem druhé jsou ženy." Peter Forestus ve svých *Observationes* říká totéž téměř stejnými slovy, zatímco Felix Platerus, *de mentis alienat. cap.* 3, tvrdí: *Prequentissima est ejus species, in qua curanda saepissimae multum fui impeditus*, tedy že jde o velmi častou chorobu, jejíž léčení je velmi obtížné; důvodně se přitom opírají jak o Aretaea, tak i o Platóna. Antický Aretaeus totiž ve své třetí knize, *cap.* 6, takto dělí melancholii lásky a onu druhou vyvozuje z první: její příčinou je buď inspirace, nebo něco jiného. Platón ve *Faidrovi* říká toto: „I věštkyně v Delfách i kněžky v Dodóně v šílení vykonaly pro Helladu, v soukromém i veřejném životě, mnoho dobrého, avšak při zdravém rozumu málo nebo nic." Pokládá všechny za šílence, a to úplným právem; stačí se totiž podívat na tuto starou pověru a její četné projevy (na příslušném místě ještě proberu zuřivé šílenství našich *fatidici dii*, bohů předpovídajících budoucnost, pýthií, sibyl, nadšenců, pseudoproroků, heretiků i schizmatiků z pozdějších dob), abychom pochopili, že nic v celém světě nepůsobí takové šílenství, tolik podivných symptomů

jako pověry, hereze a schizmata, a že tento typ melancholie se vyrovná všem ostatním, jimiž jsem se již zabýval, že je mnohem běžnější a že jeho účinky jsou mnohem prapodivnější, že mnohem více sužuje člověka a zmocňuje se jej silněji, než kterákoli z již uvedených chorob, že působí více škody, plodí více neklidu lidstvu a trápí duše smrtelníků (neboť úskočnost ďábla nezná mezí) víc než války, morové rány, nemoci, nouze, hlad a vše ostatní.

Dovol mi, milý čtenáři, abych ti alespoň ve zkratce předvedl celý tento ohromný, širý a nekonečný oceán neuvěřitelného bláznovství a šílenství: moře plné útesů a skal, písčin, úžin a odlivů, moře plné strašných oblud, nestvůrných tvarů, burácivých vln, bouří i vábivých sirén – halkyónských moří; abych ukázal nevýslovnou bídu, absurdní a směšné komedie a tragédie, křeče plné divokosti a nářku; nevím, zda litovat, anebo se smát a nevím ani, zda mi uvěříš, třebaže tyto věci se opakují den co den před našima očima, stále vidíme nové a nové příklady, *nova novitia*, jsme ustavičně svědky nové bídy a nového šílenství tohoto druhu, které se ukazuje u nás, mimo nás, uprostřed nás i v našem vlastním nitru.

Ještě dřív, než přistoupím k výkladu těchto poblouzení a zvráceností, jejich příčinám, symptomům a k jejich působení, je nezbytné říci něco rovněž o předmětu této lásky, o Bohu; musím povědět, čím je tato láska, čím nás vábí, odkud pochází a jak (což je příčinou všech našich běd) ji křivíme, jak se od ní vzdalujeme a míjíme se s ní.

Mezi všemi božskými přívlastky, které jsou vyhrazeny Bohu, což je věčnost, všemocnost, neměnnost, moudrost, vznešenost, spravedlnost, slitovnost a další, na nikoli posledním místě stojí i Jeho krása. „O jedno jsem prosil Hospodina a jen o to jediné budu usilovat," jak říká David (Ž 26,7), abych mohl patřit na jeho krásu. „Ze Siónu, místa dokonalé krásy, zaskvěl se Bůh." (Ž 50,2) Ano, všichni ostatní tvorové jsou sliční a je spousta věcí, do nichž se můžeme zamilovat, pěkný dům, hezký kůň, pohledná osoba.

„Jsem ohromen," praví svatý Augustin, „vzhlédnu-li k nebi a spatřím krásu hvězd, krásu andělů, nebeských řádů, mocí; kdo to dokáže vyjádřit? Kdo dokáže sdostatek pojmenovat a oslavit tuto krásu, která se ukazuje našemu zraku? Tak krásné tělo, tak krásnou tvář, oči, nos, líce, čelo, obočí, vše tak pěkné a milé na pohled; a tím spíše krásu duše, kterou nedokážeme rozpoznávat. Je-li pro nás krása tvorů tak důležitá a tak nás přitahuje, jak by nás potom asi uchvátila obdivuhodná skvělost samého Boha?" Má-li běžná síla takovou přitažlivost a moc stejně jako vše, co je na pohled příjemné a milé, co přitahuje zrak, sluch i srdce a co vzbuzuje náklonnost všech, kdo vidí, co v nás vzbuzuje pohnutí, co si nás získává, strhává nás a vábí, jak potom musí uchvacovat naše duše ona božská forma, která je pramenem i kvintesencí veškeré krásy? *Coelum pulchrum, sed pulchrior coeli fabricator*; jsou-li nebesa tak skvělá, slunce tak zářivé, oč nádhernější musí být ten, kdo jim dal tuto skvělost? „Neboť z velikosti a krásy tvorů může být srovnáním poznán původce jejich bytí." (Mdr 13,5) Je-li nám takovým potěšením pohled na nějakou krásnou osobu a jestliže jsme přitom pohnuti více než nějakou velkolepou řečí, co potom říci o kráse Boží, která je nekonečně nádhernější než všichni tvorové, lidé i andělé? *Omnis pulchritudo florum, hominum, angelorum, et rerum omnium pulcherrimarum ad Dei pulchritudinem collata, nox est et tenebrae*, říká Nexelius: všechny ostatní krásy, krása květin, lidí, andělů a všeho nanejvýš nádherného, je temnou nocí ve srovnání s nezbadatelnou, nepochopitelnou, nevýslovnou, věčnou, nekonečnou, podivuhodnou a božskou krásou. Tato skvělost, *pulchritudo omnium pulcherrima*, krása přesahující všechno krásné, tato nádhera a „skvělost božího majestátu" k sobě přitahuje všechny tvory, aby ji všude hledali, milovali, obdivovali se jí a uctívali ji; divoši, pohané stejně jako filozofové jsou strženi těmito stopami Božího obrazu, že nejen Boha uznávají, ale jsou též jati obdivem k Jeho darům a dobrotě, modlí se k němu a hledají ho, jak-

koli každý tak, jak je schopen; velkolepost a stavba světa, krása všeho Božího stvoření, Jeho dobrota, prozřetelnost, ochrana je nutí milovat Ho, hledat Ho, bát se Ho a třeba i pochybným způsobem uctívat; avšak jak se Bůh musí ukazovat a dávat nám, kdo jsme křesťany a kdo jsme se znovu zrodili a jsme jeho adoptivními syny, osvícenými Jeho slovem, kdo máme otevřené oči našich srdcí i našeho rozumu! *Ambit nos Deus*, pravil svatý Augustin*, domis et forma sua*, Bůh nás obklopuje svými dary i svou krásou, oslovuje nás svými sliby a vybízí, abychom přišli k Němu: „celé Písmo je zvěstí, vybídkou, milostným listem", je to, jak říká Řehoř Veliký, „Boží epištola Jeho tvorům". V tomto epithalamiu čili mystické písni Šalomounově nám předvádí svého Syna i svou Církev, aby ještě víc podnítil naši lásku, svou hlavu přirovnává k nejryzejšímu zlatu, „Jeho hlava je třpytivé zlato ryzí, jeho kadeře jsou trsy palmových plodů, černé jako havran" (Pís 5,11). „Jeho oči jsou jak holubi nad potůčky vod, v mléce se koupou, podobné vsazeným drahokamům" (5,12); „jeho rty jsou lilie, z nichž kane tekutá myrha" (5,13); „jeho ruce jsou válce zlaté taršíšem posázené" (5,14); svou Církev pak srovnává s vinicí: „Zahrada uzavřená jsi, uzavřený val, zapečetěný pramen, sad s jablky granátovými, s výtečným ovocem, hennou i nardem a šafránem, se všemi balzámy nejlepšími, nejkrásnější z žen (1,7), celá krásná, poskvrny na ní není (4,7), sestra a nevěsta (4,12), jedinečná ze své matky, přečistá z té, jež ji porodila (6,9), jak Jitřenka shlíží, krásná jako Luna, čistá jako žhoucí Slunce" (6,10), abychom skrze toto přirovnání, toto zrcadlo a tímto spirituálním zrakem kontemplace postřehli podobnost Jeho krásy, lásku mezi jeho Církví a Jím samým. Proto se ve 45. žalmu tato krása Jeho Církve přirovnává ke královně ve zlatě z Ofíru, „svůj šat má protkaný zlatem, v zářivém oděvu ji vedou ke králi". A aby nás ještě více povzbudil, podává Jan ve své Apokalypse popis nebeského Jeruzaléma, jeho krásy a v něm i jeho Tvůrce, přirovnávaje ho k „městu z ryzího zlata, zářícímu jako křišťál, jehož zá-

klady jsou samý drahokam, které nepotřebuje ani slunce ani měsíc, protože jeho světlem je Beránek a září nad ním sláva Boží“ (Zj 21): takto lépe chápeme jeho nekonečnou slávu, krásu a blaženost. Není krásnější než stvoření, s nimiž se srovnává, avšak Janovo vidění, skvělost Božího majestátu není možné vyložit našemu chápání jinak, žádný jazyk nedokáže vyjádřit tento majestát a žádné srdce jej není schopno pojmout, jak říká svatý Pavel (1 K 2,1). Když Mojžíš toužil spatřit Boha v jeho slávě, dostalo se mu odpovědi, že by tento pohled nesnesl, že žádný člověk ho nesmí spatřit, má-li zůstat naživu (Ex 33,20). *Sensibile forte destruit sensum*, silný předmět přemůže pohled, jak zní filozofický axiom: *fulgorem solis ferre non potes, multo magis Creatoris*: nedokážeš-li snášet sluneční paprsky, jak bys mohl vydržet skvělost a jas toho, kdo stvořil slunce? Slunce samo jakož i vše, co si dokážeme představit, jsou jen Jeho stíny, On je, jak praví svatý Augustin, *visio praecellens*, nejpodivuhodnější pohled, kvintesence krásy, „která zdaleka přesahuje krásu nebes, slunce i měsíce, hvězd, andělů, zlata i stříbra, lesů, polí a čehokoli, co je příjemné na pohled“. Všechna ostatní krása zaniká, mění se, podléhá zkáze, znelíbí se, „toto je však nesmrtelný výjev, božská krása, nesmrtelná láska, nepřemožitelná láska a krása“, pohled na niž nás nikdy neunaví a nevyčerpá, protože čím více vidíme, tím více po Něm toužíme. Jak říká Osorio: „Kde vidíme toto, tam je absolutní krása; a kde je tato krása, tam z téhož pramene prýští všechna radost a všechno štěstí; krásu, potěchu očí, štěstí nelze nikdy oddělit od pohledu na Něho, vidění Boha je krása, radost, štěstí.“ V tomto životě zahlédáme pouze odlesk této krásy a blaženosti: až po tomto životě, jak říká Jan, Ho spatříme takového, jaký je: tvoje oči, slibuje Izajáš, „uzří krále v jeho kráse“ (33,17), a tehdy budeme naprosto zamilováni, budeme naplněni, protože budeme toužit jenom po Něm, budeme zřít a milovat pouze Jeho jako nejmilejší a nejkrásnější předmět neboli jako *summum bonum*, čili nejvyšší dobro.

A takto bychom také měli činit, kdyby naše vůle nebyla pokažena, neboť jsme pobízeni, abychom milovali Boha celým srdcem a celou duší: narodili jsme se totiž proto, jak vykládá Melanchton, abychom milovali tento předmět a těšili se jím. „To je to jediné, co má lidský duch vyhledávat, to jediné, co má milovat jakožto *summum bonum* neboli svrchované dobro, protože vše ostatní je jen kvůli Němu; příroda, která pochází od Něho by měla hledat svůj pramen, avšak pro zkaženost lidské přirozenosti je tento řád pokažen a naše láska porušena." Člověk je jako ona Platónova zrůda složená ze Skylly, lva a člověka; stále nás strhává bouře našich náklonností: svět a nekonečná rozmanitost příjemných věcí v něm nás tak vábí a laská, že už nedokážeme hledět k Bohu, hledat Ho anebo myslet na Něho, jak bychom měli, nejsme schopni, slovy svatého Augustina, *coelestem cogitare*, směřovat své myšlenky k obci Boží, nedokážeme se zdržet světských věcí, jejich sladkost je nám až příliš milá.

[...]

Protože však láska Boží je habitus, jímž nás opatřil sám Bůh, jak tvrdí Tomáš Akvinský, 1, 2, *quaest.* 23, „a skrze který je člověk nakláněn k tomu, aby miloval především Boha i svého bližného jako sebe sama", musíme se modlit k Bohu, aby nám otevřel oči a srdce tak, abychom dokázali snést Jeho zářivé paprsky a konat ony povinnosti, které od nás žádá (Dt 6; Joz 23), milovat Hospodina a bližního jako sebe sama, plnit Jeho přikázání. „Podle toho poznáváme, že milujeme Boží děti," jak praví 1. Janův list (5,2), „když milujeme Boha a jeho přikázání zachováváme." Láska k Bohu spočívá v dodržování jeho přikázání; „Kdo nemiluje, nepoznal Boha, protože Bůh je láska" (1 J 4,8), kdo spočívá v lásce, spočívá v Bohu a Bůh je v něm, neboť láska předpokládá vědění, víru, naději a spojuje nás se samým Bohem, jak nám vyložil Leon Hebraeus, provází ji bázeň,

pokora, mírnost a trpělivost, všechny tyto ctnosti jakož i láska k bližnímu. Milujeme-li totiž Boha, budeme milovat i bližního a konat ony povinnosti, jaké se od nás požadují a k nimž jsme vybízeni. Nebudeme ani závistiví, ani hněviví, nebudeme se nadýmat pýchou, pohrdat, smýšlet zle, propadat zlosti, nýbrž všechno budeme snášet, usilovně budeme „hledět zachovat jednotu Ducha, spojeni svazkem pokoje“ (Ef 4,3); podporovat se navzájem, odpouštět si, oblékat nahé, navštěvovat nemocné a konat všechny ony skutky milosrdenství, které Klement Alexandrijský nazývá *amoris et amicitiae impletionem et extensionem*, prodloužením a doplněním lásky a přátelství, a to nikoli ze strachu anebo kvůli světu, nýbrž *ordine ad Deum*, z lásky k Bohu samému. Takto se budeme chovat, budeme-li vpravdě plni lásky; avšak nekonáme tak dostatečně, nemilujeme ani Boha, ani bližního, jak bychom měli. Naše láska, pokud jde o věci spirituální, „má příliš mezer, je příliš světská a mezi obojím je příliš velká trhlina“, jak říká Greenham. Až příliš milujeme svět a příliš málo Boha, bližního buď nemilujeme vůbec, anebo jen kvůli sobě samým. *Vulgus amicitias utilitate probat,* lidé obyčejně hodnotí přátelství podle toho, co jim může přinést. To hlavní, k čemu hledíme, je naše pohodlí, co konáme, to konáme jen ze strachu před světským trestem, z marnivosti, kvůli lidské chvále, módě a podobným zbytečnostem, nikoli ale kvůli Bohu. Špatně známe Boha, nehledáme Ho, nemilujeme a nemodlíme se k Němu, jak bychom měli. Kvůli těmto pochybením se potom zaplétáme do spousty pobloudění, odchylujeme se od pravé lásky a uctívání Boha, což nám způsobuje nevýslovné bědy, potácíme se mezi krajnostmi, stávají se z nás pošetilci, šílenci zbavení smyslů, jak hned na následujících stránkách ukážu.

Lidé, kteří jsou touto chorobou stiženi, jsou téměř bez počtu a jsou rozptýleni po celém zemi, daleko i blízko. A bylo tomu tak ve všech minulých dobách, od počátku světa až do dnešních dnů, ať už byli lidé jacíkoli a žili jak-

koli. Z důvodů metodických je všechny rozdělím do dvou skupin s ohledem na krajnosti: přemíru a chybění, bezbožnost a pověru, modlářství a ateismus. Arci nechci tvrdit, že může být nějaká přemíra uctívání Boha a lásky k němu, to není možné, nemůžeme Boha milovat přespříliš anebo konat naši povinnost přiměřeně, jak tvrdí papeženci, či dosáhnout v tomto životě jakékoli dokonalosti, anebo se dokonce překonávat; i když totiž učiníme vše, jsme stále jen služebníci neužiteční. Poněvadž je naší snahou *aliud agere*, věnovat se stále špatným věcem, jsme horliví, ale chybí nám vědění, a příliš se staráme o to, co není nezbytné, obírajíce se marnými, povrchními a zbytečnými ceremoniemi, *populo ut placerent*, abychom se zalíbili lidem, právě tak jako Židé, stále pohroužení do svých obřadů, obětí, díkůvzdáním, svátků novoluní, shromáždění a podobných věcí, za což je kárá Izajáš, když se táže: „Kdo po vás chce, abyste šlapali má nádvoří?“ (1,12) Máme příliš vysoké mínění o naší ceně, máme za to, že dokážeme dostát zákonu, že konáme víc, než se od nás žádá, řídíme-li se tím, co nám radí evangelia, anebo když se chceme překonávat, zasluhovat o druhé, jak to doporučuje Bellarmin, Řehoř z Valencie, všichni oni jezuiti a jejich náčelníci; myslí si potom, že kdyby Bůh chtěl přísně posuzovat, někteří z jejich františkánů a dominikánů by byli tak čistí, že by jim nebylo lze cokoli vytknout. A stejně tak i mnozí z nás, jak máme za to, jsou vzácnější, zbožnější a svatější než jiní, odvážnější, nadanější, a proto společně s oním pyšným farizejem odsuzují druhé, soudíce je podle sebe: jsou prý lepší křesťané, učenější, vybraného ducha, nadšenější, vědí víc, mají zvláštní vidění, pronikají do Božích tajemství a následkem toho si myslí, že mohou mnohokrát říkat i konat to, co říkat a konat není vhodné. K nim patří všichni pověrčiví modláři, pohané, mohamedáni, židé, heretici, blouznivci, věštci, proroci, sektáři a schizmatici. Zanchius tyto bezvěrce řadí do šesti hlavních sekt, já ale budu trvat na svém a řídit se svou vlastní zamýšlenou metodou: ty

všechny spolu s jinými podivnými osobami, mnichy, poustevníky a dalšími můžeme totiž zařadit pod jednu krajnost, ti všichni totiž bojují pod jediným praporem pověry v řadě s tupými hlupci a v zástupu lidí, které svedli. Na druhé krajnosti, to jest na straně nedostatku, pochodují všichni oni bezbožní epikúrejci, libertini, ateisté, pokrytci, bezvěrci, světáci, lidé bezstarostní, zatvrzelí, nevděční a propadlí tělu, kteří vše připisují přirozeným příčinám a neuznávají žádnou nadpřirozenou moc; všichni ti, jejichž svědomí zčernalo zločinem anebo žijí ve zvrácenostech, zoufalci, kteří nevěří v Jeho milosrdenství. Tyto osoby je možno dále členit, podle různých stupňů šílenství a bláznovství, protože jedni jsou více nemocní než jiní, jak se ukáže, až budeme probírat symptomy, avšak o všech bez rozdílu platí, že jsou kvůli náboženství bědní, zmatení, pobláznění, hloupí a zbaveni smyslů. Poněvadž, jak Zanchius správně rozlišuje a jak všichni víme, je náboženství dvojí, pravé a falešné; falešné je náboženství prázdné pověry modloslužebníků, jako byli dřív Řekové, Římani a dnes mohamedáni a jiní. *Timorem deorum inanem*, jak tento strach nazývá Tullius: hloupá hrůza z bohů, anebo podle definice Zanchiovy: *ubi falsi dii, aut falso cultu collitur Deus*, falešní bohové, a proto i nepravé uctívání Boha. A toto je vpravdě strašná pohroma, muka duše, čiré šílenství, *religiosa insania* čili náboženské pomatení, jak říká Meteran, *insanus error*, šílené pobloudění, slovy Senekovými, anebo, jak to nazývá Augustinus, *insanus animi morbus*, divoká choroba duše; *insania omnium insanissima*, sama kvintesence šílenství, *poněvadž* ten, kdo je pověrčivý, nikdy nenajde klid. A pouze člověk je takto postižen, *uni sup*erbia, avaritia, *superstitio*, jen v něm se najde pýcha, lakota a pověra, praví Plinius, *lib.* 7, cap. 1, *atque etiam post saevit de futuro*, což tísní jeho duši dnes i pro všechny dny příští: největší bída patří k lidstvu, setrvalá služebnost, otroctví, *ex timore timor*, strach plodí strach, těžké jho, pečeť prokletí, nesnesitelné břímě. Ti, kdo jsou

pověrčiví, žijí v neustálých obavách, stále podezírají, šálí sama sebe předtuchami, znameními, falešnými příběhy, sny, marnými a prázdnými díly a neužitečným namáháním, jak konstatuje Boterus, *cura mentis ancipite versantur*, jsou sužováni úzkostí, jsou v nepřátelském vztahu k Bohu i k sobě samým. Slovem, jak uzavírá Seneca, *Religio Deum colit, superstitio destruit*, pověra ničí, zatímco pravé náboženství Boha ctí. Pravé náboženství, *ubi verus Deus vere colitur*, to je to, kde je pravým způsobem uctíván pravý Bůh, je to cesta k nebesům, matka ctností, láska, bázeň, oddanost, poslušnost, vědění. Povznáší zoufalou lidskou duši a mezi všemi strastmi, bídami, pronásledováními, které nám tento svět tak hojně skýtá, je jedinou úlevou, nevýslovnou útěchou, sladkým spočinutím, *jugum suave, et leve*, lehkým jhem, kotvou, přístavem. Dodává odvahy, smělosti a plodí vznešeného ducha: třebaže tyran běsní a pronásleduje a krvavý liktor či seržant je vždy hotov proměnit nás v mučedníky, *aut lita, aut morere*: obětovat se anebo zemřít, jak se to praktikovalo při pronásledování členů první Církve, což lze číst v Eusebiovi i jiných autorech, třebaže nepřátelé se chystají napadnout nás a všechno je vzhůru nohama, *Si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae*, třebaže nebesa nám hrozí spadnout na hlavu, pravý křesťan se nestrachuje. Můžeme odpovědět slovy onoho dobrého křesťanského vladaře, který k hrozícímu Turkovi pravil: *facile scelerata hominum arma contemnit, qui Dei praesidio tutus est*, ten, kdo si je jist Boží ochranou, snadno zhrdá bezbožnými zbraněmi lidí, anebo můžeme uvést to, co Falaris napsal v souvislosti s jednou pochybnou kauzou Alexandrovi: ani on ani žádný jiný nepřítel mu nemůže nahnat strachu, protože důvěřuje Bohu. *Si Deus nobiscum, quis contra nos*, je-li Bůh s námi, kdo je proti nám? Ve všech bědách a všemožných ústrcích bude zpívat jako David (Ž 22,2–3): „Hospodine, skalní štíte můj, má pevná tvrzi, můj vysvoboditeli, Bože můj, má skálo, utíkám se k tobě, štíte můj a rohu spásy.“

Ve všech nesnázích a protivenstvích (Ž 46,2–3): „Bůh je naše útočiště, naše síla, pomoc v soužení vždy velmi osvědčená. Proto se nebudeme bát“; je to bázeň, která zahání strach, jež je slovy svatého Augustina *vita vitae mortalis*, životem života smrtelného, nadějí nesmrtelnosti, jedinou útěchou v naší bídě; vždyť jinak, jak praví svatý Pavel, bychom byli mezi všemi ostatními tvory nejzoufalejší, avšak tato naděje nás činí šťastnými a ulevuje našemu srdci ve všech strázních; pověra nás naproti tomu trýzní, pochází od ďábla, původce lží; pravé náboženství však pochází od Boha, jak ve své zbožné zpovědi prohlašuje v Eusebiovi Lucian, kněz z Antiochie, *Auctor nobis de Deo Deus est*, Bůh sám je původcem našeho náboženství, jeho slovo je naším pravidlem, je naší lucernou, předané nám Svatým Duchem; Bůh hraje na naše srdce jako na struny harfy, my jsme jeho chrám, on přebývá v nás a my v něm.

Ony tělesné partie, které jsou postižené pověrou, jsou mozek a srdce, tedy vůle, chápání a sama duše, jakož i všechny mohutnosti na ní závislé, *totum compositum*, celá skladba, to všechno je zacháceno šílenstvím a pošetilostí. Pokud jde o rozsah náboženské melancholie, jak již jsem řekl, týká se celého světa (ponechme vůbec stranou onen obrovský hřích, jímž je ateismus), sužovala každou dobu, minulost stejně jako přítomnost. „Nikde není někdo, kdo koná dobro, ani jeden takový“, a to počínaje proroky až po kněží. Smutná věc, uvážíme-li myriády lidí, které byly ve všech dobách poblázněné modloslužebnictvím a pověrou (ta totiž v sobě zahrnuje všechno ostatní), kolik jich zaslepila bezuzdná horlivost, jež se opičí po náboženství, je jeho bastardem, stínem, pokřiveným zrcadlem. Kde má Bůh chrám, tam má ďábel kapli; kde se obětuje Bohu, tam se dávají obětiny i ďáblu; kde je nějaké náboženství, tam hned ďábel vypěstuje pověru; je smutné, když vidíme a čteme, jaká trápení a jaké bědy pověra způsobila, jakou spoušť přivodila lidským duším, jak řádila mezi starými Peršany, Syřany, Egypťany, Řeky, Římany, Toskánci, Galy,

Germány, Británci a jinými. *Brittania jam hodie celebrat tam attonite*, praví Plinius, *tantis ceremoniis, ut dedisse Persis videri possit*: obřady obyvatel Británie jsou tak plné pověrčivosti, že v tomto ohledu předčí i Peršany. Stačí si prostudovat, co říká Pausanius o bozích, chrámech, oltářích, bůžcích a sochách ve starém Řecku, zvláštních a nákladně zhotovených, a když, jak si povšiml i Gerberius, si uvědomíme jejich množství a rozmanitost – nevyjdeme potom z údivu a ohromení. Bohudíky, že světlo evangelia nás v naší době tak šťastně osvobodilo od otrocké bohoslužebnosti. Avšak až dotud snad ve všech zemích a ve všech krajích zaslepovala pověra lidská srdce, neboť pravá Církev zaujímala všude až dosud jen jejich nepatrný díl.

Aby bylo možné očistit svět od modloslužebnictví a pověry, k tomu je zapotřebí nějakého Herkula, jenž dokáže krotit obludy, božského Aesculapa anebo samého Krista, který by přišel ve své osobě a ujal se vlády nad světem tisíc let před jeho koncem, jak si přejí chiliasté. Všichni lidé jsou totiž do té míry vzpurní, klamou sebe samé, jsou zatvrzelí a tak neochvějně oddaní tomu náboženství, v němž byli vychováni a vzděláni, že je z pověry nevytrhne ani přesvědčování, ani hrůza, ani pronásledování. To vedlo mnoho obcí k tomu, že jim umožňovaly žít tak, jak jim to jejich svědomí káže: ve většině evropských provincií jsou proto tolerováni židé, i v Asii mají své synagogy, Španělé strpí, že mezi nimi žijí Maurové, mogulové snáší pohany, Turci všechna náboženství. V Evropě jsou společné svatyně v Polsku a Amsterodamu. Někteří totiž soudí, že nikdo by neměl být kvůli svobodě svědomí nucen k něčemu jinému, nýbrž že má vyznávat to náboženství, které vyznávat chce, a je možné, že spaseni budou všichni tak, jak se to kdysi stalo setníkovi Corneliovi, tedy i židé, Turci, anabaptisté, pokud jsou slušní a své povolávání vykonávají v odříkání a poctivě (což je názor, k němuž se znovu přihlásili Volkelius, Crellius i ostatní sociniáni usazení kolem Krakova a Rakova v Polsku), pokud slouží svému Bohu v bázni a úctě, jak si zaslouží. *Sua cuique civitati (Laeli) religio sit, nostra nobis*, každá obec, Laelie, má své vlastní náboženství, jako my máme své; Tullius tedy mínil, že každá obec má být v tomto ohledu svobodná, ctít své vlastní *custodes et topicos deos*, ochranná a místní božstva, jak jim říká Symmachus. Ísokratés radí Démonikovi, aby, „přijde-li do cizího města, všemožně uctíval bohy v daném místě“, *et unumquemque topicum deum sic coli oportere, quomodo ipse praeceperit*, každé místní božstvo má být uctíváno po způsobu, který samo předepisuje; což hlá-

sá Caecilius v Minuciovi, žádá totiž, aby každý národ *sacrorum ritus gentiles habere et deos colere municipes*, podržoval své vlastní obřady a uctíval své zvláštní bohy; podobně líčí Pomponius Mela život Afričanů: *deos suos patrio more veneratur*, uctívají své vlastní bohy podle jejich vlastních nařízení. Proč by totiž kterýkoli národ, tvrdí Minucius, měl pochybovat o univerzálnosti tohoto boha jako křesťané, *deum suum quem nec ostendunt, nec vident, discurrentem scilicet et ubique praesentem, in omnium mores, actus et occultas cogitationes inquierentem*, jejich vlastního boha, kterého ani neukazují, ani nevidí, kdo se podle nich pohybuje po všech cestách a je všude, který zkoumá charakter, skutky i skryté myšlenky všech? Nechť má každá provincie v této věci svou svobodu, nechť uctívá jednoho boha anebo všechny, jak chce anebo jak umí. Římané budovali chrámy *diis Asiae, Europae, Libyae, diis ignotis et peregrinis*, bohům Asie, Evropy i Libye, bohům neznámým a přespolním, a jiní zase jiným. Plinius Secundus, jak ukazuje jeden jeho list Trajánovi, si nepřál, aby byli pronásledováni křesťané, a v čase Maximinovy vlády, jak zaznamenává Eusebius, *lib.* 9, *cap.* 9, byl v tomto smyslu vydán i dekret, *nullus cogatur invitus ad hunc vel illum deorum cultum*..., nikdo nesmí být proti své vůli nucen k tomu, aby uctíval to či ono božstvo; rovněž za Constantina v devatenáctém roce jeho vlády, jak líčí Baronius, platilo: *nemo alteri exhibeat molestiam, quod cujusque animus vult, hoc quisque transigat,* nechť nikdo nevyvolává rozmíšky s druhým a každý ať jedná tak, jak mu jeho duch káže; noví bohové, noví zákonodárci, noví kněží chtějí mít nové obřady, zvyky a náboženství, jimž by se každý moudrý člověk, dbalý formy, měl přizpůsobit.

Saturnus periit, perierunt et sua jura,
Sub Jove nunc mundus, jussa sequare Jovis.

Zahynul Saturnus, s ním pak i jeho práva,
Poslušni buďte Jova, jenž vládne světu teď.
(Ovidius, *Fasti**, 3, v. 796)

Řečený Constantinus, jak ale píše Eusebius, strhl a rozbořil všechny pohanské bohy, stříbrné, zlaté sochy, obrazy i chrámy a všechny proměnil v křesťanské kostely, *infestus gentilium monumentis ludibrio exposuit*, poněvadž nenáviděl pohanské památníky a vystavoval je posměchu; dnešní Turci z nich zase udělali mohamedánské mešity. Podobný edikt byl vydán i za vlády Arcadia a Honoria. Řečník Symmachos, který se snažil prosadit snášlenlivost ve své době, tvrdil: „Poněvadž Bůh je nesmírný a nekonečný a jeho přirozenost nemůže být cele poznána, je vhodné, aby byl uctíván co možná nejrozmanitějšími způsoby podle toho, jak jej různí lidé cítí a chápou." Soudil, že je nemožné, aby jediné náboženství bylo univerzální; jestliže je očividné, že ani malé provincii nemůže vládnout jediný zákon, občanský či duchovní, jak by potom bylo možné „sjednotit tolik různých a ohromných světových říší do jediné. Nikdy tomu tak nebylo a nikdy ani nebude." Existuje-li nadto bezpočtu planetárních světů na nebesích, jak soudí někteří autoři, musí ke každému patřit i nekonečný počet géniů neboli vládnoucích duchů, a tedy *per consequens*, protože všichni chtějí být uctíváni, rovněž nekonečně náboženství. Nechť tedy každé území zachovává své vlastní obřady a rituály, jak si to přejí jejich *dii tutelares*, ochranná božstva, podle jména, které jim dává Tyrius, a „podle oblasti, kterou obývají" i jejich vlastní ustanovení, zjevení, pořádky, které jim čas od času přikazují orákula a které poučují jejich kněze či služebníky. Tento postoj ještě nedávno pevně hájili Turci, jak se lze dočíst ve třetím listě Busbequiově, totiž že „všichni ti mají mít účast na věčném blaženství, kdo žijí svatý a nevinný život, ať už vyznávají jakékoli náboženství". Jeho velkým zastáncem byl Rustan paša, a to i přesto, že Mohamed sám, jak píše ve svém Alkoránu,

chtěl přinutit všechny, aby ho následovali, *virtute gladii*, silou svého meče. Jiní zase souhlasí s tímto postojem vůči židům, pohanům a bezvěrcům, kteří nepatří do jejich stáda, ale rozhodně nikoli vůči těm, kdo patří do hradeb naší Církve a nazývají se křesťany, jako jsou heretikové, schizmatikové a jim podobní; jen si, čtenáři, vzpomeň, jak o nich mluví španělská inkvizice, tato čtvrtá Furie, připomeň si občanské války a krveprolévání ve Francii anebo u nás dobu Marie Stuartovny. Jezuita Magallianus zakazuje mluvit s heretikem, protože na místě je podle něho toliko přísnost a drsnost, *non illis verba reddere, sed furcas figere oportet*, nesluší se s nimi mluvit, ale brát na ně vidle; Nicephorus chválí Theodosia, *lib.* 12, *cap.* 15, za to, že „umlčel všechny heretiky". Bernard, *Epist.* 190, chtěl proti heretikům bojovat pěstí, ohněm a mečem, „přinutit je, aby zmlkli, nikoli disputacemi anebo vyvracením na základě důkazů, nýbrž pěstmi", což je u katolíků běžná praktika. Naopak jiná společenství jsou velice mírná; aby se vyhnula rozčilování, válečným svárům a vzbouřením, usilují o všeobecnou snášenlivost v každém království, odsuzují veřejná pokání a chtějí, aby nikdo nebyl odsuzován k smrti kvůli svému náboženství či svědomí, což velmi chválí francouzský historik Thuanus, doporučují sociniáni u nás anebo Vaticanus, který napadá Kalvína v dlouhém traktátu na obranu Serveta; ještě před nedávnem byli stoupenci tohoto postoje ve Francii Castalio a jiní, Martin Belliusa a jeho druhové, avšak jejich omyl vyvrátil Beza ve své pěkné knize. Nejlepší je prostředek, což je také to, co káže Pavel (Ga 6,1): „Upadne-li někdo z vás do nějakého provinění, přivádějte ho na pravou cestu v duchu mírnosti." Pokud to ale nevede k cíli, *post unam et alteram admonitionem haereticum de vita*, po druhém varování se s kacířem musíš rozejít, musí být exkomunikován, jak učinil Pavel s Hymenaeem, jehož vydal Satanovi. *Immedicabile vulnus ense recidendum est*, neléčitelnou končetinu je nezbytné odříznout. Co říká Hippokratés jako lékař, mohu říci já ja-

ko teolog, *quae ferro non curantur, ignis curat*, co se nedá léčit mečem, musí se léčit ohněm. Pokud jde totiž o prostý lid, je třeba jej držet v mezích zákony, pokáními, musí se pálit knihy, zakazovat shromáždění; jakmile se totiž odstraní příčina, brzy zmizí i následek. Nejlepší způsob, jak proroky, blouznivce a jiné tupé hlupáky, jejichž temperament je narušen půsty, přílišným hloubáním, přísností anebo melancholií, přivést *ad sanam mentem*, k zdravému rozumu, je změnit jejich životaběh a fyzický lék smísit s radou, hrozbou, slibem a přesvědčováním. Hercules de Saxonia ošetřoval v Benátkách jednoho takového proroka, který si myslel, že je Elijáš, a stejně jako on se postil: převlékl jednoho člověka do andělského šatu a ten pravil, že přišel z nebe, aby mu přinesl nebeskou krmi; tímto způsobem přerušil jeho půst a mohl mu podat lék; pomocí falešného anděla byl vyléčen. Arabský lékař Rhazes, *Cont. lib.* 1, *cap.* 9, mluví o jednom člověku, který se na něho obrátil v podobném případě a žádal ho o radu: „Zeptal jsem se ho (vypráví Rhazes), čím trpí, a on odpověděl, že ustavičně přemítá o nebi a pekle, zdá se mu, že vidí ohnivé duchy a rozpráví s nimi, že cítí síru a je tak stržen těmito přeludy, že nemůže ani jíst, ani spát, ani se starat o své záležitosti. Vyléčil jsem ho (říká Rhazes) zčásti přesvědčováním, zčásti lékem a stejného postupu jsem použil i u jiných pacientů.“ Mezi námi se velmi často vyskytují takoví proroci a blouznivci, jichž se zbavujeme ohněm a slaměnými otepmi; mám ale za to, že mnohem vhodnější léčbu takových případů obstará blázinec. *Sed de his satis*.

České překlady citovaných či parafrázovaných autorů

Burton překládá latinské verše někdy sám, někdy přejímá existující dobové převody a často vytrhuje verše z jejich původní souvislosti. Kde to bylo možné, je užito českých překladů, jejichž seznam je uveden v příloze. Tato místa jsou v textu označena hvězdičkou. V ostatních případech je překlad veršů pořízen podle citovaného originálního znění s přihlédnutím k Burtonovu převodu či parafrázi.

ARIOSTO
Ludovico Ariosto
Zuřivý Roland ve vyprávění a výboru Itala Calvina, přel. Jaroslav Pokorný, Praha 1974.

CATULLUS
Gaius Valerius Catullus
Kniha veršů, in: *Pěvci lásky*, přel. Ladislav Smrčka a kolektiv, Praha 1973 (AK sv. 18).

HORATIUS
Quintus Horatius Flaccus
Satiry, Listy, přel. Otakar Jiráni, Praha 1929.

JUVENALIS
Decimus Iunius Iuvenalis
Satiry, přel. Zdeněk K. Vysoký, Praha 1972 (AK sv. 13).

LUCRETIUS
Titus Lucretius Carus
O přírodě, přel. Julie Nováková, Praha 1971 (AK sv. 12).

LÚKIÁNOS
Šlehy a úsměvy, přel. Ladislav Varcl, Praha 1969 (AK sv. 3).

O bozích a lidech, přel. Václav Bahník, Milada Říhová a Ladislav Varcl, Praha 1981 (AK sv. 45).

OVIDIUS
Publius Ovidius Naso
Lásky, Listy milostné, Umění milovati, Jak léčiti lásku, přel. Rudolf Mertlík, in: *O lásce a milování*, Praha 1969 (AK sv. 2).
Kalendář, Žalozpěvy, Listy z Pontu, přel. Ivan Bureš a Rudolf Mertlík, in: *Spisy P. Ovidia Nasona*, sv. III, Praha 1966.
Proměny, přel. Ferdinand Stiebitz, Praha 1969.

QUINTILIANUS
Marcus Fabius Quintilianus
Základy rétoriky, přel. Václav Bahník, Praha 1985.

SENECA
Lucius Annaeus Seneca
O duševním klidu, přel. Václav Bahník, Praha 1999.
Výbor z listů Luciliovi, přel. Bohumil Ryba, Praha 1969 (AK sv. 4).
Další listy Luciliovi, přel. Václav Bahník, Praha 1984 (AK sv. 51).

SHAKESPEARE
William Shakespeare
Lukrécie, přel. Kamil Bednář, Praha 1966.

THEOKRITOS
jednotlivé básně, přel. Rudolf Kuthan a Václav Dědina, in: *Písně pastvin a lesů,* Praha 1977 (AK sv. 37).

VERGILIUS
Publius Vergilius Maro
Aeneis, přel. Otmar Vaňorný, Praha 1970 (AK sv. 7).

Zpěvy pastýřské, přel. Otmar Vaňorný, in: *Písně pastvin a lesů,* Praha 1977 (AK sv. 37).
Zpěvy rolnické, přel. Otmar Vaňorný, in: *Písně pastvin a lesů,* Praha 1977 (AK sv. 37).

Římská lyrika, přel. Ferdinand Stiebitz a kolektiv, Praha 1957.
Bible, český ekumenický překlad.
Apokryfy: Knihy deuterokanonické nebo nekanonické, přel. Miloš Bič, Praha 1985.

Lékařské a jiné odborné spisy Burtonovy doby
a jejich autoři častěji citovaní v přeložených částech
Anatomie melancholie

AELIANUS MONTALTUS (Philotheus Elianus Montalto, † 1616), *Archipathologia*
AETIUS (Aetius z Amidy), *Tetrabiblos*, přel. J. Cornarius (Lyon 1549)
ALCIATUS (Andrea Alciato), *Emblemata* (Paris 1602)
ALTOMARUS DONATUS (Donato-Antonio Altomari, 1520–1566), *De medendis humani corporis*
ARCULANUS (Giovanni Arculano, 1390–1458), *Exposition*
ARNOLDUS VILLANOVANUS (Arnaud de Villeneuve, 1235–1313), *Breviarium practicae*
AVICENNA, *De anima*, přel. A. Alpagus (Venice 1546)
AVICENNA, *Libri in re medica omnes*, ed. J. P. Mongius a J. Costaeus (Venice 1514)
BRUEL (Walter Bruel), *Praxis medicinae*
BUCHANAN (Georges Buchanan, 1506–1582), *Rerum Scoticarum Historia*
CAESAR CLAUDINUS (Giulio-Cesare Chiodini, † 1618), *Responsium medicinalium*
FRACASTORIUS (Girolamo Fracastoro, 1478–1533), *De causis criticorum dierum*
FUCHSIUS (Leonhart Fuchs, 1501–1566), *De sanandis totius humani corporis*
FUCHSIUS (Leonhart Fuchs, 1501–1566), *Institutionum medicinae*
GARIOPONTUS (činný kolem 1020–1050), *Ad totius torporis aegritudines remediorum*
GORDONIUS (Bernard de Gordon, 1282–1318), *Lilium medicinae*

GORRHAEUS (Jean de Gorris, 1505–1577), *Definitionum medicarum*

GUAZZO (Stefano Guazzo, 1530–1573), *La civil conversatione*

GUAINERIUS (Antonio Guianeri, 1440), *Practica*

HEINS (Daniel Heins, 1580–1655), *Dissertatio epistolica*

HERCULES DE SAXONIA (1551–1607), *De melancholia tractatus*

HERCULES DE SAXONIA (1551–1607), *Pantheum medicinae*

HILDESHEIM (Franz Hildesheim, 1551–1614), *De cerebri et capitis morbis internis*

JACCHINUS (Leonardo Giachini, činný 1527–1546), *In nonum Rasis ad Almansorem*

JASON PRATENSIS (Jason van de Velde, 1486–1558), *De cerebri morbis*

JOBERTUS (Laurent Joubert, 1529–1583), *De quartanae febris generatione*

LANGE (Johann Lange, 1485–1565), *Epistolarum medicinalium*

LAURENTIUS (André Du Laurens, 1558–1609), *Des maladies mélancoliques*

LEON HEBRAEUS (Léon l'Hébreu, 1460–1521), *Dialoghi d'amore*

LIPSIUS (Juste Lipse, 1547–1606), *Judicium super Seneca*

LIPSIUS (Juste Lipse, 1547–1606), *Politicorum sive civilis doctrinae*

MARIUS AEQUICOLA (Mario Equicola, 1460–1529), *Della nature d'amore*

MELANELIUS (Matthias Theodorus Melanelius, činný kolem 1540), *De la melancholia, sive atrae bilis morbo*

MERCATUS (Luis de Mercado, 1520–1606), *De mulierum affectionibus*

MERCURIALIS (Hieronimo Mercuriali, 1550–1615), *Medicina practica*
MONTAIGNE (Michel de Montaigne, 1533–1592), *Essais*
MONTALTUS viz AELIANUS MONTALTUS
MONTANUS (Ghiambattista Da Monte, 1489–1551), *Medica univerza*
MÜNSTER (Sebastian Münster, 1489–1522), *Cosmographia univerzalis*
GODEFRIDUS (Pierre Godefroy, † 1573), *Dialogus de amoribus*
PISO (Nicolas Le Pois, 1527–1587), *De cognoscendis et curandis*
PLATER (Felix Platter, 1536–1614), *Observationes*
CALANO (Prospero Calano, činný 1524–1538), *De atra bile commentarium*
RODERICUS A CASTRO (Rodriguez de Castro, 1541–1627), *De univerza mulierum medicina*
SALVIANUS (Salustio Salviani, činný 1576–1588), *Variarum lectionum de re medicina*
SAVONAROLA (Giovane Michele Savonarole, 1384–1462), *Practica major*
SCALIGER (Julius Caesar Scaliger, 1484–1558), *Exotericae exercitationes*
SEVERINUS (Peter Sörensen, 1540–1602), *Idea medicinae philosophicae*
TRINCAVELIUS (Vittorio Trincavelli, 1496–1558), *Consilia*
VALESCUS DE TARANTA (Valescus de Tarente, činný 1380–1418), *Epitome operis*
VALESIUS (Francisco Vallés, přelom 16. a 17. stol.), *Controversiarum medicarum et philosophicarum*
WECKER (Johann Jacob Wecker, 1528–1586), *Medicae syntaxes*
ZARA (Antonio Zara, 1574–1650), *Anatomia ingeniorum et scientiarum*

Burtonova *Anatomie melancholie* má velmi přesnou, právě anatomickou strukturu. Je členěna do tří oddílů, každý oddíl do několika sekcí, sekce do článků a články do pododdílů. Pro přibližnou orientaci jsou v následujícím schematickém přehledu zvýrazněny přeložené části a jejich místo v této anatomické skladbě díla.

ANATOMIE MELANCHOLIE

Démokritos Junior ke své knize
Výklad frontispisu
Autorův stručný popis melancholie

Démokritos Junior svému čtenáři

I. ODDÍL
1. sekce: O nemocech obecně a o melancholii; s odbočkou o anatomii
1. sekce, 1. článek, 1. pododdíl
Člověk: příčiny jeho znamenitosti, pádu, bídy a jeho slabostí
1. sekce, 1. článek, 5. pododdíl
Sklony, jež se nesprávně chápou jako melancholické, a další nejasnosti
1. sekce, 3. článek, 1. pododdíl
Definice melancholie, jméno, její různé typy
1. sekce, 3. článek, 2. pododdíl
O postižených částech. Afekce. Typy postižených osob
1. sekce, 3. článek, 3. pododdíl
O materii melancholie
1. sekce, 3. článek, 4. pododdíl
O druzích čili typech melancholie

2. sekce: Příčiny melancholie; životní duchové
2. sekce, 1. článek, 1. pododdíl
Příčiny melancholie. Bůh jako příčina
2. sekce, 1. článek, 4. pododdíl
Hvězdy jako příčina. Znamení podle fyziognomie, metoposkopie a chiromancie

3. sekce: Symptomy melancholie

4. sekce: Prognostické znaky melancholie

II. ODDÍL
1. sekce: Léčba melancholie všeobecně
2. sekce: Životospráva a její napravování; s odbočkou o vzduchu
3. sekce: Útěšná odbočka, která pojednává o lécích na všechny druhy nemocí
4. sekce: Medicína, které používá léky
5. sekce: Zvláštní léčebné postupy

III. ODDÍL
1. sekce: Láska a její předměty
1. sekce, 1. článek, 1. pododdíl
Předmluva
1. sekce, 1. článek, 2. pododdíl
Počátek lásky, její předmět, definice a rozčlenění
1. sekce, 2. článek, 1. pododdíl
Láska lidská, různá, jako jsou různé její předměty; může být užitečná, příjemná a dobrá
1. sekce, 2. článek, 2. pododdíl
Příjemné předměty lásky
1. sekce, 2. článek, 3. pododdíl
Důstojné předměty lásky
2. sekce: Melancholie lásky

2. sekce, 3. článek, 1. pododdíl
Symptomy neboli znaky melancholie lásky na těle a mysli, a to jak dobré, tak i zlé
2. sekce, 4. článek, 1. pododdíl
Prognostické příznaky melancholie lásky
2. sekce, 5. článek, 1. pododdíl
Léčba melancholie lásky prací, životosprávou, léky a půstem

3. sekce: Žárlivost
4. sekce: Náboženská melancholie
4. sekce, 1. článek, 1. pododdíl
Náboženská melancholie. Jejím předmětem Bůh; v čem spočívá Jeho krása a kouzlo této melancholie. Postižené části těla, jakož i typy osob.
4. sekce, 1. článek, 5. pododdíl
Léčení náboženské melancholie

Přeloženo podle vydání Robert Burton, *The Anatomy of Melancholy*. Edited and with an Introduction by Holbrook Jackson (New York Review Books, 2001), s přihlédnutím k vydání Robert Burton, *The Anatomy of Melancholy*, Text edited by Thomas C. Faulkner, Nicolas K. Kiessling, Rhonda L. Blair, with an Introduction by J. B. Bamborough, Oxford, Clarendon Presss, 1994 a francouzskému překladu Robert Burton, *Anatomie de la Melancolie,* Traduction de Bernard Hoepffner et Catherine Goffaux. Préface de Jean Starobinski. Postafece de Jackie Pigeaud, José Corti 2000 a německému výboru Robert Burton, *Die Anatomie der Schwermut*. Aus dem Englischen und mit einem Essay von Ulrich Horstmann. Eichborn Verlag, Frankfurt am Main 2003.

„Celý svět je šílený“: Sir Robert Burton a jeho *Anatomie melancholie*

Popis zmateného není totéž jako zmatený popis.
Walter Benjamin, *Centrální park* (1938–1939)

Burtonova *Anatomie* zůstává se svými šesti postupně rozšiřovanými vydáními (1621–1651) nepřekonanou encyklopedií melancholie. Žádný z mnoha komentátorů jí neupírá tento titul; nikdo též nepochybuje o jedinečnosti encyklopedického podniku, který svým rozsahem a složitostí přesahuje vše, co bylo kdy o melancholii napsáno.* Obecná shoda ohledně výjimečnosti tohoto díla však nebrání rozpakům, jimž interpreti obvykle propadají při podrobném průzkumu labyrintu, v němž se zákruty Burtonova stylu mísí s více než třinácti tisíci citacemi vybranými z téměř šestnácti set autorů. Objasnit výstavbu celé encyklopedie a obhájit její smysluplnost tak zůstává prvořadým úkolem. Sám Burton ve své mistrovské předmluvě tvrdí, že jeho traktát povstal z obrovského zmatení a směsi knih, které se neladně zrcadlí v nekonečných proměnách „makarónského“ stylu. Chaos je zde obecnou vlastností všeho, co se rodí. Navzdory autorovu melancholickému nářku však platí, že výsledná kniha, zrozená ze zmatku a zlomků jiných knih, není sama jen chaotická. Téma řádu a stvoření je horizontem všech popisů zmatku, do něhož upadají stvořené věci a bytosti. Melancholie je pouze jiným jménem tohoto pádu – jménem, jehož význam běžná lékařská pojednání neodhalují. Velká kniha melancholie je proto něčím více

* Srovnání s ostrovními i kontinentálními předchůdci je průkazné. Burtonovi se nemůže rovnat ani Timothy Bright (*A Treatise of Melancholie*, 1586), ani po celé Evropě překládaný španělský bestseller Juana Huarteho de San Juan (*Ejamen de ingenios para las ciencias*, 1575). Pojednání o melancholii vycházejí v Burtonově době desítky. Pro základní přehled alespoň britské produkce viz Lawrence Babb, *The Elisabethan Malady*, Michigan State University Press, East Lansing 1951; William Mueller, *The Anatomy of Robert Burton's England*, University of California Press, Berkeley 1952.

než jen výčtem symptomů a lékopisem: je knihou světa a člověka, jehož stav má na okolní svět ne vždy patrný vliv.

Prvním vodítkem ke smyslu díla je jeho hmatatelná a čitelná podoba. Předmět, který má čtenář před sebou, je přetvořením či překladem světa do podoby uzpůsobené lidské anatomii i lidské mysli. Kdo uchopí hřbet knihy a otáčí listy, sleduje autora v jeho hledání příčin melancholie a toto gesto samo balancuje na křehké hranici mezi nemocí a první fází její léčby. V čase čtení se aktivita a pasivita lidské bytosti prolínají zcela zvláštním způsobem. Lenivé nicnedělání a horečná činnost ducha, dva opačné póly melancholické dispozice, se zde prolínají a společně prohlubují dvojakost typickou pro melancholika jako nejlidštějšího z lidí: cizost vůči světu i hluboký, soucitný ponor do nitra každé věci. Smích a slzy jsou údělem stvořené a myslící bytosti. A nikde neotřásají neprůhledným nitrem člověka tak silně jako mezi knihami, nad anatomickou encyklopedií, která předvádí všechny bytosti i věci jako mrtvé a rozpitvané. Právě v této situaci spatřil lékař Hippokratés praotce melancholiků Démokrita zkoumajícího černou žluč (*melaina cholé*) jako příčinu svých stavů:

„A sám Démokritos seděl pod jakýmsi rozlehlým a nízkým platanem, oděn silným spodním šatem, sám, špinavý, na kamenném sedadle, velmi bledý a hubený, se zarostlou bradou. (...) A Démokritos měl na kolenou pečlivě rozložený svitek a několik jiných svitků leželo po obou stranách a před ním bylo nakupeno hojně zvířat zcela rozřezaných. A on hned horlivě psal, jsa tím zcela zabrán, hned byl v klidu, přestav načas psát a u sebe rozvažuje.“*

Právě k tomuto textu nás odkazuje Burtonova maska Démokrita Juniora. Oba autory spojuje rodinná podobnost, pozměněná a nahlodaná časem uběhlých staletí, v nichž kniha

* „Hippokratův 17. list Damagétovi“, in: *Řečtí atomisté*, Svoboda, Praha 1980, s. 253. Viz níže o významu tohoto apokryfního textu z 1. století n. l. pro Burtonův podnik.

přírody dále a dále mizí pod stohy nových a nových knih, které k ní chtějí dát klíč. Přibývající knihy vystihují ambivalenci lidského vztahu ke světu a času. Nové knihy nezaručují nový obsah; možná jen zmnožují nepochopení téhož: „Jak obsáhlý soupis nových knih tohoto roku a tohoto věku přinesl frankfurtský i domácí trh!“ volá Burton a dodává: „A kde jsou všichni ti knihomolové, kdo může tolik knih ještě číst? Stejně jako teď budeme žít v chaosu a zmatku knih, které na nás ze všech stran dotírají, že nás oči bolí ze čtení a prsty od obracení stránek.“ Přesto nelze přestat psát a vrátit se ke starým svitkům. Nelze totiž vyloučit, že proměnami prochází sám svět a že v rámci jeho i našich dějin žádné trvalé vědění neexistuje. Postoje knihovníka, vědce a kazatele se zde prolínají: jsme v situaci po vyhnání z Ráje, v situaci po pádu babylonské věže. Lidstvo je řadou melancholických pokolení vzájemně nepodobných jedinců, kteří svým stavem ovlivňují tvar a podobu světa, jemuž člověk měl a nedokázal vládnout. „Celý svět je šílený“ není literární metafora. Je to výrok lékaře, teologa i historika.

Nejen Burton přitom stojí před otázkou, zda je možné sjednotit tisíce knih do jednoho velkého svazku, který by nás vyzdvihl z běhu historie a svým odhalením celé naší situace se stal ekvivalentem Knihy. Pro Burtona jako knihovníka a kněze jde o podnik bezpochyby riskantní a odkazy na klasické autority dávají tomuto riziku jen částečně hravou podobu.* De-

* Pro Burtonovu životní a profesní dráhu viz Jean Robert Simon, *Robert Burton (1577–1640) et L'Anatomie de la mélancolie*, Didier, Paříž 1964, s. 11–58. Funkci knihovníka koleje Christ Church převzal Burton 14. července 1626. Simonova monografie zůstává přes řadu novějších publikací nejpodrobnějším úvodem do Burtonova díla. Jediným obdobným pokusem je Lawrence Babb, *Sanity in Bedlam: A Study of Robert Burton's "Anatomy of Melancholy"*, Michigan State University Press, East Lansing 1959. Z kratších textů plní tuto roli přemluva (Jean Starobinski) a doslov (Jackie Pigeaud) ve vydání *Anatomie de la mélancolie*, přel. Bernard Hoepffner a Catherine Goffaux, José Corti, Paříž 2000. Tento doslov se zčásti opírá o komentář francouzského vydání, který vyšel pod názvem „Vrátit Měsíc lidem“ („Rendre la Lune aux hommes“) v časopise *Critique*, 59, č. 653, 2001, s. 771–784.

víza „velká kniha působí velké neštěstí“ je výrazem pochyb o tom, zda lze divadlo světa (a stavy jeho diváka) zachytit a popsat pomocí systému, v němž věci nabývají smyslu skrze své vzájemné vztahy. Náznakem nadějné odpovědi je přitom svým fyzickým půdorysem sama knihovna, z níž Burton čerpá. Jejím tvarem je labyrint, cesta narýsovaná „nekonečným oceánem bláznovství“ a současně rozhledna, z níž lze neohraničené moře pozorovat v poměrném klidu. Tento motiv pochází jistě z atomistické tradice, která tvoří jeden ze šesti základních kamenů *Anatomie*. Pozorovat bouře a neštěstí tohoto světa a prohlédnout skrze svět až za jeho hradby, tak zní doporučení apokryfních textů připisovaných Démokritovi i autentických pasáží z Lucretia. Cílem je zbavit se falešných představ o věčném a neměnném řádu kosmu – představ, které vedou jen k dalšímu a dalšímu zklamání. V tomto ohledu lze Burtonovu obrovskou knihovnu pokládat za nástroj velmi podobný knihovně Montaignově. Burton se však vzdaluje od Montaignova převážně skeptického užití knihovny tím, že ji nakonec podřizuje své perspektivě teologické.*

Jakkoli tedy „velká kniha působí velké neštěstí“, organizace mnoha knih do jediného labyrintu tvoří doslova předstupeň k takové knize, jejíž terapeutická role a síla převáží nad jejími neblahými rozměry. Není konec konců náhodou, že tutéž antickou devízu (*mega biblion mega kakon*) zopakuje ve svých poznámkách z let 1778–1782 Immanuel Kant, jehož transcendentální filozofie chce být též lékem na hypochondrii – to jest melancholii – a v tomto smyslu je gigantickým protipólem *Eseje o nemocích hlavy* (1763). Velká kniha v sobě vždy nese zárodek utopie. Také Burton se smiřuje s velkým neštěstím jako zlem, které se stalo nevyhnutelným v okamžiku lidského pádu do dějin, v jejichž průběhu jako by se původní Kniha stávala nesrozumitel-

* Pro zájemce o Burtonovu knihovnu je povinnou četbou Nicolas K. Kiessling, *The Library of Robert Burton*, The Oxford Bibliographical Society, Oxford 1988.

nou. Nejde o povrchní téma zapomnění, neběží o žádný původní a hlubší smysl. Jde o situaci, v níž svět nabývá zlomkovité povahy a naplňuje se hrozba rozptýlení lidské duše mezi příliš mnoho věcí za současné absence důvodů zabývat se jimi. V tomto kontextu nabývá knihovna své druhé funkce, odlišné od role kontemplační rozhledny. Možnost komponovat „velkou knihu" je šancí na velké zaměstnání, jinými slovy lékem na „nudu zahálčivosti" a smutek, který vede ke konečnému zoufalství jako poslednímu stadiu lidské melancholie. Ve snaze odvrátit tuto hrozbu se knihovna stává pracovnou a neúmorné psaní ekvivalentem fyzické práce, předepisované jako lék na smutek, *akédii* či *taedium vitae* v křesťanské klášterní literatuře.

Téma smutku jako brány k zoufalství je bezpochyby klíčem k proměnám, jimiž prošla rozprava o melancholii během dlouhého středověku. Už pohanská antika poukazuje na zvláštní roli a nebezpečí smutku, chápaného nikoli jako tělesný stav, ale jako vášeň duše (*perturbatio animi*). Ve vlivné pasáži *Tuskulských hovorů* shrnuje Cicero víceméně stoickou nauku o čtyřech základních vášních, jimiž jsou vedle smutku strach, radost a touha. Na rozdíl od těchto tří, jimž moudrý člověk dokáže dát do značné míry pozitivní podobu, smutek je nepoužitelný: nelze k němu zaujmout niterný a činný vztah. Po celou filozofickou tradici až do 17. století pak neustále platí, že smutek je z tohoto důvodu tím nejhorším nepřítelem ducha. Filozofická tradice čerpající z rozvrhu Ciceronova se značně liší od lékařského čili fyziologického chápání takzvané nepohody či rozmrzelosti (*dysthymia*), která je tělesným stavem nadvlády černé žluči nad jinými tělesnými látkami. Tento motiv, známý především z hippokratovské medicíny, je do značné míry paralelní filozofické tradici vášní duše a skutečných prolnutí obou témat bude i během středověku – a vlastně až do Burtonovy *Anatomie* – jen velmi málo. Jisté však je, že na obě linie má zásadní vliv křesťanská perspektiva stvořené bytosti, v níž se hrozba pasivity a smut-

ku posiluje. Zármutek, ať už nese jméno *akédia*, *tristitia* či *taedium*, zbavuje člověka řeči (tedy aktivní schopnosti pojmenovávat zbytek stvoření) a nakonec pohlcuje celek světa. Z tradice usilovného boje s touto hrozbou se výmluvný Burton nevymyká: také v řeči je třeba zachovávat správnou míru, avšak tam, kde tuto míru neznáme, je lépe mluvit a mluvit, neboť mlčení je nakažlivé a okamžik, v němž se kontemplace či meditace přehoupne do apatie, zahlédneme obvykle až příliš pozdě.

Různé podoby smutku i zápasu s ním jsou tématem příliš rozsáhlým i pro pouhý historický výčet.* Předešlý odstavec chce jen ukázat, jak nekonečná vzdálenost dělí celou tradici, kterou Burton novým způsobem shrnuje, od romantického chápání melancholie jako krásného smutku, jehož popis najdeme v 19. století u Victora Huga i mnoha dalších autorů. Burtonovu melancholikovi není nic vzdálenější než ušlechtilá zadumanost, přepych duší, pro které jsou celé dějiny poměrně luxusním očistcem. Tuto zásadní změnu v dějinách melancholie a jejího vztahu k času shrnuje ve zkratce Walter Benjamin: „Melancholie však dostává v devatenáctém století jiný charakter, než měla v sedmnáctém. Klíčová postava rané alegorie je mrtvola. Klíčová postava pozdní alegorie je upomínka.“** Mluvit o alegorii se sice v Burtonově případě nehodí (Benjaminova analýza vy-

* Pro akédii jako jeden z původních smrtelných hříchů viz Wenzel, *The Sin of Sloth: “Acedia” in Medieval Thought and Literature*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill 1967; Carla Casagrande a Silvana Vecchio, *I sette vizi capitali. Storia dei peccati nel Medioevo*, Einaudi, Turín 2000, s. 78–95. Klíčovým textem pro klášterní akédii je 10. kniha *Institutiones* Johanna Cassiana. Pouštní melancholie svatého Antonína, obydlená přízraky, je velkým tématem od Athanasia až po Flauberta a Foucaulta. Pro poznání raně renesanční proměny melancholie-akédie je významný Petrarkův morální dialog se svatým Augustinem *Mé tajemství. O tajném střetu mých myšlenek*, Oikúmené, Praha 2004 (zrcadlové vydání).

** Walter Benjamin, „Centrální park“, in: *Dílo a jeho zdroj*, Odeon, Praha 1979, s. 126.

chází z dramatických a básnických textů), rozdíl mezi bdělou *anatomií* (rozborem těla za hranicí života) a zasněnou *pamětí* (oživením předmětů) je však klíčový.

Anatomie jako textový žánr i lékařská praxe prováděná před zraky veřejnosti je v Burtonově době na svém spektakulárním vrcholu. Množství různých *Anatomií*, které produkují angličtí autoři, je působivé, ať už jde o román *Eufues: Anatomie důvtipu* Johna Lylyho (1578), moralistní *Anatomii zlořádů* Philipa Stubbese (1583), *Anatomii absurdity* Thomase Nashe (1589), *Živoucí anatomii smrti* Johna Mora (1596), *Anatomii doby* Roberta Pricketa (1606) či básnickou *Anatomii světa* Johna Donna (1611). Žádný z těchto textů se rozsahem nevyrovná dílu Burtonovu, ale všechny vyjadřují morální stanovisko s nárokem na vědeckou přesnost, a to bez ohledu na literární nebo básnický jazyk.* Burton však tento kontext zcela zásadně přesahuje už tím, že jeho anatomie zdaleka není jen metaforická. Spolu s melancholií ducha zkoumá melancholické procesy v těle a právě fyziologické pasáže se vyhýbají jinak všudypřítomnému vzývání Prozřetelnosti a moudré Přírody.** To jistě neznamená, že by se Burton vyhýbal moralizujícímu rozměru anatomie, tak názorně předváděnému laické veřejnosti v „anatomických amfiteátrech" univerzitních měst Padovy či Leidenu.*** Rovněž pro Burtona je

* Pro bližší zkoumání anatomií viz Devon L. Hodges, *Renaissance Fictions of Anatomy*, Amherst 1985. Srov. také Jean-Pierre Cavaillé, *Descartes. La fable du monde*, Éditions de l'EHESS a Vrin, Paříž 1991, s. 27–30.

** Obsahují též nejmenší podíl citací. Viz Jean Robert Simon, cit. d., 176.

*** K fenoménu anatomických amfiteátrů a moralizujícímu rozměru veřejné pitvy viz G. Richter, *Das anatomische Theater*, Ebering, Berlín 1936; William Brockbank, „Old Anatomical Theatres and What Took Place Therein", *Medical History*, 12, 1968, s. 371–384; Th. H. Lunsingh Scheurleer, „Un amphithéâtre d'anatomie moralisée", in Th. H. Lunsingh Scheurleer a G. H. M. Posthumus Meyjes (vyd.), *Leiden University in the Seventeenth Century*, Universitaire Press a E. J. Brill, Leiden 1975, s. 217–277; Giovanna Ferrari, „Public Anatomy Lessons and the Carnival: The Anatomy Theatre of Bologna", *Past and Present*, č. 117, 1987, s. 50–106.

vstup do nitra smrtelné bytosti událostí nerozborně fyzikální a morální, poukazem k naší smrtelnosti i živoucí pošetilosti. Burton odděluje tělo a ducha a je v tomto smyslu zastáncem jakéhosi přirozeného kartezianismu *avant la lettre*, čímž je případná souvislost mezi divadlem světa a divadlem těla jen dále posílena. *Anatomie* přitom nebere žádný ohled na možnou neslučitelnost mechanického popisu těla a duchovní tematizace melancholie. Také na tomto poli nabízí Burton typické propletení přísného staromilství a vyostřeného novátorství. Jeho fyziologie ani nezmiňuje Harveyho objev krevního oběhu; znalost díla Vesaliova či Colombova mu nebrání opírat se neochvějně o Galéna, který je druhým z již zmíněných šesti pilířů *Anatomie* (pro úplný výčet viz níže).*

Velmi podobně si pak Burton počíná i tam, kde přechází od soustrojí lidského těla k sestavení celého kosmu. Obě soustavy i vztahy mezi nimi chápe zcela nedogmaticky a se stejným zápalem cituje zcela neslučitelné postoje antických a moderních kosmografů i astronomů. Tento synkretismus není sám o sobě ničím neobvyklým. Jedinečnost *Anatomie* vyvstane jedině tehdy, když pro oslnivé rétorické zvraty předmluvy, v níž si autor nasazuje masku Démokrita Juniora a útočí na čtenáře prvními salvami citací, nezapomeneme na její monumentální celek. Jemu vévodí setkání oživlého melancholika dávné doby s Burtonovou bezpochyby zvláštní teologií. Smířit tón kazatele s maskou antického atomisty je pak úkol stejně výstřední jako celá kniha, která jej naplňuje. Krok za krokem do sebe *Anatomie* vtahuje veškerý lidský i nelidský svět od vnitřně nejednotných masek každé osoby přes národy a státní útvary až po kosmická tělesa. Klíčem k této stavbě a její jen zdán-

* Andreas Vesalius je autorem slavného atlasu *De humani corporis fabrica* (1543). Matteo Renaldo Colombo, autor *De re anatomica* (1559), proslul zkoumáním krevního oběhu a ženské anatomie. Ke kontextu jeho díla viz např. Thomas Laqueur, *Making Sex. Body and Gender from Greeks to Freud*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1990.

livě ledabylé originalitě je podle všeho její třetí oddíl, v němž se Burton věnuje melancholii lásky a melancholii náboženské. V této souvislosti je třeba vzdát čest pořadateli a překladateli tohoto vydání, jenž ze třetího oddílu bohatě čerpá, a činí tak český výbor z *Anatomie* skutečně reprezentativní a smysluplný.

Burtonův postup, v němž se prolínají kroky Démokrita Juniora a raně moderního kněze, není tedy redukovatelný ani na lékařský pohled, ani na přežívající aristotelské pojetí, v němž je melancholik sice géniem, přesto však zůstává uzavřen v jediném a jasně ohraničeném kosmu. Burtonova nedůvěra v jakýkoli metafyzický systém se projevuje skepsí vůči pevnému zakotvení světského vědění. V rámci světa se všechno mění a nejen to: jisté nejsou ani meze kosmu. Jako kdysi u Démokrita melancholický pohled objímá více než jeden svět a tato mnohost – o níž nevíme tak úplně přesně, má-li být fyzikální či sémantická – působí současně radost i bolest. Svět je především drama, tragikomedie průběžného umírání a plození, do jejichž líčení Burton promítá šest základních opor své *Anatomie*: hippokratovský aforismus 6,23 (melancholie plyne z „dlouho prodlužovaného strachu a špatné nálady"), aristotelskou koncepci melancholického génia, výše citované *Listy Hippokrata Damagétovi*, Galénovu fyziologii a nauku o tělesných šťávách, scholastickou typologii vášní a konečně křesťanskou teologii.*

Sám výčet naznačuje, proč se Burton rozumně nesnaží o projekci těchto zdrojů do jednotného vzorce. Žádné aris-

* Pro výklad těchto zdrojů (i jejich pozdně středověkého doplnění arabskou astrologií) viz Raymond Klibansky, Erwin Panofsky a Fritz Saxl, *Saturn and Melancholy*, Nelson, Londýn 1964. Pro další odkazy i vysvětlení viz texty v katalogu výstavy *Melancholie* (13. 12. 2000 – 25. 3. 2001), vyd. Petr Ingerle a Kaliopi Chamonikola, Moravská galerie, Brno 2000. Srov. Jackie Pigeaud, doslov výše citovaného francouzského překladu *Anatomie*.

totelské ani galénovské „zkrocení Démokrita“ se nekoná, ostatně už proto ne, že jediným krotitelem by mohl být tajemný Bůh, který se však zdržuje mimo manéž. Už ale víme, že tato na první pohled matoucí různorodost není důvodem označovat Burtonovo dílo za vnitřně nesoudržné, což s různou mírou taktu činí i mnozí současní interpreti. Zmatek nepřísluší dílu; zmatený je člověk a následně svět. Struktura *Anatomie* je naopak složitá, což je zcela jiná vlastnost, k níž náleží i záměrné *zrcadlení* světského zmatku.*

Součástí této složitosti je zvláštní přístup ke klasickému obrazu člověka jako malého světa i k motivu velkého světa čili přírody jako knihy. V obou případech se zřejmě potvrzuje, že vztah mezi antropologií a kosmologií hraje u Burtona významnější roli, než se většina komentátorů domnívá. Je možné, že ovlivňuje i strukturu díla, alespoň v té míře, v níž máme co činit s prolínáním obrovského klasifikačního *systému* na jedné straně (dílo a výraz schopností člověka) a obrovského *víru* slov a věcí na straně druhé (pohyb světa). Jakkoli se jedná o metodické zjednodušení, které nabízí zkratku napříč labyrintem *Anatomie*, snad můžeme systém chápat jako dědictví aristotelského řádu (*taxis*), zatímco vír věcí a slov je poháněn perspektivou Démokrita Juniora jako pozorovatele nepořádku, *ataxía*, jenž vládne přinejmenším našemu okolí. Obě perspektivy se téměř neustále střídají. Obě znovu a znovu odkazují na dvě antická pojetí melancholika, který se z řádu světa každopádně vymyká, ať už svou osobní a intelektuální výjimečností (případ aristotelský) anebo prostě proto, že odhaluje *neexistenci* věčně uspořádaného kosmu (případ Démokrita). V obou situacích je pozorovatel vý-

* Rehabilitace této složitosti je nedávného data. Viz Charles Tilmouth, „Burton's ‚Turning Picture‘: Argument and Anxiety in *The Anatomy of Melancholy*“, *Review of English Studies*, 56, 2005, s. 524–549 (s příklady názorů na zmatenost *Anatomie*). Pro podrobnou formální analýzu viz Ruth A. Fox, *The Tangled Chain. The Structure of Disorder in the* Anatomy of Melancholy, University of California Press, Berkeley 1976.

střední bytostí, která nahlíží svět i sebe sama zvnějšku a platí za toto privilegium tělesnými i duševními otřesy. Čím méně se melancholik podobá ostatním a čím méně se nakonec lidé podobají navzájem, tím jasněji se ukazuje, že řád světa i lidské existence může být něčím nikoli věčně daným, ale sestrojeným. A v tomto bodě už nezbývá, než aristotelské hledisko opustit a otevřít dveře úvahám zcela nového druhu.

Připomeňme jen stručně, že aristotelské hledisko zde neodpovídá žádné Filozofově nauce, ale skloubení pseudoaristotelského pojednání o melancholii (*Problém* 30) s naukou o věčném kosmu, který je rozdělen na sféru sublunární, složenou z proměnlivých těles vznikajících smíšením čtyř živlů, a sféru supralunární, v níž obíhají po vždy stejných drahách neměnná nebeská tělesa. Lidský i přírodní zmatek je tedy uzavřen širším a stálým rámcem. Melancholik neunikne lidskému zmatku, ale dokáže uchopit sublunární sféru pronikavým a originálním způsobem: spatřuje ve světě struktury, které jinak zůstávají nepovšimnuty. Tato nečekaná schopnost pasivního intelektu není žádným mystickým vhledem. Jedná se o proces, který má jasný fyziologický základ.* Melancholikova mysl je poháněna tepelnou dynamikou černé žluči, jejíž prudké zahřívání činí rozum pronikavějším – a právě tato exaltace s sebou nese nebezpečí náhlého ochlazení a tupé skleslosti. Toto střídání teplot pak není jen šancí na výjimečné poznání světa. Je základem schopnosti stát se *kteroukoli* lidskou povahou, a nejen jedním ze čtyř temperamentů. Z této schopnosti pramení i Burtonovy masky, paradoxně včetně masky Démokritovy, a samozřejmě masky Pana Nikoho (Nicholas Nemo) neboli člověka, který je zároveň Každým.

Původně lidskou schopnost být kýmkoli v rámci svého druhu prohloubí mnozí autoři už krajně nearistotelsky až

* K němu viz Jackie Pigeaud, „Métaphore et mélancolie“, *Littérature, médicine, société*, č. 10, 1989, s. 7–23.

k možnosti stávat se téměř čímkoli a zcela reálně se pod návaly melancholie měnit ve směs živých bytostí. Sám Burton cituje s velkou chutí případy vlkodlaků a jejich obtížné cesty zpět do lidské podoby.* Líčení takové proměny přitom není jen anekdotickým rozptýlením. Souvisí totiž s motivem, který je pro celkový půdorys *Anatomie* důležitý. Snad právě v důsledku prolomení hranice lidského druhu se melancholická nákaza šíří po nelidském světě. Melancholie se nešíří jen mimo génia, ale mimo člověka vůbec: k savcům, ptákům i rybám a přes rostliny až do neživého světa minerálů. Rodí se skutečný melancholický svět, *mundus melancholicus*, jehož démokritovská inspirace je zjevná, avšak stejně jasný je i důsledek nepřístupný pohanským pramenům. Zobecnění původně tak výlučné vlastnosti vede k situaci, v níž proti sobě stojí celé melancholické stvoření a jeho skrytý Autor.

Démokritovská inspirace melancholického světa, který je zároveň chápán jako svět stvořený, je tedy nakonec silnější než školská – a konec konců stejně nelogická – syntéza Aristotela s křesťanskou vírou. Démokritos umožňuje dramatizovat stvořenou říši způsobem, který je aristotelsky nemyslitelný. Z aristotelské perspektivy byl kosmos vždy oporou, od středověku sice vnější a provizorní (tento svět je stvořený a není zde navždy), ale potřebnou. Před zraky

* První oddíl, 1. sekce, 1. článek, 4. pododdíl. Dodejme, že téma lykanthropie vede k jedné ze zmínek o českých zemích. Burton cituje Heurnia, podle něhož se vlkodlaci často vyskytují v Čechách a Uhrách. Čechy jsou také zmiňovány jako nehostinná severská země, bičovaná prudkými větry (příklad kontinentálního klimatu). Citace z Mattioliho (II.4.2.1) připomíná prudký záchvat melancholie, jenž přivedl k šílenství jednoho pražského kněze, jenž byl šťastně uzdraven dvanácti gramy antimonu (lék spíše pro koně než člověka, poznamenává suše Mattioli): po vyloučení masitých chuchvalců černé žluči a jí podobných exkrementů doznal dotyčný jasné úlevy. Ne vše, co je v Čechách černé, je však nutně škodlivé. V úvaze o *uvážlivém* pití piva (I.2.2.1) Burton zmiňuje a nepřímo hájí „husté a černé české pivo“ – které básník Henri d'Avranches naopak označil za nápoj „obludný, podobný řece Styx“. Rozhodni sám, velkorysý čtenáři!

Démokrita Juniora se však tento rámec šťastně tříští, aniž by se přitom Burton uchyloval k atomistické nauce jako takové. Jde o příbuznost stylovou, o nápodobu gesta, jímž apokryfní Démokritos, sám stižen melancholií, pitvá melancholický svět jako účastník i divák téhož dramatu. Burton využívá svou melancholii k budování knihy jako ekvivalentu světa, přičemž nahrazuje analogii písmen a atomů novou paralelou mezi písmeny a melancholickými představami: „ze čtyřiadvaceti písmen nevzniká v různých jazycích větší rozmanitost slov, než jakou různost symptomů plodí melancholické představy v několika osobách. Jsou nepravidelné, temné, různé, tak nekonečně mnohé, že ani sám Próteus není tak rozmanitý." (I.3.1.4)

Každý člověk je jazyk plný dialektů a nářečí, sestavených z „atomů" představ ponořených do černé šťávy. „Ne že by se všechny nalézaly v jednom člověku, neboť to by znamenalo líčit obludu či chiméru, a ne člověka; ale některé v jednom, další v jiném, a to postupně nebo v různých okamžicích." (tamtéž) Člověk nepřestává být druhem, ale složení druhu z mnoha odlišných jedinců s nekonečnými řadami různých symptomů se vymyká pevnému systému. A řady představ a symptomů, prodloužených mimo člověka, musejí otřást i pravidelnou stavbou vesmíru. Už v aristotelském pojetí je melancholická myšlenka či představa vždy odstředivá a rychle prchající od každé věci k věci další, či naopak umanutá a ponořená do jedné podrobnosti. Burtonova kniha je gigantická proto, že slučuje obě tyto krajnosti. Jako se alkoholik přesně a metodicky ubírá od jedné sklenice k druhé a postupně zužuje svůj svět, tak se Burton jako melancholik vztahuje s tímtéž nasazením *ke všem věcem* zároveň. Nic není mimo záběr jeho touhy: chce vědět vše. Dovršení encyklopedie však předpokládá nějaký bod, který zaručí odstup nutný k popisu všech proměnlivých stavů. Právě k tomu Burton nutně potřebuje oporu mimo tento i jakýkoli jiný svět. Předmět Burtonovy teologie, bytost mimo svět, je zde nutným protipólem oživeného Démokrita.

Toto schéma nezakládá žádnou symetrii mezi celkem a částmi, konec konců už proto ne, že sám pojem celku ztrácí svůj význam. Místo něj slyšíme ozvěnu slavného Démokritova smíchu, jímž se vyjadřuje prosté poznání: tím, co lidé marně hledají uvnitř světa, není žádný skrytý a božský řád. Sama představa takového řádu – vlády toho, co je „přirozené" – může být škodlivá. Je třeba přijmout svět takový, jaký opravdu je: dočasný, proměnlivý, neuspořádaný. Burtonova parafráze jedné z apokryfních Démokritových promluv to dosvědčuje nanejvýš jasně (hovoří *Démokritos Junior svému čtenáři*):

„Kdyby lidé řídili svá jednání rozvahou a s prozíravostí, nedělali by ze sebe takové blázny jako teď, takže bych neměl důvod se smát, avšak lidé se nosí v životě, jako by byli nesmrtelní a polobohové, protože jim chybí rozum. Kdyby měli prohlédnout, stačilo by, aby nahlédli proměnlivost tohoto světa, jak se otáčí, aniž cokoli je v něm pevné a stálé. Ten, kdo je dnes nahoře, bude zítra dole; ten, kdo dnes sedí na této straně, bude se zítra vrhat na druhou; protože ale nevědí, že tomu tak je, upadají do nesnází a potíží, toužíce a dychtíce po věcech neužitečných, vrhají se přímo za nosem do neštěstí."

Nejde o téma náhody, které je člověk vydán, o klasickou *tyché* působící v pevném fyzikálním rámci. Svět kolem nás nemá původní řád: vládne mu *ataxía*, neuspořádanost, kterou nelze na cestě za štěstím obejít. Tlumočí-li přitom Burton Démokritova slova o „našem světě", je zároveň zjevné, že *jeho* svět se mezitím výrazně změnil: tak jako je Démokritos Junior mladší než jeho předchůdce, svět je naopak starší. Čas je živlem skutečné, nikoli jen zdánlivé proměny. Mladší Démokritos obývá vesmír, který se opotřeboval a zestárl, jinými slovy vesmír mnohem bláznivější a stále méně vypočitatelný. A vyšší míra pošetilosti nás samých je toho hlavním a nejbližším příznakem:

„Nikdy nebylo tolik příčin ke smíchu jako dnes, nikdy nebylo tolik bláznů a šílenců. A abychom se dnes mohli smát, potřebovali bychom víc než jednoho Démokrita, potřebujeme ‚Démokrita, který se směje Démokritovi'; šaška, aby se smál druhému, blázna, aby se vysmál bláznovi; stentorského Démokrita, velkého jako kolos rhodský. Neboť jak pravil Jan ze Salisbury, *totus mundus histrionem agit*, celý svět hraje blázna; máme teď nové divadlo, novou scénu, novou *Komedii omylů*, novou společnost představujících herců; *Volupiae sacra*, slavnosti bohyně rozkoše (jak to duchaplně říká Calcagnini ve svých *Apologiích*) se slaví po celém světě a všichni herci tu jsou šílenci a blázni, kteří hodinu od hodiny mění svůj šat anebo si ho vypůjčují od souseda."

Tato lamentace může působit zcela tradičním dojmem a snadno bychom přehlédli, že se opírá o skloubení dvojí různé charakteristiky běhu světa. Rozpadají-li se všechny jeho obsahy, *forma* tohoto pokračujícího pádu zůstává jedna a táž, a bude nejspíše stejná i v budoucnu, kdy bude vše ještě horší: „Nelze popřít, že svět se mění každým dnem; *ruunt urbes, regna transferuntur*, města se hroutí, království jdou z ruky do ruky, *variantur habitus, leges innovantur*, mění se zvyky a přicházejí nové zákony, jak pozoruje Petrarca, měníme jazyky, obyčeje, zákony, zvyky, způsoby, nikoli však nectnosti, nikoli nemoci, nikoli symptomy bláznovství a šílenství, ty jsou stále stejné." Burton přirovnává dějiny světa k řece se stejným jménem a místem; černá žluč se však převaluje mezi jejími břehy v nových a nových podobách, tvořených z abecedy chorobných představ a symptomů. Konstantní forma změny je zárukou úpadku.

Není-li z tohoto procesu vyňat žádný obor lidské činnosti, vrcholné projevy šílenství nachází Burton v oblasti náboženství a jeho institucí, plodících místo víry ty nejfantastičtější pověry. Což nám znovu připomíná, že celek *Anatomie* osciluje mezi dvojí perspektivou a že nemož-

ností zastavit rozpad světa na atomy šílenství, jímž se člověk více a více vzdaluje od všeho zdání řádu, prosvítají znaky možného vykoupení, přicházející zpoza každého světského obzoru. Také Burton občas mění svůj šat a jakmile poodhalí masku mladého Démokrita, ukazuje nám svou sutanu. Nejde však o dualitu falešné a pravé podoby. *Anatomie* jistě začíná Démokritem a končí svatým Augustinem, díky čemuž může tvrdit, že podle „absolutního řízení Boha", ustaveného *před stvořením světa a Adama*, nebude lidský pád konečný (III.4.2.6). Odkaz ke zcela jinému a ze světa nepřístupnému rozměru ale nemůže – a vlastně ani nemá – zastavit velký vír světské melancholie, z něhož se vydělují zároveň příčiny a symptomy této nemoci všech nemocí. Vykoupení není totožné s nápravou světa. Atomistickou a teologickou vrstvu Burtonova spisu nelze nijak sloučit, pro zdar celého podniku a jeho stylu jsou ovšem stejně nutné.

Nekončící litanie protkaná stovkami citací a vzdechů, parataktické kadence, které vyvolávají tisíce knih (*Anatomii* bychom měli číst nahlas),* to vše je výrazem Burtonova „melancholizování", jímž je organizován nepotlačitelný neklid stvořené bytosti: „Ačkoli jsem povoláním teolog, přece *turbine raptus ingenii*, můj příliš prudký duch, jak se říká, moje nestálá a neklidná mysl ve mně vzbudila velkou touhu dozvědět se trochu od všeho (aniž bych v čemkoli byl schopen nabýt obratnosti), být *aliquis in omnibus, nullus in singulis*, někým ve všem a nikým v jednotlivostech." Osnova *Anatomie* je tkána tak, aby zachytila *similitudo dissimilis*, podobnost nepodobného, přítomnou v melancholii „tak jako v lidských tvářích" (I.3.1.2). Rozdíly a podobnosti mezi lidmi nás pak vracejí k otázce rozdílů a podobností mezi člověkem a světem. Přesněji řeče-

* Burton popisuje i káže jedním dechem. K „orální povaze" jeho stylu viz Joan Webber, *The Eloquent "I". Style and Self in Seventeenth Century Prose*, The University of Wisconsin Press, Madison 1968, s. 80–114.

no: k otázce, jak se to má s tímto vztahem *v této fázi* lidských a světových dějin. A není asi překvapivé, že Burton nenabízí jednoznačnou odpověď. Pokud se několikrát vrací k „nové kosmologii“ své doby, nevynáší nad ní definitivní soud. Na rozdíl od *Anatomie světa*, v níž John Donne předvádí „novou filozofii“ Koperníka, Keplera či Galilea jako poslední hřebík do rakve starého a beztak umírajícího světa, Burton nemá potřebu soudit rozdíl Starých a Moderních, neboť společným jmenovatelem *všech* systémů světa zůstává melancholie jejich tvůrců. Ať vesmír chápeme jako uzavřený a koncentrický, anebo nekonečně otevřený, vždy pluje v živlu melancholické *představy*, do níž se samotným průzkumem světa noříme.*

Odkazuje-li tedy Burton k analogii čtyř tělesných šťáv a čtyř kosmických živlů, nejde o převzetí doktrinální, ale pouhý nástroj v rukou „bláznivé moudrosti“ našeho Démokrita, jeden ze způsobů jak třídit neutříditelné. Stejně jako filozofie také kosmologie nabízí syntézy jasnozřivosti a slaboduchosti, před nimiž není útěku do žádné „hlubší“ reflexe. Motiv bláznivé moudrosti spjaté s každým výkladem světa jen znovu potvrzuje, že Burton rozbíjí motiv „dvojí knihy“, knihy Božské a knihy Přírody. Pro mnoho Burtonových současníků platí, že obě knihy se mohou vzájemně zastupovat a že (jak říká Thomas Browne) kdo nezná Knihu, bude číst přírodu jako univerzální a veřejný rukopis.** Burton tuto četbu znesnadňuje, ne-li znemožňuje svými obrazy světa „naruby“, z něhož postupně mizí lidskost ve smyslu *humanitas*, která sloužila jako spojovací článek či spona mezi Stvořitelem a jeho dílem. Člověk už

* K Burtonově složitému vztahu k nové kosmologii či astronomii viz Robert M. Browne, „Robert Burton and the New Cosmology“, *Modern Language Quarterly*, 13, 1952, s. 131–148; Richard G. Barlow, „Infinite Worlds: Robert Burton's Cosmic Voyage“, *Journal of the History of Ideas*, 34, 1973, s. 291–302.

** Sir Thomas Browne, *Religio Medici*, 1. oddíl, 16. sekce (*The Works of Sir Thomas Browne*, vyd. Geoffrey Keynes, Chicago 1964).

není nositelem smyslu (není *kosmoforos*) a svět není etickou normou. Snad i proto, že se moderním způsobem otevírá novému nekonečnu, ale určitě proto, že je dramatizován jako svět, který nemůže být naším „domovem". Svět sám nese masku, kterou je démokritovský *kosmos misanthrópos*. Pro Burtona jako kazatele je však svět naším nepřítelem jen proto, že jsme ho takovým učinili. A tato situace je opět tím, co vysvětluje celkovou stavbu *Anatomie*. Konkrétně řečeno, je důvodem samotné existence jejího třetího, dlouhého oddílu, v němž je postupně pojednána melancholie lásky a melancholie náboženská.

Tyto dva druhy melancholie jsou dvojí tváří pasivní a smrtelné situace člověka. Jsou šatem, do něhož se halí smutek stvořených bytostí, zatížených namáhavým rozmnožováním. Sdílejí bolestnou nepřítomnost vytoužené bytosti a tato nepřítomnost stupňuje činnost představivosti, z níž plynou pochyby a žárlivost, ale i nuda či úzkost.* Náboženská melancholie má svůj předmět v Bohu, kdežto melancholie lidské lásky se v Burtonově podání upírá především k majetku a ženě či muži (láska k ženě je přitom hlavní, protože přímo zasahuje játra, orgán plný temné tělesné šťávy). Oba druhy se tedy liší svou strukturou. Žen, mužů i cenných věcí je mnoho a jsou vidět; Stvořitel zůstává jeden, neviditelný a přísně vzato nepředstavitelný. Melancholie lásky se vztahuje k mnoha předmětům tohoto světa, jakkoli je pravda, že v případě lásky k ženě činí představivost každý předmět jedinečným a nenahraditelným. Výsledné divadlo často groteskních lásek může odpuzovat nezaujatého diváka, na své účastníky však může působit i blahodárně a ve chvíli milostného triumfu ulevovat jejich napětí, úzkosti, smutku.

* Sepětí melancholie lásky a vypjaté obraznosti je jistě tradiční motiv. Srov. např. Lorenzo Medici: „každá silná láska pochází ze silné představivosti, a proto je tolik milovníků přirozeně melancholických" (*Opere*, vyd. A. Simioni, Bari 1913–1914, sv. 2, s. 115).

Náboženská melancholie naopak naráží na nepřekročitelnou mez, na níž se sama představivost tříští na tisíc kousků. Z obtížného vztahu k předmětu, který se zcela vymyká ze struktury tohoto světa, se následně rodí vztahy zástupné: náboženské vytržení, rituály a nesčetné podoby pověrčivosti, které v Burtonovi budí nefalšovanou nevolnost. Je snadné pochopit, „že nic v celém světě nepůsobí takové šílenství, tolik podivných symptomů jako pověry, hereze a schizmata, a že tento typ melancholie se vyrovná všem ostatním, jimiž jsem se již zabýval, že je mnohem běžnější a že jeho účinky jsou mnohem prapodivnější, že mnohem více sužuje člověka a zmocňuje se jej silněji, než kterákoli z již uvedených chorob, že působí více škody, plodí více neklidu lidstvu a trápí duše smrtelníků (neboť úskočnost ďábla nezná mezí) víc než války, morové rány, nemoci, nouze, hlad a vše ostatní“ (III.4.1.1).

Ve zkoumání náboženské melancholie je Burton opravdu originální a sám neváhá výjimečně zdůraznit, že jde o téma dosud přehlížené. Celá tato část jeho spisu ukazuje, v jakém smyslu bylo správné označit Boha za *příčinu* melancholie (viz I.2.1.1., „Příčiny melancholie. Bůh jako příčina“). Nedostupný předmět je zdrojem „ohromného, širého a nekonečného oceánu neuvěřitelného bláznovství a šílenství“, a proto též tím největším a nejnepolapitelnějším svůdcem. Tragédie a komedie tohoto druhu melancholie jsou jen stěží vyslovitelné. Toto „moře plné strašných oblud, nestvůrných tvarů, burácivých vln, bouří i vábných sirén“ zůstává znamením nikoli nedostupné krásy, neboť krása patří stále ještě světu a jeho nebeským sférám (či jejich představě), ale něčeho *radikálně* nezničitelného. Každá krása obsahuje zárodek svého vadnutí a našeho znechucení. Krása je jen prázdno mezi tím, co je skutečně vznešené a co je groteskní. Jakkoli Burton svůj postoj tímto výrazem neoznačuje, Jackie Pigeaud má zřejmě pravdu, když ve svém doslovu k francouzskému překladu *Anatomie* mluví o Burtonově „negativní teologii“. Pravá milost

a spravedlnost jsou skryté, *justitia Dei occulta, non injusta* (III.4.2.6).

Negativní teologie rozhodně není tím, co bychom snadno tušili pod démokritovskou maskou. Oba postoje a jejich důraz na krásu tvarů mizející v propasti času jsou však určující pro výklad lidského vlivu na bližní i svět. Zejména politika, které se Burton věnuje při analýze nemocných států a ve své vlastní Utopii, je nakonec světskou projekcí pověrčivosti. Stejně jako mnozí kněží a kacíři i politikové bývají zástupci ďábla. Ten se jistě nepřestává bavit, když nás mate v podobě krásných žen či ctnostných mučedníků, raději však ovládá státní zřízení a skrze ně pak vede celé zástupy. Burtonova vlastní Utopie je proto hájemstvím ticha, jakkoli omezeným a neschopným odstranit nejistotu, je-li melancholie zásadní vlastností každého světa anebo parazitem, za jehož šíření v *tomto* světě je odpovědný člověk: „hvězdy, nebesa, živly, atd.; všechna stvoření, která stvořil Bůh, jsou vyzbrojena proti hříšníkům. Kdysi byla dobrá a jestliže mnoho z nich dnes škodí, netkví to v jejich přirozenosti, nýbrž v naší zkaženosti, která to způsobila. Proměnila se totiž po pádu našeho prarodiče Adama, země byla prokleta, vliv hvězd je jiný, čtyři živly, zvířata, ptáci i rostliny nám teď působí újmu.“ (I.1.1.1)

Člověk se stal jedem kosmu a horší než chvíle této proměny je to, že dosud nepochopil, co se vlastně odehrálo. Ve své imbecilitě tak padá níž a níž; na otázku, jak daleko s sebou strhává hvězdy, živly i zvířata, přitom Burton nedává jasnou odpověď. Jeho obrovská a místy obludná kniha naznačuje, že melancholický stav světa, který má v člověku svého strůjce i svůj zvětšený obraz, nelze přesně změřit, a že se i v jeho případě musíme spokojit s co nejpodrobnějšími popisy stovek a tisíců symptomů. Každý z nich je souborem detailů, v nichž může a nemusí číhat ďábel; každý z nich může a nemusí být něčím jiným, tak jako mraky pozorované nejslavnějším z alžbětinských me-

lancholiků princem Hamletem.* Pečlivé pozorování a bdělá četba jsou nesnadným úkolem. Mají nás zbavit nadšení ze zázračnosti světa, a přece nevyloučit neznámou extravaganci nepředstavitelných rozměrů reality. Pouze na půdě toho, co je neuvěřitelné – a proto nepřístupné pověrám –, lze odrážet návaly melancholie a vyrovnávat závrať, plynoucí z Koperníkem hájené možnosti, že let kosmem už není jen pokušením představivosti, neboť „země je měsíc" a „potom i my v našem podměsíčném labyrintu trpíme závratí, točí se nám hlava a třeštíme jako náměsíčníci" (*Démokritos Junior svému čtenáři*).

Karel Thein

* Přes jistý počet citací z Belleforesta i Shakespeara se Hamlet v *Anatomii* neobjevuje. Belleforestova verze příběhu o Hamletovi je přitom relevantní: melancholii nespojuje s pozdrženou pomstou, ale věštěním a planetou Saturn. Otázka zní, zda Hamlet odhaluje spiknutí proti své osobě s pomocí boží či pekelnou – což je typicky melancholická ambivalence. Srov. A. P. Stabler, „Melancholy, Ambition and Revenge in Belleforest's Hamlet", *Proceedings of the Modern Language Association*, 81, 1966, s. 207–213; Lawrence Babb, „Hamlet, Melancholy, and the Devil", *Modern Language Notes*, 59, 1944, s. 120–122. K melancholii Hamleta Shakespearova viz G. A. Bieber, *Der Melancholikertypus Shakespeares und sein Ursprung*, Heidelberg, 1913; Oscar J. Campbell, „What is the Matter with Hamlet?", *Yale Review*, 32, 1942, s. 309–322; Bridget Gellert Lyons, „Melancholy and *Hamlet*", in: táž, *Voices of Melancholy. Studies in literary treatment of melancholy in Renaissance England*, Barnes and Noble, New York 1971, s. 77–112; Lenka Juráškova, *The Theme of Madness and Melancholy in Shakespeare's Hamlet*, diplomová práce Ústavu anglistiky a amerikanistiky FF UK, Praha 2000.

Prodáno 22.04.2018 na www.Kosmas.cz zákazníkovi janpotocek@gmail.com

Robert Burton

Anatomie melancholie

Z anglického originálu The Anatomy of Melancholy,
vydaného nakladatelstvím New York Review Books
v New Yorku v roce 2001,
vybral a přeložil Miroslav Petříček.
Úvodní verše na str. 11–21 přeložil Martin Pokorný.
Vydal PROSTOR, nakladatelství, s. r. o.,
Nad Spádem 10, 147 00 Praha 4,
e-mail: prostor@eprostor.com,
www.prostor-nakladatelstvi.cz,
v roce 2006 jako svou 220. publikaci.
Doslov Karel Thein.
Odpovědný redaktor Ondřej Zátka.
Na přebalu použita reprodukce plastiky sedícího muže
od Rona Muecka otištěná v katalogu
Melancholie. Genie und Wahnsinn in der Kunst,
vydaném ke stejnojmenné výstavě
probíhající v Berlíně ve dnech 17. 2. – 7. 5. 2006.
Grafická úprava Aleš Lederer.
Sazba Adam Lederer (*Pro*AL).
V českém jazyce a v tomto výboru elektronické vydání první.
Elektronické formáty připravil KOSMAS www.kosmas.cz.